

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur,
trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Landskapets historiska utveckling vid den sörmländska gården Barksätter

Mats Daniel Nilsson

Landskapets historiska utveckling vid den sörmländska gården Barksätter

Landscape History of the Swedish farm Barksätter

Mats Daniel Nilsson

Handledare: Allan Gunnarsson,
SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Åsa Klintborg Ahlklo
SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Bitr examinator: Ingrid Sarlöv-Herlin
SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Master Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0775

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2015

Omslagsbild: Vy över Barksätter sett från Bjälken, av författaren

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: landskapshistoria, landskapsförändring, historiska kartöverlägg, Märten Sjöbeck, Södermanland, Östra Vingåker, Barksätter, adelslandskap, säteribildning, röjningsbruk, svedjebruk, vegetationshistoria, agrarhistoria.

Landskapets historiska utveckling vid den sörmländska gården Barksätter

Mats Daniel Nilsson

Sammanfattning

Uppsatsen är en undersökning om landskapets historiska utveckling kring den sörmländska gården Barksätter, som ligger utanför Katrineholm, och tidigare i (Östra) Vingåkers socken i Oppunda härad. Den är baserad på en modell för studier av historiska landskap av Clas Tollin (2004). Utgångspunkten för arbetet är undersökningar av historiska lantmäterikartor och detta har kompletterats av arkivstudier. Analys och tolkning av det historiska landskapet görs utifrån hur det formats av de naturliga processerna i samspel med människans ekonomiska brukande av sin miljö. Denna inriktning har i stor grad inspirerats av landskapshistorikerna Märten Sjöbeck och Oliver Rackham.

I uppsatsen skildras olika typer av landskapsbruk som danat Barksätters landskap, såsom svedjande, lövängsbruk, lindbruk och åkerbruk. Arbetet är strukturerat efter några övergripande teman som utgår från landskapets markanvändning, nämligen äng, åker, tomt och bebyggelse, samt utmark. Som en bakgrund beskrivs även gårdens samhälls- och naturkontext, samt dess fastighetsstruktur.

Undersökningen visar att landskapet genomgått minst sju större förändringar från forntidens slut till våra dagar. I periodens början var denna del av Södermanland mycket glest bebyggd och området låg på en stor allmänning. Den första omställningen innebar att skogen röjdes och svedjades för skapandet av en så kallad säter eller stora utmarksängar. Nästa stora förändring skedde troligtvis vid övergången till medeltiden då en gård etablerades. Vid 1600-talets början omvandlades Barksätter till en storgård med mer framträdande bebyggelse och ett flertal underlydande landbogårdar. Skogen öppnades upp i betydligt större grad, och en mängd torp med små åkertäppor och slätterland bröts upp. Under seklets slut höggs stora mängder skog bort och säteriets ängs- och åkermark vidgades betydligt. Hela gårdsbebyggelsen nyuppfördes och andra estetiska landskapsinslag som terrasserade trädgårdar fick sin form. På 1700-talet förhagades utmarken, och genom en större aktiv styrning av den uppväxande vegetationen omdanades området till ett i stora delar dominerande lövträdslandskap. Kring 1800-talets mitt ändrades landskapsbilden återigen i grunden, genom den nya tidens åkerbruk. Ängarna dikades ut och odlades upp. Åkerfälten vidgades i stor skala. Bebyggelsen blev mer omfattande och spreds ut mer än tidigare. Under 1900-talet lades de små torpen ner eller såldes. Skogsbruket blev viktigare och barrskogen blev återigen förhärskande. Kvarvarande strandängar utvecklades till alskog då slättern övergavs.

Lika viktiga som dessa förändringar är att landskapets karaktär varit bestående under många perioder, och att flera drag i dagens landskap är av gammal ålder.

Nyckelord: landskapshistoria, historiska kartöverlägg, landskapsförändring, Märten Sjöbeck, Södermanland, Östra Vingåker, Barksätter, adelslandskap, säteribildning, röjningsbruk, svedjebruk, vegetationshistoria.

Abstract

This essay is an inquiry on the historical landscape development of the Swedish farmstead Barksätter. It is based on a model for studies on historic landscapes by Clas Tollin (2004). Crucial to the study is examination of historical maps. Additionally several other types of records have been used, such as old accounts of the farm and assessment information from the Swedish state archives. Analysis and interpretation is done from the perspective of the landscape historians Oliver Rackham and Mårten Sjöbeck; that the historical landscape is examined from how it has been formed by natural processes in interplay with man's economic use of the environment.

Several different types of traditional landscape cultivation methods which have formed the landscape of Barksätter are described, such as slash-and-burn, meadow customs and conventional farming methods. The essay is structured by a few themes, derived from the land-use of the landscape, i. e. meadow, field, ground plot and common land. As a background the wider context of the landscape and the property structure of the estate is described.

The examination shows that the estate has undergone seven larger landscape changes since the end of the Iron Age up to our times. In the beginning of the period this part of Sweden was very sparsely populated, but this particular spot was disforested and shore meadows were established. In the beginning of the Middle Ages a farm was established, and part of the meadows were turned into fields. The next major landscape transformation was executed in the beginning of the 17th century when the farm was turned into a noble manor. New prominent buildings were erected, a lot of the forest was cleared and a large number of crofts were established. During the latter part of the century the manor was once again rebuilt after a fire. It was ameliorated with terraced gardens, and the meadows and fields were greatly expanded on previously forested grounds. In the 18th century the common land was enclosed for pastures. New growth of trees were then regulated, and slash-and-burn in combination with removal of conifers changed the appearance of the landscape into a broad-leaved dominated area. The next overturn of the landscape was the agricultural revolution, beginning to leave its marks around 1850 and onwards. The arable land was widely expanded on a big scale at the expense of drained meadows and pastures. The settlement buildings grew in number, scale and dispersion. During the 20th century the crofts were sold or abandoned. Forestry became the dominant economic direction of the estate, and once again the conifer forest rose. The old croft plots and the broadleaved pastures were planted with spruce and pine. A few remaining shore meadows were abandoned and turned by natural processes into alder forests.

Although the landscape has changed several times, it has also for long periods been stable. Much of today's landscape characteristics are the result from previous historical periods.

Key words: landscape history, historical map analysis, landscape changes, Oliver Rackham, nobility landscape.

Detta arbete har fått finansiellt stöd från
Brandförsäkringsverkets stiftelse för bebyggelsehistorisk forskning,
samt *Stiftelsen Nanna Bergmanssons, f. Wirén, fond.*

Tack till

Min handledare Allan Gunnarsson, landskapsarkitekt, *SLU Alnarp*.

och ni andra som har hjälpt till:

Solweig Andersson, *Östra Vingåkers hembygdsförening*.

Barksätters styrelse, och Birgitta Naumburg, *KSLA*.

Bibliotekarierna på *Arkeologiska institutionens bibliotek*, Lund,

SLU biblioteken, Stadsbiblioteken i Katrineholm och

Malmö samt *Universitetsbiblioteket*, Lund.

Nina Frogneborn.

Elinor Gustafsson, arkeolog, *Västergötlands museum*.

Dick Harrison, historiker, Historiska institutionen, *Lunds universitet*.

Kaj Janzon, historiker, Det medeltida Sverige, *Riksarkivet*.

Jacob Lind.

Johan Mattsson.

Barbro Nilsson.

Personalen på *Riksarkivet*, samt på *Malmö stadsarkiv*.

Clas Tollin, kulturgeograf och agrarhistoriker, *SLU Ultuna*.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	IV	FASTIGHETSSTRUKTUR	13
Abstract	V	Barksätters äldsta förhållanden	16
Syfte	XII	Allmänning och utkantsbygd	16
Mål	XII	Utmarksängen Barksätter	16
Frågeställningar	XII	Medeltidens samhällsförändringar	17
Avgränsning	XII	Gården Barksätters etablering	18
Målgrupp	XIII	Angränsande bolbyar, och Barksätters ägors utbredning	19
		Medeltida fastighetsförhållanden	19
BAKGRUND	XIV	Medeltidens ägare	20
Introduktion till det historiska landskapet samt dess element och förhållanden	XIV	Barksätter och högfrälset	20
Jordnatur	XIV	Riddaren Sigge Magnusson och hans jordegdomar	20
Bebyggelseslag	XV	Ingrid Siggesdotter och "Suergies Rikess Marsk" Peder Porse Geet	20
Markslag	XV	Vingåkersgodsen styckades upp	21
Odlingssystem	XVIII	Tvistigheter kring det uppdelade arvet	22
Vägslag	XIX	Andelarna i Barksätter samlades ihop	23
Naturprocesser och kulturtraditioner	XIX	Lars Larsson	23
Metoder för att visualisera det historiska landskapets utveckling	XX	Barksätter som sätesgård	24
Historiska kartöverlägg	XX	Gårdens underlydande landbohemman	24
Kartering av numsliga tidsförlopp	XX	1500-talets samhällsomvandlingar	24
Kartering av den historiska vegetationen	XXI	Barksätter som kronogods	25
ANALYS OCH TOLKNINGS- HORISONT	XXII	Gustav Vasa köpte upp gården	25
DISPOSITION OCH LÄSANVISNING	XXIII	Under kunglig förvaltning	26
		Barksätter som förläning och donationsgods	26
SAMMANHANG	2	Gisle Nilsson Strutz	26
Östra Vingåkers socken	2	Donationen 1580	27
Oppunda härad	3	Wälborne fruun Gunilla Rosenstråle	28
Södermanlands län	4	1600-talets stora landskapsomvandling	28
Plansch. 1: Vingåkersbygden 1677		Släktgods för ätten Rosenstråle	28
Svealand och Södermanland	5	Ståndsmässighet och storgårdsdrift	29
Södermanlands naturgeografi och kolonisation	5	Den stora torpetableringens bebyggelsemönster i landskapet	32
Barksätters förhållande till maktens landskap	7	Plansch 2: Barksätter 1634	
Adelslandskapet	8	Gårdens ägor styckades upp	33
Bygdens sjöar	10	Arvsskiftet 1640	33
Landskapsbruk	10	Arvsskiftet 1663	33
		Gunilla Gyllenstiernas tid	34
		1700-talets ägoförhållanden	34

Reduktionens betydelse	34	Gårdsplanen	71
Plansch 3: Barksätter 1689		Landböndernas och torparnas trädgårdar	71
Plansch 4: Barksätter 1689			
Barksätter införlivades under Claëstorps gods	36	UTMARK	73
Torpbebyggelsens utveckling	36	Om utmarkens karaktär, och ekonomiska betydelse	73
Rationaliseringens tidevarv	38	Skogsmarken	74
Samfälld utmark blev enskild	38	Den uthuggna storskogen	74
Sundberg på Barksätter	39	Vedhuggande och kolande	75
Barksätters ägor under 1900-talet	40	Klövemarken	75
		Förhagningen	76
ÄNG	41	Säteriets hagmarker	77
Ängsmarkens betydelse för etableringen av Barksätters gård	41	Delningen av utmarken	80
Medeltidens vidgade åkrar och minskade ängar	41	Svedjebruket	82
Medeltida porsvallsängar	42	Svedjornas nyttigheter	82
Barksätters hemängar	42	Svedjebruket formade landskapets vegetation	83
Ängarnas försämring	43	Svedjebruket på Barksätter	84
Slätter på öar och näs	44	Skapandet av björkhagarna	85
Barksätters ängsmarker vid landbogårdar och torp	46	De sista svedjorna	85
Omfattande nyröjningar	46	Skogsbruket	87
Lindbruk	49	AVSLUTNING	89
Trädvegetation och röjningsbruk	50	DE STORA LANDSKAPS- FÖRÄNDRINGARNA	90
Ängsmarkens långsiktiga betydelse för Barksätter	52	LANDSKAPETS BESTÄENDE DRAG	94
ÅKER	53	APPENDIX	
Medeltidens åkerbruk	53	OM KÄLLMATERIAL	2
Barksätters åkrar	56	Tidigare undersökningar kring Barksätters historia	2
1800-talets åkerutvidgning	56	Något om de källor som legat till grund för denna studie	3
Intagorna på trädesgårdet och övergången till tresädesbruk	56	Förstahandskällor	4
Införandet av vallodlingen	57	Andrahandskällor	10
Intagor på ängen - lindbrukets betydelse för åkerutvidgningen	61	Historiska kartor	12
Utdikningen	61		
		FIGURFÖRTECKNING	
TOMT	63	PLANSCHFÖRTECKNING	
SÄTESGÅRDENS TOMT OCH BEBYGGELSE	63	CITATFÖRTECKNING	
Grundläggande bebyggelsemönster	63	KÄLLFÖRTECKNING	
Medeltidens bebyggelse	64	REGISTER	
Bebyggelsen under 1500-talet	64		
Stormaktstidens gårdsbebyggelse	65		
1800-talets bebyggelse	66		
Mangårdsbyggnadens arkitektur	67		
TRÄDGÅRD	67		
Säteriets trädgårdar	67		

Det landskap som för betraktaren kan verka statiskt och stabilt är i själva verket endast en flyktig ögonblicksbild i ett längre tidsperspektiv [...] Genom historien har människan och naturgivna processer ständigt påverkat landskapet även om förändringstakten varierat. Vissa perioder har präglats av omvälvningar [...] medan andra har utmärkts av konstans och stabilitet.

Clas Tollin 2004

Kulturlandskapet har alltid varit underkastat förändringar. Dess utseende har skiftat från århundrade till århundrade. I nutiden inträffa ändringarna mycket snabbt. I äldre tider [...] då hushållningen var ensidigare och tekniken enklare, togo de längre tid.

Mårten Sjöbeck 1940

Idag spelar våra gemensamma landskap en allt större samhälllig roll. Detta speglas inte minst av våra många antagna politiska mål. Både i riksdagens nationella miljömål och i den europeiska landskapskonventionen betonas hur många av landskapens kvaliteter idag som är direkt knutna till hur de har utvecklats över längre tidsperspektiv, liksom hur betydelsefullt det är att bevara och utveckla landskapet i förhållande till dessa långvariga kvaliteter (Naturvårdsverket 2015; Sarlöv-Herlin 2012, s. 51). Detta fokus hänger samman med dagens större medvetenhet kring landskapens föränderlighet. Under de sista två-tre generationerna har dessa förändringsprocesser varit särskilt genomgripande, och idag är det också möjligt att snabbare än någonsin förr förändra landskapen i grunden. Som en reaktion på detta har det inom landskapsplanering- och förvaltning de senaste tjugo åren riktats mer uppmärksamhet mot hela landskapets historiska värde, och betydelsen av en förståelse av landskapet som ett system (Sarlöv-Herlin 2012, s. 51, 71; Tollin 2004, s. 20). Det långvariga sammanhanget är i existentiell mening betydelsefullt för oss här och nu

(Norberg-Schulz 1996, s. 52), men allt det här kräver emellertid en betydligt större kunskap om landskapets utveckling med dess historiska och kulturella dimensioner (Sarlöv-Herlin 2012, s. 71). För detta behövs samtidigt en ”bred tvärvetenskaplig landskapsforskning som kan ge bättre underbyggd kunskap och *förståelse av människans samverkan med landskapet, med hänsyn till tidsdjupet i landskapet och de alldeles särskilda förutsättningar som finns på varje plats*” (Ibid, s. 72, min kursivering). Tyvärr är kännedomen om landskapets utveckling idag långt ifrån tillräcklig, och i synnerhet gäller detta just hur landskapet har formats av mänskliga aktiviteter och hur dessa varit specifika för varje plats (Gustavsson & Peterson 2004, s. 55, 57; Hägerstrand 1988, s. 53; Svensson 2009, s. 376). Det mesta av den äldre kunskapen om hur *landet skapades* glömdes bort på samma gång som de flesta av oss fjärmade sig landskapet som deltagare till att blott bli dess betraktare (Bucht 2004, s. 40-42; Westman & Tunón 2010, s. 102).

Den betydelsefulla landskapshistorikern Märten Sjöbeck menade att landskapet endast kunde förstås i grunden genom kännedom om hur det tidigare hade hävdats. Fördjupade studier i tidigare generationers *landskapsbruk* är alltså mycket viktiga för att i betydligt högre grad kunna förklara landskapets utveckling och förändringar. Viktiga frågor är hur de långa utvecklingslinjerna av landskapspåverkan sett ut, liksom hur brukandets kontinuitet respektive förändring inverkat på landskapskaraktären (Sporrong 2004, s. 112). Dessa typer av studier bör vara platsspecifika och utvecklade kunskap från sådana efterforskningar har både ett strikt vetenskapligt värde och ett samhällsmässigt. Lokala landskapshistoriska undersökningar bidrar naturligtvis i förlängningen till att kunna vidga den generaliserade kunskapen om landskapets utveckling (Tollin 1999, s. 13). Sådan förståelse av landskapets historia är mycket betydelsefull som ett redskap i planeringen för att förvalta förändringar och skapa bättre platser. Det förgångna har alltså en stor betydelse för att bättre kunna fatta viktiga beslut för framtiden (Sarlöv-Herlin 2012, s. 212, 222; Svensson 2009, s. 362, 374).

Mitt personliga intresse för den historiska utvecklingen har vuxit till sig i takt med att jag genom åren lärt mig allt mer om landskapet. (Så gott som) alla landskap bär spår av äldre tider, och många av deras kvaliteter är kopplade till större tidsdjup. Landskapsarkitekter planterar träd för att de ska växa sig stora, och ju äldre platser blir desto fler anknytningar har vi människor hunnit göra till dem. Särskild betydelse för intresset i landskapets historiska utveckling har läsningen av ovan nämnda Märten Sjöbeck, samt av den engelske landskapshistorikern Oliver Rackham haft, och med denna uppsats gavs ett tillfälle till fördjupning. Jag har önskat att göra en platsspecifik historisk undersökning för ett landskap med lång dokumenterad hävd.

För ett par år sedan gjorde jag ett arbete för Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien med uppdraget att försköna landskapet vid deras lantbruksegendom Barksätter. I början av 1980-talet hade de fått denna i donation med syftet att ”bibehålla gården som ett sammanhållet Sörmländskt jord- och skogsbruk” samt att den skulle fungera som försöksanläggning. Fastigheten förvaltas idag för att bevara gårdens kulturella och miljömässiga värden, att ge avkastning till akademien, samt att pröva ut nya metoder att bedriva skogs- och lantbruk till inspiration för andra markägare. Med mitt arbete att ta mig an landskapet ur ett estetiskt perspektiv ställdes jag under de

veckor jag vistades på platsen ofta inför frågor kring varför det var inrättat just så som jag fann det. Hur och varför hade det utvecklats till just detta?

Med tankarna på denna uppsats passade Barksätter väl in för en undersökning av det utstakade slaget. Naturligtvis spelade det en stor roll att jag var väl bekant med detta landskap sedan tidigare, men också för att gården är av gammalt ursprung. Att gårdens ägare Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, vars samhällsuppgift är att gagna alla de näringar som i grunden står knutna till själva landskapet, även har ett stort intresse för främjandet av historisk forskning rörande dessa ämnen var likaså betydelsefullt.

Syfte

Mitt personliga syfte med denna uppsats har varit att fördjupa mina kunskaper i landskapshistoria utifrån en specifik plats. Frågor som jag hade med mig in i arbetet var i vilken grad det går att dra slutledningar om hur landskapet har utvecklats, samt vad som egentligen är möjligt att utläsa ur äldre källor. De grundläggande motiven för att ta mig an denna typ av uppgift handlade alltså om att jag önskade fördjupa mina allmänna kunskaper om landskapets utveckling, att bli bekant med arkivstudier och historiskt källmaterial samt att undersöka hur det är möjligt att arbeta med dessa källskrifter som underlag för ett landskapsanalytiskt arbete. Vidare har det varit lockande att teckna en historisk berättelse om en plats som saknat en sådan.

Mål

Målsättningen med arbetet har varit att *redogöra för Barksätters historiska landskapsutveckling*. Det innebär både att visa hur landskapet har sett ut och fungerat i historisk tid, och att klarlägga när, hur och varför det har förändrats. Förklaringar till landskapets omvandlingar har sökts i naturliga processer, och olika ekonomiska och sociala drivkrafter (att förändra sådant som förvaltningsförhållanden, gårdens ekonomiska inriktning, arbetsförhållanden, arbetsmetoder, och landskapets estetiska karaktär). Orsakerna till landskapets beständighet har sökts i de olika typerna av landskapsbruk och deras bestående användning.

Frågeställningar

Idén med denna uppsats har varit att visa det rumsliga landskapet sett genom ett tidsförlopp. Undersökningen har tagit sin utgångspunkt i följande frågor:

- *Hur har den sörmländska gården Barksätters landskap sett ut, fungerat och brukats under historisk tid?*
- *Vilka naturliga, sociala och ekonomiska processer samt vilka brukningssätt har bidragit till landskapets kontinuitet respektive förändring?*

Enklare uttryckt kan detta formuleras *hur har det varit och vad har hänt?*

Avgränsning

Undersökningarna hölls av praktiska skäl till sådant material som fanns tillgängligt i offentliga arkiv. Detta har främst varit sådana som samlats hos Riksarkivet.

Den rumsliga avgränsningen av landskapet som beskrivs i uppsatsen utgår från själva *brukningsenheten* gården Barksätter. Detta gäller med andra ord de områden som har legat innanför dess ägogränser, eller innan några rågångar hade upprättats; de områden som av hävd hörde till gården. Här bör det emellertid påpekas att dessa gränser har flyttats under historiens gång, och jag har därför bara fokuserat på områdena så länge de hört till Barksätters ägor. En annan anmärkning är att det i historisk tid funnits flera arrendegårdar och torp på Barksätters mark. Dessa har visserligen oftast haft egen brukning, men de har varit starkt knutna till huvudgården, och Barksätters landskapshistoria skulle inte ha varit möjlig att berätta utan att inkludera dessa förhållanden. Samma sak gäller emellertid här, att dessa gårdar och torp har inkluderats endast så länge de hört till ägorna, men inte efter att de friköpts eller sålts till någon annan ägare.

Tidsmässigt har avsikten varit att berätta landskapets historia från att gården etablerades, men tillgången på källmaterial utgör i sammanhanget en naturlig avgränsning. De första skriftliga notiserna om gårdens landskap är från 1300-talet, men uppgifterna från medeltiden är få. Från 1500-talets mitt och framåt ökar antalet källor, och i synnerhet från 1600- och 1800-talen är tillgången förhållandevis riklig. Dessa förhållanden har präglat var tyngdpunkten i mina redogörelser lagts. Eftersom uppgifter om 1900-talets landskap finns redovisat i andra publikationer behandlas detta mer summariskt.

Målgrupp

Arbetet riktar sig i första hand till läsare som har en viss förkunskap i ämnena, eftersom varken landskapsterminologi eller detaljkännedom om det historiska samhället är allmän egendom. Jag hoppas ändå att begrepp och företeelser ska vara förklarade så att även en intresserad allmänhet förstår.

På det akademiska planet rör sig arbetet i den intressesfär som delas av kulturgeografer, landskapsvetare, agrar- och skogshistoriker, med flera andra discipliner som primärt sysselsätter sig med studiet av landskapet. Ur detta hänseende kan uppsatsen tänkbart vara angelägen för själva metoden, och för det landskapshistoriska referensexempel arbetet utgör.

På ett lokalt plan skulle uppsatsen kunna vara av intresse av för alla med band till denna speciella plats. I första hand för boende och brukare, men även för lokala och regionala institutioner och myndigheter, som till exempel Östra Vingåkers hembygdsförening, Sörmlands museum och Länsstyrelsen. Förhoppningsvis blir arbetet värdefullt för Barksätters ägare Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Kanske kan den historiska studien fördjupa förståelsen för dagens landskap, och utgöra ett gott bakgrundsunderlag vid skötselplanering och beslut om förändrad markanvändning.

BAKGRUND

Introduktion till det historiska landskapet samt dess element och förhållanden

Berättelsen om det historiska landskapets utveckling behöver naturligtvis vila på en välbyggd grund av passande källor (se avsnittet med samma namn för en introduktion här till), men samtidigt måste detta material analyseras och tolkas för att bli meningsfullt. Kulturgeografen och agrarhistorikern Clas Tollin har sammanfattat en modell för analys av historiska landskap (Tollin 2004) som har utgjort det huvudsakliga verktyget i detta arbete. Denna är inriktad mot att hantera landskapet *genom dess grundläggande funktionella element och förhållanden* med hänsyn till hur samhället fungerade från medeltidens inledning fram till 1800-talets jordbruksrevolution. Utgångspunkten för metoden är *landskapets brukningsenheter*, de gårdar och byar som utgjorde basen i agrarsamhället och jordbruksproduktionen.

I huvudsak innebär detta att genom att studera landskapets rumsliga struktur, markslag, bebyggelse och ägorättsliga förhållanden samt infrastruktur så kan också landskapet förstås i sin helhet utifrån hur det har brukats. Med andra ord är detta en metod för att förstå landskapet i ljuset av de sammanhang och system som format detsamma (Ibid, s. 25-28). Modellen är samfattad på nästa uppslag [Fig. 1], och för att göra den lättbegriplig ges en utförligare beskrivning av dess variabler i det följande.

Jordnatur

För det första innebär *jordnaturen* upplysningar om bebyggelseenhets ekonomiska och sociala samhällsvillkor. *Kronojord* var statligt ägd mark som brukades av kronans

arrenderande landbönder medan *skattejord* ägdes av fria bönder. *Kyrko-* och *adelsjorden* ägdes av de ekonomiskt och politiskt inflytelserika grupperna i samhället. Kyrkans jordinnehav var särskilt stort under medeltiden, men förskingrades med Gustav Vasas politik på 1500-talet, och blev därefter till största delen kronojord och adelsjord. I synnerhet under 1600-talet donerade staten mycket av denna mark till adeln. Förutom huvudgårdarna där de själva bodde, de så kallade säterierna, så brukades deras övriga lantbruksegendomar av arrendatorer, så kallade frälsebönder. Varje ägandeform har haft sina speciella förutsättningar och påverkan på hur landskapet har strukturerats och brukats (Ibid, s. 28).

Bebyggelseslag

För det andra fanns det i agrarsamhället under denna period huvudsakligen tre typer av primära brukningsenheter eller *bebyggelseslag*, nämligen ensamgårdar, byar eller storgårdar. De äldsta, ursprungliga bebyggelseenheterna kallades bolby, medan senare uppförda gårdar på bolbys mark kallades avgärdahemman. Dessa hade inte samma markrättigheter som bolbyn.

En *ensam gård* brukades av ett bondehushåll, och en by av minst två, och de förvalts till allra största delen sina ägor samfällt före 1800-talets jordbruksskiften. De enkla hushållen var oftast yngre, och låg antingen avgärdade på en bys utmark eller var uppförda som nybyggen på marginalbygdernas allmänningssmark. *Storgårdarna* ägdes av samhällets rika elit. Fram till medeltidens mitt sköttes arbetet på dessa gårdar av träl- och bondar, och därefter av landbönder. Under 1600-talet växte sig ett system med dagsverksskyldiga torpare sig starkt, och under 1800-talet knöts arbetskraften ännu hårdare till storgården med statarsystemet. Även om landböndernas och torparnas arrendekontrakt reglerade vad de hade möjlighet att göra, hade de ändå förstås ett visst handlingsutrymme i hur de brukade sina mindre enheter, vilket påverkade hur landskapet kom att gestaltas. I stora drag hade arbetskraften som var knuten till storgårdarna dock ingen makt över landskapet (Ibid, s. 26f.).

Vid sidan om dessa tre bebyggelseslag i historisk tid hanterar modellen också sekundära typer av landsbygdens ekonomiska bebyggelse. Torpen, som berörs ovan, förs in här tillsammans med *anläggningar* såsom mjöl- och sågkvarnar, stångjärnshammare och fasta fiskeverk (Ibid). Kvarnarna var naturligtvis av elementär betydelse för gårdarnas verksamheter. Andra inrättningar kunde på samma sätt ha avsevärd betydelse i en gårds ekonomi vid sidan om jordbruk och djurhållning, och detta gällde inte minst i marginalbygder.

Markslag

Den tredje huvudfaktorn som behandlas i modellen är *markslag*, det vill säga områden som under längre tid kontinuerligt utnyttjats för en viss brukningsform och därigenom fått en utpräglad karaktär. Alla gårdar hade före 1800-talens markskiften först och främst två huvudsakliga typer, nämligen *inägomark* och utmark. Den förstnämnda var gårdarnas inhägnade mark, och bestod främst av *tomt*, *äng* och *åker*. Dessa marker var enskilt ägda, antingen helt och hållet, eller uppdelade efter ett skifte. De brukades intensivt för odling av vinterfoder till boskapen och odling av livsmedel. *Utmarken* däremot var samfällt brukad mellan alla gårdar på bolbyn. Den var mer extensivt

utnyttjad, men användes för mångahanda funktioner. Betesgången var allmän och skogen brukades för uttag av ved, gärdsel, stavar, slöjdvirke, näver, risknippen, kol, timmer samt för svedjeland (Ibid, s. 27f.). Dessutom utgjorde den naturligtvis en markresurs till uppförande av torpbebyggelse för arbetskraft, eller för upptagande av nya gårdar (Liljewall 1996, s. 158-160).

Ursprungligen vallades all boskap på den *ohägnade* utmarken. Undantaget var unga, sjuka och övriga kreatur som behövde särskild tillsyn, samt naturligtvis arbetsdjuren (dragarna). Vintertid var alla djur stallade. Om flera gårdar delade utmark kallades det att deras djur gick "klöv om klöv" (Cserhalmi & Israelsson 2004, s. 75), och då fanns alltså endast mindre enskilda hagar. Med tidens gång intogs allt mer av den samfälliga utmarken till enskilt avgärdade betesmarker. Särskilt rikbärande gräsmarker var naturligtvis mest eftertraktade att inhägnas, men det var förstas också av betydelse att hagarna låg på lämpligt avstånd från stall och fähus. Särskilt 1700-talets liberala samhällsströmningar drev på denna utveckling från gemensamt till enskilt markutnyttjande, och utmarken blev därefter allt mer "förhagad" – intagen av hagar. Detta har kallats förhagningsprocessen.

Inägomarkens *tomt* användes för bostadshus och ekonomibyggnader, och gårdstunet var alltså själva noden som allt annat markutnyttjande rumsligt utgick ifrån. De mest arbetskrävande markslagen, såsom *trädgård*, *humlegård*, *kålgård* och *damm* lades naturligt nog närmast denna plats, och kan också föras till samma kategori.

Ängen utgjordes av inhägnade och skyddade gräsmarker. Från dessa grässvälar togs det i regel ut en höskörd varje år. Gräset slogs med lie, vilket kallades för slätter, och därefter torkades det till hö och förvarades i lador. På så vis kunde den stallade boskapen få tillräckligt med foder under vintersäsongen och fram till att tillräckligt mycket bete vuxit fram efterföljande sommar. Särskilt viktigt var det att jordbrukets dragdjur, oxar och hästar, fick mat och energi nog för att orka med vårbruket på åkrarna. Ängen uppkom som markslag i och med järnålderns skapande av den skarpslipade lien. För nyupptagen bebyggelse i historisk tid var djurhållningen oftast basen i gårdens ekonomi, och ängen var alltså mer central än åkermarken.

Olika termer användes för att beskriva ängarnas produktionsförmåga. Jag har därför valt att klassificera ängsmarken i enlighet med den traditionella lantmäterinomenklaturen från 16-1800-talen (Graff 1816-18b, LM; Jordebok C2-C3, RA; Larsson Tresk 1634, RA; Leatz 1842a, LM; Nilsson Agner 1694a-f, LMS). Grässvälen kallades vall och kompletterades med ett epitet, som synnerligt väl beskriver hur de här landskapsområdena såg ut. I regel var de blöta ängsmarkerna mer rikbärande än de torra, eftersom de årligen gödslades av sjöar, bäckar och översvänningsvatten. Särskilt viktiga var *kärrvall* och *sidvall*. Den första var något blötare och frodigare än den andra. Vid tillgång skördades också sjögräs, och i synnerhet så kallad *fräkenvall* gav hög produktion av näringsrikt foder. Det fanns också flera magrare våta typer såsom *starrvall*, *mossvall*, *dyvall* och *blöt vall*. Om dessa var utpräglat bevuxna med porsbuskar eller tranbärsris kallades de sålunda *porsvall* respektive *tranbärsvall*. Beroende av topografi och hydrografi kunde en äng ofta bestå av flera typer av vall (Ibid).

Den friska och torra ängsmarken kallades *hårdvall* efter markens beskaffenhet. Denna var mindre produktiv än kärr- och sidvallen, men höet var av högre kvalitet (Sjöbeck 1936, s. 121f.). Dessutom kunde avkastningen ökas genom att

Fig. 1. Agrarlandskapets grundelement 1100-1800. Analysmodell av det historiska landskapet av Clas Tollin (2004).

de läts bli bevuxna med träd och buskar. Skuggan skyddade något mot gräsväxtens uttorkning och de öppna ytorna mellan träden fredades för vinden och fick ett mer gynnsamt mikroklimat med god solinstrålning. Varje gång vegetationen sedan skars ner röjningsgödslades ängen, och detta var det allra viktigaste. Kväve och andra närsalter som tidigare varit bundet i trädens rotsystem frigjordes och kom istället gräsväxten till gagn (Idem 1933, s. 61f.). Samtidigt gav nedskärningen lövfoder som på samma vis som gräset torkades och gavs till de vinterstallade djuren. Träden växte sedan åter upp igen och proceduren kunde återupprepas efter ett antal år. Trädbevuxen äng av detta slag kallas också löväng, eller med Märten Sjöbecks terminologi, djuprotad grässvål.

Ännu magrare och torrare backar kunde ibland ge en höskörd, om än mycket liten. Dessa kallades då *hårdvallsbackar*, *mager hårdvall* eller *mosandvall* och detta är det samma som *torrmarksäng*. Somliga grässvålar präglades särskilt av andra karaktärsdrag som de uppkallades efter, såsom *alvall*, *tall- och björkmovall* eller *stenig vall* (Graff 1816-18b, LM; Nilsson Agner 1694a-f, LMS).

Efter att ängsmarken hade slagits togs ofta kreaturen in i hägnaderna för efterbete. Detta var naturligtvis för att utnyttja foderresursen maximalt, men också för att uppkommande trädtegelningar skulle hållas efter av djuren (Cserhalmi & Israelsson 2004, s. 79). Även om det på somliga platser kunde vara en produktionsmässig fördel med träd och buskar i ängen fick de inte ta överhanden; det var viktigt att de rätta proportionerna mellan lövvegetation och de öppna ängsrummen bibehölls (Sjöbeck 1962, s. X-XI).

Ängsbruket bedrevs delvis på skilda sätt i olika regioner, vilket förstås var kopplat till kulturtraditioner och naturförutsättningar (Idem 1941, s. 19-26).

Ett mellanting mellan äng och åker intog *lindan*, *vreten* eller *havrelandet* som var ett markslag som omväxlande gav spannmål och hö. Lindbruket innebar att ängens grässvål plöjdes upp, (gödslades) och besåddes med säd under två till tre växtsäsonger. Därefter lades de igen och gav då bättre och tjockare gräsväxt än de tidigare gjort. Den huvudsakliga anledningen till lindorna var alltså inte att odla säd, utan att förbättra ängens produktionsförmåga. Hårdvallsängar där grässvålen hade kommit att förlora grundvattenkontakten blev till exempel allt för lågavkastande, men kunde förbättras genom att brytas upp till lindor. Det samma gällde ängar som blivit alldeles för tuviga och svårhävdade, vilket ofta var en följd av att omfattande efterbeten i kombination med blött väder utsatt grässvålen för allt för hårt slitage. Det fanns också ängar som inte hävdades tillräckligt intensivt med efterbetet, varför de blev allt för skogslupna och förlorade i avkastningsförmåga. Även dessa förbättrades genom att brytas upp till åkerlindor (Larsson, J., 2005, s. 59-67).

Åkern var inhägnad på samma vis som ängen, men var istället reserverad för odling av mat. Eftersom spannmål var näringsrikt och kunde lagras hela året var åkern ett betydelsefullt markslag. På nybyggen bröts efterhand mer åker upp främst ur ängsmarken. Det var de mest lågproducerande ängarna som omvandlades till åkrar; de som inte översilades av näringsrikt vatten och som hade sämst grundvattenkontakt. Ibland flyttades åkern runt, men när den permanentats indelades den efter ett brukningssystem som växlade mellan vilka jordar som odlades och vilka som tilläts ligga i träda (Tollin 2004, s. 28). Jordvilan var ett viktigt inslag före konstgödselns introduktion för att jorden inte skulle sugas ut och

minska i produktionsförmåga. Träderna läts växa igen med ogräs under vilan, och fick sedan betas av kreaturen (Cserhalmi & Israelsson 2004, s. 78).

Den odlade åkern gavs ny näring i huvudsak genom de gödselresurser som boskapsbesättningen kunde ge. Ju större kreatursstock, desto större gödselstack kunde naturligtvis erhållas, och eftersom de gräsbärande markerna var en förutsättning för att kunna ställa mycket djur under vintern fanns sålunda en stark koppling mellan de bägge markslagen åker och äng. Detta har sammanfattats i uttrycket ”äng är åkers moder”, även om denna relation ingalunda var statisk (som den kan förefalla i 1700-talets teoretiska lantbrukslitteratur), utan kunde växla ganska kraftigt mellan olika gårdar och bygder (Sporrang 1985, s. 179-183).

Slutligen fanns också ett markslag som egentligen ligger utanför Tollins modell (eftersom denna utgår från de marker som hör direkt till brukningsenheten). I större skala hade detta markslag emellertid omfattande landskaplig betydelse. Eftersom det utgjorde en stor samhällsresurs och brukades av den grundläggande bebyggelseenheten kräver det en introduktion. *Allmänningssmark* var en marktillgång som låg i bygdernas perifera områden och ägdes och brukades på samfundsbasis. Det fanns sålunda både *socken-*, *härads-* och *landsallmänningar*, och de låg alltså ofta så att de utgjorde gränsområden mot andra socknar, härader eller landskap. Gårdarnas utmarker som tidigare beskrivits var naturligtvis också en form av samfäll mark, och kallades ibland för *byallmänningar*. Alla dessa allmänningar var öppna eller skogsbevuxna, och de nyttjades för samma resurser. De större samfundssallmänningarna brukades förstås av ett betydligt större kollektiv, men också ofta ännu mera extensivt eftersom de i regel låg längre ifrån bygden.

Allmänningarna användes också för samfärdseln, och de utgjorde ett territorium för intagande och kolonisation. Åtminstone från och med 1200-talet krävdes godkännande och betalning till samfundet för att uppföra en ny gård på den gemensamma marken. Vid samma tid lade även kronan beslag på en tredjedel av allmänningssmarken, och när det under 1600-talet upprättades rågångar som skiljde ut statens andel från de övriga, skapades därigenom så kallade *kronoallmänningar*. Runt sekelskiftet 1800 privatiserades den mesta allmänningssmarken, och delades upp mellan alla de jordägare som hade lotter häri. Det ska dock tilläggas att det fortfarande idag finns fragmenterade delar av de tidigare stora allmänningarna som brukas samfällt såsom denna mark gjorts sedan forntiden.

Odlingssystem

Markslagens förhållanden och utbredning (både i tid och rum) har stor betydelse för berättelsen om det historiska landskapet. Mycket av denna uppsats kretsar därför just kring markslagen, men lika viktigt är också hur själva odlingslandskapet var strukturerat. Detta innefattar hur markslagen relaterade i förhållande till varandra, liksom hur de skiljdes åt från varandra genom ett omfattande system av hägnader. En annan aspekt av detta var hur själva odlingen var strukturerad i ett trädssystem som reglerade jordens brukande respektive vilande för att den långsiktigt skulle bibehålla sin produktionsförmåga.

Fredningssystemet var ett sätt att dela upp åkermarken i olika *gårdar* som skildes från varandra genom *gårdesgårdar*. Eftersom dessa omfattande hägnader krävde

stora arbetsresurser för att uppföras och underhållas strukturerades ofta detta arbete i kollektiva *hägnadslag*. Gärdesgårdarna var alltså till för att skydda åkern, ängen och tomtmarken från kreatur. Detta grundläggande förhållande grundlades redan under vikingatiden, var lagstadgat i de första medeltida lagtexterna, och förblev så fram till 1857 års stängselförordning. Då bröts denna hävdvunna landskapsstruktur och syftet med hägnadsplikten försköts till att istället stänga in djuren. I praktiken innebar detta att gärdesgårdarna förflyttades till fastighetsgränserna och rågångarna (Kardell 2004, s. 86-89; Sjöbeck 1966a, s. 240).

Trädessystemet kunde skilja sig åt, och möjligen varieras i någon grad mellan olika gårdar och mellan olika år, men i huvudsak fanns några huvudsakliga olika modeller för hur åkerodlingen bedrevs och dessa stod intimt förbundna med olika kulturområden. Dessa var *ensåde*, där odlingen bedrevs utan träda, *tvåsåde*, där åkerjordens ena halva låg i odling medan den andra vilade, samt *tresåde*, med tre gårderna, varav två av dessa årligen stod i produktion. Även andra system som *fyr-* och *femsåde* förekom. Fredningssystemets olika gårderna var alltså upprättat för att passa ett visst trädessystem, men det kunde ändå finnas viss variation och det årliga utsädet kunde ibland delas upp på flera gårderna (Myrdal 1999, s. 290f.; Tollin 2004, s. 28).

Vägslag

Infrastrukturen hade förstås lika stor betydelse i det historiska landskapet som den har idag, och den knöt samman gårdar, bygder och landsändar med varandra, vilket var avgörande för hur kultur, handel, kyrka, rättskipning och krigsmakt organiserades rumsligt. *Landsvägarna* sträckte sig över hela landet och *kyrkvägarna* var de huvudsakliga rörelsestråken inom socknarna. Till varje gård fanns *brukningsvägar* och *stigar*. Dessutom kompletterades landvägarna av sjösystemens *vattenvägar* som var viktiga för båttrafiken. Med vintrarnas slädföre kunde landvägarna ta genare *vintervägar* över isarna. Ur transporthänsyn var de två senare vägtyperna länge de mest effektiva för att frakta stora mängder gods.

Naturprocesser och kulturtraditioner

Dessa fem ovan beskrivna företeelser täcker alltså det historiska agrarlandskapets grundläggande drag, men måste naturligtvis kompletteras med uppgifter om icke materiella faktorer som påverkat landskapet, såsom traditioner och juridiska och administrativa förhållanden.

Människans sätt att organisera och forma landskapet på har självklart förhållit sig till landskapets terränggivna förutsättningar och de naturliga processerna. I sina större drag präglas landskapet framförallt av den form det fått efter istiden och dess efterdyningar, med topografi, hydrologi och fördelning av jordarter. Landhöjningen har inte bara påverkat landskapets övergripande struktur och dess naturgivna kommunikationsförutsättningar, utan även förändrat den relativa grundvattennivån som haft stor betydelse för hur människan har brukat jorden. Ett annat exempel på naturprocessernas verkan i landskapet är vegetationens spridning, tillväxt och förändring över tid - även om människan modifierat dessa till sin fördel (Tollin 2004, s. 22f.). Alla dessa förhållanden som är formande för landskapet *över tid* har också behandlats i analysen av källmaterialet.

Metoder för att visualisera det historiska landskapets utveckling

De mest betydelsefulla källorna för att beskriva landskapets utveckling är historiska kartor, eftersom de är mycket detaljerade och informationsrika. Analysen av kartorna skiljer sig inte från den metod som presenterats ovan, och utgår på samma vis från landskapets element och förhållanden, men för att tillgängliggöra och omvandla deras rika innehåll till en meningsfull kunskap krävs naturligtvis metoder som också hanterar visuell information.

Först och främst måste det påpekas att alla kartor naturligtvis har gjorts utifrån specifika ändamål och därmed har olika innehåll. De kan till exempel vara så kallade ägomätningar upprättade för att beskriva en viss markägares egendom, eller ekonomiska kartor av översiktligt slag för en hel bygd. De kan ha ritats upp för planerade åtgärder i landskapet, såsom olika markskiftesreformer, fastställning av rågångar (fysiska ägogränsmarkeringar i landskapet), eller avvittring av fastigheter (bildandet av fastigheter genom upprättande av rågångar). Grafisk stil och innehåll skiljer sig mellan kartorna, och de är orienterade åt olika håll och utförda i olika skala. Även för en van kartläsare kan det alltså vara ganska svårt att jämföra kartor över ett specifikt område som är gjorda under olika tidsperioder.

Historiska kartöverlägg

Att arbeta med ett mer enhetligt material är naturligtvis att föredra för att analysera och tolka kartornas information. Under 1980-talet utvecklade och standardiserade kulturgeografer och agrarhistoriker en metod de kallar *historiska kartöverlägg*. Detta innebär att rita om de äldre kartorna i en enhetlig skala, orientering, grafiskt stil och innehåll. Metoden med kartöverlägg finns beskriven i *Färad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap* (Cserhalmi 1998, s. 43-60) och *Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården* (Tollin 1991, s. 51-92). Förutom att kartornas innehåll standardiseras görs också en så kallad rektifiering. Det innebär att tidigare mätfel rättas till genom att kartöverläggen justeras mot en modern karta. Varje kartöverlägg blir därmed direkt jämförbart med motsvarande överlägg från andra historiska tidpunkter.

En fördel med kartöverlägg är också att de med enkelhet kan jämföras med dagens situation då det äldre avritade landskapet läggs direkt över ett samtida satellitfoto eller karta. Sådana *överlagrade kartor* visar till exempel var de historiska landskapselementen, åkrarna, ängarna, hagarna och bebyggelsen varit rumsligt placerade i förhållande till nutidslandskapet. Med dem med sig ut i fält är det också lättare att tolka spåren av de tidigare generationernas verksamheter som ännu finns kvar i landskapet.

Kartering av rumsliga tidsförlopp

Min idé med detta arbete har varit att framställa en *serie* nedslag i Barksätters historiska landskapsutveckling utifrån tillgängligt historiskt kartmaterial, samt att försöka förklara förändring och kontinuitet utifrån olika drivkrafter, dynamiska processer och landskapsbruk. Säkert har motsvarande tidsförloppsstudier gjorts av kulturgeografer och agrarhistoriker på andra platser tidigare, även om detta är mig obekant. Metoden att visa ett landskaps tidsrumsliga förlopp, antingen över en serie illustrationer, eller överlagrat i en och samma bild, har använts många gånger

förr, inte minst inom landskapsarkitekturen (se till exempel Hutchison 2011, s. 62f.; Stahlschmidt & Nelleman 2009, s. 40-49; Steenbergen 2008, s. 297-325; Steenbergen & Reh 2003, s. 203; 243; 267-282; 326f.; 338f.). Med ett kreativt och undersökande karteringsarbete av visuell information finns goda möjligheter att hitta samband som annars inte skulle uppfattas (Corner 1999, s. 221, 225-231, 251). Det fantasieggande arbetet att kartera det äldre landskapets rumsliga förhållanden gör det förflutnas verklighet fysiskt förnimbart på ett direkt sätt (så långt som är möjligt genom den abstrakta representation en karta utgör). Med *historiska serier* och *karteringar över rumsliga tidsförlopp* finns alltså möjligheten att visa landskapets konstans respektive förändringsförlopp i tidsperspektiv som sträcker sig betydligt längre än vad som är möjligt att i person uppleva under en livstid och åtskilliga människoåldrar kan komprimeras i några enkla illustrationer. På så vis abstraheras och fångas både landskapets rumsliga och tidsliga dimensioner, för att tala med kulturgeografen Torsten Hägerstrand.

Kartering av den historiska vegetationen

Agrarhistorikerna fokuserar i huvudsak på att beskriva jordbrukslandskapets struktur och rumsliga organisation. De här grundläggande dragen är avgörande för att förstå landskapet, men enligt min uppfattning är vegetationen ett viktigt komplement som inte bör utelämnas. Denna behandlas emellertid tämligen styvmoderligt i deras kartöverlägg och analyser, trots den stora betydelse den uppenbart har haft för hushållens ekonomi och handel, liksom för landskapsbildens karaktär och uttryck. Ointresset grundas knappast på avsaknad av källmaterial för i många av de äldre lantmäteriakterna finns goda uppgifter om vegetationens art, utbredning och användning. Landskaphistorikern Märten Sjöbeck använde systematiskt dessa kartor i sina studier för att lättare kunna utläsa de historiska spåren i landskapet, för att belägga landskapliga samband över tid och för att kunna visa hur bondens brukande av landskapet gett upphov till dess form och uttryck – också beträffande vegetationen (Sjöbeck 1939, s. 137, 156f.; idem 1942b, s. 104ff.; idem 1947a, s. 7, 28ff., 101ff.; idem 1968; idem 1973, s. 1). De äldre lantmäterikartorna är alltså även viktiga källdokument för att förklara hur olika vegetationsmönster och naturtyper uppkommer och utvecklas. Brukningssätt, skötsel och kontinuitet spelar en avgjord större roll för olika vegetationstypers förekomst än vad som i allmänhet uppfattas av den botaniska och ekologiska forskningen (Idem 1942b, s. 104ff.; idem 1943, s. 64ff.; Rackham 1990, s. 1, 20). Eftersom dessa discipliner av tradition upprätthåller dikotomin natur - kultur, och därför inte gärna inkluderar människans göromål i sina studier (annat än hennes "förstörelse av naturen") har de också tidigare haft mycket svårt att få syn på, och än mindre acceptera, hur stor roll människan haft i att forma landskapets vegetation. Enligt min mening blir ju inte landskapet mindre natur, eller mindre naturligt, bara för att människan inkluderas i ekosystemen.

För att också lyfta fram vegetationens betydelse har jag därför kompletterat agrarhistorikernas kartsymboler, med den betydligt mer mångfacetterade uppsättning som landskapsarkitekten Roland Gustavsson har använt i sina arbeten (Gustavsson 1975, s. 176). På detta vis har jag kunnat visa de olika trädslagens utbredning i historisk tid (så långt källmaterialet tillåter) och i högre grad särskilja mellan de olika ängsmarkernas typer.

ANALYS OCH TOLKNINGSHORISON

Det analyserade källmaterialet i denna uppsats är huvudsakligen tolkat i ljuset av det perspektiv som de bägge banbrytande landskapshistoriska forskarna Märten Sjöbeck (f. 1886 † 1976) och Oliver Rackham (f. 1939 † 2015) har lyft fram genom sina många skrifter (för exempel, se avsnittet *Andrahandskällor*, appendix, s. 10).

Genom att undersöka landskapet utifrån människans ekonomiska brukande av sin miljö i förhållande till olika naturprocesser visade de hur landskapets form och innehåll, kontinuitet och förändring kunde förstås med ett enkelt helhetsgrepp.

Märten Sjöbeck och Oliver Rackham verkade från olika platser och i olika tider, men hade mycket gemensamt. Märten Sjöbecks utgångspunkt låg i första hand i det sydsandinaviska landskapets historia, och han publicerade en mängd artiklar och böcker från 1920-talet till mitten av 1970-talet. Vid samma tid som han dog gav Oliver Rackham ut sitt första landskapshistoriska verk. Han skrev sedan flera böcker fram till sin död i år. De flesta om det sydengelska landskapet.

Vad som särskilt utmärkte de bägge som forskare är att de verkade på fristående basis (även om de också sent i livet utmärktes till hedersprofessorer). Deras förhållande till sitt ämne kännetecknades av en bred syntes baserad på kunskap som annars efter logiken av akademins specialisering är uppstyckad mellan ett flertal olika vetenskapliga fält. Därför innehåller deras skrifter insikter som vanligtvis anses höra hemma inom ekologi, ekonomi, natur- och kulturgeografi, botanik, etnologi, språkvetenskap, arkeologi, samhällsvetenskap, juridik och politik bland mycket annat. Till detta kan tilläggas att de framförallt också sysselsatte sig med fältarbete; den största källan till det historiska landskapet är förstås de spår som finns kvar i nutidslandskapet (se *Platsobservation som kunskapsgrund*, appendix, s. 4). Förutom att bägge var mycket passionerade botaniker sedan barnsben kom ingången till denna arbetsmetod i Oliver Rackhams fall genom kontakt med arkeologin, och för Märten Sjöbeck från etnologin (Grubb 20 februari 2015; Svenskt biografiskt lexikon, bd. 32, s. 290).

När det svenska samhället och de agrara näringarna omformades i grunden under 1800-talet, med radikala jordskiften, ny lagstiftning, ny teknik och nya grödor, så övergavs det gamla landskapsbruket och så såsmåningom kom därför också själva landskapet att förändras. Oanvänd kunskap glöms snart bort, och till sist blev det omöjligt att förstå varför landskapet såg ut som det gjorde. Samtidigt som de akademiska landskapsforskarna satt med näsan i böckerna, spanade istället Märten Sjöbeck på 1920-30-talen efter denna kunskap genom att söka upp marginalbygdernas gamla bönder och fråga ut dem om deras landskap och brukningssätt. På så vis fick han genom minnen och berättelser oförmedlad förstahandskunskap från de återstående spillrorna av landskapshävderna som den fungerade före den agrara revolutionen, och det var av denna lärdom han sedan byggde sin halvsekelånga vetenskapliga gärning kring.

Den stora bedriften med Märten Sjöbecks och Oliver Rackhams forskning ligger alltså framför allt i deras förmåga att göra egna observationer och att syntetisera en stor mängd förstahandskällor av de mest skilda slag, samt att tillgängliggöra denna kunskap på ett levande sätt i sina framställningar. Detta möjliggör en bred förståelse av vårt landskap och varför det ser ut och fungerar som det gör. Idag har detta landskapsperspektiv tagit sig in här och där inom akademien. Utan deras arbeten hade denna uppsats aldrig skrivits.

DISPOSITION OCH LÄSANVISNING

Uppsatsen är strukturerad efter tematiska avsnitt som huvudsakligen tar sin utgångspunkt i landskapets markslag och rumsliga struktur.

Först presenteras Barksätter i sitt sammanhang och gården beskrivs utifrån dess historiska relationer till bygden och landskapet i större skala. De tematiska avdelningarna behandlar först Barksätters historiska fastighetsstruktur, och därefter i tur och ordning gårdens äng, åker, tomt och utmark.

Kapitlet om *fastighetsstrukturen* kan ses som en bakgrundspresentation av gårdens historia som komplementerar det föregående kapitlet *Sammanhang*. Här beskrivs områdets bebyggelseutveckling samt de människor som ägt, arrenderat och förvaltat gården. Dessutom omnämns alla de landbogårdar och torp som i historisk tid hört till Barksätter.

Avdelningarna om *äng* och *åker* beskriver dessa markslag, hur de sett ut, brukats och utvecklats. Kapitlet *tomt* innehåller framställningar av gårdens byggnader, bebyggelsemönster och arkitektur, samt om gårdsplanen och trädgårdarna. Avsnittet om *utmarken* redogör för den samfällda betesmarken, hagarna och skogsmarken, samt hur dessa har brukats och förändrats.

I varje kapitel beskrivs landskapets historiska utveckling så långt det varit möjligt i kronologisk ordning. På grund av de många olika företeelser som skildras hör det till sakens natur att det förekommer en del hopp fram- och bakåt i tiden. Upplägget med tematiska avsnitt innebär i någon mån att vissa uppgifter ibland varit nödvändiga att upprepa. Innehållet i de skilda kapitlena hänger naturligtvis tätt ihop, men en grundläggande idé med de tematiska avdelningarna är att det ska vara möjligt att börja läsa enskilda avsnitt efter intresse utan att nödvändigtvis läsa hela uppsatsen, eller i den ordning som här är uppsatt. Där en viss företeelse är berörd som beskrivs mer utförligt någon annanstans i uppsatsen finns det i regel inlagda sidhänvisningar i texten för att det ska bli så smidigt som möjligt att hoppa. I slutet av uppsatsen finns det ett person- och platsregister för att det ska vara enkelt att söka efter specifika uppgifter.

De läsare som endast vill bilda sig en uppfattning om de större linjerna av Barksätters landskapshistoriska utveckling rekommenderas, förutom *sammanfattningen* (s. IV), i första hand *avslutningen* (s. 89ff.) som utgör en syntes av uppsatsens tidigare avdelningar. Här summeras och förklaras de huvudsakliga förändringsperioderna, och även de drag i landskapet som varit bestående under längre perioder. Dessutom anges ett översiktligt sammanhang i några av uppsatsens illustrationer [Fig. 2, 8, 10, 16, 18, 24 & 41].

Till uppsatsen hör ett flertal figurer och fyra *planscher* till vilka det finns hänvisningar i texten. Planscherna utgörs av en översiktlig sockenkarta från 1677 [Pl. 1], samt kartöverlägg över Barksätters ägor 1634 [Pl. 2] respektive 1689 [Pl. 3 & 4]. Det rekommenderas att återvända till planscherna för att levandegöra textens beskrivningar av det historiska landskapet.

Som ett komplement till *källförteckningen* finns ett avsnitt om de urkunder som använts i arbetet. Detta är placerat i ett *appendix*. De källor som nyttjats till framställandet av illustrationerna anges i *figurförteckningen*.

SAMMANHANG

Östra Vingåkers socken

Barksätter ligger i Katrineholms kommun i sydvästra Södermanland inte långt från gränsen till Östergötland. Från gården är det vägen österut knappt en mil in till staden som kommunen är uppkallad efter. Då den byggdes upp som stationssamhälle vid Sveriges järnvägsutbyggnad och fick stadsrättigheter först 1917 avslöjar emellertid gårdens relation till staden ingenting av historisk relevans (Kristoffersson 1937, s. 70). Barksätters sociala och ekonomiska kontext kan därför endast bli tydlig i ljuset av äldre tiders administrativa, rättsliga och kyrkliga sammanhang.

Före kommunindelningen hörde Barksätter till *Östra Vingåkers socken*, och fortfarande lever denna identitetssamhörighet kvar i bygden, om än inte i administrativt hänseende. Trots att själva socknen i historiskt perspektiv är sentida och bildades först 1754 genom en utbrytning ur Vingåkers socken (Rask 2004, s. 11), så är grunden i denna kollektiva sammanslutning av gammal ålder. Traktens samlande kraft har dock alltid varit *Vingåker* med slätten som breder ut sig vid sjön Kolsnarens nordvästra ände som kärna. Detta är alltså den historiska *bygden* [Fig. 2 & Pl. 1] (Lundgren 1873, s. 2f.; Stähle 1955, s. 25). Första gången den omtalas i skrift är 1314. Under vikingatiden och forntidens slut var Vingåkersbygdens bebyggelse koncentrerad på de fastare markerna runt slättens sank gräsmarker, men spridda gårdar fanns också utefter sjöarnas stränder (Stähle 1955, s. 25f., 135). Ursprungligen var denna socken geografiskt betydligt större än den senare blev; inte bara Östra Vingåker skiljdes ut, även de områden norrut, respektive åt sydöst som senare blev Österåkers och Stora Malms socknar hörde först i kyrkligt och administrativt hänseende till Vingåker (Lundgren 1873, s. 19). Detta visar att trakten där Barksätter byggdes upp länge var

mycket glest bebyggd. Faktum är att stora delar av gårdsbebyggelsen här är så sent etablerad, att det skett under tider från vilka det finns skriftliga förstahandsuppgifter bevarade (se *1600-talets stora landskapsomvandling*, s. 28).

Vingåkers socken var alltså det kyrkliga och administrativa område som Barksätter gård tillhörde under medeltiden och fram till sockenklyvningen. I och med Gustav Vasas nya skattepolitik under 1500-talet blev Vingåker också en beskattningsenhet – en så kallad jordebokssocken (se *Taxeringshandlingar*, s. 102). Ännu vid denna tid var Vingåker socken uppdelad i fyra likvärdiga mindre enheter, så kallade fjärdingar. En sådan uppdelning tycks ha varit vanlig i många socknar under medeltiden (Granlund 1959, s. 378f.; idem 1971, s. 382), och de bar namn efter de gårdar och byar som tidigt bör ha varit den mest framträdande och betydelsefulla bebyggelsen i respektive område. I Vingåker var dessa Högsjö, Sävesta, Skenäs samt också Barksätter (Gärder och hjälper 1, 1535, fol. 676-679, RA; Södermanlands handlingar 1578:5, fol. 96-99, RA). Det som senare blev Östra Vingåkers socken motsvarar mycket väl det område som kallades ”Björkesätter ffiärdingh” (Gärder och hjälper 1, 1535, fol. 679, RA).

I sammanhanget är det viktigt att göra en anmärkning som det kommer finnas anledning att återkomma till längre fram. Barksätters fjärding eller Östra Vingåkers socken skiljer sig nämligen från kärnbygden kring Vingåkersslätten i ett viktigt avseende som hänger samman med det faktum att den varit senare koloniserad och glesare befolkad. Jordägarstrukturen har nämligen alltid sett annorlunda ut. Kring slätten har det funnits en stor andel självägande bönder (skattejord), medan närapå samtliga av sprickdalslandskapets utspridda åkerjordar historiskt sett ägts av adeln (frälsejord) (Lagerstedt 1941, s. 50; Lundgren 1873, s 32; Sporrang 1985, s. 183).

Oppunda härad

Vingåker hörde tillsammans med ett flertal andra socknar till *Oppunda härad*, som var områdets gemensamma politiska och administrativa sammanslutning [Fig. 6] (Olwig 2002, s. 17; Sturkell 2009, s. 14). Hit hörde rättsförvaltningen som upprätthöll lag och ordning. Häradet var också indelningsenheten för krigsväsendet, och det förvaltade och skyddade områdets samfälliga markresurs, häradsallmanningen. I forna tider hade häradet även en religiös betydelse, men i och med kristendomens etablering övertogs denna funktion av kyrkans indelning (Granlund 1961, s. 492) och området har i detta hänseende sedan hört till Strängnäs stift och Oppunda kontrakt (Lundgren 1873, s 2). Fram till samma tid var häradet basen för rustskyldigheterna till svearnas krigsmakt. Med de stora samhällsomvandlingar som skedde i och med medeltidens ingång övertog visserligen adeln rollen som krigsmaktens fundament, men så småningom återfördes denna till häradets gemensamma angelägenheter med indelningsverkets tillkomst 1682.

Ett av häradets många viktiga förvaltningsområden var vägunderhållet. I Södermannalagen nedskrivna 1327 stadgades att detta skulle skötas gemensamt av alla hemmansägare. Det gemensamma intresset i vägdugligheten övervakades av häradet ända fram till förstatligandet av vägväsendet 1944 (Schnell 1955, s. 13f.). Även övriga av häradets uppgifter övertogs vid samma tid av andra nyare samhällsinstitutioner. Då häradsrätten ersattes av tingsrätten som lägsta domstolsinstans 1971 förlorade det till sist helt sin samhällsbetydelse.

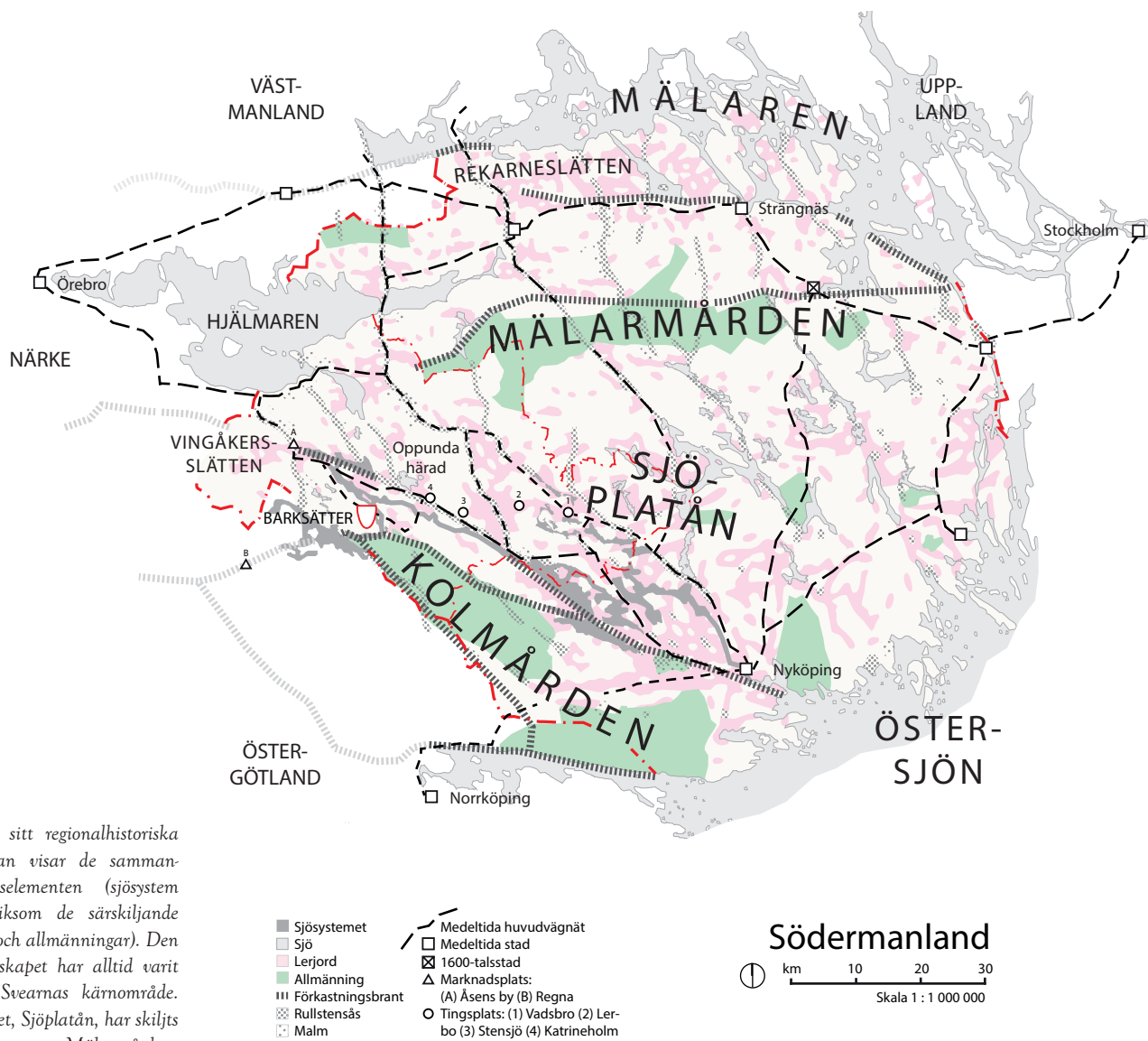

Fig. 2. Barksätter i sitt regionalhistoriska sammanhang. Kartan visar de sammanbindande landskapselementen (sjösystem och rullstensåsar) liksom de särskiljande (förkastningsbranter och allmänningar). Den norra delen av landskapet har alltid varit vänd åt Mälaren, Svearnas kärnområde. Det inre av landskapet, Sjöplatån, har skiljts från dessa bygder genom Mälarmårdens långsträckt förkastningsbranter och allmänningssmark, liksom det i söder skiljts från Götaland genom den vida Kolmården. Område har istället riktat sig från kusten och upp åt nordost genom sjösystemets, förkastningsbranterna och åsarnas dominerande sträckning. Nyköping ligger som en förbindelselänk mellan de sjörika bygderna och Östersjön, och har alltid varit huvudstaden. Det inre landskapet har alltså koloniserats upp längs sjösystemet. De större lerjordarnas utbredning sammanfaller ganska väl med den forntida bygden, och visar också de ursprungliga fjärdarnas utbredning. Efter senaste istiden var berggrunden nertryckt. Hela landskapet låg under vatten, men genom landhöjningen blottades så småningom de forna sjöbottnarna.

Den samlande punkten i häradet var *tingsplatsen* där gemensamma angelägenheter beslutades, konflikter löstes och lagen utdömdes. *Tinget* var självklart också den naturliga länken mellan lokalsamhället och centralmyndigheterna (Olwig 2002, s. 17). Under historiens gång flyttades tingsplatsen längre upp i häradet i takt med att området blev tätare befolkat [Fig. 2]. Fram till på 1300-talet låg den i Vadsbro, varefter den flyttades till Lerbo. Under 1700-talet höll Oppundaborna sedan sina ting i Stensjö, och efter att järnvägen byggts i slutet av 1800-talet så flyttades den slutligen till Katrineholm (Sturkell 2009, s. 14). Vid mitten av 1500-talet var Barksätters ägare Per Larsson lagläsare, eller domare, i häradsrätten (Almquist 1954, s. 100, not. 2; SDHK 3986).

Södermanlands län

Under medeltiden skapades administrativa *län* som ansvarade för bland annat skatteindrivningen till staten. Grunden till dagens länsindelning gjordes i samband med 1634 års regeringsförfattning, och några av dessa län sammanfördes 1683 till Södermanlands län. Detta är fortfarande i bruk som den högsta administrativa

Vingäkersbygden med Barksätter 1677

samhällsenheten under staten Sverige för det område som Barksätter ligger i. *Länsstyrelsen* är statens regionala företrädare, och *landstinget* är den politiska församlingen. Både sett till de grundläggande samhällsfunktionerna som handhas av länet, och till det geografiska område som det administrerar, så motsvarar det alltså det gamla landskapet Södermanland.

Svealand och Södermanland

Ännu idag använder vi med självklarhet de tidigare folklandens territorier som väsentliga begrepp för att särskilja områden som har samhällelig relevans och tydligt sammanhållna inre karaktärer i den nutida nationalstaten Sverige. Dessa är av forntida ursprung, och trots den kolonisering som skett i historisk tid, och trots 1800-talets sammanbindande järnvägar och 1900-talets vägbyggen så har de väl fortfarande i hög grad kvar de naturliga gränser som ursprungligen bidrog till hur landskapen utvecklade sina särdrag. *Södermanland* var det landskap som låg söder om Mälardistriktets vidsträckta landskapsväv av vatten och land med sina goda kommunikationsmöjligheter och odlingsvillkor [Fig. 2]. Mälarens unika förutsättningar gjorde det redan från början till ett naturligt kärnområde för den svealändska kultur som utvecklades där. Detta avspeglas i namnbruket för de övriga kringliggande landskapen med Uppland i norr och Västmanland västerut (Norberg-Schulz 1996, s. 38; Sjöbeck 1941, s. 9f.). Även Närke ligger i det senare väderstrecket. Södermanland förhöll sig i historisk tid till dessa landskap genom de gränstrakter som skiljde dem åt och de kommunikationsstråk som band dem samman (se nästa stycke). Nedan Södermanland låg Götaland. Landvägens förbindelsestråk mellan Svealand och Götaland förblev länge outvecklat, och först i mitten av 1600-talet byggdes en rejäl väg över gränstrakterna där emellan [Fig. 2] (Moberg 2013, s. 155).

Södermanlands naturgeografi och kolonisation

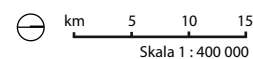
Av Södermanlands alla häradar hade Oppunda den vidaste utbredningen [Fig. 6], precis på samma vis som att Vingåker var den till ytan största socknen i området (Schnell 1955, s. 7). Förklaringen till detta ligger naturligt nog i det faktum att det krävs en befolkning av en viss mängd för att dessa samhälleliga inrättningar skulle fungera optimalt, och de ursprungliga socken- och häradsindelningarna stod därför i samband med områdenas befolkningsmängd. Ju glesare befolkade dessa var, desto större områden behövde de omfatta för att bli relevanta sammanslutningar. Barksätter byggdes alltså upp i områden som koloniserades sent och länge var gles befolkade. Dessa förhållanden bekräftas också av det större mönster funna fornborgar, -rösen och järnåldersgravfält som finns i Södermanland

Fig. 3. Svea- och Götaland vid 1100-talets inledning. Barksätter byggdes upp i gränsområdet mellan dessa bägge kultursfärer.

Fig. 4. Topografisk kontext. Snittet visar hur förkastningsbranterna och allmänningarna delar upp Södermanland i två parter. Det yttre området som vänder sig mot Mälaren präglas mer av slättlandskap, medan det inre är uppbrutet och småskaligt med ömsom berg och ömsom sjöar, ängs- och åkermarker.

Topografisk kontext

◀ ÖSTERGÖTLAND

INRE SÖDERMANLAND

MÄLARBYGDEN

UPPLAND ▶

BRÄVIKEN

KOLMÅRDEN

S J Ö P L A T Å N

MÄLARMÅRDEN

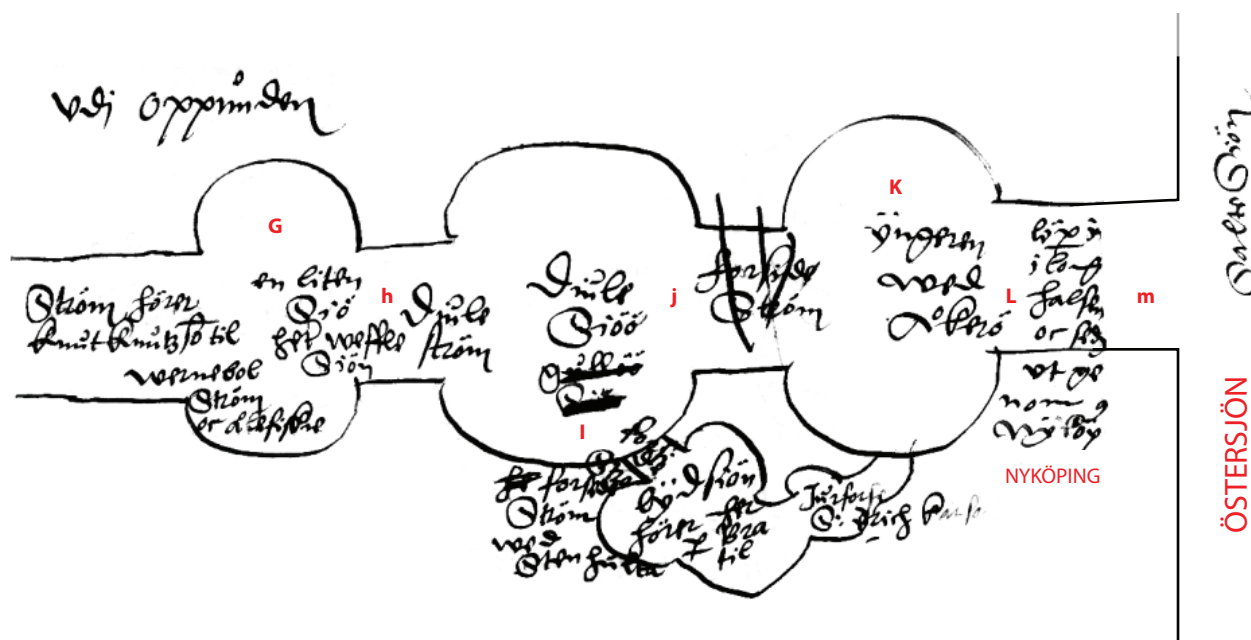
MÄLAREN

Förkastningsbranter
Gränstrakt och allmänning

Uppbrutet och sjörikt sprickdalslandskap
God inre kommunikation via sjösystem och åsar

Förkastningsbrant
Gränstrakt och allmänning

Svealandens historiska kärnbygder
samlas av Mälarens vattensystem

Sjösystemet 1560

landskapet kan upplevas som utsträckt och sammanhängande men i avsaknad av en självklar definition i större skala (Norberg-Schulz 1996, s. 40, 78). Emellertid är det viktigt att förstå att vattnet är det samlande elementet (Ibid, s. 38) och att landskapets dominerande riktning i Södermanlands inland är just sydöstnordvästlig (För en fördjupning av betydelsen av *hur* och *i vilken riktning* landskap sträcker ut sig, se Norberg-Schulz 1980, s. 32). Detta förhållande bestäms lika mycket av de historiska kommunikationsstråken (Kristoffersson 1937, s. 72) som av riktningen av de omslutande gränstrakterna, vilket redan framhållits ovan. Vingåkersbygden koloniserades alltså via sjösystemet, men i första hand efter att områdena på Sjöplatån närmare kusten blivit så pass tätbefolkade att det kunde bli värt för nybyggare att söka sig längre in i landet. Under vikingatidens sista skede var trakten ännu ganska gles bebyggd.

Barksätters förhållande till maktens landskap

När häradindelningen gjordes vid mitten av 1300-talet följde denna en äldre, vikingatida administrativ indelning som i Svealanden hette *hundare*. Detta var först och främst en militär sammanslutning, eller vad som kan sägas vara en typ av värnpliktsdistrikt. Vad beträffar fallet med Oppunda härad så återanvändes även själva namnet, som är sammansatt av orden "upp" och "hundare". Denna namnsättning gjordes förstås i relation till Södermanlands centralområde som under forntiden låg vid kusten i Nyköpingstrakten, samt en bit upp på sjöplatån. "Opphundaret" var det perifera och glesbefolkade område som låg där "uppe" längs hela det vattensystem som slutligen samlades genom Nyköpingsån innan det rann ut i Östersjön (Schnell 1955, s. 8; Sturkell 2009, s. 14). Denna uppgift är relevant för att förstå det historiska landskapets samhällsrelationer. Gården Barksätter anlades alltså

Sjöar, åar och strömmar 1560:

BIRCKESÄTT { A. Biercken – b. Bodequarn [ström] – C. hwideren – d. grämebol [ström] – E. [sjö] – f. wermebol ström – G. wesger siön – h. djule ström – I. djule siöö – j. forssiö ström – K. yngaren – L. long halsen – m. nyköp åa } SALTE SIÖN

Sjöar, åar och strömmar, nutida namn:

BARKSÄTTER { A. Bjälken – b. Bokvarnsån – C. Viren – d. Krämbol – E. Lillsjön – E. Backasjön – f. Värmbol – G. Duveholmssjön – h. Djulö kvarn – I. Djulö sjön – J. Forssjösjön – j. Forssjöån – J. Kårtorpssjön – J. Eriksbergssjön – j. Åkforsån – K. Yngaren – L. Mäskaren – l. Skräddartorpsån – L. Hallbosjön – l. Vrenaån – L. Långhalsen – m. Nyköpingsån – } ÖSTERSJÖN

Fig. 5-1 & 5-2. Schematisk karta från 1560 över vattensystemets alla sjöar, åar och strömmar hela vägen från Östersjön (Salte siön) upp till Barksätter (Birckesätt) av Rasmus Ludvigsson. Gården ses i vänstra hörnet mellan sjöarna Bjälken (Biercken) och Viren (Hwideren). Notera även att sjösystemet delar på sig vid Barksätter, dels fortsätter det med Kolsnaren vidare upp mot Vingåkersslätten, och dels löper det med strömmen där gårdens sågkvarn Lilla Forsa anlades ner mot Tislången och Tisnaren (ej utritade) och vidare djupt in i Östergötland.

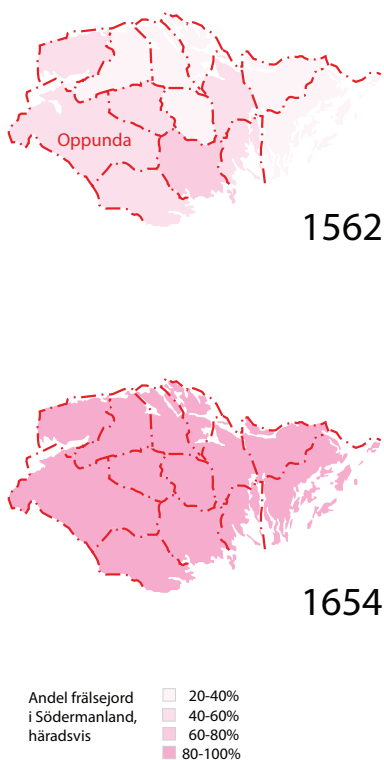

Fig. 6 (ovan). Under 1600-talet vidgade frälset sitt inflytande och ökade kraftigt sin rikedom. Södermanland har alltid varit en utpräglad adelsprovins och under 1500-talet ägde de ungefär hälften av alla lantbruksegndomar i landskapet. Ett sekel senare hade de lagt beslag på mer eller mindre all jord. Figur av Clas Tollin (2011), baserad på Almquist (1934).

Not. 2. 1575 var huvudvägen från Södermanland ner till Östergötland över Kolmården blott en ridstig (Schnell 1971, s. 44), och först i mitten av 1600-talet byggdes en rejäl väg (Moberg 2013, s. 155).

långt ifrån Södermanlands forntida maktcentrum, men med sjö- och åssystemen som sammanhållande länkar mellan de olika bygderna i Södermanland, hade gården ändå direktkontakt ner mot den centrala Sjöplatån och vidare mot Östersjön och Nyköping, som i alla tider varit landskapets huvudstad [Fig. 2 & Fig. 5] (Bahr 1832, s. 4; Norberg 2004, s. 14-16; Rask 2004, s. 29; Schnell 1955, s. 7; Sjöbeck 1941, s. 150). Denna har förstås alltid varit av betydelse för gården och 1308 ägdes dessutom en andel i Barksätter av fogden i Nyköping. Då Södermanland var ett eget hertigdöme mellan 1568-1625 hade landskapet en självständig centralförvaltning i förhållande till rikets styre. Administrationen var inrättad på Nyköpingshus och ägarna till Barksätter var vid denna tätt knutna till hovet med ämbeten som ståthållare, överhovmästarinna, råd och marskalk (se *Wälborne fru Gunilla Rosenstråle*, s. 28, och efterföljande avsnitt) [Fig. 7]. (Almquist 1935, s. 422, 609, 727f.; Almquist 1960, s. 122; Anrep 1862, s. 504; Brunius 2009, s. 26; Elgenstierna 1931, s. 473, 524; Larsson 2005, s. 404, 413; Persson 1999, s. 22-24; SDHK 2236; Ödberg 1897, s. 6f., 69, 246f.). Södermanlands kyrkliga centrum har utgjorts av Strängnäs vid Mälaren men några kopplingar till denna stad tycks Barksätter inte haft.

För en sätesgård var det viktigt att ligga nära "hufvudstaden eller älliast någon god stad i riket" skrev Schering Rosenhane vid mitten av 1600-talet i en så kallad hushållsbok (en lärobok i att driva ett adels gods). Betydelsen låg naturligtvis i att det då innebar en "mindre omkostnad [att] hämta sin nödtårff från Staden och där åter förvandla hwad man skall wända i päningar, Såsom och därför adt husbonden som för något sitt ämbete nödgas wara i staden, kan så mycket tidigare och åfftare resa ut på sitt godz och mäd sin närwarellse styra allting till thet bästa" (Rosenhane 1944, s. 39). Barksätter har naturligtvis haft sina kopplingar till Stockholm i bägge dessa avseenden. Redan innan banden mellan sätesgårdarna och huvudstaden knöts hårdare i och med den ämbetsmannabana adeln slog sig in på under 1600-talet, var till exempel en av Barksätters ägare, Lars Larsson, borgmästare i Stockholm 1521-38 (Gillingstam 1987, s. 16f.).

Två närmre städer som också haft betydelse för gården är Örebro och Norrköping. Den förstnämnda har i historisk tid varit tämligen lätt tillgänglig via den naturliga fortsättning på sjösystemet som Hjälmarren utgör (Norberg-Schulz 1996, s. 38), och landvägen ligger staden drygt 60 kilometer åt nordväst från gården. Den östgötska staden ligger visserligen närmare, men på andra sidan Kolmården. Norrköping torde därför fått betydelse tidigast under 1600-talets andra halva, eftersom vägarna ner till Östergötland dessförinnan inte var lämpade för varutransporter [Not. 2]. Bägge städerna har varit viktiga avsättningsmarknader för gårdens produktion. Mera lokala handelsplatser har utgjorts av Åsens marknad i Vingåker och marknaden i Regna [Fig. 2] (von Eckermanns familjearkiv III:3:3 Räkenskaper September 1841, fol. 9, 11; November 1841, fol. 12; Januari 1842, fol. 12f.).

Adelslandskapet

När adeln växte fram på 1100- och 1200-talen etablerade de sig i regel utanför den gamla bygden, och anlade istället sina nya gårdar på skiftad allmänningssmark (se under *Markslag*, s. XV) (Sjöbeck 1966a, s. 237; Tollin 1999, s. 211-214). Sjöplatåns småskaliga och uppbrutna landskap som tidigare inte koloniserats i

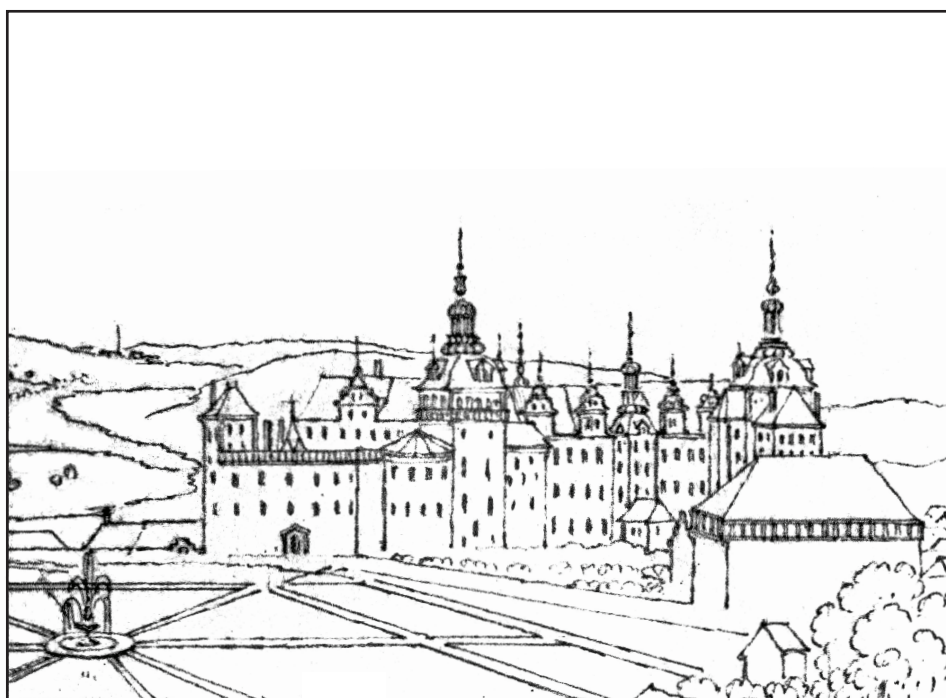

Fig. 7. Nyköpingshus på 1600-talet där Södermanlands hertigdöme hade sin centralförvaltning. Flera av Barksätters ägare var knutna till hovet och hade ämbeten som ståthållare, överhovmästarinna, råd och marskalk. Till raden av ägare med samma anknytning kan även fogden på Nyköpingshus vid 1300-talets början ställas. Teckning av Erik Dahlberg.

någon högre grad blev därför också adelns landskap. Detta lämpade sig mycket väl för agrar stordrift och extensiva brukningsformer där gårdarnas ekonomi kunde baseras på mångahanda näringsfång. Det är alltså ingen slump att frälsejorden helt dominerade området från Nyköping och upp till Barksätter (Sporrong 1983, s. 80) liksom att sätesgårdarna nästan undantagslöst var specifikt lokaliserade ”utefter sjö- och vattenstråk och i jordbruksdistriktens ytterzoner” (Idem 1985, s. 42).

Vid sidan om dessa *sätesgårdar*, där adelsfamiljerna själva var bosatta, hade de också ett antal *landbogårdar* som brukades av arrenderande så kallade frälsebönder. Ibland låg dessa i närheten av sätesgården, men godsinnehavet var också ofta vida spritt. Inte sällan kunde de ha tio gårdar eller mer, och de riktigt rika jordägarna hundratals gods.

Sjöplatåns fragmenterade lerjordar innebar att de flesta landbogårdar var små bebyggelseenheter, som ensamt låg utspridda efter sprickdalslandskapets lämplighet. Någon gång kunde de utgöra en by på två gårdar. Större sammanhängande områden med goda ängs- och åkermarker som låg i närheten av andra viktiga landskapsresurser reserverades för sätesgårdarna. För många av landbogårdarna var djurhållningen dominerande i ekonomin, och de producerade smör, kött och hudar (Ibid, s. 183). Landskapet präglades av slätterrängar, lövtäkt och glesa och luckiga betesskogar.

Under 1600-talet skaffade sig adeln allt större rikedom och inflytande och blev samtidigt en mer flertalig samhällsklass [Fig. 6]. Ett stort antal nya sätesgårdar uppfördes och ofta omformades landskapet för att låta huvudgårdarna besitta en dominerande position i omgivningen. Med landskapsestetik utmärktes och befästes den sociala ordningen. Vägar drogs om och rätades ut och backar terrasserades, liksom att planteringar, alléer och fruktträdgårdar anlades (Lagerstedt 1941, s. 49; Rosenhane 1944, s. 40-44). Samtidigt uppfördes en myckenhet av *torp* på gårdarnas utmarker för att säkerställa tillgången på arbetskraft att bruka landskapet. Nya torp tillkom sedan kontinuerligt under de följande två århundraderna. Arbetarna

fick arrendera de nödortfoga jordplättarna mot att de utförde dagsverken på säterierna. Vid sidan om torparsystemet växte från slutet av 1700-talet fram en ny arbetsordning med betydligt högre grad av kontraktsanställda lantarbetare vilka arbetade mot naturabetalning. Dessa kallades statare. Deras bostäder uppfördes ofta i större längor för flera hushåll som placerades närmre sätesgården.

Ofta uppfattas adelslandskap som särskilt vackra. Detta hänger inte bara samman med de möjligheter storgårdarna haft till ett enhetligt landskapsbruk över ansenliga områden, samt deras estetiska landskapsomdaningar och förnäma arkitektur. När många andra landskap förändrats i grunden har adeln kunnat bibehålla många särskilt vackra förhistoriska landskapsdrag från de allmänningsmarker där sätesgårdarna byggdes upp. Som Mårten Sjöbeck påtalar i citatet bredvid har de sedan av estetiska, ekonomiska och sociala skäl skyddat vegetationen, varför många herrgårdsbygder särskilt utmärks av präktig och i synnerhet gammal lövvegetation (Lundberg 1940, s. 47; Sjöbeck 1940b, s. 13).

”Äldre kartor och jordeböcker ge oss många bevis för att adeln med förkärlek tog i bruk olika delar av byväsendets jordreserv, särskilt utängarna [...] Många äldre adelsgoods ha därför direkt kontakt med ett från den förhistoriska tiden nedärvt landskap. Detta begagnades bevisligen ursprungligen för höfångst introducerad och genomförd av bönder. Vi böra emellertid hålla aristokratien räkning för att den sedan gammalt skyddat skogen och återväxten. På denna punkt gjorde adelsmannen nödvändigheten till dygd. Detta förhållande har särskilt efter byväsendets upplösning och de äldre utmarkernas konsekventa upplöjning kommit att framstå som särskilt vackert och efterföljansvärt.”

Mårten Sjöbeck 1959

Bygdens sjöar

Barksätters ägor ligger mellan sjöarna *Bjälken* och *Viren* och dessa har som tidigare påpekats hängt samman i ett vidsträckt sjösystem som sträcker sig ända ut till Östersjökusten och även ner i Östergötland [Fig. 2 & Fig. 5]. (Bahr 1832, s. 4; Rask 2004, s. 29; Schnell 1955, s. 7; Sjöbeck 1941, s. 150).

Dessa bägge sjöar är förbundna med varandra via en å som heter *Bokvarnsån* (tidigare var detta vattendrag bredare och hette *Bodasundet* eller *Bodasjön*). I nordväst ansluter *Viren* till *Kolsnaren*, vilken sträcker sig upp mot *Vingåkersslätten*. Dessa vattendrag var förr sammankopplade upp mot *Hjälmaren*. I söder är *Bjälken* via *Forsaån* sammanlänkad med *Tisnaren* och den stora sjön *Tislången* som utgör gränsen mot Östergötland.

Eftersom landhöjningen påverkar området innebär detta att sjöarna i historisk tid varit mer utbredda än de är idag. Under 1800-talets andra halva påskyndades även denna process genom sjösänkingsprojekt. Detta gör att vissa öar och stränder är mer utbredda idag än de var för 150 år sedan, och att det som är smala åar idag förr var bredare sund.

All äldre bebyggelse i trakten togs upp i anslutning till sjöarnas stränder.

Landskapsbruk

Hur landskap formas och vad de får för uttryck hänger i hög grad samman med hur de hävdas. Före den agrara revolutionen var de olika metoderna att bruka landskapet ofta långvarigt bestående vilket påverkade landskapsbilden i mycket hög grad. Regioner och trakter med likartade sociala strukturer och näringslivsmönster, tekniska villkor, samt naturgeografiska förhållanden hade också en likhet i hur landskapet hävdades, i vid mening. Detta gällde sådant som hur åker- och ängsbruk bedrevs, hur vegetationssammansättningen påverkades, och hur allmänningar, utmark, hagmark och andra typer av landresurser brukades.

Grundläggande var förstas betydelsen av att kunna upprätthålla ett långsiktigt hållbart brukningsmönster. Markens näring var begränsad och oftast otillgänglig. Den näringsresurs som gödselproduktionen gav behövde mer eller mindre oavkortat föras till *åkerbruket* för att detta skulle kunna ge avkastning år från år. För de övriga markslagen blev det därför nödvändigt att återkommande kunna frigöra

den i marken bundna näringen om de skulle hållas produktiva för sina ändamål i ett längre perspektiv. För detta, som med en övergripande term kallas *röjningsbruk* fanns olika metoder, och hur de bedrevs skiljde sig åt mellan olika regioner (Romell 1966b, s. 173; idem 1966c, s. 184-187).

Det inre av Södermanland intar på många sätt en mellanställning beträffande vilka landskapsbruksmetoder som användes. Provinsen låg i gränsområdet mellan olika kulturzoner, och hade med förbindelselänken som sjösystemet utgjorde – med kontakten mot Östersjökusten, Mälaren, upp mot Hjälaren och Närke, och med förgreningar ner i Östergötland – goda möjligheter till yttre kontakter, vilket gjorde att olika kulturformer blandades [Fig. 2 & Fig. 3] (Sjöbeck 1941, s. 26). Märten Sjöbeck menar att det med hänsyn till ”skiljaktigheterna mellan svearnas och götarnas grundläggande jordbruksformer, synes [...] acceptabelt att betrakta Mälarmården och i mindre utsträckning Kolmården som den ursprungliga gränsen i söder för den genuina Mälarkulturen” (Ibid, s. 23). Samtidigt ska det betonas att den senare (tillsammans med Tylöskogen och Tiveden) från det Götaländska perspektivet utgjorde territoriets yttersta utpost åt norr. Södermanland låg helt enkelt mitt emellan (Ibid, s. 15).

Den Svealändska mälarkulturen hade förstås en stor påverkan på det inre av Södermanland i många hänseenden. Dess åkerbruk bedrevs enligt ett odlingssystem som kallas *tvåsäde* eller halvträda. Det innebar att åkerlanden var uppdelade och inhägnade så att ena hälften odlades första året, medan andra hälften låg i träda och samtidigt användes som beteshage. Året därpå var förhållandena de omvända. Tvåskiftesbruket blev dominerande runt Mälaren under tidig medeltid, och var infört i Södermanland på 1300-talet. Omkring sekelskiftet 1800 infördes *tresäde*, det vill säga ett växelbruk där två tredjedelar av jorden låg i odling samtidigt (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 65; Eneroth 1869, s. 156; Myrdal 1999, s. 62, 291). Ytterligare ett tecken på den nära samhörigheten med det svealändska åkerbruket var att de Sörmländska jordegendomarna under medeltiden värderades enligt samma markvärderingssystem, och mättes efter det så kallade marklandet (Dovring 1947, s. 14).

Svearnas ängsbruk var extensivt, och de tog alla sankta marker och stränder i bruk för foderproduktion. Dessa gräsmarker gav en långsiktigt hållbar höavkastning. Framför allt innebar den ständigt pågående naturprocessen med landhöjningen att det oavbrutet bildades nya gräsmarker. Strändernas långsträckta och flacka karaktär innebar tillsammans med en höjning på 15-17 centimeter under en mansålder att avsevärda slätterområden nybildades och kunde tas i bruk. På grund av denna goda tillgång på fodermarker behövdes inte heller några insatser för att skapa eller förbättra ängsmarkerna. Dessa vidsträckta gräsmarker runt sjöarna var öppna och saknade träd (Sjöbeck 1941, s. 19; idem 1942a, s. 4; idem 1942b, s. 110).

De götaländska landskapsbrukstraditionerna tedde sig mycket annorlunda. Inom stora delar av Götaland bedrevs ensäde. Åkerbruket sköttes utan någon träda, och odlingslanden och ängarna låg inom samma hägn. De foderbärande markerna vårdades noga, och deras avkastning upprätthölls genom djuprotning och röjningsgödsling, eller att de med vardagligt språk sköttes som lövängar. Detta har av Märten Sjöbeck kallats den *götiska ängsodlingen*. Även allmänningarnas och utmarkernas betesmarker var på vissa håll djuprotade med träd och buskar och röjningsgödslades genom

nedskärning. Hävden kallas *skottskogsbruk*, och dess områden ibland för rismarker (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 64f.; Myrdal 1999, s. 62, 290f.; Sjöbeck 1942b, s. 113; idem 1946, s. 22; idem 1952a, s. 183; idem 1967, s. 10).

Vid sidan om svearnas och göternas bruksmetoder fanns också ett östligt landskapstraditionsområde, som i synnerhet utgjordes av Östersjöns kust, skärgårdar och öar, liksom delar av det inre av Södermanland, Östergötland, Småland och Blekinge. Dess ängsbruk var också djuprotat med lövvegetation, och det präglades särskilt av hamlade träd. Utmarken präglades av barrskog, och dess röjning av *svedjebruk*. Detta genererade bättre gräsväxt och skapade lövskog dominerad särskilt av björk. Bruket att svedja upprätthölls in till sen tid i Södermanland och Småland (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 56; Sjöbeck 1942b, s. 113; idem 1967, s. 10; Romell 1966c, s. 185).

Det inre av Södermanland hade som sagt kontakter med alla dessa områden och deras kulturformer, och anammade en blandning av de olika landskapsbruken. Det svealändska åkerbruket präglade också Södermanland. Även om de inre delarnas småbrutna landskap innebar att åkerfälten inte var lika vida, och att gårdarnas ekonomi baserades mer på animalieproduktion, så var själva grundstommen för åkerbrukets struktur och hävd den samma. Södermanland påverkades naturligtvis även av samma naturprocesser som Mälardalen och också där togs lågmarkens gräsmarker i anspråk för ängen. Samtidigt sköttes även många ängar enligt den östra traditionen med hamlade träd som djuprotade ängen. Utmarken och hagarna hävdades med svedjebruk (Romell 1966c, s. 185; Rosenhane 1944, s. 87; Sporrang 1985, s. 183; Uggla 1935, s. 14; Åvall 1935, s. 15).

Till sist finns det anledning att återkomma till adelns betydelse för landskapsbilden. Södermanland har varit ett landskap som dominerats av adeln, vilket inneburit att landskapsbruket präglats av en näringsmässig mångsidighet samt det "för varje tid moderna [snarare än] det hävdvunna" (Sjöbeck 1940a, s. 76). Adeln har också lagt estetiska aspekter på sitt landskapsbruk, och vinnlagt sig om att freda lövvegetationen i hög grad (Idem 1959, s. 66; Lundberg 1940, s. 47; Rosenhane 1944, s. 26).

FASTIGHETSSTRUKTUR

För att förstå vad som hänt är det viktigt att studera de beslut som kommit att påverka vår omgivning. Detta gäller i särskilt hög grad markutnyttjandet. Det fundamentala är markägandet och bevekelsegrunderna hos dem som har haft makt att bestämma över markens resurser.

Åke Hyenstrand och Ulf Sporrang 1990

Barksätters landskap har allt sedan gården grundades hävdats och formats av otaliga ägare, landbönder, torpare och anställda som passerat genom seklers lopp. Eftersom själva *brukningsenheten* har varit grundförutsättningen för landskapets utveckling krävs en viss fördjupning i gårdens fastighetsförhållanden. Detta kapitel utgör en bakgrund till resten av uppsatsen och beskriver utvecklingen av gårdens ägande, bebyggelseutveckling, jordnatur och bebyggelseslag. Avsikten är att landskapet ska bli begripligt i sin helhet sett utifrån de grundläggande förhållanden som legat till grund för dess konstans och förändringar.

Barksätter är en mycket gammal gård, och den hör till de allra äldsta i trakten. Med Clas Tollins terminologi är den en *centralenhet*, det vill säga den ursprungliga gården som togs upp i området när detta var allmänningsmark (Tollin 1999, s. 69). Under medeltiden kallades detta för en *bolby*. Förledet "bol" stod då som grundbeteckning för gräsbunden mark sedan ett formellt markskifte hade genomförts på allmanningen (Sjöbeck 1965, s. 208f.). Andra gårdar som senare togs

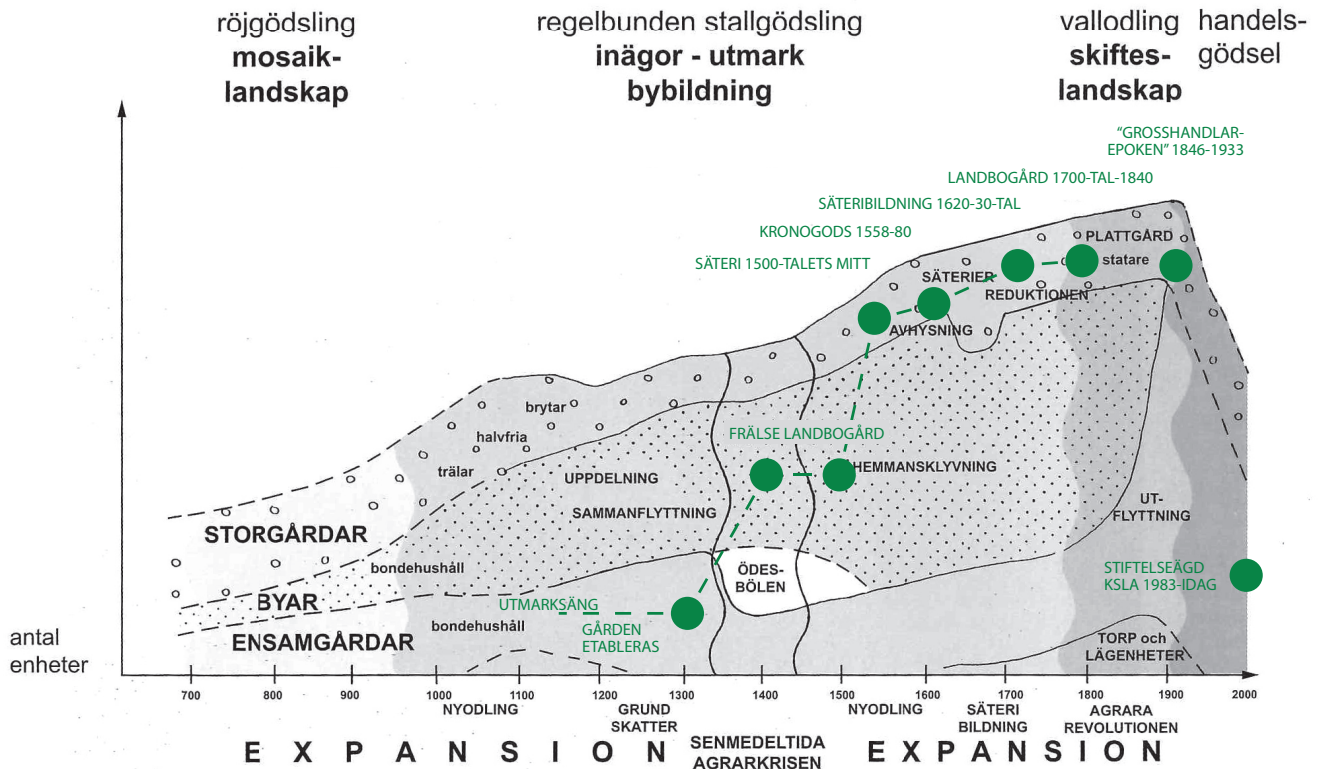
upp på området kallades *avgärda*hemman, eftersom dessa var avgärdade på bolbys mark. 1734 års lagtext förklarar begreppen på följande vis: "Bolby är gammal by, och afgärda by then, som å bolbys mark bygd är, och hafver sina ägor, inom hank och stör, av bolbyn" (1734 års lag, Bygningabalken 19:1, citerat ur Tollin 1999, s. 67). Bägge bebyggelseenheter brukade bolbys utmark samfällt.

Nya avgärdade hemman, anläggningar och torp etablerades naturligtvis under olika perioder. Av den anledningen är det mer klargörande att beskriva senare bebyggelse såsom sekundär, tertiär, och kvartsiärenheter (Tollin 1999, s. 66, 69). Tertiärbebyggelsen består alltså av ett uppenbart yngre bebyggelseskikt än de tidigast upptagna avgärda gårdarna.

Under så gott som hela epoken från att Barksätter grundades har *jordnaturen* varit den samma, vilket haft betydelse för hur landskapet har utvecklats. Barksätter har varit en *frälsegård* och ägts av adeln, och allt sedan 1500-talets första hälft under de flesta perioder varit en *sätessgård* där ägarna varit bofasta. Ett kortare skede, 1558-80, hörde gården till Gustav Vasas så kallade *arv- och eget*, och var med andra ord ett *kronogods* (Hertig Karls registratur 1579-80, vol. 7, fol. 92f., RA; Jordebok K3, fol. 313-316, RA). Trots att gården inte var i statlig ägo under särskilt många år utan istället donerades till en adelsman, så medförde fastighetens *donationsgrund* konsekvenser långt därefter. 1684 drogs gården tillbaka till kronan i den stora *reduktionen* då staten genomdrev en process att återta tidigare bortskänkta egendomar (Reduktionsjordebok Södermanland 1684, vol. 3, fol. 769-774). Ägarna kunde dock byta tillbaka egendomen, men inte helt i dess forna omfattning.

Gårdens *bebyggelseslag* har med tiden skiftat något. Från att först varit en

Fig. 8. Barksätters historiska fastighetsstruktur i förhållande till de agrara huvudperioderna. Schematisk modell av Clas Tollin (2004), med tillagda uppgifter om Barksätter.

ensamgård utvecklades den under medeltiden till en *by* bestående av tre hushåll. Efter 1580 slogs dessa ihop och Barksätter blev en *storgård*, vilket den förblivit sedan dess (Gärder och hjälper 1, 1535, fol. 679, RA; Södermanlands handlingar 1571:2, fol. 38, RA; idem 1591:11, fol. 24v; idem 1620:3, fol. 23).

Allt detta har haft stor betydelse för Barksätters landskapshistoria; såsom ett adligt säte och storgård omfattade Barksätter inte bara sina egna inägor, utan även andra fastigheter som hörde till godset (Sporrong 1985, s. 42). Dessa var som redan nämnts avgärdade på gårdens ägor, men även landbogårdar som låg på annat håll hörde till. Redogörelsen behandlar därför inte bara en gård, utan flera.

Barksätters landskap omfattade först gårdens ianspråkta område, det vill säga all den mark som på ett eller annat sätt brukades av gården. Utanför inägorna sträckte sig Barksätters extensivt brukade utmark, och så småningom kom detta landskap av "*uhrminnes häfvd*" (Nilsson Agner 1690, fol. 21, LM) att anses gårdens tillhörigt. Längre fram i tiden upprättades *rågångar*, det vill säga fysiska ägo gränser mot intilliggande fastigheter. De fastställdes genom domstolsbeslut, eller av lantmätare, och var utmarkerade genom upplagda stenrör, eller andra karaktäristiska landskapselement. Från och med 1600-talet ritades dessa även upp på kartor. Det är alltså detta landskaps utveckling denna uppsats behandlar; gården Barksätters av hävd ansedda områden, samt de vilka gårdens rågångar omsluter. Genom historiens gång har utbredningen av ägorna varierat.

Landbogårdarna som ägdes av Barksätter hade sinsemellan olika mycket åker- och ängsmarker, samt andra viktiga resurser. Från 1528 och fram till avskaffandet av de kamerala jordnaturerna 1893-1904, värderades landbogårdarna i taxeringshandlingarna efter sin storlek. De som hade goda landskapsresurser räknades som besuttna helgårdar. Dessa gav en bra avkastning tillräckligt för att försörja ett hushåll på åtta personer och samtidigt betala skatter och fullgöra sina andra skyldigheter. Ett helt hemman hade ett *mantalsvärde* satt till 1, och mindre hemman sattes till $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, eller $\frac{1}{8}$. Oansenlig bebyggelse, eller nyupptagen sådan, betalade inte skatt och räknades som torp. Under medeltiden hade ett annat gårdsvärderingsmått använts, och i Södermanland användes den svealändska marklandstaxeringen. En helgård motsvarade då 20 eller 24 örtugland (Botin 1798, s. 36-38; Hannerberg 1977, s. 48).

Under 1600-talet kunde säterier som i sin helhet omfattade minst $7\frac{3}{4}$ mantal få särskilda skatteförmåner. Landbogårdarna som låg inom herrgårdens rågångar fick så kallad *rå- och rörsfrihet* och räknades som ypperligt frälse. Även de övriga som ändå låg så nära att landborna ansågs kunna göra dagsverken på säteriet hade mycket fördelaktiga skatteförmåner. Detta hette att de låg på *frihetsmilan* (Almquist 1934, s. 562). Under 1600-talets första hälft var Barksätter ett stort gods och hörde till det ypperliga frälset [Pl. 2] (Jordebok 1636, fol. 142v, RA).

I det följande beskrivs bebyggelseutvecklingen och fastighetsstrukturen vid Barksätter med dess landbogårdar och torp. Detta omfattar sådant som när bebyggelse nyupptagits, fränskiftats eller rivits, liksom hur säteriets område har utvecklats med tiden, genom hävd och uppsatta rågångar. Därtill beskrivs gårdens ägare och deras bevekelsegrunder för brukandet av Barksätter.

Allt började emellertid långt före gården etablerades.

Barksätters äldsta förhållanden

Allmänning och utkantsbygd

Trakten kring Barksätter låg under järnåldern i utkanten av de bebyggda trakterna, långt ifrån Svealands centralområde runt Mälaren, och var en del av den stora landsallmänning och gränsskog som Kolmården utgjorde mot Götaland (Holmbäck 1920, s. 24, 29; Indebetou 1877, s. 303). Områdets mellanbygdskaraktär höll sig stark långt fram i tiden [Fig. 2]. På den första sockenkartan över Vingåker 1677 står angivet att sjön Tisnaren, mindre än sju kilometer sydväst om Barksäter, var "Allmennings och Lands Grendes emillan Sudermanland och Östergötland" (Jordebok C13, fol. 41f., LMS). En allmänning ska begripas som "alla mäns land". Sådana var gemensamt ägda och brukade, till skillnad från privat mark, och dessa kollektiv kunde bestå av en eller flera byar [Not. 3], socknar, häraden, eller folkländer (Tollin 1999, s. 65). Synonyma namn är heddar och urfjällar.

De här vidsträckta och ursprungligen obebyggda områdena som låg mellan de bebodda trakterna var ingalunda några ödemarker, utan extensivt brukade resursområden integrerade i ekonomin och noga reglerade. På allmänningarna bedrevs bete och slätter utan åtskillnad, men kreaturen var fotfångslade och vallade. Där hämtades vedbrand, timmer och andra träresurser, och ett rörligt åkerbruk upprätthölls genom tillfälliga intagor och svedjebbruk. (Ibid, s. 214; Sjöbeck 1964, s. 150, 163, 166; Södermannalagen 1327, Byggningsabalk, 13:e flocken, återgiven i Indebetou 1877, s. 278). I sydvästra Sörmland kallades svedjefallen eller röjningarna för *gölen* (i fornsvensk tid *gyrdhe*). "Ordet *göle* sammanhänger med *omgärda* och *gördel* och har i betydelsen haft innebörden "(in)hägnad, något omgärdat" (Rask 2004, s. 136). Rätten till tillfälliga intagor garanterades i lag om marken svedjades och gränsmarkeringar utstakades (Holmbäck 1920, s. 12). Gölningen var alltså en viktig del av hur landskapet hävdades (detta finns mer beskrivet i avsnittet *Svedjebbruken*, s. 82).

I synnerhet mot slutet av järnåldern blev vissa platser utefter vattendämlarna i trakten allt viktigare som en utmarksresurs och jordreserv. Vid denna tid hade en agrarkris inträffat som hängde samman med nya klimatförutsättningar och att de tidigare använda resurserna inte räckte till. Det blev kallare och boskapen behövde stallas längre perioder. Hemängarna gav dessutom allt mindre avkastning, och för att kompensera detta togs utmarksängar upp på allmänningarna – så kallade *sättrar* (Hedblom 1945, s. 189; Rask 2004, s. 27; Sjöbeck 1941, s. 150; idem 1959, s. 66).

Utmarksängen Barksätter

Det näs som låg på allmänningen mellan sjöarna Bjälken och Viren gjordes tidigt till en viktig plats, och denna gavs namnet Barksätter. Näset och dess stränder var lättillgängligt via det vidsträckta sjösystemet (Bahr 1832, s. 4; Rask 2004, s. 29; Schnell 1955, s. 7; Sjöbeck 1941, s. 36, 150), och de kärrika markerna runt Bjälken utgjorde en mycket god utmarksresurs för höfångst. Platsen förbättrades genom svedjande och av röjning av kärrvegetationen. Detta skapade ett gräsrikt landskap där sjön omgavs av luckig björkskog, och de lägre liggande partierna som hade direkt kontakt med grundvattnet, utvecklades till en stor utmarksäng av kärr- och sidvallstyp [Fig. 20]. För förvaringen av höskörden fanns hölador, och bönderna som hade sätern fraktade sedan hem höet på de frusna sjöarnas vintervägar (Hedblom

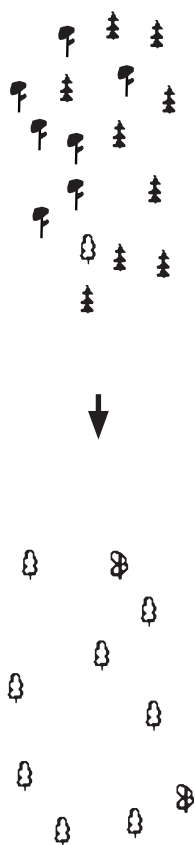

Fig. 9. Då utmarksängarna togs upp vid järnålderns slut röjdes och svedjades området kring Bjälken. Landskapet blev då mer öppet och vegetationen kom att präglas av luckig björkskog.

Not. 3. En byallmänning är det samma som det som annars kallas bolbyns utmark.

1945, s. 189). Allt detta är bekant genom innebörden av de bevarade platsnamnen.

Bjälken namn skrevs tidigare Bjärken (*Biercken* 1560), samma ord som björk, och betyder alltså *Björksjön* (Ludvigsson 1560, fol. 15, RA; Sjökvist 1995, s. 1; Strandberg 2008, s. 5; Rask 2004, s. 133f). Eftersom björken är ett pionjärträd med ett stort ljusbehov är dess förekomst i större skala direkt beroende av landskapliga störningar av det slag som svedjningen innebär (Emanuelsson 2009, s. 111; Romell 1952, s. 59; Selander 1955, s. 119, 123; Sjöbeck 1952, s. 172). Namnet Barksätter anknyter till sjöns namn, även om stavningen under årens lopp dragit åt olika håll (Rask 2004, s. 134). Tidigare har det stavats "Byarkkasatær" (1308), "Biærchæ" (1338), "Biärka" (1523), "Björke" (1535) och "Birke" (1558) (Gärder och hjälper 1, 1535, fol. 679, RA; Jordebok K3, fol. 315, RA; SDHK 2236; 4442; Spergelberg 1523, fol. 2, LSB). Efterledet "-säter" betyder "skogslott, skogsäng, utäng, slättermark i skogen" (Hedblom 1945, s. 189) [Not. 4], av den högvakastande kärrängstypen (Sjöbeck 1941, s. 22). Platsen Barksätter betecknade alltså den våta utmarksängen vid Björksjön, och när gården sedermera etablerades skulle den kallas efter detta namn. Landskapets tidigaste utveckling kan sammanfattas med följande ord: "Den bebyggelse, som säter-namnen representera, är en typisk utmarksbebyggelse. Det är inte i de gamla centralbygderna, på de bördiga åkerbruksslätterna, man återfinner säter-byarna utan inne i skogsområdena, i den äldre bebyggelsens periferi. Ofta ligger säter-bebyggelsen på eller omedelbart invid allmänningarna, i häradernas och socknarnas utkanter." (Hedblom 1945, s. 88f.) Dessa skogsängar låg för det mesta blott ett par kilometer från ägarnas gårdar (Ibid., s. 89, 97), men goda vattenvägar torde kunnat ha öka avståndet. Till Vingåkersslätten är det 15 kilometer vattenvägen från Barksätter, och med stor sannolikhet fanns det vid denna tid bondehemman också längs Virens och Kolsnarens stränder.

Medeltidens samhällsförändringar

På 1200-talet, eller möjligen i slutet av 1100-talet, byggdes det upp en frälsegård på allmänningssäterna vid Bjälken. Att gården Barksätter etablerades just vid denna tid hänger samman med den stora samhällsomvandling som skedde vid ingången till medeltiden. Samhället blev då på många sätt mer reglerat än tidigare, och detta berodde på kristendomens införande, en stärkt kungamakt och en ändrad uppfattning om äganderätten. Nya grupper växte fram och nya sociala och ekonomiska samhällsrelationer skapades.

Kristendomen kom under 1200-talet att inta en dominerande ställning, och kyrkan organiserades landsomfattande. Härigenom gavs en effektiv administration av hela landet, och den stärkta kungamakten sökte stöd i den religiösa institutionen. Vid mitten av århundradet infördes ett allomfattande skattesystem och en övergripande rättsapparat. Skatten kopplades till jorden, och denna blev samtidigt en vara som kunde säljas, köpas, bytas och ge ränta. När statsmakten garanterade äganderätten av jord, och det ökande användandet av skriftliga dokument kunde bekräfta detaljerade överenskommelser blev det samtidigt möjligt att äga jordegendomar utan personlig närvaro. Tidigare hade rikedom främst knutits till lokalsamhället genom ägandet av människor, men

Not. 4. Läsare från västra delen av Sverige förvänas kanske härom, eftersom säter där betecknar en fåbod. Ursprunget till ordet torde emellertid vara det samma då bägge betydelseerna anger en utmarksresurs. Hedblom (1945, s. 173-205) diskuterar de olika innebörderna.

på medeltiden övergick den till att ligga i gårdarnas värden och deras avkastning. Mot slutet av 1200-talet släpptes därför trälarne fria. Jordägandet möjliggjorde en överregional rikedomssamling och en ny samhällsklass, adeln, växte fram under slutet av 1100-talet och 1200-talet. I det nya skattesystemet blev alla i landet betalare eller mottagare av skatt, men 1280 instiftade kungen Magnus Ladulås (f. ~ 1240 † 1290) en stadga där det blev möjligt att helt befrias (frälsas) från skatt för dem som åtog sig rusttjänst. Samhället var oroligt av stridigheter, men på detta sätt kunde kungen knyta till sig ett väpnat skydd. Den nya rikedomssamlingen som hade möjliggjorts av jordägandet blev en förutsättning för att ett beridet rytteri kunde utvecklas. Detta var mycket kostsamt, men innebar en militär revolution genom sin överlägsenhet mot de traditionella fotsoldaterna. På detta sätt blev den jordägande överklassen samhällets militärmakt i utbyte mot skattefriheter. De blev väpnare, riddare och frälse. De allra främsta av dem ingick i den kvalificerade rådsrets som bistod kungen och hette riksrådet (Anund & Qviström 2001, s. 17f., 149, 153; von Konow 2005, s. 21f.; Myrdal 1999, s. 98f.).

Under 1100-talet hade kungen gjort anspråk på en tredjedel av alla härad- och landsallmänningar. Kungens andel i dessa marker kallades *kungstredningen*, och detta ägande gjorde han så småningom genom otaliga avstyckningar till föremål för talrika donationer till frälset och kyrkliga institutioner. Detta är grundförklaringen till varför frälsejorden blev dominerande i de tidigare gränsområdena. Trakten kring Barksätter började koloniserars under 1200- och 1300-talen, och områdets ursprungliga allmäningsstatus har haft en stor betydelse för fastighetsstrukturens senare utveckling (Myrdal 1999, s. 223; Rask 2004, s. 27; Tollin 1999, s. 213).

Gården Barksätters etablering

Från Barksätters allra första tid finns inga bevarade dokument, men eftersom gården kring sekelskiftet 1300 ägdes av högfrälsepersoner med direkta kopplingar till kungamakten (SDHK 2236), så får det anses sannolikt att allmäningsmarken ursprungligen hade donerats eller sålts av kungen till någon ur de högsta kretsarna. Den adelsman som lät grunda lantbruksegendomen gjorde detta för att utvidga sitt godsinnnehav som bestod av en mängd utspridda ensamgårdar. Till brukandet av egendomen sattes landbor som i ersättning fick betala avrad till ägaren, vilket var en form av jordränta som kan jämföras med arrende (Myrdal 1999, s. 98, 144). Kanske var de frigivna trälar som själva fick möjligheten att sköta om en gård (Anund & Qviström 2010, s. 17).

Lokaliseringen av den nya gården var knappast en slump. Gårdarna adeln uppförde vid denna tid låg just utefter vattenstråken i jordbruksdistriktens ytterzoner (Sporrong 1985, s. 42). Mårten Sjöbeck påtalar härvid att "Det är icke enbart försvars-, samfärds- och skönhetsspörsmål, som inverkat vid bestämmandet av de äldre sätesgårdarnas lägen vid vatten eller sjö, utan det är också urgamla praktiska jordbrukssynpunkter som göra sig gällande." (1940, s. 76f.) Det var våtmarkerna, kärren och stränderna som hade en grundläggande betydelse som produktiv mark. Höskörden som dessa ängsmarker gav gjorde det möjligt att hålla en större djurbesättning, och de kunde så småningom också röjas till åker (Ibid; Sporrong 1985, s. 42, 183). Genom sin nya gård på den forna

sättern vid Bjälken tog adelsmannen helt enkelt över byväsendets jordreserv och utängar (Sjöbeck 1959, s. 66; Sporrang 1983, s. 73). Även platsens vedertagna namn övertogs för att beteckna själva gården.

Angränsande bolbyar, och Barksätters ägors utbredning

Trakten kring Barksätter förblev länge mycket glest bebyggd, men ytterligare några gårdar torde ha tagits upp ungefär vid samma tid. Av de andra bolbyarna låg *Sluckstorps ägor* längs Bjälkens nordvästra strand [Fig. 22], *Bonneråds bolby* på andra sidan om Bokvarnsån, och *Ramninge* invid Tislängens strand (Ericsson 2007, s. 6; Hesselgren 1704, LMS; Wahlström & Åhrborg, 1783, fol. 3-5, LMS). Mjältnäs ägor invid Virens strand tre kilometer nordväst om Barksätter torde vara av ännu äldre ursprung då gården har forntida gravsättningar på sina marker (Fornminnesregistret Västra Vingåker: 51:1, RAÄ).

Dessa första gårdar låg skilda från varandra med stora samfällda betes- och skogsmarker. Det finns mycket som talar för att bolbyarna (och på dem därefter avgärdade hemman) tidigt och under långa perioder har hört till samma ägor. Sluckstorp anlades av allt att döma i utkanten av Barksätters inägor, troligen under 1300-talet. Senast under 1500-talets första hälft var gården underställd Barksätter (Jordebok K3, fol. 315f., RA), men kanske hade dessa ägor alltid hört samman. 1359 skiljdes Ramninge från det godsinnehav där Barksätter ingick (SDHK 7389), men ett stort flertal av avgärdagårdarna på Bonneråds bolby [Not. 5] hade under 1400- och 1500-talen samma ägare som Barksätter, liksom även Mjältnäs frälsegård [Pl. 1] (Rask 2004, s. 465; SDHK 21868; Spergelberg 1523, fol. 2, LSB). Då ägorna sedermera delades upp så hade bolbyarnas utmarksterritorier kommit att bli hävdvunna. Barksätters ägor sträckte sig då till den naturliga gräns som Bokvarnsån utgör [Fig. 16] (Jordebok C10, fol. 216, RA), och som tidigare var ett större vattendrag som kallades Bodasjön och Bodasundet (Ibid, fol. 201, RA; Ericson 2007, s. 24). I söder utgjorde Forsaån gränsen mot den kvarvarande allmanningen, och i nordväst en skogstrakt mellan Tisnaren och Viren [Pl. 1] (Jordebok C13, fol. 41f., RA).

Medeltida fastighetsförhållanden

Under medeltiden var Barksätter värderad som en besutten helgård, vilket annars få egendomar var i dessa utkantsbygder. Gården omfattade åtminstone 20 örtugland åker (1338), vilket med dagens mått motsvarar ungefär 10 hektar åkerjord (Dovring 1947; Myrdal 1999, s. 37; Hannerberg 1977, s. 48; SDHK 4442; Tollin 1999, s. 17). Barksätter ingick under hela perioden som en underlydande landbogård i ett större gods [Fig. 10], och med tiden blev gården så pass stor att den kunde delas mellan flera landbönder. Troligtvis utvecklades Barksätter till en by med tre gårdar under 1400-talet, eller 1300-talets slut, eftersom det var på det viset egendomen brukades under 1500-talet. Byn bestod av en större gård, och två mindre (Gärder och hjälper 1, 1535, fol. 679, RA; Södermanlands handlingar 1571:2, fol. 38, RA).

Långa perioder var gårdens ägande uppdelat på två eller flera adelsmän som alla hade rätt att utkräva sin andel av landböndernas avrad [Fig. 11]. Med tidens gång tycks ägostyckningen ökat, och kring sekelskiftet 1500 motsvarade gården ett flertal andelslotter. På grund av dessa omständigheter är Barksätters äldsta historia mycket komplex, men i det följande redogörs för grunddragen över gårdens ägare och fastighetsförhållanden.

Not. 5. Backa, Dal, Glopphälla, Ramsnäs, Blåsnäs, Getskav.

Medeltidens ägare

Barksätter och högfrälset

Vid 1200-talets slut innehades en andel i Barksätter av förmyndarregenten Tyrgils Knutsson († 1306). Han var riddare och hade av kung Magnus Ladulås utsetts till marsk eller ledare för det då nyinstiftade riksrådet. Vid kungens död utsågs han till förmyndare för den ännu inte vuxna tronföljaren Birger Magnusson (f. 1280 † 1321) och tog över styret av landet genom sin roll som marsk. Även efter dennes trontillträde 1302 bibehöll han sin position och mycket av den reella makten. För att bli av med marskens dominans gjordes fyra år senare en uppgörelse mellan kungen och hans bägge bröder, hertigarna Erik och Valdemar, vilken innebar att Tyrgils Knutsson avrättades. Han var då en av sin tids störste jordägare, och i samband med avrättningen konfiskerades egendomen. Hertigarna gav sedan allt hans köpegods i Södermanland till fogden på Nyköpingshus, Ingevald Estridsson av Hammerståetten [Not. 6]. Andelslotten i Barksätter var dock liten, och omfattade bara 3 örtugland åkerjord (SDHK 2236; Svenskt biografiskt lexikon, bd. 18, s. 224; idem, bd. 24, s. 647).

Riddaren Sigge Magnusson och hans jordegendomar

På 1330-talet ägdes Barksätter tillsammans med en mängd andra gods i Vingåkerstrakten av högfrälsemannen Sigge Magnusson (f. 1307 † >1362). Han tillhörde Vinstorpaätten som var en ansedd släkt från vilken många av den tidens mest framträdande personer hörde. Hans släkting Håkan Tunesson hade till exempel varit Tyrgil Knutssons företrädare som marsk 1281-89. Även hans morfar riddaren Filip Ingevaldsson Örnsparre († ~1319) hade stor politisk makt, och satt i kung Birger Magnussons riksråd samt ledde de sörmländska landstingen som lagman (Almquist 1955, s. 144; Gillingstam 2001, s. 120f.; von Konow 2005, s. 26; Sturkell 2009, s. 64, 126; Wernstedt 1957, s. 42, 97f.).

Sigge Magnusson var riddare och hade troligtvis dubbats vid Magnus Erikssons kröning 1336. Senare arbetade han på uppdrag direkt av kungen. Genom arv, giftermål, gåvor, köp och byten samlade han på sig ett mycket omfattande gods innehav som sträckte sig över Oppunda, Jönåkers, Villåttinge, Västerrekarne och Åkers härader i Södermanland, liksom Björkekind, Bråbo, Finspångaläns, och Hammarkinds härader i Östergötland. Barksätter var alltså bara en bland åtskilliga av hans ägor (Eneroth 1869, s. 211f.; Indebetou 1877, s. 390; SDHK 5825; Wernstedt 1957, s. 100). Hans sätesgård var Lagmansö i Vadsbro socken i Oppunda härad. Denna låg trettio kilometer längre ner i sjösystemet i förhållande till Barksätter [Fig. 11], och eftersom detta då var platsen för häradstinget var det naturligtvis en samlingspunkt och maktcentrum. Ursprungligen hade hans avsikter emellertid varit att bygga upp en sätesgård vid Djulö, 11 kilometer vattenvägen österut ifrån Barksätter, men denna färdigställdes först av hans närmast efterkommande. Djulö blev sedan traktens dominerande gods under hela medeltiden och hade mycket vidsträckt ägor (Almquist 1954, s. 99; Hogner & Thomée 1863a, s. 345; gåvan; SDHK 3932; ibid 4031; Sturkell 2009, s. 26, 126; Wernstedt 1957, s. 100).

Not. 6. Han blev sedermera riddare och riksråd.

Ingrid Siggessdotter och "Suergies Rikess Marsk" Peder Porse Geet

Sigge Magnusson hade flera döttrar och vid arvsskiftet efter honom var det Ingrid Siggessdotter (f. 1350 † 1413) som tog över Barksätter och de övriga Vingåkersgodsen. Hon gifte sig med riddaren Peder Porse Geet (f. 1359 † 1389) som utsågs till både

häradshövding och riksråd samt sedermera till marsk. Under denna tid förde rådet en politik som avsevärt ökade adelns makt på kungens bekostnad (Schnell & Ståhle 1938, s. 49; SDHK 13155; Svea-Rikes Rådslängd 1791, s. 37; af Tibell 1826, s. 191; Ugglå 1935, s. 15; Wernstedt, 1957, s. 100f.).

Parets rikedom och makt kan illustreras i en liten episod som berättar hur Peder Porse Geet med tillstånd av ärkebiskopen 1382 fick lov att förvärva några mindre relikier från kung Erik den heliges skrin som han skänkte till Vingåkers kyrka (Bahr 1832, s. 7f.; Thordeman 1954, s. 147). Att ge dyrbara gåvor till kyrkan var förstås ett sätt för frälset att befästa sitt inflytande (Anund & Qviström 2010, s. 166) och otvivelaktigt var paret vid denna tid bygdens mest framstående personer.

Vingåkersgodsen styckades upp

Peder Porse Geet och Ingrid Siggesdotter hade två huvudgoods som de växelsvis bodde på, nämligen det östgötska Hovetorp [Not. 7] och det Djulö som hennes pappa hade börjat bygga upp [Fig. 11]. Dessa blev sedermera respektive sätesgård för deras två söner, Jöns d.ä. Porse Geet (f. 1385 † <1424) och Erik Porse Geet (f. ~1386 † <1456). Vid arvet efter föräldrarna delades det stora godsinnehavet upp mellan sönerna. Då Erik Porse till Djulö gifte sig 1432 med Lucia Henriksdotter († >1479) av Örboholmsätten fick hon Barksätter med dess avrad i korn och penningar i morgongåva, liksom även de närliggande gårdarna Backa, Dal, Glopphälla och Kvarngölet [Pl. 1] (Det medeltida Sverige 2:2, s. 131, 275; SDHK 21868; Rask 2004, s. 465). Emellertid tycks det som att Barksätter sedermera ingick i ett byte mellan de bägge bröderna. Gården gick nämligen senare i arv bland den andre broderns släktingar [Not. 8].

Under hela 1400-talet ägdes Barksätter och de övriga Vingåkersgodsen av ett antal olika östgötska adelssläkter. Tidigare omnämnda Jöns d.ä. Porse Geet bodde i dess inledning med sin fru med Katarina Esbjörnsdotter Två Hjorthorn (f. 1382 † 1447) på sin sätesgård Hovetorp söder om Linköping. Hon hade vuxit upp som dotter till Östergötlandsfogden och häradshövdingen Esbjörn Kristiernsson Djäkn Två Hjorthorn. Efter dem gick Vingåkersgodsen till flera andra östgötska häradshövdingar, först till Anders Andersson Tre Rutor (f. <1407 † >1457) till Slestad [Not. 9], som gifte sig med deras ena dotter Elisif Jönsdotter Geet (f. ~1403 † 1460), och därefter till Bengt Klausson Ållongren († >1488) till Ljusfors [Not. 10] som 1460 gifte sig med dotterdottern Anna Andersdotter Tre Rutor († ~1480). Hon hade också två systrar Birgitta och Ramborg och åtminstone den första fick en arvslott i godsen, men denna sålde hon senare vidare till Annas dotterson (Almquist 1972, s. 79f.; Elgenstierna 1927, s. 16; idem. 1936, s. 196; Svenskt biografiskt lexikon, bd. 14, s. 502; Liedgren 1957, s. 140; SDHK 16182; Raneke 2001, s. 763).

Bengt Klausson och Anna Andersdotter fick två döttrar. Medan den ena, Elsa Bengtsdotter Ållongren (f. 1464), tog över föräldrarnas sätesgård, och liksom sin mor och mormor, gifte sig med en häradshövding, så flyttade den andra, Margareta Bengtsdotter Ållongren († >1476), istället till Uppland. Där gifte hon sig med frälsemannen Anders Mårtensson († >1491) till Vässarn [Not. 11]. Mellan dessa två döttrar skiftades Vingåkersgodsen upp; med den senares arv hamnade vissa andelar hos framgångsrika stockholmsborgare vilka sedermera skulle göra Barksätter till en betydelsefull gård, medan de övriga delarna av godsinnehavet

Not. 7. Torpa socken och Ydre härad.

Not. 8. Det kan dock inte uteslutas att det kan ha varit så att Barksätter delades redan vid arvsskiftet, och att bägge bröderna hade rätt att uppbära var sin del av räntan från gården. I så fall ärvdes troligen en del av gården bland Erik Porses efterkommande fram till och med 1500-talet. Flera författare upprepar uppgiften att en viss ättling till honom vid namn Arvid Michelsson senare skulle vara ägare till Barksätter. Dessa är emellertid svävande både på mannens börd och i vilken tid detta sker, och hänvisningar till konkreta belägg saknas (Ahlenius & Kempe 1909, s. 214; Ericsson 2000, s. 9; Hogner & Thomée 1859, s. 141; Sjögren 1929, s. 483; Åkerhielm 1930, s. 48). Några andra uppgifter om att en andel i Barksätter ägdes av Erik Porses ättlingar har inte kunnat hittas, men om ligger det någon sanning i detta betyder det att hans son Jöns d.y. Eriksson Geet († 1474) kan skrivas till Barksätters ägare, därefter fogden Josef Pedersson, gift med hans dotter Ingrid Jönsdotter Geet († 1517). Sedan lagmannen Michel Nilsson († 1528), gift med deras dotter Anna Josefsdotter Geet († <1555) och sist deras son Arvid Michelsson. Hans numera hävdvunna släktnamn är Halvhjort till Ärnäs, men kallades tidigare felaktigt för Svarte Skåning.

Not. 9. Slaka socken och Hanebo härad.

Not. 10. Kullerstad socken och Memmings härad.

Not. 11. Tuna socken och Olands härad.

splittrades upp av den östgötska släkten. Elsa Bengtsdotter fick i sitt äktenskap med Lars Svensson av ätten Bölja från Västbo (f. 1460 † >1485) tre barn, och efter hennes död fick han ytterligare en son i ett andra äktenskap. Alla dessa fick var sin andel i Vingåkersgodsen, men så småningom skulle det uppstå osämja om andelarna och Vingåkersgodsen bli föremål för en rättegång (Almquist 1972, s. 79; Gillingstam 1987, s. 17).

Twistigheter kring det uppdelade arvet

I början av 1500-talet innehades arvet efter Elsa Bengtsdotter Ållongren och Lars Svensson Bölja av Jöns Larsson d.ä. Bölja, Anna Larsdotter Bölja och Elin Larsdotter Bölja, samt Jöns Larsson d.y. Bölja som var mannens son i ett andra äktenskap.

Hur gårdarna delades i detalj är inte bekant, men Elin Larsdotter Böljas arvslott bestod av ränta från gårdarna Mjälånäs, Hålltorp, Ramsnäs, halva Getskav, samt även ”tre öris rentha aff en deel i Biärkasäter” (Spergelberg 1523, fol. 2, LSB). Dessa gods lät hennes make väpnaren och häradshövdingen Måns Påvelsson Ulfsparre (f. ~1485 † >1546) sälja 1520 med sin ”elskeliche hustrwes fulla samtyckia” (Ibid.) till biskopen i Linköping Hans Brask (f. 1464 † 1538).

Jöns Larsson d.ä. Böljas († 1519) [Not. 12] andel i föräldrarvet skänkte han bort i morgongåva när han 1514 gifte sig med den mycket rika Anna Hansdotter Tott (f. 1478 † 1549). När han därefter köpte ytterligare en andel av Vingåkersgodsen av sin mormors syster Birgitta Andersdotter Tre Rutor och dog bara några år senare uppstod en konflikt mellan Anna Hansdotter Tott och makens syskon om äganderätten till dessa gårdar. Syskonen, representerade av lagläsaren Jöns Larsson d.y. Bölja († ~1540) [Not. 13], framhöll arvsanspråk efter brodern, medan änkan ville behålla Vingåkersgodsen som ersättning för de av hennes gårdar i Finland som maken hade sålt utan hennes tillåtelse (Almquist 1972, s. 81; Elgenstierna 1934, s. 341, 512; Liedgren 1957, s. 140; Raneke 2001, s. 763; Ödberg 1907, s. 4). Missämjan löstes tillfälligt genom en ”venlig ffrörlickning med Erlig ock vælbördiig Qwinne ffrv annæ hansse dötther min kære broders æpther leffuerskæ [...] ath all køpe godz skulle och mage sthaa i retthe thiil thes ath gode men skilliæ them aath med lagen” (återgivet i Liedgren 1957, s. 147f.). För detta ersatte änkan syskonen med 100 mark. När det hela till sist kom upp i rätten 1530, hade också borgmästaren i Stockholm Lars Larsson († <1555) dragits in i konflikten på Jöns Larssons arvingars sida. Som ingift släkting på avlägset håll var han nämligen också delägare i Barksätter. 1531 tilldömde den kungliga nämnden ”epther begge parternes skäl och bewijsninger [...] Lasse Larsson och jöns Larssons arffuinger twedelanar til j samma godz och tridhingen [...] fru Anne” (Gustaf I:s registratur VII, s. 245f.) [Not. 14], vilket slutligen fastställdes 1533 (Ödberg 1907, s. 26). Vid denna tid torde släktingarna i enlighet med Västerås recess 1527 återkrävt de gods som tidigare sålts till biskop Hans Brask, och det blev gårdarna Mjälånäs, Hålltorp och Ramsnäs som bröts ut ur släktgodsen och gavs till Anna Hansdotter Tott. Senare kom dessa att lyda under godset Åkerö som hon ärvde efter sin syster (Almquist 1934, s. 232; Almquist 1972, s. 81; Gillingstam 1987, s. 16; Liedgren 1957, s. 140; Raneke 2001, s. 763).

Not. 12. Jöns Larsson d.ä. var väpnare och fogde.

Not. 13. Han blev sedermera häradshövding i Västbo härad samt Mo härad, och lagman i Tiohäradslagsaga (Småland).

Not. 14. Lasse Larsson och arvingarna, det vill säga Jöns Larsson d.y. Bölja och Elin Larsdotter Böljas man Måns Påvelsson Ulfsparre, fick alltså två tredjedelar av twistegodsen, och Anna Hansdotter Tott en tredjedel.

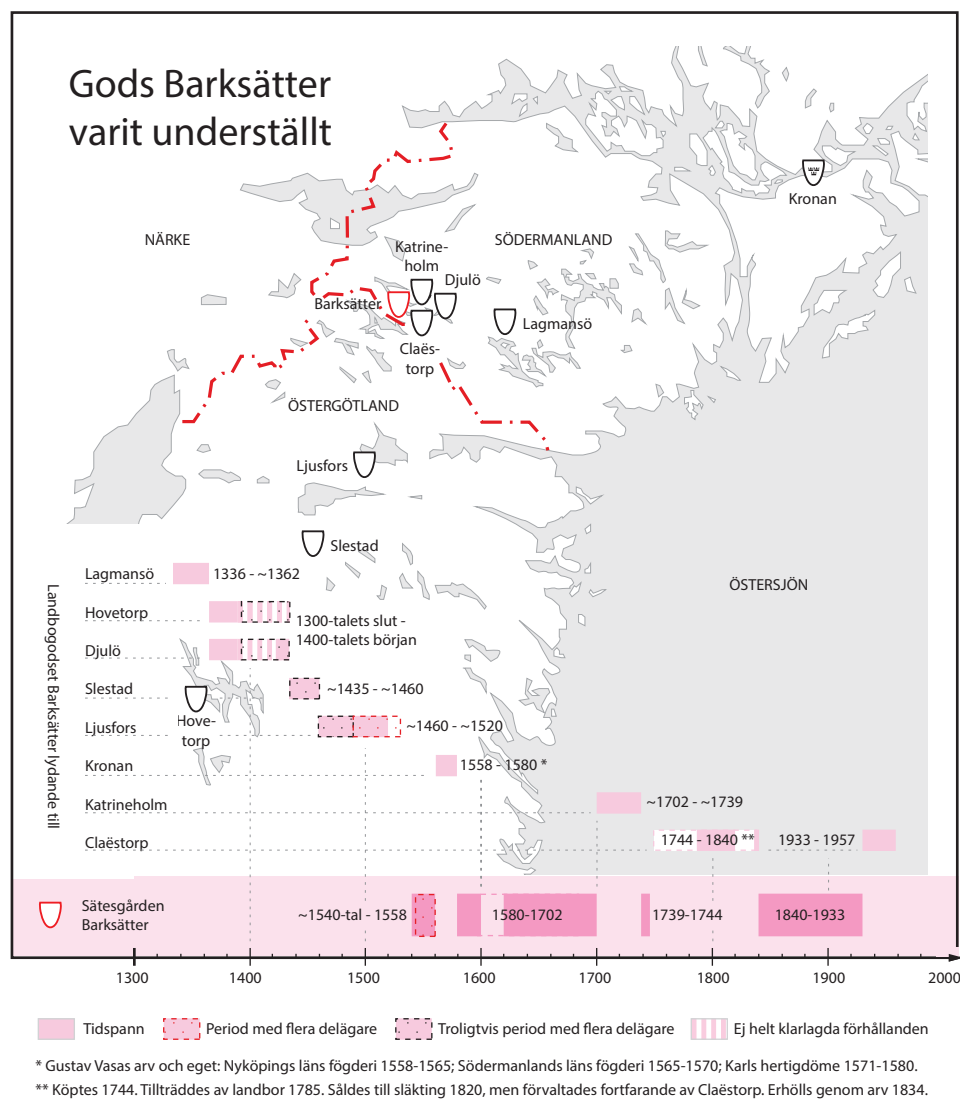

Fig. 10. Sätessgårdarna vars godsinnehav Barksätter ingått i, från 1300-talets början tills idag. Under medeltiden var godsinnehaven ofta vitt utsträckta och egendomen lydde då till de mycket rika storgodsens Lagmansö och Djulö. Under 1400-talet hörde gården till flera östgötska adelsmän, och med tiden blev Barksätter uppsplittrat i allt fler andelar.

På 15-1600-talen samlade adeln ihop sina ägor i större grad än tidigare, och Barksätter gjordes på 1540-talet till en sätessgård med egna underlydande landbogoed. Under större delen av 1700- och halva 1800-talet arrenderades Barksätter ut, även om grunden i den tidigare sätessgårdens fastighetsstruktur bestod.

De två längre perioder då Barksätter varit en sätessgård, 1600-talet, samt 1800-talets andra hälft, har också varit de epoker då ägarna haft stora ambitioner att radikalt förändra gårdens drift. Dessa tider har därmed också inneburit några av de största omvandlingarna av landskapsbilden vid gården.

Andelarna i Barksätter samlades ihop

Lars Larsson

Då domstolsmålet hade avslutats visade sig detta få en stor betydelse för Barksätters fortsatta fastighetsstruktur. Gården som ända sedan grundandet hade skötts av landbönder och fogdar, och vilka under lång tid hade haft att dela upp gårdens avkastning till ett flertal ägare, kom på 1530-talet istället att ägas av en enda man, nämligen Stockholms borgmästare Lars Larsson [Not. 15]. Han bodde tillsammans med sin fru Anna Andersdotter († >1549) och barn i ett stort hus centralt i Stockholm på Köpmannagatan [Not. 16]. Andelarna i Barksätter var först och främst fruns föräldrarv, efter tidigare omnämnda Anders Mårtensson och Margareta Bengtsdotter Ållongren, men hade senare utökats genom arv efter hennes syster som inte hade några överlevande arvingar. I samband med kungliga nämndens dom och de ytterligare tillkomna andelarna i Vingåkersgodsen, så delade släktingarna med all sannolikhet därefter upp egendomen för att denna istället skulle kunna disponeras fritt, och det var på detta vis Barksätter fick en ensam ägare (Gillingstam 1987, s. 16f.; Gustaf I:s registratur VII, s. 245). Om Lasse Larsson någon gång bodde på gården är obekant [Not. 17].

Not. 15. Lars Larsson var borgmästare mellan 1521-1538, och hade dessförinnan varit rådmän under sex år.

Not. 16. Familjen ägde också ett hus vid Norreport.

Not. 17. 1535 fanns det en Lasse på Barksätter, men på grund av namnets vanlighet kan det förstås lika gärna röra sig om en namne till landbonde (Gärder och hjälper 1535, fol. 679; RA).

Not. 18. En lagläsare, eller häradsdomhavande, var formellt vikarie för häradshövdingen, men i realiteten häradsrättens domare. Landslagen stadgade vid denna tid att rättskipningen skulle ledas av en häradshövding bosatt inom domsagan. Som lön åt denne togs det ut en skatt av alla innebyggare, den så kallade häradshövdingerräntan. I praktiken utsåg kungen dock ofta häradshövdingeskapet åt olika stormän han vill belöna; det vill säga att de hade rätt att uppbära räntan utan skyldighet att sköta tjänsten. Denna sköttes istället av en vikarie, och i detta fall alltså av lagläsaren Peder Larsson (Sturkell 2009, s. 68).

Not. 19. Tuna socken och Olands härad (strax nordost om Uppsala). Gården hade han fått av föräldrarna, och hade tidigare varit hans mosters egendom som hon skänkt i gåva till Uppsala kloster. Efter Västerås recess 1527 som stadgade att all jordegendom som adeln givit till kyrkan skulle återgå till de tidigare ägarna, och då dessa inte hade några arvingar, kom den därmed i Peder Larssons händer.

Not. 20. Bland annat Vässarn och Saringe i samma socken som ovan.

Not. 21. I breven kallas han ömsom "frelsis mannd" (Handlingar rörande Skandinaviens historia, 2, s. 64) och ömsom "välbyrdig" (RA: Jordebok K3, fol. 313), vilket vill säga att han tillhörde den obetitlade adeln.

Not. 22. Boda frälsegård och dess underlydande hemman Stora Forsa, Fostorp, Kvarngölet och Stubbetorp.

Not. 23. Flera källor anger felaktigt att giftermålet sker femtio år tidigare (till exempel i Almquist 1935, s. 421, och Almquist 1960, s. 122, och därefter i många andra), men Gillingstam har senare fastställt morgongåvobrevets rätta datering (1987, s. 16).

Barksätter som sätesgård

Borgmästaren upplät så småningom gården åt sin son Peder Larsson († >1571) som arbetade som lagläsare [Not. 18] i Oppunda häradsrätt (Almquist 1954, s. 100, not. 2; SDHK 39869). Till en början bosatte sig sonen där endast tillfälligtvis, och hade samtidigt den uppländska gården Lydinge [Not. 19] som säteri. Så småningom bestämde han sig emellertid för att flytta permanent till Barksätter och omvandlade den då för första gången i dess långa historia från landbogård till adlig sätesgård (Gillingstam 1987, s. 16f.). 1544 pantsatte han Lydinge och andra av sina egendomar [Not. 20] till domaren och riksrådet Engelbrekt Larsson Bölja († 1561), och kunde då frigöra en större summa kontanta medel om 700 mark. Med stor sannolikhet användes detta för uppbyggandet av det nya Barksätter, men räckte förmodligen ändå inte till. Senare blev han nämligen nödd att pantsätta också en del av Barksätter till samme man, som därigenom blev delägare i gården (Almquist 1971, s. 323, 326; Forssell 1884, s. 67; Handlingar rörande Skandinaviens historia, 2, s. 64; Historiska handlingar, 13:1, s. 175; RA: Jordebok K3, fol. 312).

Det herrgårdsbygge lågadlige [Not. 21] Peder Larssons uppförde kvarstår endast som grunden i dagens mangårdsbyggnad. Vid denna tid fanns inga stadgar knutna till frälseprivilegierna som reglerade hur sätesgårdarnas skulle byggas, och gården torde inte ha skiljt sig från en mer välbeställd bondgård (Carlsson & Rosén 1962, s. 532; Ericsson 2000, s. 8; Forssell 1884, s. 67; Gillingstam 1987, s. 16f.; von Konow 2005, s. 96f.).

Gårdens underlydande landbohemman

Flera av grannfastigheterna [Not. 22] till Barksätter ägdes vid denna tid av Erik Jönsson Rosenstråle (f. 1485 † 1565) som varit fogde i Östergötland. 1550 gifte sig Peder Larsson med hans dotter Ingrid, och gav henne Barksätter i morgongåva [Not. 23] tillsammans med de underlydande landbogårdarna *Lilla Forsa* och *Blåsnäs*. Det är obekant ifall ytterligare granngårdar hörde till egendomen vid denna tid, men bara något senare hörde även *Ormön*, *Sluckstorp* och *Getskav* till, liksom gårdarna *Holmen*, *Mörkhulta* och *Toltorp* som var upptagna längre ner på allmanningen [Fig. 11]. Peder Larsson gjorde dock många affärer, och de tre sistnämnda, liksom även *Lilla Forsa* och *Blåsnäs* pantsatte han till häradshövdingen Knut Knutsson Lillie på Sjöholm (Almquist 1935, s. 422; Almquist 1960, s. 122; Elgenstierna 1931, s. 523; Gillingstam 1987, s. 16; Jordebok K3, fol. 315f., RA; Södermanlands handlingar 1559:1, fol. 90, RA).

1500-talets samhällsomvandlingar

Under 1500-talet och kung Gustav Vasas (f. ~1496 † 1560) styre skedde många genomgripande förändringar i Sverige. Hans politik minskade kyrkans makt avsevärt, och tidigare regionala maktcentra förlorade sin självständighet. Istället utvidgade och centraliserade staten sin makt, och statsapparaten ökade både i omfattning och inflytande många gånger om. Detta innebar bland annat att det behövdes fler ämbetsmän. Adeln knöt då sin makt allt starkare till statstjänsten, och även Barksätters ägare tog sedermera denna väg. Den ökade statliga administrationen har också betydelse genom att dess kamerala handlingar ökar möjligheten att få viss inblick i gårdens verksamhet från och med seklets mitt.

Högadelns stora förläningar drogs in och efter Västerås recess 1527 försvann kyrkan

som stor jordägare. Allt detta förändrade maktrelationerna i samhället. Kyrkojorden blev istället frälsejord eller drogs in till staten, vilket vid den här tiden var det samma som Gustav Vasas privata jordegendom, hans så kallade *arv och eget* (Forssell 1884, s. 71; Myrdal 1999, s. 206-212). Detta var fallet med Barksätters granngård Ramninge som under 1300-talet hade hört till Vingåkersgodsen, men sedan hamnat hos Julita kloster och därefter dragits in till arv och eget 1553. I slutet av 1500-talet förlänades gården till Barksätters ägare och kom på så vis återigen att hamna till samma ägor (Almquist 1935, s. 608f.; Andersson 1968, s. 87; RA: Södermanlands handlingar 1559:1, fol. 89). Detta förfaringsätt med arv- och egetgårdarna blev en vanlig företeelse. Kungamakten använde sig av dem för att förläna välförtjänta adelsmän. Samtidigt var naturligtvis den omfattande godseigendomen Gustav Vasa samlade på sig också ett sätt att bredda den privata förmögenheten. Oräknat alla donationer och konfiskerade egendomar, så kallade sakfallsgods, så köpte han på sig uppemot 900 gårdar vid sin tid som regent. Under den sista delen av sitt liv utökade han säkerligen godsinnehavet med tanke på arvet som skulle delas mellan sönerna (Almquist 1917, s. 78; Brunius 2000, s. 8; Forssell 1884, s. 71).

Barksätter som kronogods

Gustav Vasa köpte upp gården

1558 blev Engelbrekt Larsson Bölja uppsökt av Gustav Vasas sekreterare och handhavare av hans personliga egendom, Rasmus Ludvigsson († 1594). Han uppmanade honom att efterlåta kungen de gårdar som Peder Larsson tidigare pantsatt till honom. Engelbrekt Larsson accepterade erbjudandet och i försäljningen följde sålunda också andelen i Barksätter med till kungens arv och eget. Om det samtidigt gjordes överenskommelser för att köpa de övriga andelarna av gårdens andra ägare är oklart, men vid denna tid flyttade i alla fall Peder Larsson och Ingrid Jönsdotter ifrån sin sätesgård. Kungens fogde satte tre landbönder Johan, Johan och Lasse att bruka gården och i början av 1559 slutfördes köpet av hela Barksätter med alla dess underlydande landbohemman (Historiska handlingar, 2, s. 64; RA: Jordebok K3, fol. 313; RA: Södermanlands handlingar 1558:9, fol. 119; Svenskt biografiskt lexikon, bd. 29, s. 700). I det utfärdade försäljningsintyget till den nye ägaren, det så kallade fastebrevet, står sålunda; ”Iagh Peder Larentzson till Birkesätter, Väpnare, [...] sälliar och uplåtar högtborn:ta Kongl: Maij:tt min aldra Nådigste Herre och Hans Kongl: Maij:tz Lijfss arffvingar till ewärdeliga äga thessa efter:na mina rätta arffwe godhz, som ähr min Sättegårdh [...] Biörkasätter, Räntar enn half läst korn, Slukztorp, Räntar aderton spend korn, Blösnäss [Not. 24], räntar siu spen korn, Lille Forß [Not. 25] och lilla forss Qwarn, räntar Siu spenn korn, Item ett åhlfiske eger samma städz medh sin rännta. Enn halfföö benempd Ormö ö räntar peng: Enn M[ark] örtige, Toletorp, räntar Tree pund Smör, Holmen, räntar Smör Tree pund, Hulda [Not. 26] räntar Smör halftannat pund, och Gescaff [Not. 27], räntar korn siu spenn, hwilka för:na Godhz ligga alla uti Wingåker sochn uti Oppunda” (Jordebok K3, fol. 315f., RA). För Slukztorp betalade kungen 900 mark örtugar, för Getskav 140, och sammanlagt 960 mark för Toltorp, Holmen och Mörkhulta. De övriga gårdarnas värde är obekant eftersom räkenskaperna från

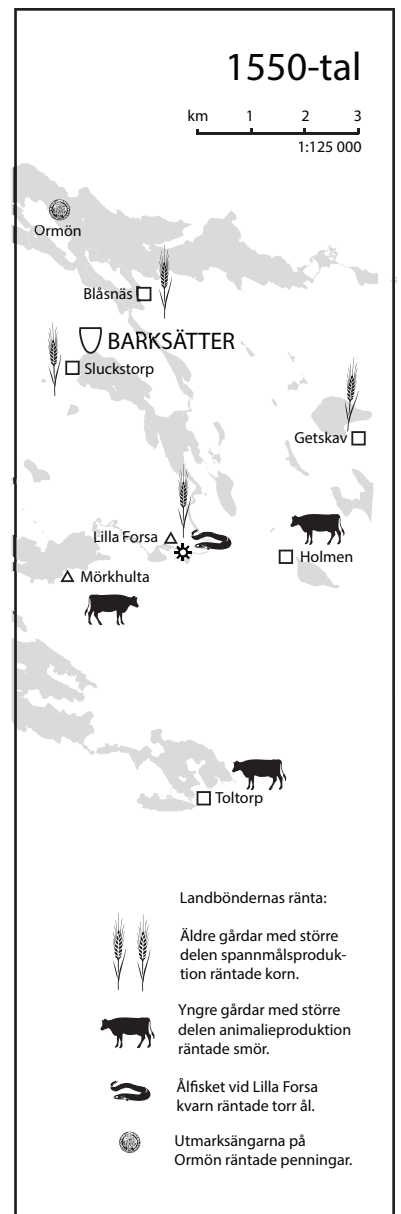

Fig. 11. Barksätters landbogårdar och torp samt deras huvudsakliga produktionsinriktning. Torpen Lilla Forsa och Mörkhulta hade troligtvis etablerats under 1500-talets första halva.

Not. 24. Blåsnäs.

Not. 25. Lilla Forsa.

Not. 26. Mörkhulta.

Not. 27. Getskav

detta år är skadade (Södermanlands handlingar 1559:1, fol. 90, RA).

Peder Larsson sålde även kungen landbohemman på andra orter. Sammantaget var det tjugo stycken gårdar – alltså hela hans gods innehav, eller åtminstone den större parten – som uppgick i regentens arv och eget (Almquist 1917, s. 78). Då affären var genomförd såg Rasmus Ludvigsson till att lösa ut alla pantsatta gårdar från häradshövdingen Knut Knutsson Lillie på Sjöholm (Södermanlands handlingar 1559:1, fol. 90, RA). Kungen tackade lite senare samma vår för tillmötesgåendet vid affären i ett brev där han skrev: ”Vij Gustaff göre vetterligit, att effter thenne vår tro undersåthe Peder Larsson hafver solt och bebreft oss någre sine godhz och gårdher, derföre hafve vij ther emot af synnerlig gunst och nåde undt och gifvit, som vij och nu her med unne och gifve honom och hans effter:de rette arfvinger till everdelige äge thenne vår gård Hörcketorp [Not. 28] [och] udi sin lijftijd een läst spanmåle af tijnden, som faller i Bråbo heredt i Östgiötland.” (Gustaf I:s registratur XXIX, s. 79f., mina kursiveringar).

Under kunglig förvaltning

Kungens arv- och egetgods förvaltades av särskilda fogdar, och Barksätter hörde först till Nyköpings läns fögderi som 1558 förestods av Påvel Jönsson, och från 1559 av Anders Ståle. Fögderiet omfattade sammanlagt drygt 350 hemman och gårdarna sköttes om av landbönder. Som tidigare nämndes var Barksätters stora ägor delade mellan tre olika brukare, men Sluckstorp och de övriga gårdarna var inte större än att de kunde handhas av en familj.

Även efter kungens död 1560 fortsatte förvaltningen som tidigare. Enligt testamentet skulle Nyköpings läns arv- och egetgods uppgå i ett hertigdöme för den yngste, då blott tio åriga sonen Karl (f. 1550 † 1611), men den formella arvsdelningen fördröjdes till 1572. En viss förändring skedde med en omstrukturering 1565 då förvaltningen uppgick i Södermanlands arv- och egetfögderi under fogden Jöran Olsson (Almquist 1917, s. 307-309; Brunius 2009, s. 27, 57; Historiska handlingar 1:3, s. 47f.; Larsson 2005, s. 38; RA: Södermanlands handlingar 1558:9, fol. 120).

Barksätter som förläning och donationsgods

Gisle Nilsson Strutz

1568 genomdrevs en resning mot den nya kungen Erik XIV av hans halvbröder. Stridigheterna slutade med att Johan som lett upproret utropades till Sveriges nye kung. Karl som understött Johan kom därmed i besittning av sitt hertigdöme som artonåring. Han kunde hädanefter förfoga över sin egendom som han önskade och inrättade sin ekonomiska och politiska förvaltning och sitt hov i Nyköping [Fig. 7]. För att knyta till sig och stärka banden till viktiga medarbetare belönade hertig Karl dem med förläningar och donationer av sina arv- och egetgods. Initialt förvaltades Barksätter sannolikt ännu av fogden Jöran Olsson, men 1570 stängdes detta landbofögderi slutgiltigt ner, och i samband med detta förlänade hertig Karl ena delen i Barksätter till Valentin Skrivare. Samtidigt satt två landbönder som hette Erik och Kristian på de övriga brukningsenheterna (Almquist 1917, s. 307-309; Brunius 2000, s. 15; Larsson 2005, s. 38, 258-260, 411; Södermanlands handlingar 1571:2, fol. 38, RA). Strax därpå, i augusti 1571, gick förläningen istället till underhåll för Gisle Nilsson Strutz († 1594) som kommit i Karls tjänst några år

Not. 28. Härketorp ligger numer i Hällestads socken (tidigare Risinge), i Bråbo härad, på den östgötska sidan av Kolmården, strax väster om Finspång.

Not. 29. Nydala socken, Västra härad, i Småland.

tidigare. Även Sluckstorp och Getskav hörde till förläningen och 1572 utökades den med de övriga underlydande hemmanen som hade lytt till Barksätter under Peder Larssons tid, alltså Blåsnäs, Lilla Forsa, Holmen, Mörkhulta och Toltp. Till en början brukades Barksätter av landbönder, men i slutet av 1570-talet flyttade Gisle Nilsson Strutz dit och då den 1580 donerades som frälse inrättade han det till sin sätesgård (Almquist 1935, s. 422; Almquist 1960, s. 122; Forssell 1872, s. 269; Hertig Karls registratur 1579-80, vol. 7, fol. 92f.).

Som ung hade Gisle Nilsson varit kammartjänare åt kung Erik XIV, en betjänt som hjälpte kungen med hans personliga hygien, påklädning och ansvarade för hans garderob. Genom detta intima arbete hade Gisle Nilsson så småningom kommit att åtnjuta ett mycket stort förtroende hos den annars mycket misstänksamma kungen (Almquist 1919-22, s. 45; von Dalin 1760, s. 674; Erik XIV 1912, s. 28; von Konow 2005, s. 78), och blev en av hans "tillgifnaste tjänare och af honom mycket brukad" (Tuneld 1832, s. 865). Till tecken på denna uppskattning hade han 1563 fått Nydala kloster [Not. 29] till sätesgård, och sedan därefter en stor förläning som omfattade de åtta socknarna runt Nydala (Almquist 1919-22, s. 44f.; Almquist 1960, s. 122).

I upproret mot kungen 1568 stod Gisle Nilsson troget på Eriks sida, men sedan han fängslats och Johan III utropats till regent tog den tidigare kammartjänaren alltså tjänst hos hertig Karl istället. Den nye kungen drog in hans förläning, och gillade inte att hans bror tog denne "misstänkte person" i sin tjänst (Annerstedt 1880, s. 75; von Konow 2005, s. 88; Larsson 2005, s. 258; Ödberg 1897, s. 7). Han blev dock mycket betrodd även av hertig Karl, och utnämndes till ståthållare vid hovet i Nyköping [Fig. 7] och arbetade alltså som befälhavare vid slottet och förvaltare av egendomen [Not. 30]. Några år senare gjorde han åtskilliga resor på hertigens uppdrag som beskicksningskommissarie [Not. 31] i dennes hemliga kontakter med den danske kungen Fredrik II, och utnämndes så småningom till ryttmästare för hertigens ryttare och hovmän (Anrep 1862, s. 504; Brunius 2009, s. 26; Elgenstierna 1931, s. 473; Ödberg 1897, s. 6f., 69, 246f.). Det var alltså som tack för dessa tjänster som han 1571 hade förlänats Barksätter av hertigen, och sedan 1580 fick gården i donation (von Dalin 1760, s. 674).

Donationen 1580

Donationsbrevet stadgade att Gisle Nilsson inte fick lov att pantsätta eller sälja gården. Villkoren förbehöll hertigen och hans efterlevande rätten att återta gården om han och hans hustru dog utan bröstarvingar. Gisle Nilssons första äktenskap med Karin Olofsdotter synes dock inte givit några barn. Då han efter hennes död gifte sig med Gunilla Jönsdotter Rosenstråle († ~1638) blev det formellt sett hon som 1581 genom sin morgongåva blev hela egendomens ägare. Hon torde varit väl bekant med gården genom sina släktingar som ägde flera av granngårdarna, och genom sin faster Ingrid Eriksdotter Rosenstråle som ju hade ägt Barksätter 1550-59. (Almquist 1935, s. 432; Almquist 1960 s. 122; Elgenstierna 1931, s. 523f.; Gillingstam 1987, s. 16; Hertig Karls registratur 1579-80, vol. 7, fol. 92f., RA; Hogner & Thomée 1859, s. 141). Några år senare, 1587, utökade Gisle Nilsson egendomen genom att byta till sig Skalltorp tvärs över Bjälken och Bokvarn vid sjöns utlopp (Almquist 1934, s. 129; idem 1935, s. 624; Svenska donationskontoret: 7:de Puncts Byten, No. 172, fol. 11, RA).

Fig. 12 "Gisle Nilsson till Barksätt", namnteckning. Som tack för sina tjänster för hertig Karl erhöll han Barksätter som frälse donation.

Not. 30. Märk väl att detta inte innebar att han administrerade hela slottslänet å hertigens vägnar och uppbar samtliga ränteinkomster från området. Ståthållarämbetets innebörd ändrades efter Gustav Vasas död. Det var endast slottet och dess tillhörande ägor, trädgårdar och skogsmark som han förvaltade.

Not. 31. Ombud med fullmakt.

Wälborne fruu Gunilla Rosenstråle

Då Gisle Nilsson dog 1594 utan att efterlämna sig några barn fick änkan sitta kvar på Barksätter med livstidsbenådning. Som tidigare kronogods skulle dock gården efter hennes frånfalle återgå till hertig Karl eller hans arvingar.

Gunilla Jönsdotter hade tidigare i sällskap med sin man hört till hertig Karls personliga umgänge och de hade hållit till vid hovet på Nyköpings slott. Som änka använde hon dessa kontakter och tog tjänst för Karls fru, hertiginnan Kristina av Holstein-Gottorp (f. 1573 † 1625). Vid hovet träffade hon den nye ståthållaren, den från Livland [Not. 32] invandrade adelsmannen Lubert Diedrichsson Kauer († 1608), och gifte om sig med honom 1597. Som hertigens förtrogne råd hade han tidigare fått egendom vid Ökna [Not. 33] och byggt upp en frälsegård där. Alla dessa gårdar tillföll Gunilla Rosenstråle genom sin morgongåva, och fortsättningsvis tillbringade de största delen av sin tid på Ökna. 1599 utökades parets ägor vid Barksätter då de fick granngården Ramninge i förläning (se vidare under *1500-talets samhällsomvandlingar*, s. 24).

Med tiden fick de allt mer anspråksfulla uppdrag av hertigen. Sedan han blivit riksföreståndare utnämndes Lubert Kauer 1602 till riksråd. När han dog sex år senare hade Karl och Kristina utropats till Sveriges kung och drottning, och Gunilla Rosenstråle utnämndes då till Kristinas överhovmästarinna. Detta ämbete gavs bara åt högadliga änkor med vana att sköta stora hushåll, men utan ansvar för make och barn. Som föreståndare för drottningens betjäning och hovhållning fungerade hon också som råd och medverkade vid ceremoniella tillställningar; vid behov som ersättare för drottningen. Sålunda hade "wälborne fruu Gunilla Rosenstråle" nått den för en kvinna högsta befattningen i riket. Den enda högre positionen vid hovet var marskalkämbetet. Detta innehades av Christoffer von Schieding († 1617) och honom gifte hon sig med 1610.

Christoffer Schieding var en invandrad tysk som hade adlats av Johan III och sedan under lång tid arbetat för Karl. Paret bosatte sig sedan huvudsakligen på hans sätesgård Skedevid [Not. 34] i Östergötland, och Barksätter brukades av landbor. 1612 avslutade Gunilla Rosenstråle sin tjänst som hovmästarinna, och efter att hennes man dog fem år senare flyttade hon åter till Barksätter. (Almquist 1935, s. 422, 609, 727f.; Almquist 1960, s. 122; Anrep 1862, s. 504; Elgenstierna 1931, s. 524; Ericsson 2000, s. 8; Karl IX 1903, s. 38, 63, 66, 100; Larsson 2005, s. 404, 413; Persson 1999, s. 22-24, 271; Södermanlands handlingar 1599:11:2, fol. 20, 25, RA; Tollin 2007, s. 36).

1600-talets stora landskapsomvandling

Släktgods för ätten Rosenstråle

Gunilla Rosenstråle visste onekligen att hon inte skulle få några barn. Detta innebar att alla hennes egendomar som ju var donationsgods skulle återgå till kronan efter hennes död. Hon gjorde därför allt som stod i hennes makt för att godset skulle kunna få behållas inom slakten. Tidigare när hon hade fått Ökna i morgongåva av sin andra man, hade hon gjort en överenskommelse med hertig Karl om att dessa egendomar skulle få gå till hennes bror Börje Jönsson Rosenstråle († >1624) "för den händelse att hon icke själv efterlämnade några avkomlingar" (Almquist 1935, s. 728). 1620 gjorde hon sedan en ny överenskommelse med sin förtrogna änkedrottning Kristina om att istället låta denna ynnest gälla Barksätter. Avtalet innebar sålunda att Ökna skulle återgå till kronan, medan

Not. 32. Livland låg vid Rigabukten och bestod av södra delen av dagens Estland och norra Lettland.

Not. 33. Gården med dess underliggande hemman Baggebol, Bröttjebol, Kårbol, Lindebol, Ändebol, Byringe, Biltsbol, och Skrambol låg i Lerbo socken, Oppunda härad, trettio kilometer från Barksätter.

Not. 34. I Tjärstads socken, Kinda härad.

Barksätters alla ägor skulle tillfalla hennes brorsbarn. Detta bekräftades sedan av Gustav II Adolf 1624 (Ibid, s. 422, 728; Elgenstierna 1931, s. 524; Svenska donationskontoret: Schylanders Byten före 1655, N. 101, fol. 1-7, RA).

Ståndsmässighet och storgårdsdrift

[Omvandlingen] till ett stort säteri med underliggande hemman och torp visar främst landskapsbildens stora förändringar genom egentligen politiska orsaker. Säteribildningen är alltså en process av betydande bebyggelsegeografiskt intresse. Viktigast är väl skapandet av en stor enhetligt brukad gård med ståtligare bebyggelse i stället för bolbyn samt uppkomsten av ett stort antal torp.

Torsten Lagerstedt 1941

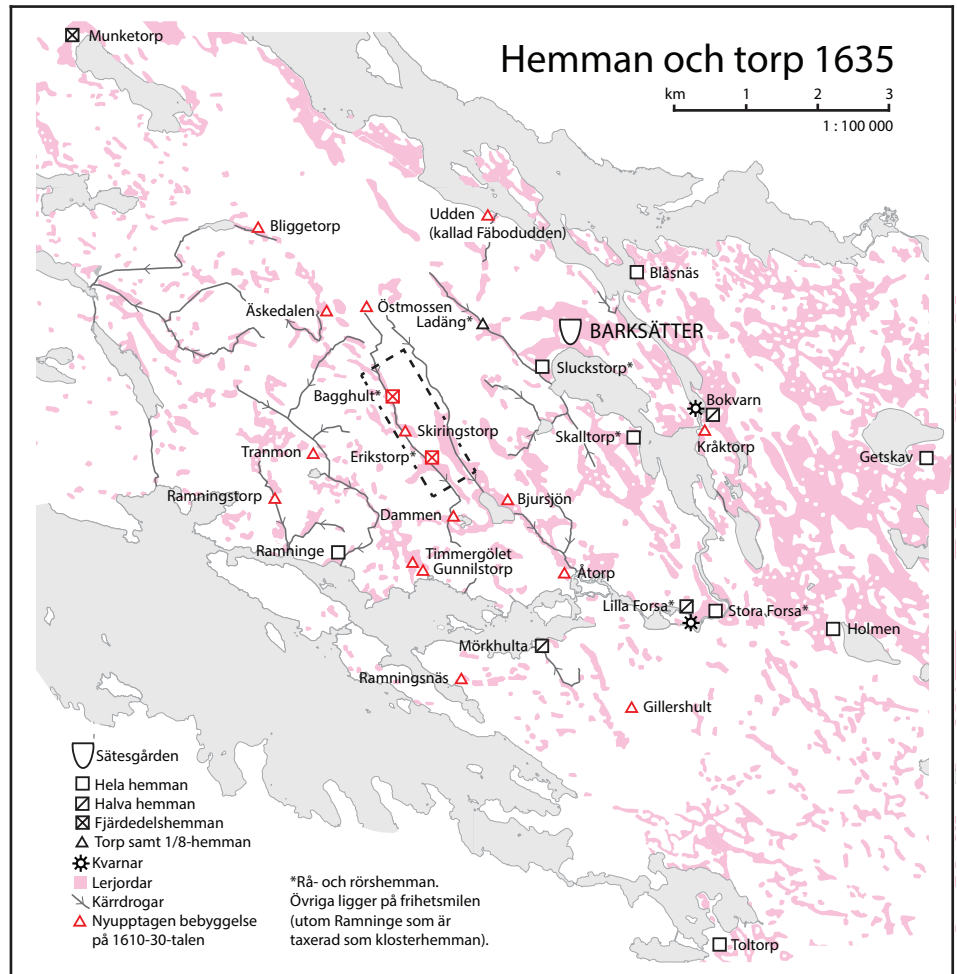
Den makt och rikedom som Gunilla Rosenstråle hade kommit i besittning av genom alla sina ämbeten, äktenskap och sitt kontaktnät lät hon, när hon i sextioårsåldern inrättade sitt liv på sätesgården, omsätta i en ståndsmässig omdaning av egendomen. Mangårdsbyggnaden gavs en mer nobel framtoning och jordbruket lades om till stordrift. Efter att hon hade säkrat släktens arvsrätt i gården påbörjades en intensiv aktivitet på Barksätter.

Intagor togs upp på utmarken för att utöka egendomen med nyuppbyggda landbogårdar. 1619 skattlades tre nya fjärdedelshemman, *Erikstorp*, *Baggehult* och *Munketorp* samt åttondelshemmanet *Ladäng*. Visserligen hade de två senare förut brukats som torp, åtminstone sedan slutet av 1560-talet respektive början av 1590-talet, men Erikstorp hade etablerats i början av 1600-talet, före 1614, och Baggehult var alldeles nyuppbrutet. Samtidigt utökade hon också egendomen med landbogården och hela hemmanet *Stora Forsa*. Den låg mellan hennes andra två gårdar *Skalltorp* och *Lilla Forsa* och hon anförskaffade den från sina släktingar som länge haft egendomen (Almquist 1934, s. 228-233; idem 1935, s. 422; Ståle 1955, s. 69; Svenska donationskontoret: 7:de Puncts Byten, No. 172, fol. 10, RA; Södermanlands handlingar 1601:17:1, fol. 4, RA; idem 1619:12:1, fol. 25, RA; Älvsborgs lösen 1613-16, fol. 165-167, RA).

Utan tvekan var tiden kring 1620-talet en period med de mest genomgripande landskapsförändringarna som någonsin företagits genom Barksätters historia, och dessa har kommit att prägla platsen ända in i våra dagar. Detta var början på den epok då adeln stärkte sin samhällsmakt allt mer och i stor skala omvandlade sina gamla gårdar och många nyförvärvade egendomar med omfattande landskapsomvandlingar och nybyggnationer. Efter Gustav II Adolfs krontillträde utfärdade han på inrådan av rikskanslern Axel Oxenstierna nya adelsprivilegier 1612 och (efter ytterligare genomarbetning) 1617. Med de nya reglerna fick Gunilla Rosenstråle *säterifrihet* för gården och räknades till det *ypperliga frälset*. Detta innebar att den tidigare skattefriheten vid Barksätter utsträcktes till att omfatta alla hennes angränsande hemman inom säteriets rågång, de så kallade *rå* och *rörshemmanen* [Not. 35]. De övriga landbönderna som bodde så nära säteriet att de ansågs bidra med dagsverken – gårdarna på *frihetsmil*en – fick också ett extra skydd mot pålagor och

Not. 35. *Rå* eller *rågång* är en upprättad gräns mellan olika hemman eller bolbyar, de tidigaste upptagna gårdarna. Ett rör är det samma som ett stenröse, som i detta sammanhang läggs upp på lämpliga avstånd för att beteckna rågångens sträckning.

Fig. 13. Hemman och torp 1635. Landskapsbilden vid Barksätter ändrades i grunden mellan 1610-30-talen genom den stora mängd nya torp som togs upp på ägorna. Bebyggelsemönstret visar dels att de inrättades långt ifrån säteriet, och dels att intagorna i huvudsak gjordes kring utmarkens långsträckta kärrdrågar. Detta skiljer sig från bygdens äldre bosättningsmönster som är knutet till lerjordarna invid sjösystemet. Markerat parti med Baggehult, Skiringstorp och Erikstorp visas som exempel på motstående sida [Fig. 14].

befriades från att bli utskrivna till krigstjänst. Eftersom Sverige låg i konstant krig hela 1600-talets första hälft var det naturligtvis av stor betydelse att gården på så vis inte gick miste om sin arbetskraft. Tidigare hade hennes landbönder betalat hälften av sin skatt till kronan, men genom att staten avsåg sig denna del med de nya adelsprivilegierna innebar det att Gunilla Rosenstråle fick fullkomlig rätt att utkräva hela räntan av arrendatorerna på de underlydande gårdarna.

Driften av gården som tidigare varit uppdelad mellan ett antal landbönder förändrades mycket i samband med omläggningen till storgårdsverksamhet; tjänstefolk anställdes och dagsverkspliktig arbetskraft knöts till jordbruket och gårdens skötsel. För att uppnå en tillräcklig arbetsstyrka för den stora gården ombildades en större del av landböndernas ränteskyldighet till dagsverken. Dessutom upplät Gunilla Rosenstråle plats på säteriets utmarker åt jordlösa att ta upp små torp mot att de arbetade på sätesgårdens åkrar och ängar. På så vis kunde hon garantera sig om en ständigt god tillgång på arbetskraft (Carlsson & Rosén 1962, s. 533; von Konow 2005, s. 75, 97; Ingers 1949, s. 235, 239; Lagerstedt 1945, s. 14, 28; Myrdal 1999, s. 335).

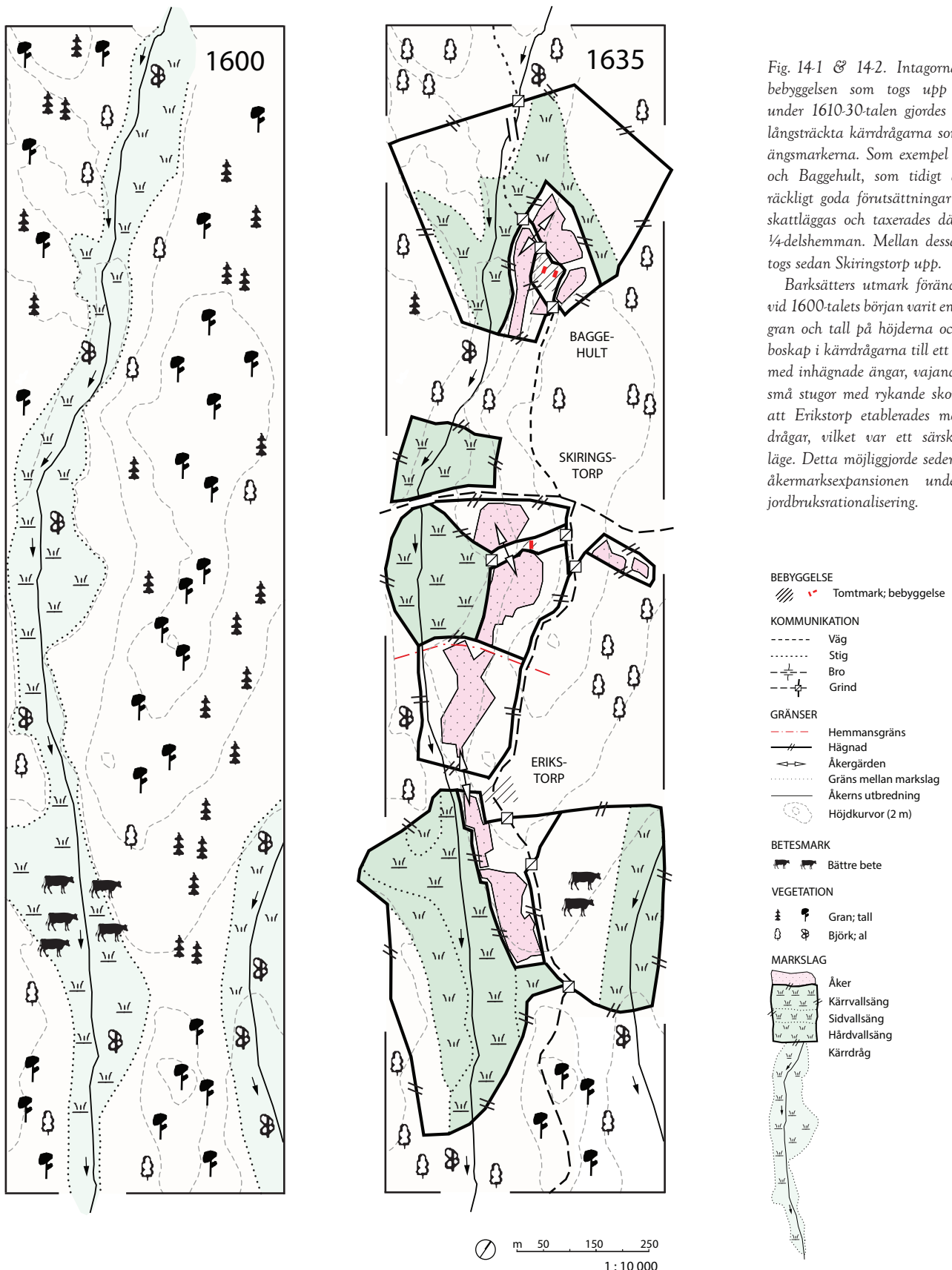

Fig. 14-1 & 14-2. Intagorna för den nya bebyggelsen som togs upp på utmarken under 1610-30-talen gjordes främst runt de långsträcktä kærdrågarna som gav de bästa ängsmarkerna. Som exempel visas Erikstorp och Baggehult, som tidigt ansågs ha tillräckligt goda förutsättningar för att kunna skattläggas och taxerades därför 1619 som ¼-delshemman. Mellan dessa landbogårdar togs sedan Skiringstorp upp.

Barksätters utmark förändrades från att vid 1600-talets början varit en skogstrakt med gran och tall på höjderna och med betande boskap i kærdrågarna till ett öppet landskap med inhägnade ängar, vajande sädesfält och små stugor med rykande skorstenar. Notera att Erikstorp etablerades mellan två kærdrågar, vilket var ett särskilt fördelaktigt läge. Detta möjliggjorde sedermera den stora åkermarksexpansionen under 1800-talets jordbruksrationalisering.

Den stora torpetaableringens bebyggelsemönster i landskapet

Torpbebyggelsen krävde endast smärre täppor och ängstegar. Dess förläggande bestämdes icke i första hand av tillgången på odlingsbar jord utan av ägoförhållanden och arbetsorganisatoriska synpunkter. Avståndsfaktorn spelade också en framträdande roll. Till torpställen upplätos de från huvudgården mest avsides belägna odlingsmarkerna inom dess rå och rör.

Axel Wennberg 1947

Då torpet Ladäng hade tagits upp på 1560-talet hade det gjorts vid Sluckstorps ängsmarker inte långt ifrån sätesgården, men vid den ståndsmässiga omvandlingen av egendomen önskade Gunilla Rosenstråle inte att ha sin arbetskrafts boningar framför ögonen. De nya torparna fick istället ta upp sina hem långt ute på utmarken. Ett fåtal etablerades enligt bygdens hävdvunna bosättningsmönster i direkt anslutning till sjösystemet. *Kråktorpet* togs upp på en liten strandremsa vid Bjälkens utlopp strax intill Bokvarn, men tillräckligt långt ifrån sätesgården. *Gunillstorp*, *Åtorp* och *Ramningsnäs* togs upp vid invid Tislängens stränder, och *Udden* vid Virens [Fig. 13]. Alla de större sammanhängande lerjordarna invid sjösystemets stränder var emellertid upptagna sedan länge och hade brukats under sätesgården och dess landbohemman åtminstone från den tidiga medeltiden. (Boskapslängd 1627, fol. 12-13, RA; idem 1635, fol. 16-18, RA; Södermanlands handlingar 1570:12:2, fol. 58, RA; Jordartskarta, SGU).

Utmarken som torparna var hänvisade till bestod till största delen av högre liggande terräng. Dessa jordar hade redan under forntiden utmärglats av allt för kraftig och frekvent svedjebränning med därpå följande erosion, och vilka sedan ytterligare försämrats när den podsolbildande [Not. 36] granen vandrat in på de gamla svedjorna (Sjöbeck 1952, s. 10, 26; idem. 1966a, s. 240; idem. 1967, s. 20f. not. 24; Slotte & Göransson 1996, s. 398). Därtill hade de ytterligare utmagrats under hela medeltiden genom ett ständigt utplockande av resurser som timmer, gårdsel, ved och slöjdvirke (Emanuelsson 2009, s. 36). Mellan de magra utmarksbackarna som främst bestod av gran-, tall- och björkskog (Nilsson Agner 1689, fol. 199, LMS) fanns emellertid också några långsträckta stråk där vattnet sipprade fram över gräsmarker och ängar ”av blöt, dy, kjärr, starr och någon fräkenvall” (Graff 1816-18b, fol. 46, LM). Med stor sannolikhet hade de under 1500-talet och tidigare använts som utmarksängar, eller annars helt säkert brukats som det frodigaste betet på skogen. ”Allt talar för att sidvallarna (med bäck igenom), vilka i allmänhet omfattade permanent kvalificerade grässvålar, voro trädlösa, när de lades inom stängsel [...] Därtill kommer, att väta grässvålar alltid böra ha utövat samma lockelse för klövdjur, särskilt nötboskap, vilka gärna uppehålla sig i vattenrika marker, där deras klövar underlätta framträngandet.” (Sjöbeck 1965, s. 205). Detta var kort och gott ”den nythigaste marken” (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 676, RA) som inte redan intagits för bebyggelse.

Dessa sluttande dalsänkor kallades drågar och genom att de översilades av näringsrikt vatten höst och vår syntes de varje sommar vara intagna av frodig

Not. 36. Podsol är en urlakad blekjord med sämre produktionsförmåga än brunjorden.

Barksätter 1634

Säteriets ägor, landbor och torpare

RÅ- OCH RÖRSHEMMAN
 Sluckstorp (1) Per
 Skalltorp (1) Olof
 Stora Forsa (1) Nils, Erik
 Lilla Forsa (1/2) Mikael
 Bokvarn (1/2) * Nils
 Bagghult (1/2) * Anders
 Erikstorp (1/2) Erik
 Ladång (1/8) Nils

HEMMAN PÅ FRIHETSMELEN
 Blåsnäs (1) * Lars
 Getskav (1) * Erik
 Holmen (1) * Gustav, Erik
 Toltorp (1) * Olof
 Mörkhulta (1/2) * Lars
 Munketorp (1/4) * Erik

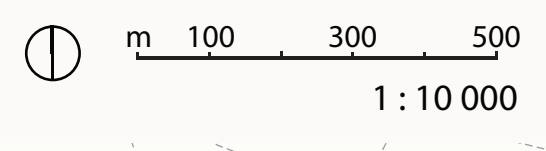
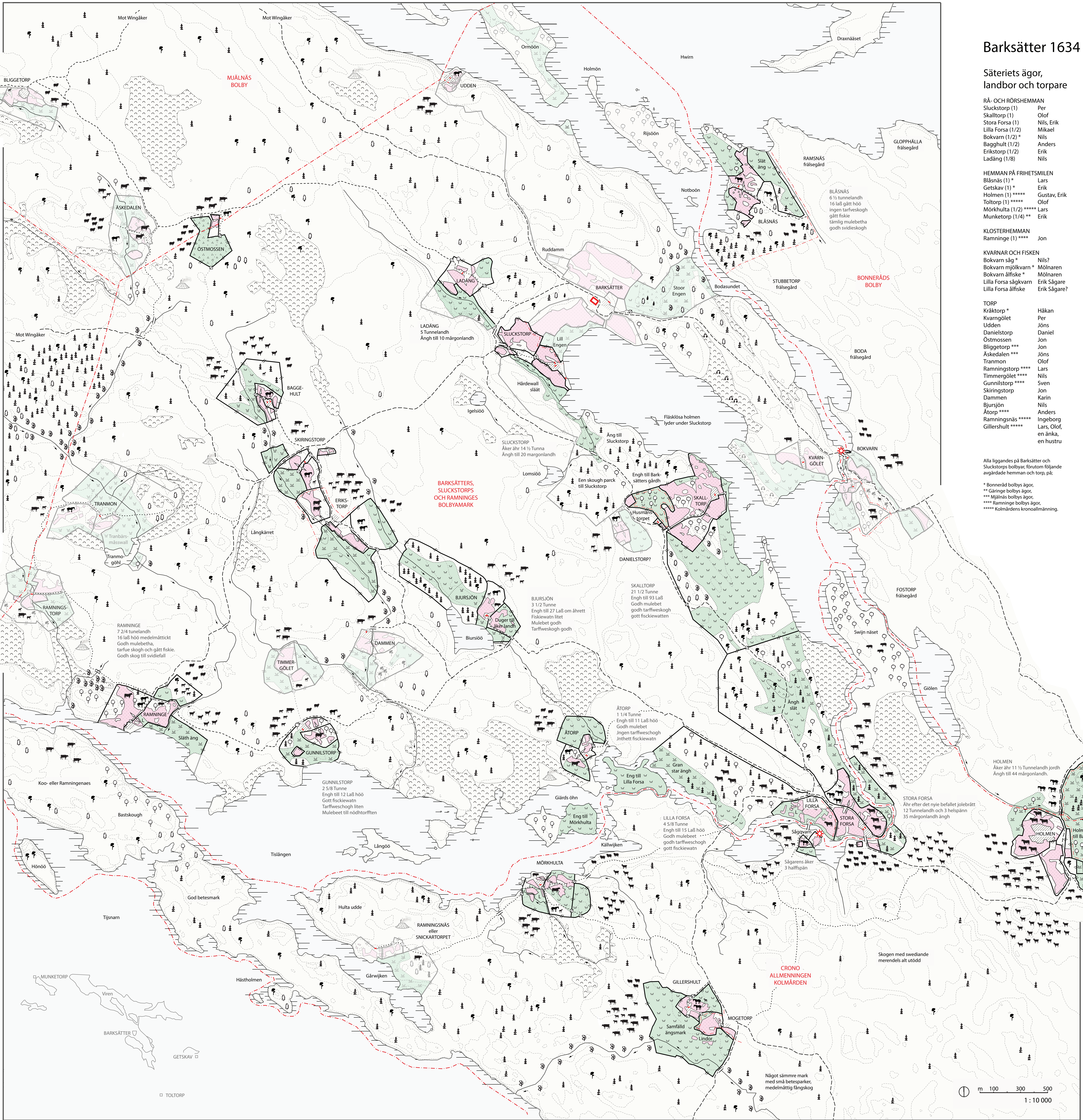
KLOSTERHEMMAN
 Ranninge (1) * Jon

KVARNAR OCH FISKEN
 Bokvarn säg * Nils?
 Bokvarn mjölkvarn * Molnaren
 Bokvarn älfiske * Molnaren
 Lilla Forsa sägkvarn Erik Sägare
 Lilla Forsa älfiske Erik Sägare?

TORP
 Kråktorp * Håkan
 Kvarngölet Per
 Udden Jöns
 Danielstorp Daniel
 Östmossen Jon
 Bliggetorp *** Jon
 Åskedalen *** Jöns
 Tranmon Olof
 Ranningstorp **** Lars
 Timmergölet **** Nils
 Gunnilstorp **** Sven
 Skiringstorp Jon
 Dammen Karin
 Bjursjön Nils
 Åtorp **** Anders
 Ranningnäs ***** Ingeborg
 Gillershult ***** Lars, Olof, en änka, en hustru

Alla liggandes på Barksätter och Sluckstorps bolbyar, förutom följande avgränsade hemman och torp, på:

* Bonneråd bolby ägor,
 ** Gärnge bolby ägor,
 *** Mjålnäs bolby ägor,
 **** Ranninge bolby ägor,
 ***** Kolmårdens kronoallmänning.

Av Mats Daniel Nilsson 2015. Baserat på Olof Larsson Tracks kartering 1634 samt många andra källor. Reviderad mot ekonomiska kartan.

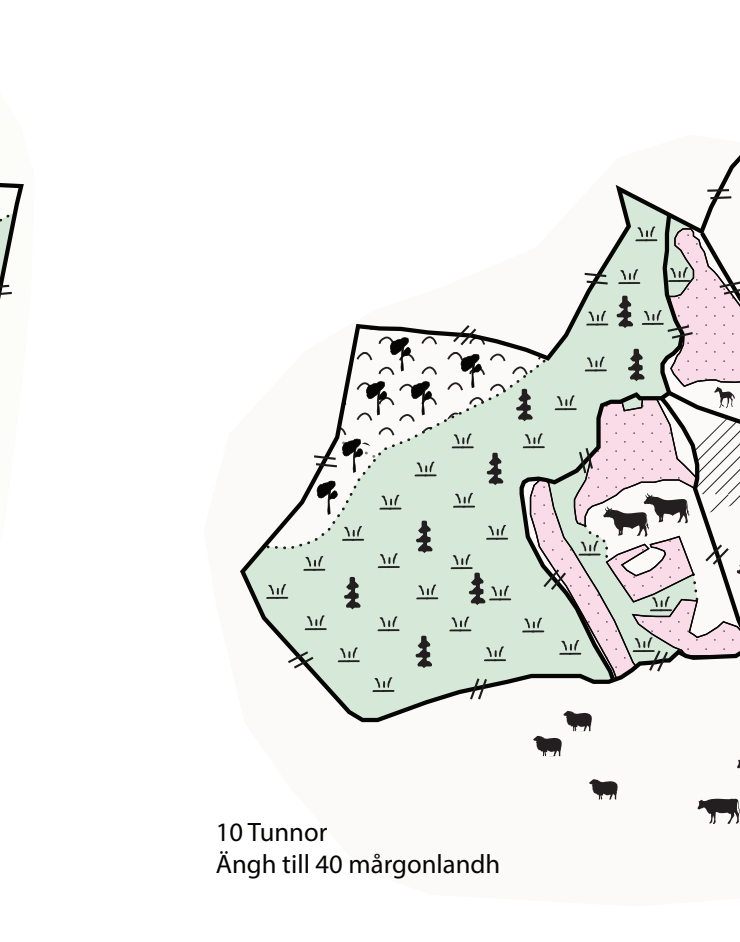
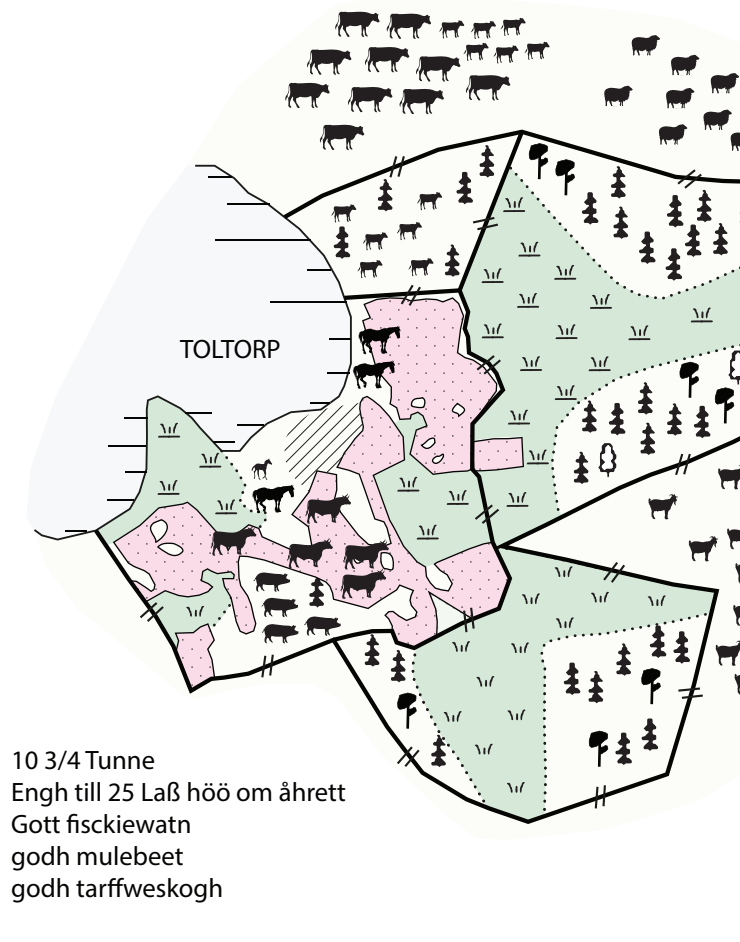
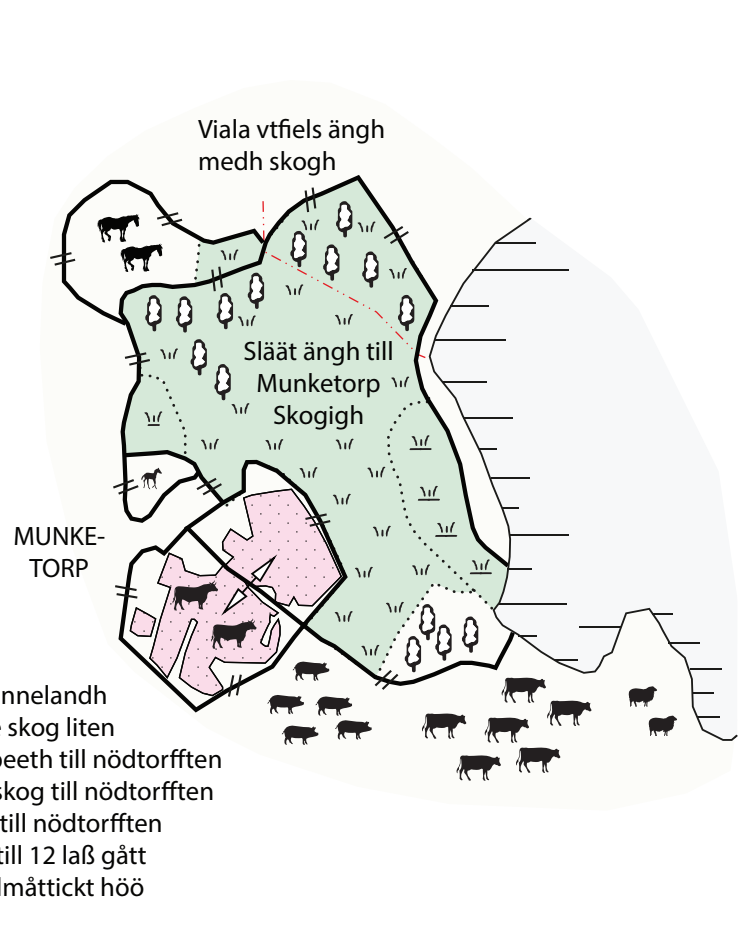
Teckenförklaring

- BEBYGGELSE OCH ANLÄGGNINGAR**
- Tomtmark; bebyggelse
 - Stångjärns hammare
 - Kvarn; ålkistor
 - Kolmila
- KOMMUNIKATION**
- Större väg
 - Väg
 - Stig
 - Bro
 - Grind

- GRÄNSER**
- Bolbygränser
 - Hemmansgränser
 - Hägnad
 - Åkergräns
 - Gräns mellan markslag
 - Åkerns utbredning
 - Höjddkurvor (2 m)
- Ytor med grå konturlinjer saknas från mätningen 1634. Dessa baseras på äldsta tillgängliga kartering.

- MARKSLAG**
- Åker
 - Lunda
 - Kärrvallsäng
 - Sidvallsäng
 - Hårdvallsäng
 - Tormarksläng
 - Djuprotad äng med träd (öväng)
 - Kärr och mosse
 - Sjö
 - Bäck

- BOSKAP OCH BETE**
- Häst, sto; föl, ungt sto
 - Oxe, tjur
 - Ko; kviga, stut
 - Svin
 - Get, får
- VEGETATION**
- Humle-; fruktträdgård
 - Gran; tall; en
 - Lövtrod; björk; al
 - Ljung; pors

gräsväxt (Rietz 1962, s. 95). I drågarna växte också klibbalar - ett trädslag som inte fanns på höjderna. Dessa träd hade den utomordentliga egenskapen att ta upp och tillgodogöra sig luftbundet kväve, vilket frigjordes och gödslade jorden varje gång träden skars tillbaka (Emanuelsson 2009, s. 117, 190, 204-208; Linnæus 1749, s. 50; Sjöbeck 1964, s. 152). Utmärkande för det nya bebyggelsemönster som etablerades i början av 1600-talet var sålunda att bosättningarna alltid uppfördes i direkt anslutning till utmarkens långsträckta frodigare sänkor [Fig. 13 & Fig. 14] (Graff 1816-18b, s. 45, 46, 50, 53, LM; Nilsson Agner 1694d, s. 206, LMS; Rask 2004, s. 32f.; Sjöbeck 1940a, s. 72, 76; idem 1965, s. 204f.). Torparna röjde och inhägnade ängarna, de bröt åkermark ur almyllan (Nilsson Agner 1694c, s. 204, LMS; idem 1694d, s. 206) och de inrättade växtliga beteshagar av "sijde och ahlwall" (Nilsson Agner 1694e, s. 208, LMS).

Gårdens ägor styckades upp

Arvskiftet 1640

På 1630-talet hade Barksätter blivit ett omfattande gods med åtta rå- och rörshemman, sex på frihetsmilen, flera såg- och mjölkvarnar samt 17 nyupptagna torp. Sammantaget omfattade godset 11 7/8 mantal [Pl. 2] (Boskapslängd 1627, fol. 12-13, RA; idem 1635, fol. 16-18, RA; Jordebok, 1634:5, fol. 27, RA). 1634 upprättades en laggill rågång mellan Barksätter och Mjälånäs [Fig. 16] (Nilsson Agner 1690, fol. 15-18, LM).

Efter Gunilla Rosenstråles död 1638 ärvde hennes brors två söner Svante Rosenstråle († 1663) och Jöns Rosenstråle († 1655) godset. Till en början innebar detta ingen förändring eftersom hela egendomen förvaltades gemensamt. Vid 1640-talets början lät de bygga upp en ny sätesgård vid Skalltorp, och denna användes vid seklets mitt som godsets huvudgård. Till sist genomfördes ett formellt skifte och Svante Rosenstråle tog över Barksätter. Sätesgården Skalltorp med hemmanen Stora Forsa och Getskav, samt torpen Äskedalen, Bliggetorp och Åtorp hade då ärvts av Jöns Rosenstråles änka på Skalltorp, medan Toltorp och Munketorp hade tillfallit andra släktingar. Att den stora merparten av egendomen ändå behölls under Barksätter berodde på att Svante Rosenstråle hade bytt till sig vissa gårdar ur sin broders lott.

Under en period efter skiftet bytte Skalltorp ägare flera gånger genom arv och andra släktbyten, vilket gjorde att de nära banden mellan de bägge sätesgårdarna försvann (Almquist 1935, s. 422, 624; Frälse- och rusttjänstlängd 1644, fol. 464, 999, RA; Jordebok 1643, fol. 348, RA; idem 1660, fol. 312-314; Svenska donationskontoret: 7:de Puncts Byten, No. 172, fol. 10, RA).

Arvskiftet 1663

Då Svante Rosenstråle dog 1663 fick hans många barn dela på egendomen. Huvudlotten Barksätter fick sonen Libert Rosenstråle (f. 1629 † 1677) ta över, och det ägoområde som kvarstod efter delningen har i stora drag sedan bibehållits in i våra dagar [Fig. 15 & Fig. 16].

Svante Rosenstråles avsikt med sitt testamente var att stycka upp ägorna så att alla barnen kunde få var sin sätesgård. Den äldsta systemen Margareta Rosenstråle (f. 1630 † >1680) gavs en sätesgård i Närke som hette Vallsjö [Not. 37] tillsammans med några utspridda hemman, såsom Bokvarn, och Erikstorp. Den yngre systemen Gunilla

Not. 37. Lerbäck socken, Kumla härad.

Fig. 15. Del av testamentet efter Svante Rosenstråle som anger vilka ägor som kom att ligga under Barksätters efter uppstyckningen av egendomen 1663.

Anno 1663 d. 5 och 6 Augustij, Då itt Wänligt och Lagt Sjskonabyte och Jordeskißte, hölts emellan den Edle och Wälborne H:r Svante Rosenstråle till Barksätter och Wallsiö R: Barn och Arfwingar, woro wij Marskalk Magnus Drake till Braabj etc. Svante Uggla till Tiesenbult och Johannes Baaz Pastor i Wingåker kallade, at wara vittne och DelningsMän wäl:ne H:r Swantes Arfwingar emellan och då wardt mellan dem så delt Och lättast efter de Documenter och Skiäbl som då woro Och funnes både efter gamla jordeboken, försegladt byte låter och upbörds längder, som efterföljer.

Broder Luutt

Wälborne H:r Libert Rosenstråle

Sättegården Barksätter med des tillydande lägenheter såsom

Swijnmäset, Rjäsohn, Ormöhn och Stoor ängiar samt des tillhöriga

Fiskevatn som räntar 20 T:r

Slugstorp räntar 3 T:r ½ Smör

Ladängien r:r 1 lp

Baggbult r:r 1

Tranemåsen R:r 1

Östermåsen R:r 1

Dammen R:r ½

Oskattlagde Njbyjggen och Torp

Udden }
Näset } dessa beräknas emot ½

Ladängstugan }
Qwastorp }
Kiälltorp } oskattlagde
Kiärsätter }
Fijsketorp [Sjüstugan] }

Lille Forða gård med en del i hwardera hemman

Halfwa strömmen, Miöl och Såggvarnen samt half-

Parten af äblfiskan som förr är anslagit i bytet

Lättrar för 7 ½ T:r

Och Räntar 1 ½ lp Smör

Summa 37 ½ T:r Ränta

Rosenstråle (f. 1636 † 1703), som var gift med Carl Beckerfelt († 1674), fick däremot ett mer sammanhållet område på sin lott som styckades ur Barksätters ägor [Fig. 16]. Tanken var att hon där skulle bygga upp en ny sätesgård. Huvudgården var Ramninge, och tillhörande hemman utgjorde Blåsnäs, Holmen och Mörkhulta. Lotten innehöll också alla de torp som var upptagna på utmarken närmast Ramninge och längre ner på allmänningen [Not. 38]. Den nya gården fick säterirättigheter 1665 och byggdes upp på en utstickande holme i Tislängen på Gunnillstorps och Timmergölets marker [Pl. 2]. Torpen revs och deras ängs- och åkerjordar övertogs av säteriet som de döpte till Beckershov. (Almquist 1935, s. 609; Elgenstierna 1931, s. 525; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 398f., RA; Utter 1695, LMS).

Gunilla Gyllenstiernas tid

Barksätters arvtagare Libert Rosenstråle hade bara några år före arvskiftet firat sitt bröllop på gården tillsammans med Gunilla Gyllenstierna af Lundholm († 1698). När de bägge makarna tog över egendomen var den betydligt mindre än tidigare, och omfattade sammanlagt 2 ¼ mantal, 10 torp, samt halvparten i Lilla Forsa kvarn [Fig. 15, Fig. 16 & Fig. 18-1] men de bägge, och i synnerhet frun, gjorde mycket för att förbättra egendomen. Mannen var först ryttmästare och sedan major. Han stupade vid slaget i Landskrona 1677, och änkan drev gården till seklets sista år. Under denna tid byggdes ytterligare fem dagsverkstorp upp [Fig. 18-2], åker- och ängsmarkerna utökades avsevärt [Fig. 23], och två hemman som tidigare hört till gården, Erikstorp och Munketorp, återskaffades. Frändetorp som var ett helt hemman och som låg bredvid den senare av de två gårdarna hörde också som förläning till Barksätters gods från 1685 fram till 1712. Dessutom nyuppfördes hela gårdsbebyggelsen efter en brand 1669 (Alla dessa förbättringar av egendomen beskrivs mer utförligt i avsnitten *Omfattande nyröjningar*, s. 46, *Barksätters åkrar*, s. 56, *Stormaktstidens gårdsbebyggelse*, s. 65, och *Säteriets trädgårdar*, s. 67) (Elgenstierna 1931, s. 525; Jordebok 1692, fol. 812, 818, 823f., RA; Idem 1715, fol. 657; Idem C10, fol. 192).

1700-talets ägoförhållanden

Reduktionens betydelse

Vid den här tiden inträffade två händelser som kom att få stor betydelse för gårdens ägoförhållanden under det följande seklet. 1684 drogs hela egendomen in till kronan i den stora reduktionen, och även om Gunilla Gyllenstierna lyckades

Barksätter 1689

Ägor, landbor och torpare

RÅ- OCH RÖRSHEMMAN
 Sluckstorp (1/2) Lars
 Erikstorp (1/4) Per Ersson, Erik Olsson
 Bagghult (1/4) Jonas
 Ladäng (1/8) Erik, Nils Nilsson

HEMMAN PÅ FRIHETSMILEN
 Lilla Forsa (1/2) Samuel
 Munketorp (1/4) ** Erik

RESURSER VID LILLA FORSA
 Stångjärnshammare
 Älfiske Sägaren?
 Sägkvarn Sägaren
 Mjölkkvarn

TORP
 Barksättersnåset
 Udden
 Skogstorp
 Jonstorp
 Östmossen Olof
 Källtorp
 Bagghultsstugan *** Lars
 Tranmon Jon
 Qvastorp Olof Persson?
 Sörtorp
 Grantorp Jöns Larsson?
 Dammen
 Kärrsätter

FÖRLÄNINGAR
 Frändetorp (1) ** Erik
 Getskav (1/2) * Jöns

Alla liggandes på Barksätters bolby, förutom * som är avgräddad på Bonneråd bolbys ägor, och ** vilka är avgräddade på Gäringe bolby.
 *** Torp som byggs upp i början av 1690-talet.

Teckenförklaring

BEBYGGELSE
 Tomtmark; bebyggelse
 Stångjärnshammare
 Kvarn; ålksitor

KOMMUNIKATION
 Större väg
 Väg
 Stig
 Bro
 Grind

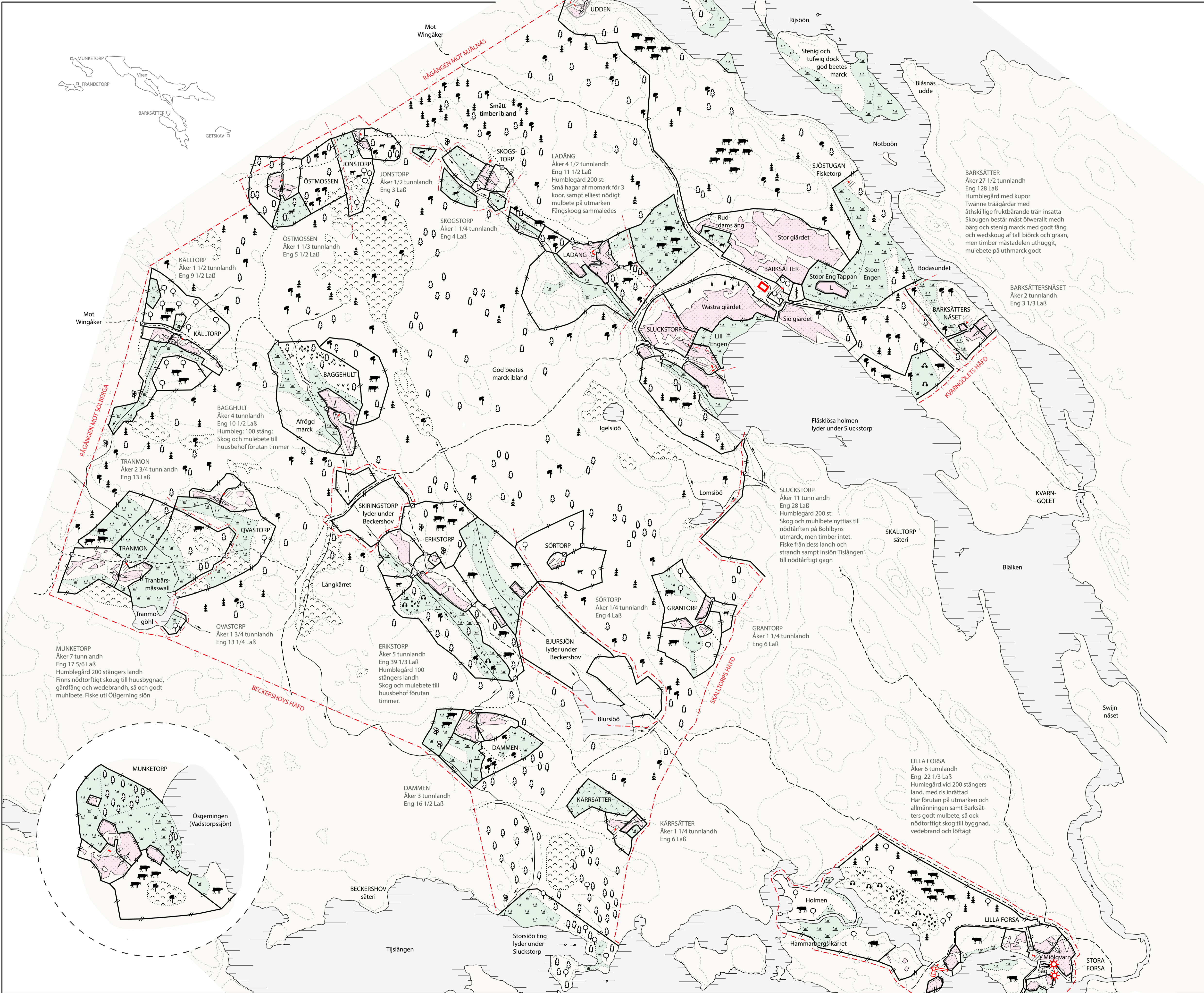
GRÄNSER
 Barksätters ägo gränser
 Hemmansgräns
 Hägnad
 Åkergräns
 Gräns mellan markslag
 Åkers utbredning
 Höjddkurvor (2 m)

MARKSLAG
 Åker
 Linda
 Kärrvallsäng
 Sidvallsäng
 Härdvallsäng
 Torrmarksäng
 Djuprotad äng med träd (löväng)
 Kärr och mosse
 Sjö
 Bäck

BETESHAGAR
 Bete för en ko; för en kalv

VEGETATION
 Humle-; fruktträdgård
 Gran; tall; en
 Lövtärd; björk; al
 Ljung; pors

m 100 300 500
 1 : 10 000

Av Mats Daniel Nilsson 2015. Baserad på Eric Nilsson Agners kartering 1689. Rektifierad mot kronomiska kartan.

Barksätter 1689

Ägor, landbor och torpare

RÅ- OCH RÖRSHEMMAN
 Sluckstorp (1/2) Lars
 Erikstorp (1/4) Per Ersson, Erik Olsson
 Bagghult (1/4) Jonas
 Ladäng (1/8) Erik, Nils Nilsson

HEMMAN PÅ FRIHETSMILEN
 Lilla Forsa (1/2) Samuel
 Munketorp (1/4) ** Erik

RESURSER VID LILLA FORSA
 Stångjärnshammare
 Älfiske Sägaren?
 Sägkvarn Sägaren
 Mjolkvarn

TORP
 Barksättersnäset
 Udden
 Skogstorp
 Jonstorp
 Östmossen Olof
 Källtorp
 Bagghultsstugan *** Lars
 Tranmon Jon
 Qvastorp Olof Persson?
 Sörtorp
 Grantorp Jöns Larsson?
 Dammen
 Kärrsätter

FÖRLÄNINGAR
 Frändetorp (1) ** Erik
 Getskav (1/2) * Jöns

Alla liggandes på Barksätters bolby, förutom
 * som är avgärdad på Bonneråd bolbys ägor, och
 ** vilka är avgärdade på Gäringe bolby.
 *** Torp som byggs upp i början av 1690-talet.

Teckenförklaring

BEBYGGELSE
 Tomtmark; bebyggelse
 Stångjärnshammare; kvarn

KOMMUNIKATION
 Större väg
 Väg
 Stig
 Bro
 Grind

GRÄNSER
 Barksätters rågång
 Hemmansgräns
 Hägnad
 Åkergården
 Gräns mellan markslag
 Åkems utbredning
 Höjdkurvor (2 m)

MARKSLAG
 Åker
 Linda
 Kärrvallsäng
 Sidvallsäng
 Hårdvallsäng
 Torrmarksäng
 Djuprotad äng med träd (löväng)
 Kärr och mosse
 Sjö
 Bäck

BETESHAGAR
 Bete för en ko; för en kalv

VEGETATION
 Humle-; fruktträdgård
 Gran; tall; en
 Lövträd; björk; al
 Ljung; pors

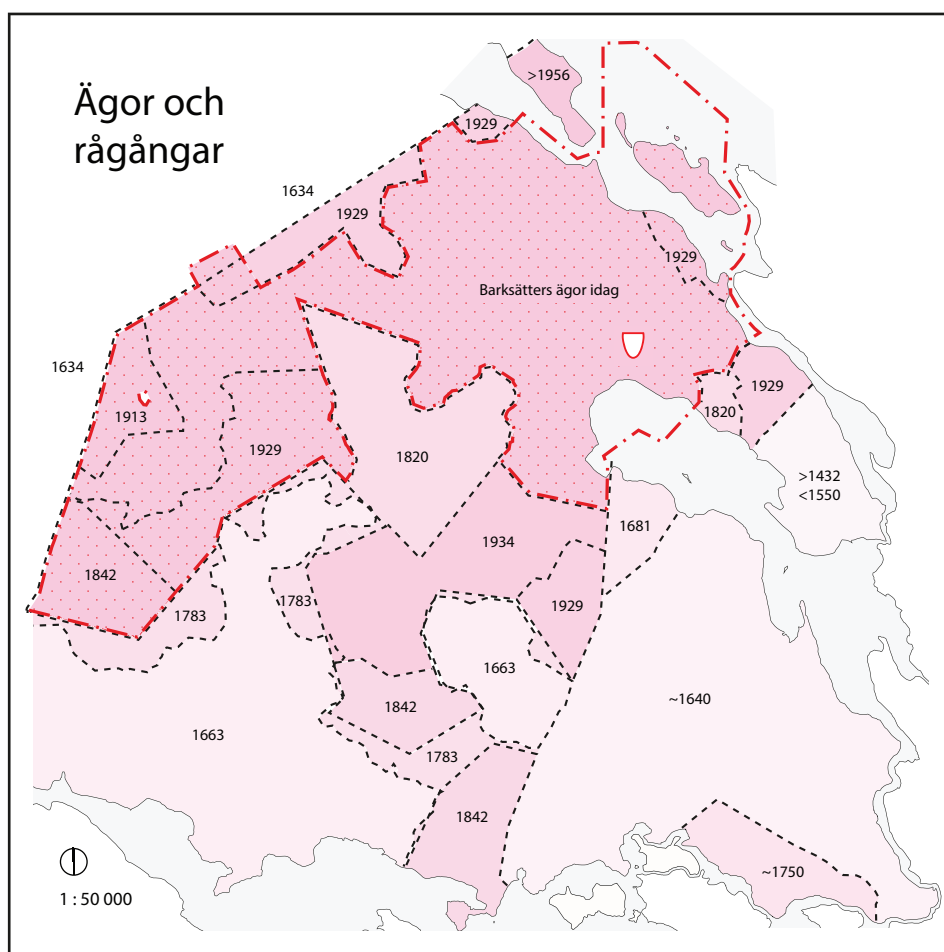

Fig. 16. Utbredningen av Barksätters ägor från 1600-talets början tills idag. Området mellan Viren och Tislången som i öster är avgränsat av Bokvarnsån och Forsaån motsvarade vid periodens inledning av Barksätters då hävdvunna ägoutbredning, och utgjordes av Barksätters, Sluckstorps och Ramninges bolbyar. Figuren anger utstreckningen för därefter uppsatta gränshägn och rågångar, samt vid vilket årtal de olika områdena skiftats och sålts. Ju mörkare ton, desto senare styckades de av.

1634 upprättades en rågång mot Mjältnäs ägor efter en konflikt om utmarksresursema. En stor del av denna gräns är fortfarande i bruk, liksom rågångarna för de två andra utmarksskiftena 1783 och 1820. Lantmätarnas strävan efter raka ägogränser är påtaglig.

Med 1600-talets två arvskiften som gav upphov till de två avgärdade säterierna Skalltorp och Beckershov inskränktes ägoutbredningen avsevärt.

Vid lagaskifte 1842 styckades marken upp för de tre torp som låg längst från säteriet. I början av 1900-talet hade torparsystemet i stor grad spelat ut sin roll, och ett flertal av torpen friköptes.

att byta tillbaka densamma året därpå, så fick detta stor påverkan på Barksätters ekonomi. Efter hennes död tog sonen Svante Rosenstråle (f. 1664 † 1702) över godset i sin helhet. Han var ryttmästare precis som sin far, och då han dödades i Neustadt i Polen bara några år senare, så innebar det att Barksätter förlorade sin betydelse som sätesgård. Hans fru Sigrid Märta Rosenholm († 1725) bosatte sig med deras två småbarn på sin arvegård Catrineholm. Barksätter arrenderades därefter ut till landbor ända fram tills att dottern Catharina Petronella Gyllenstierna (f. 1700 † 1778) och hennes man Gustaf Christian Falkenberg af Trystorp (f. 1705 † 1785) bosatte sig på gården 1739. De hade emellertid svårt att få ekonomin att gå ihop. Vid reduktionen hade Gunilla Gyllenstierna först inte haft tillräckligt med eget vederlag för att byta in Barksätter, och hon hade då utökat inlösegodsen till staten genom att låna granngården Stubbetorp av sina släktingar på Skalltorp. Gården värderades till 5000 daler kopparmynt, men när långivaren så småningom ville ha tillbaka sin insats fanns inte tillräckligt med pengar. Barksätters nya ägare fick betala ränta på ränta. Till slut blev detta för mycket och Gustaf Christian Falkenberg och Catharina Petronella Gyllenstierna bestämde sig för att sälja Barksätter (Elgenstierna 1931, s. 525; Gadd 2000, s. 18; Hjelmberg 1967, s. 31; Kammarkollegiet: Adeln och dess gods N. 417, RA; Reduktionsjordebok Södermanland 1684, vol. 3, fol. 769-774, RA; Östdal Gustavsson & Tolbäcken 1995, s. 1, ÖVA).

Fig. 17. Under Gunilla Gyllenstiernas tid nedlades "Stoort arbete och bekostradt, i Engiars rooth hugg [...], åker upp tagande, [och] torpare på ägiomas uppsätt" för att förbättra Barksätter. Detta är hennes namnteckning.

Not. 38. Ramningstorp, Skiringstorp, Bjursjön, Timmergölet, Gunillstorp, Trädgårdsstugan, Ramningsnäs, Mogetorp och Gillershult.

Barksätter införlivades under Claëstorps gods

Det närliggande godset Claëstorp hade sedan 1600-talets slut expanderat kraftigt och införlivat ett flertal av traktens landbogårdar till sina ägor. Bland annat Getskav och Blåsnäs som tidigare hört till Barksätter, men också en mängd övriga avgärdahemman på Bonneråds bolby. Barksätters ekonomiska svårigheter innebar alltså ett tillfälle för Claëstorps ägare Claes Stromberg († 1783) att ytterligare utöka sitt gods, och 1744 köpte han gården från paret Falkenberg och Gyllenstierna. De bibehöll emellertid livstids besittningsrätt. 1776 instiftades ett fideikomiss för Claëstorps gods, och efter Gustaf Christian Falkenbergs död ett decennium senare infogades Barksätter med underlydande fastigheter till fideikomisset 1785. Gården arrenderades sedan ut till landbönder, och Risön och Ormön lades direkt under Claëstorp (Ahlenius & Kempe 1909, s. 210; Almquist 1935, s. 423, 562f.; Ericsson 2000, s. 9f.; Rask 2004, s. 155).

Torpbebyggelsens utveckling

Vid 1800-talets början fanns inte mindre än 25 torp kringstridda på Barksätters utmarker [Fig. 18-5]. Torparna utgjorde en väsentlig del av godsets arbetskraft. Under 1600-talets andra halva hade dagsverksskyldigheten bestått av ett dagsverke i veckan, eller efter påfordran (Blå nummer 40: Sudermanlands nybyggen ransakade 1674, fol. 112f., RA), men arbetsbördan ökade och vid slutet av torparepoken hade de boende i varje torp skyldigheter att årligen utföra 156 fullgiltiga mansdagsverken och 40 kvinnodagsverken, att sköta om landsvägen (von Eckermans familjarkiv: III:3:1 "1841 års Afräkning med Godset vid Barksätter", fol. 3-9, RA; Sundberg 1857, fol. 1f., ÖVA; Sundberg 1872, fol. 1, ÖVA) samt därtill att hägna och underhålla drygt en halvkilometer "Herrgårdsgärdesgård" (Sundberg 1857, fol. 1f., ÖVA).

Torpen utgjorde lite grovt indelat den tredje vågen av bebyggelseetablering i trakten, och dessa tertiärenheter som uppfördes på Barksätters utmarker flerfaldigades löpande från och med säteriomvandlingen under 1600-talets inledning och under de två efterföljande seklerna [Fig. 18-1 - 18-5]. För det första visar torpetableringens byggelsemönster att den stora merparten av alla torp togs upp fram till 1700-talets första del. Dessa etablerades för det andra enligt samma struktur som först hade anammats vid säteriomvandlingen. Med andra ord togs de alltså nästan uteslutande upp invid kärdrågarna, samt så långt ifrån säteriet som var möjligt. I takt med att utmarken blev tätare bebyggd fick de senare torpen tas upp allt närmre huvudgården. Som exempel låg de äldsta torpen Östmossen, Tranmon och Dammen tre till fyra kilometer från Barksätter [Fig. 18-1], medan de som etablerades under 1600-talets andra hälft snarare hade två till tre kilometers avstånd [Not. 39; Fig. 18-2] och under 1700-talets början ännu närmre [Fig. 18-3]. Slutligen visar bebyggelsemönstret att torpetableringen efter 1700-talets första del hade en annorlunda karaktär. Det var då ganska få torp som togs upp, och dessa var för det mesta inte annat än backstugor. Ramunds stuga och Kärrsättersstugan byggdes upp inom äldre torps hägn, och Ryttersberg inrättades som ett soldattorp [Fig. 18-4 & 16-5].

Not. 39. Jonstorp, Skogstorp, Sörtorp, Grantorp och Nästorp låg alla närmre (det senare av dem övergick sedan till Skalltorp). Qvastorp togs upp bredvid Tranmon något längre bort. Undantaget var de på allmänningen upptagna Rostorp och Mogstugan, som användes som soldattorp (Agner 1707, LMS; Blå nummer 40: Sudermanlands nybyggen ransakade 1674, fol. 112, RA; Hesselgren 1704, LMS).

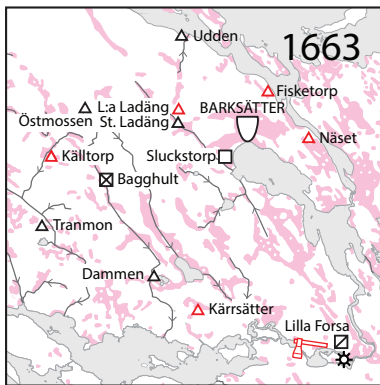

Fig. 18-1. Barksätters hemman och torp efter arvsskiftet 1663. Markerad bebyggelse togs upp på 1640-1650-talen.

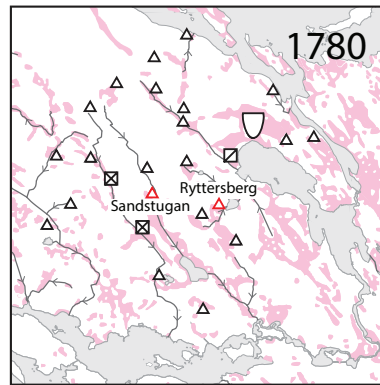

Fig. 18-4. Senare under 1700-talet nybyggdes knappt några torp, undantaget ett soldattorp samt en liten intaga i Barksätters hage vid namn Sandstugan.

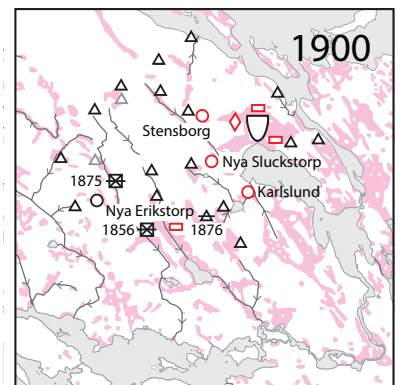

Fig. 18-7. Mellan 1850-1900 fortsatte hemmansammanslagningen, och nya statarbostäder uppfördes. Tre nya torp som togs upp kom snart att användas enbart som bostäder. Vid gården byggdes en såg och en träullsfabrik upp.

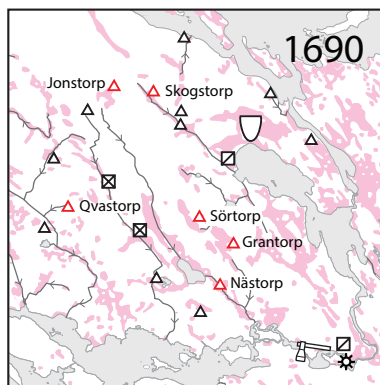

Fig. 18-2. Nybrutna torp från 1660-1680-talen under Gunilla Gyllenstiernas tid på Barksätter.

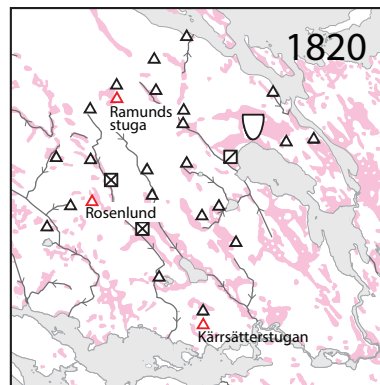

Fig. 18-5. Den sista utmarksbebyggelsen som togs upp var egentligen inte mycket mer än backstugor.

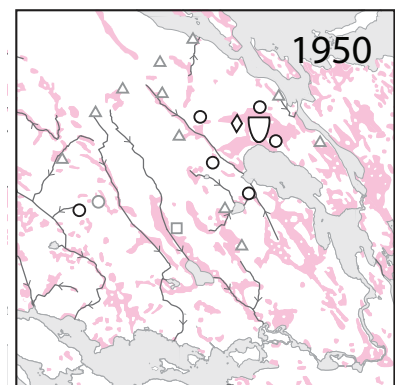

Fig. 18-8. I slutet av 1920-talet styckades de flesta torpen av, och även Erikstorp såldes några år senare.

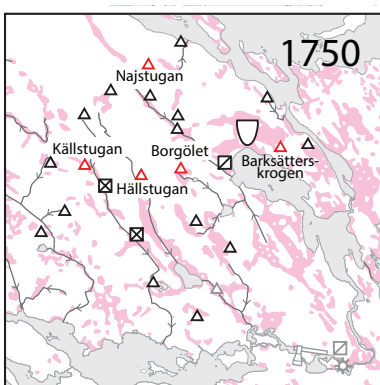

Fig. 18-3. Under 1700-talets första hälft togs torpen upp närmre sätesgården än tidigare.

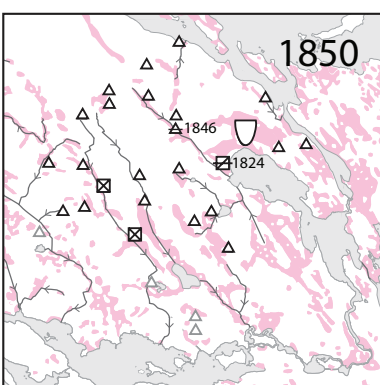

Fig. 18-6. Kring 1800-talets mitt började gårdens ägare att avhysa de tidigare landbönderna och istället lägga samman deras åkerjordar direkt med Barksätter. Samtidigt avstyckades de första torpen.

Bebyggelsens utveckling

- Sätesgården
- Hela hemman
- Halva hemman
- Fjärdedelshemman
- Torp och backstugor
- Statarbebyggelse
- Bostadsbebyggelse
- Kvarn
- Järnbruk
- Industri: träullsfabrik
- Lerjordar
- Kärrdragor
- Nyupptagen bebyggelse sedan föreg. inmätning
- Nedlagt eller avstyckat
- Inkorporerat hemman med huvudgården

1 : 80 000

samman med Barksätters säterinatur och behovet av mycket arbetskraft. Särskilt efter arvskiftet 1663 byggdes det under en period upp ett flertal nya torp. Troligtvis var detta tillräckligt också under det följande seklet då Barksätter till allra största delen beboddes och brukades av andra än gårdens ägare. För Claes Stromberg var Barksätter bara ett bland många gods och krävde sannolikt inte någon förbättring genom större arbetsstyrka. Dessutom var alla kärdrågarna på Barksätters område redan utnyttjade för torp vid 1700-talets mitt, och det hade troligen ändå inte funnits utrymme för fler torp än vad som redan etablerats.

Rationaliseringens tidevarv

Med 1800-talet inträdde en ny tid där det mesta av det gamla vid Barksätter kom att förändras. 1810 avskaffades sätesfriheten, och även ofrälse personer fick därefter lagligen rätt att äga herrgårdar. Brukspatroner och borgare gjorde sig allt större förmögenheter och kunde köpa upp många av adelns gamla gods, vilket gav både social status och kunde vara en bra investering. 1700-talets liberala idéer och tro på det tekniska framåtskridandet tog sig allt större utbredning i samhället, och många strävade efter att reformera och effektivisera jordbruket. Bland annat infördes olika jordskiften med målet att privatisera samfällt brukad mark och att lägga om utspridda enskilda jordlotter till en samlad äga. Tanken var att detta skulle ge ett mer effektivt brukande och att varje ägare lättare på eget initiativ skulle kunna genomföra rationaliseringar för att öka avkastningen. 1749 och 1757 hade en förordning om *storskifte* införts, och vid 1800-talets början genomdrevs ännu mer långt gående skiften, först *enskiftet* 1807 och sedan *laga skiftet* 1827. Både inägor och utmark delades upp, och ibland flyttades gårdstomterna från sina ursprungliga platser. 1857 blev det lagstadgat att hålla kreaturen i hagar, istället för som tidigare då de varit utestängda från de inhägnade åkrarna, ängarna och tomtmarkerna. Samtidigt spred sig flera andra nymodigheter inom jordbruket med växelbruk, nya åkerredskap, utdikning och handelsgödsel. Sammantaget fick allt detta stor inverkan på landskapet.

Många gods gick under 1800-talet över till stordrift i en omfattning som inte bedrivits tidigare, och deras arbetsstyrka av torpare och landbönder utökades med säsonganställda lantarbetare, så kallade statare. Ofta avhystes landbönderna, och deras hemmansjordar lades istället till storgårdens åkrar. I samband med laga skiftet blev det också möjligt att stycka av jordlägenheter såsom torp från ägor (Gadd 2000, s. 202, 214-220, 253, 312-314, 273-303).

Samfälld utmark blev enskild

Vid periodens inledning fick Barksätter sina ägor definierade med rägångar och den tidigare samfälliga utmarken delades upp. En långvarig konflikt mellan ägarna till Beckershov och Barksätter utmynnade i ett domstolsmål i vilket det 1783 fastställdes gränser mellan fastigheterna (se vidare i *Delningen av utmarken*, s. 80). 1820 avvittrades ytterligare områden från Barksätters bolby till avgärdagården Kvarngölet [Fig. 16]. Barksätters ägor bestod sedan det följande seklet (Graff 1820, LMS; Idem 1821, LM; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 29-34, 673-682, 795-800, RA; Wahlström & Åhrborg 1783, LMS).

Sundberg på Barksätter

Vid 1800-talets början var det åtskilliga jordägare som var i ekonomiska svårigheter efter spekulation, och Claestorps ägare Claës Casimir Lewenhaupt (f. 1784 † 1848) hade tillsammans med sin egendom också ärvt en ansevärd skuld. För att kunna betala denna fick han kunglig tillåtelse att avsöndra Barksätter ur fideikomisset och sålde gården till sin svärfar Corfitz Beck-Friis (f. 1767 † 1834). Arrangemanget innebar att han fortsatte förvalta Barksätter, och att han återfick densamma genom sin frus arv då svärfadern dog. Hans ekonomiska problem kunde emellertid inte slutgiltigt klaras ut och 1840 gick han i konkurs. För att få in pengar ställde borgenärerna därför ut Barksätter till öppen försäljning [Fig. 19] (Bodin 27 november 1840, s. 4; Hogner & Thomée 1860, s. 55; von Eckermans familjarkiv III:3:2; III:4 "Inteckningar i Barksätter").

Anton Thure von Eckermann (f. 1812 † 1867) köpte gården och genomförde sedan laga skifte på egendomen. I samband med detta lät han stycka av de tre torp som låg längst ifrån säteriet [Fig. 16] (Leatz 1842a, LM; Idem 1842b, LM; Hogner & Thomée 1859, s. 142). Emellertid blev han inte någon långvarig ägare utan sålde 1846 till en grosshandlare från Stockholm som hette Carl Ludvig Sundberg (f. 1811 † 1883). Han satt däremot kvar på gården hela livet ut, men som ofrälse godsägare accepterades han aldrig riktigt av adeln i de kringliggande gårdarna, och bland sina underlydande var han avskydd (Carlheim-Gyllensköld & Carlheim-Gyllensköld 1972, s. 109, KSLAB; Eriksson & Franzon 1990, s. 28, 30). Sin kraft lade han på att förbättra gården enligt tidens mönster, och under sin tid på gården genomdrev Carl Ludvig Sundberg avsevärda förändringar som inte bara ändrade fastighetsstrukturen, utan också landskapsbilden i grunden. Omgående vid övertagandet såg han till att avhysa hemmanet Ladäng och införliva dess åkerjordar med Barksätters. Efter att säteriförordningens hade avskaffats så hade godsägarna inte längre något intresse för landbogårdarna, men däremot desto större för att förbättra och utvidga jordbruket. Redan tidigare, nämligen 1824 hade samma sak skett med Sluckstorp.

Till skötseln för storgården anställdes lantarbetare som inhyestes i de gamla gårdarna. Så småningom byggdes nya statorbostäder upp, och 1856 stod en ny gård färdig på Erikstorp där många av dem flyttade in [Fig. 18-7]. De gamla landbönderna, vilka hade brukat gården i sex generationer, fick då bli torpare på Qvastorp istället. Även Baggehults och Sörtorps åkermarker införlivades så småningom med Barksätters. Under denna period gjordes också mycket annat för att förnya gården. Mangårdsbyggnaden byggdes på med en våning och det uppfördes nya större och mer rationella ekonomibygnader vid Barksätter som ersatte de gamla (Eriksson 2000, s. 15, 19, 25, 29; Eriksson & Franzon 1990, s. 28f.; Leatz 1842a, LM; Idem 1842b, LM; Hogner & Thomée 1859, s. 142).

Efter honom förde hans son Axel Sundberg (f. 1857 † 1933) arbetet vidare. Han intresserade sig bland annat för skogsbruket och inrättade han en såg och en träullsfabrik på gården [Fig. 18-7]. I slutet av 1920-talet lät han brukarna på flera av torpen att friköpa dessa [Fig. 16], men de gamla

— Enligt Borgenärernas uti Hr Öfverste-Kammarjunkaren och Riddaren Grefre Claes Lewenhaupts Konkurs, den 31 sistlidne Oktober, fattade Beslut, kommer Egendomen Barksätter i Östra Wingåkers Socken af Södermanland, att, till salu, utbjudas på offentlig Auktion, som förrättas så väl på stället, som vid Stockholm på Wårshuset Blå Porten å Kongl. Djurgården, den 6 Februari 1844, kl. 12 på dagen.

Nämde Egendom består af Barksätter, 1 mantal purl Säteri med Sluckstorp, 1/2 mantal frälse, i sambruk, och underlydande Rå- och Körs-hemmanen Baggehult 1/4, Ladäng 1/8 samt Frälsehemmanet Erikstorp 1/4 mantal, jemte 16 stycken oökattlagda Torp på Säteriets utmark, hvilka lemna en fullt tillräcklig arbetsstyrka för egenomens skötsel utan betalning. Utsädet vid Barksätter med Sluckstorp, utgör 18 å 20 Tunnor Höst- samt 8 å 9 Tunnor Vårsäd, jemte 25 å 30 Tunnor Potates. Under de senaste förlutna 10 åren har höstsåden, per medium, gifvit 10de å 11te och vårsåden omkring 6te korvet. Skogsmarken är vidsträckt, och har alltid lemnat skogseffekter utöfver gårdens behof. Godt Eske finnes uti de invid gården belägna spårne Bjelken och Wizen. Egendomen får tillträdas den 14 Mars 1844, så vidt högsta anbudet, som några dagar efter Auktionen kommer att underställas Hrr Borgenärers pröfning, blifver af dem stadfäst. Om köpevikoren får öfverenskommas med Massans Sysloman, och hufvudsakligast med innehafvarne af de uti Egendomen in-tecknade fordringar, som utgöra ett kapitalbelopp af 25,000 Rdr Bko, hvaraf troligen större delen kan få inestå. På denna egendom blifva äfven enskilda skriftliga försäglade anbud emottagna å Kontoret 2 trappor upp uti Huset No 14 vid Skeppbron i Stockholm, införl i nästkommande December månads slut, och hvilka anbud komma att pröfvas af Borgenärerna, vid sammankomst i påföljande Januari månad. Befinnes då något antagligt anbud vara inkommet, säljes egendomen utan Auktion, hvilken, i sådant fall, genast kommer, genom annons i Tidningarne, att inberäas. Stockholm den 13 November-1840. N. Bodin.

Fig. 19. Tidningsannons för konkursförsäljningen av Barksätter 1840.

utmarkerna behövs för skogsodling. Kreugerkraschen 1932 fick en sådan inverkan på gårdens ekonomi att Axel Sundberg valde att sälja Barksätter året därpå (Edling 2010, s. 593; Rask 2004, s. 170; Skogsvårdsföreningens tidskrift 1903, s. 311).

Barksätters ägor under 1900-talet

Återigen var det Claëstorps ägare som köpte Barksätter, och gården arrenderades därefter ut under drygt tjugo års tid. 1934 såldes Erikstorp, och sedan dess har Barksätters ägor i stort sett bibehållits i samma omfattning. Ormön har senare styckats av, och efter att bruket vid några av de tidigare frånskilda torpen lagts ner har dessa marker åter lagts under Barksätter [Fig. 16].

1957 flyttade Claes Lewenhaupts († 1965) dotter Ulla de Richelieu (f. 1911) in på Barksätter, och sålde den tio år senare till Mary Gustafson († 1993). 1983 testamenterade hon gården till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien som är de nuvarande ägarna. Barksätter drivs idag som en stiftelse med en styrelse. Jordbruket är utarrenderat, och skogsbruk och fastighetsförvaltning drivs på entreprenad (Edling 2010, s. 593-595; Ericsson 2000, s. 9; Eriksson & Franzon 1990, s. 31).

ÄNG

Ängsmarkens betydelse för etableringen av Barksätters gård

Då Barksätter anlades någon gång under medeltidens första del var det en landskapsresurs som var särskilt värdefull, och det var platsens högavkastande kärrängar. Denna allmanningssäter hade då varit i bruk för sitt hö troligen sedan järnålderns slut (en mer utförlig redogörelse finns i avsnittet *Gården Barksätters etablering*, s. 18) (Hedblom 1945, s. 88f.; Rask 2004, s. 134; Sjöbeck 1941, s. 150).

Lokaliseringen hade även flera andra företräden av betydelse; bland annat fanns det goda förutsättningar för ett bra åkerbruk. Läget på ett näs mellan två sjöar var möjligen av vikt ur försvarshänsyn, och därtill innebar sjösystemet mycket goda kommunikationsförbindelser med resten av det inre Södermanland liksom ut mot Östersjön [Fig. 5] (Nilsson Agner 1694a, fol. 200f., LMS; Sjöbeck 1940a, s. 76f.). Emellertid hade allt detta inte varit nog för en gårdsetablering, om det också inte vore för "lågmarksängen, som var bosättningsens kärna" (Sjöbeck 1952a, s. 180). Djurhållningen som intimt hängde samman med ängsbruket, var då, och även långt senare, en av gårdens grundläggande ekonomiska verksamheter (Sporrong 1985, s. 183).

Medeltidens vidgade åkrar och minskade ängar

Om ängsmarkerna till en början var vida, och åkerjordarna små, så kom åkern ständigt att utvidgas på ängsmarkernas bekostnad genom hela medeltiden (Sjöbeck 1931, s. 68). De marker som först och främst intogs till åker var de högst belägna och torraste ängsmarkerna. Så småningom ledde detta till ett läge då det blev nödvändigt att skaffa utmarksängar för att kunna upprätthålla kreatursbesättningen och erhålla tillräckligt med gödsel till åkern. Detta hade skett redan före 1500-talets mitt,

vilket visas i några av gårdens äldsta bevarade källdokument (Jordebok K3, fol. 314, RA; Södermanlands handlingar 1559:1, fol. 90, RA).

Medeltida porsvallsängar

Landbönderna på Barksätter var under medeltiden noga med att främja porsbuskar i sina våta ängsmarker. De växte därför i stor myckenhet och deras säregna doft omgav slätterkarlarna och räfserskorna vid grässkörden. Anledningen var den att buskarna hade en viktig ekonomisk roll i hushållet eftersom porsen användes för sina konserverande egenskaper i öltillverkningen. Då ölet kunde sparas under längre tid än många andra matvaror fungerade det inte bara som måltids- eller berusningsdryck utan utgjorde en betydande andel av det dagliga kaloriintaget. Det var denna omfattande betydelse ölen hade i kosthållet som gjorde porsen till en karaktärsväxt i Barksätters kärrängar. Precis som andra ekonomiskt viktiga resurser skyddades porsmarkerna i Södermannalagen [Not. 40] 1327 och Kristoffers landslag 1442 (Forssell 1884, s. 121; Indebetou 1877, s. 282; Thunæus 1968, s. 70).

På 1400-talet populariserades humlen allt mer som ersättning för porsen, och troligen anlades då en humlegård på Barksätter. 1442 stadgade myndigheterna att humle skulle odlas vid varje gård. Lagtvånget infördes med avsikten att bryta en kostsam beroendeställning till Hansan för import av denna nationalekonomiskt viktiga gröda (Karlsson Strese 2008, s. 47; Myrdal 1999, s. 39; Thunæus 1968, s. 70). Efter att humleodlingen vunnit insteg förlorades den tidigare konserveringsväxten sin betydelse, men porsängarna skulle ändå i mindre utsträckning leva kvar vid Barksätter långt fram i tiden. Om detta vittnar ett brev från 1580-talet av hertig Karl till gårdens ägare. På sina resor i hertigdömet tog han ibland sitt nattläger till Barksätter (Karl IX 1903, s. 63; Schnell 1941, s. 71), och i brevet som skrevs efter ett sådant besök finns en tacksägelse för "välfägnad och beröm för dess goda Porsöl" (Tuneld 1827, s. 519). Ännu ytterligare hundra år senare fanns en "pärs och sijdewall marck" (Nilsson Agner 1694a, s. 200f., LMS) på Barksätters ägor invid hägnaderna mot Kvarngölet. Denna förekomst av porsvall på var på 1600-talet dock främst knuten till betad och inte slagen grässvål. Till exempel är det möjligt att porsbuskarna som 1689 växte i Lilla Forsas hage användes i öltillverkningen, men med tanke på att denna pors- och ljungmosse hade utvecklats ur en sedan 1634 förstörd starräng genom för hårt bete och upphörd slätter står det klart att detta då inte var en landskapsresurs som främjades i sin egen rätt (Nilsson Agner 1694f, s. 211, LMS; Jordebok C3, s. 187, RA; Sjöbeck 1963, s. 197).

Barksätters hemängar

Genom årens lopp hade Barksätter ängar på en mängd olika platser, och inte bara på inägorna [Fig. 20]. Utmarksängar fanns också belägna på öar och näs, på allmanningen och på vissa av de underlydande landbogårdarnas inägomark.

De viktigaste och bästa ängsmarkerna var de som låg på inägornas fuktigare och friska delar med rörligt markvatten. Dessa hade troligen en obruten slätterhävd ända sedan medeltidens början eller forntidens slut – långt före att gården etablerades – samt ända fram till dess att ängarna förlorade sin betydelse i och med vallodlingens intåg kring 1800-talets mitt.

Not. 40. Byggningsbalken, 26te flocken om "olofligt borttagande af pors".

På näset mellan Viren och Bjälken, och öster om Barksätters tomt låg omfångsrika slättermarker som därför kallades *Storängen*. Åt andra hållet om gården låg *Lillängen* vid Bjälkens nordvästra strand. Lillängen var alltid den mest produktiva, och gav 3 lass hö gott av kärr-, sid- och hårdvall per tunnland under 1600-talets slut (Nilsson Agner 1690, fol. 4, LM; idem 1694a, fol. 200, LMS). Varje lass rymde omkring 220 kilo hö (Tollin 2007, s. 30; Tollin & Karsvall 2010, s. 96), och ängens produktion fortsatte att vara god också under de följande seklerna, även om en viss utarmning inte kunde undvikas. Den blev delvis bevuxen med starrgräs, men av gott slag, och den gav vid 1800-talets början 2 lass hö per tunnland (Graff 1816-18b, fol. 56, LM). Lillängen bibehölls därför i bruk långt efter att alla andra ängsmarker plöjts upp till åker under 1800-talets andra halva, och först på 1920-talet eller strax efter övergavs den för att växa igen med alskog (Ekonomiska kartan 1956a, RAK; Nilsson 2013a, s. 34f.; SCBs lokalundersökningar 1913-1920 4864-4865, RA).

Storängen bestod av utbredda gräsmarker hela vägen från gårdstomten och ända ut till Viren och Bokvarnsån, som förr var mycket bredare och kallades Bodasundet. Dessa öppna marker medförde att gården hade visuell kontakt med både Bjälken och Viren, och det var tydligt att den låg på ett näs. Vid slutet av 1600-talet omfattade slätterängen 28 tunnland och bestod till större delen av ett sammanhängande område av kärrvall i dess mitt, och detta omgärdades av torrare backar där den magra hård- och mossvallen gav en betydligt sämre gräsväxt. Under 1600-talet hade dessa högre partier torkat upp och försämrats så pass mycket att enbuskar etablerade sig, och de lämnades därefter att växa igen. De låglänta partierna där grässvålen fortfarande hade grundvattenkontakt stod sig däremot gott. Kärrvallen gav då 2 lass hö per tunnland, och även om den försämrades med tiden och blev mer mosslopen och tubbemängd, så höll sig produktionsförmågan hyfsat bra ännu 1818 (Graff 1816-18b, s. 55-57, LM; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 254, RA; Nilsson Agner 1694a, fol. 200, LMS).

Ängarnas försämring

Ängen [...] lämnas merendels åt naturens egen vård och skötsel: såsom hon årligen alstrar något utaf sig, men ej som åckerjorden får af gödselen någon årsättning, så är ej underligt, om hon efter hand aftager och utmärglas.

Peter Åvall 1769

Över ett längre tidsperspektiv så minskade ängarnas avkastningsförmåga. Frodigt mörkgröna gräsmattor blev allt ljusare i färgen, och de saftiga och högvuxna örterna blev glesare och ersattes mer av starrgräs och andra proteinfattiga växter. På 1560-talet gav gårdens ängar 100 lass hö årligen, mot bara 56 lass på 1660-talet. (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 38-41; Nilsson Agner 1690, fol. 3-5, LM; Södermanlands handlingar 1560:7, fol. 37f.). Eftersom näring och kväve årligen bortfördes ur ängen vid höskörden utan att annat än undantagsvis kunna ersättas, så blev det viktigt att hitta metoder för en så uthållig produktion som möjligt. Ett sätt som redan berörts ovan var att komplettera den minskande skörden genom att ta upp nya ängar på

Fig. 20 (nästa sida). Sammanställning över Barksätters och Sluckstorps alla ängsmarker. Den tillhörande textbeskrivningen på de nästföljande två uppslagen anger ängarnas historiska utveckling.

De grönstreckade partierna i figuren anger lerjordarnas utbredning och därmed de troliga ängsmarkerna vid medeltidens ingång. Detta är alltså platsen som kallades Barksätter. Senare, när själva gården etablerades bröts delar av dessa ängar upp till åker. Med tidens lopp har allt fler ängsmarker plöjts upp, och det var främst de torrare höglänta partierna, vilka låg gynnsamt till, som först lades ut till åker, medan de mer sidlänta och kärriga ängarna bibehölls längst. Samtidigt var det ända fram till den agrara revolutionen nödvändigt med en tillräcklig tillgång av vinterfoder; för åkerbrukets dragdjurs skull, för det oersättliga gödslet, och för animalieproduktionen. Det krävdes därför i det längre perspektivet ersättning för de ängsmarker som gått förlorade, eller vars avkastning försämrats. På 1660-talet hade Barksätters höproduktion minskat till närapå hälften av nivån hundra år tidigare. Detta berodde på att åker hade tagit ängens plats samt att gräsmarkerna kontinuerligt utarmades på näring - ett förhållande som blev särskilt tydligt i samband med att landhöjningen gjorde att de högst belägna ängarna förlorade sin grundvattenkontakt. Före de bägge arvsskiftena på 1600-talet hade Barksätter haft flera ängar liggandes inom sina landbogårdars inäghögn som ingått i dessa arrendebönders dagsverksplikt att sköta och skörda (se 8, 10). Förlusterna av dessa, tillsammans med de kvarvarande ängarnas avtagande avkastning nödvändiggjorde röjandet av nya ängar, och på 1670-80-talen lät gårdens ägare Gunilla Gyllenstierna därför investera stora summor på rothuggning, röjning och utökning av ängsmarkerna (se 2, 3, 4, 6, 9). (forts. på nästa sida).

utmarken. Ett annat var att komplettera höfodret med lövfoder, halm, sjöfoder och dylikt. Det fanns också några olika sätt att förbättra de befintliga ängarna, genom röjningsbruk, lindbruk och fagningsbruk (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 41).

Så länge ängarna stod i god kontakt med grundvattnet, med rörligt rinnande ytvatten, drågar, eller årligen översvämmades, så gödlades de på så vis på naturlig väg, vilket gjorde att gräsväxten kunde hållas frodig från år till år. Det fanns dock en omständighet som invercade på dessa förhållanden, nämligen landhöjningen. Denna innebar sakta men säkert en minskande grundvattentillförsel vilket fick samma effekt som att ängsmarkerna hade avdikats. På lång sikt förvandlades kärrvall till sidvall och slutligen till hårdvall. På 1600-talet hade grundvattensänkningen gått så långt att ett centralt parti av Storängen helt hade torkat upp, vilket resulterade i tuvbildning och en minskad höproduktion. Därefter hade enriset invandrat, och partiet fick helt enkelt ges upp för slätter. Det lämnades då att växa igen varefter björk tog över och snart hade vuxit sig stor (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223, RA; Romell 1966b, s. 173; Sjöbeck 1933, s. 62; idem 1952a, s. 175f., 180; idem 1967, s. 20).

Alla försämringar av villkoren för att hålla en stor djurbesättning (och i slutändan att ha tillräckligt med gödsel till åkern) var naturligtvis allvarliga för gårdens ekonomi, såvida dessa förhållanden inte kunde kompenseras på annat sätt. Det fanns dock några metoder för att förbättra de avtagande ängsmarkerna som användes vid Barksätter. Detta är beskrivet längre fram (se Lindbruk, s. 49 och Trädvegetation och röjningsbruk, s. 50).

Slätter på öar och näs

Ett sätt att hantera ängens sjunkande avkastningsförmåga var att bedriva kompletterande slätter på öar, holmar och näs (Sjöbeck 1947b, s. 245). Ormön var under 1500-talet så pass viktig att den då var taxerad som en egen enhet under sätesgården [Fig. 11 & Fig. 20]. Ön gav vid seklets mitt 10 lass hö årligen (Södermanlands handlingar 1559:1, fol. 90), och i anslutning till ön fanns det troligen vid denna tid en fåbod på fastlandet, tvärs över sundet. Första gången torpet Udden omnämns i källorna kallades det nämligen Fåbodudden (Boskapslängd 1635, fol. 18v.). Under 1600-talet omvandlades många fåbodar till torp, men det äldre namnet har uppenbarligen levt vidare ännu ett tag (Cserhalmi 1998, s. 114). Det kan antas att bägge dessa resurser förvaltades gemensamt, och att kreaturen togs över till ön på efterbete. Den norra halvan av ön med den bästa ängsmarken fränskiftades dock under 1600-talets början (Stähle 1955, s. 71), men den södra halvan bibehölls under Barksätter fram tills 1900-talets senare del.

Risön sydöst om Ormön var en annan viktig markresurs (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 398v., RA). Dess namn och den idag kvarstående ek- och lövvegetationen antyder att ön inte röjningsgödslats genom svedjebbruk som gårdens övriga utmark, utan istället genom skottskogsbruk, det vill säga genom nedskuren lövvegetation, ekbusskar eller risekar. Näring frigjordes till gräsvålen varje gång lövvegetationen skars tillbaka, och detta gav då en tätare gräsväxt. Öslättern främjade på så vis lövvegetationen (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 4345; Sjöbeck 1947b, s. 245; idem 1963, s. 169, 184; idem 1964, s. 153; Staf 1996, s. 3, KSLAB).

I Bjälkens sydöstra ände låg på allmanningen ett näs som kallades *Svinnäset*, vilket torde betyda att det under medeltiden hållits svin där, och möjligen också

Barksätters och Sluckstorps ängar

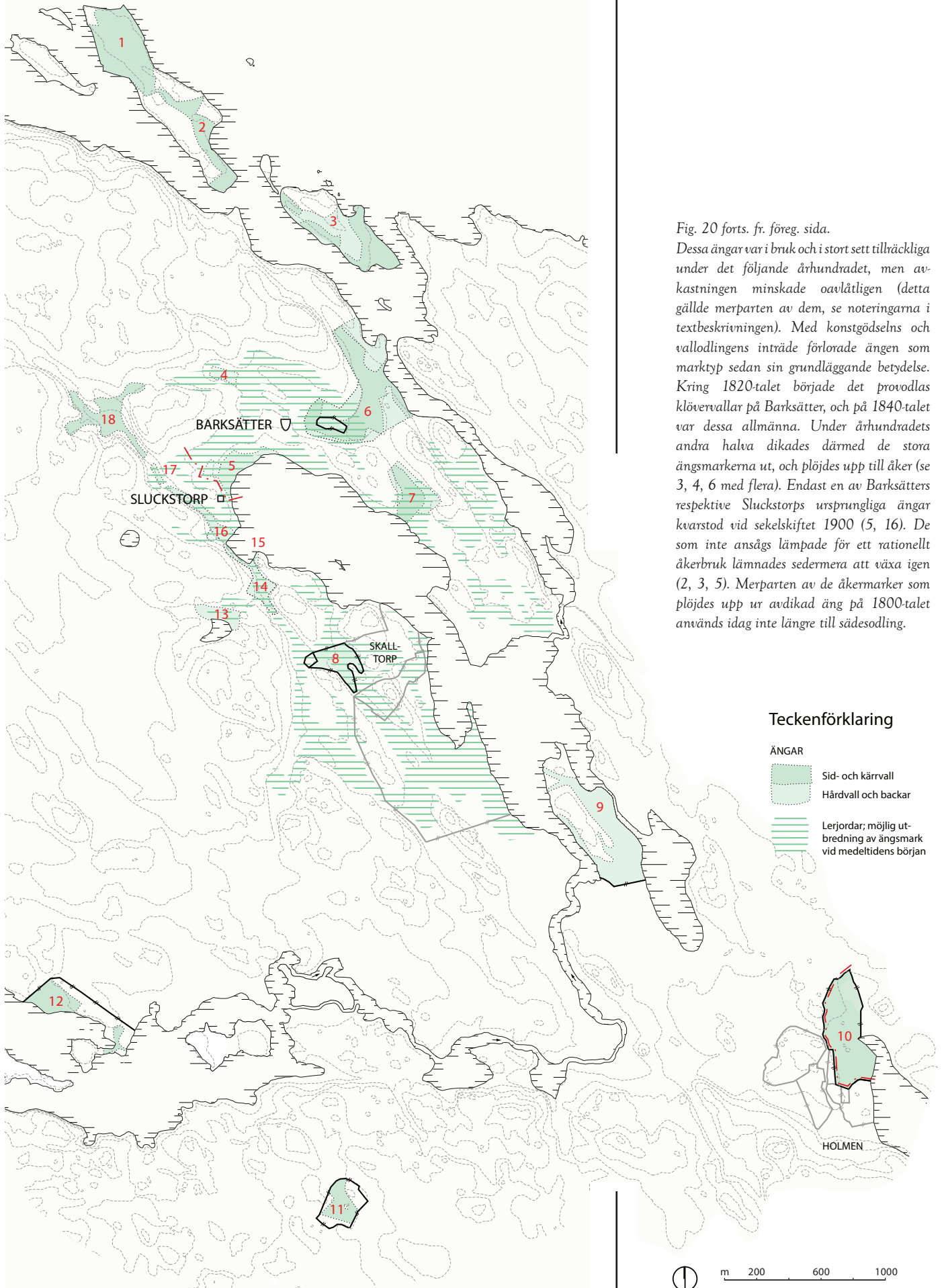

Fig. 20 forts. fr. föreg. sida.

Dessa ängar var i bruk och i stort sett tillräckliga under det följande århundradet, men avkastningen minskade oavlättligen (detta gällde merparten av dem, se noteringarna i textbeskrivningen). Med konstgödsels och vallodlingens inträde förlorade ängen som marktyp sedan sin grundläggande betydelse. Kring 1820-talet började det provodlas klövervallar på Barksätter, och på 1840-talet var dessa allmänna. Under århundradets andra halva dikades därmed de stora ängsmarkerna ut, och plöjdes upp till åker (se 3, 4, 6 med flera). Endast en av Barksätters respektive Sluckstorps ursprungliga ängar kvarstod vid sekelskiftet 1900 (5, 16). De som inte ansågs lämpade för ett rationellt åkerbruk lämnades sedermera att växa igen (2, 3, 5). Merparten av de åkermarker som plöjdes upp ur avdikad äng på 1800-talet används idag inte längre till sädesodling.

Teckenförklaring

ÅNGAR

- Sid- och kärrvall
- Hårdvall och backar
- Lerjordar; möjlig utbredning av ängsmark vid medeltidens början

m 200 600 1000

1 : 30 000

att det då haft en viss ollonskog, det vill säga ekvegetation (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 398v., RA; Jordebok C13, fol. 41f. LMS).

Alla dessa av Barksätters öar och näs var alltså viktiga för foderproduktionen. Lövvegetationen var naturligtvis tvungen att röjas med jämna mellanrum för att upprätthålla ängstillståndet, men kring 1600-talets mitt försumrades detta arbete och de växte igen så pass mycket att de inte längre gav något utbyte (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223, RA; Sjöbeck 1947b, s. 245).

Barksätters ängsmarker vid landbogårdar och torp

Det blev med tiden inte bara ängarnas avtagande höskörd och igenväxningen av öarna och näsen, som blev ett problem för försörjningen av säteriets stora djurbesättning. Även det faktum att gårdens ängsresurser styckades upp vid olika arvsskiften minskade hötillgången avsevärt.

Under 1600-talet hade Barksätter flera ängar inom sina torpare och landbönders hägn, som det ingick i deras dagsverken att sköta om, slåtttra, och att köra grässkörden till säteriets hölador. På Skalltorps mark, väster om gårdens åkerland, hade Barksätter till exempel en djuprotad hårdvallsäng fram tills arvsskiftet i slutet av 1630-talet, då gården omvandlades till ett eget säteri [Pl. 2 & Fig. 20].

Rostorp var ett av gårdens torp som hade tagits upp på allmänningen. Merparten av dess inägor utgjordes av Barksätters ängsmark som bar namnet *Moängen* (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 355, 365, RA; Nilsson Agner 1707, LMS). På ett liknande sätt var landbohemmanet Holmens ängsgärde uppdelat med en gärdesgård, där den största delen hörde direkt till Barksätter. Denna djuprotade kärrvallsäng vid stranden av den idag försvunna Sättrasjön hette *Holmängen* [Fig. 21] (Larsson Tresk 1634, fol. 4, RA). Vid nästa arvsskifte, 1663, ingick den ängen och hela hemmanet i arvslotten med Ramninge där det nya säteriet Beckershov byggdes upp, och Barksätters hömarker minskas därmed ytterligare (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 399v., RA).

Omfattande nyröjningar

Alla dessa olika försämringar och förluster föranledde ett behov av att kompensera de förlorade ängarna. Under 1670-80-talen lät Barksätters ägare Gunilla Gyllenstierna därför sätta i gång ett omfattande och kostsamt projekt att röja ny ängsmark (Ibid, fol. 223f.). För detta arbete fick inte bara gårdens dagsverksskyldiga torpare och landbönder lägga "oändeliga dagwerken" (Ibid, fol. 254), utan hon anlätade även säsongsarbetande dalkarlar som var ryktbara för sitt arbete med att röja nya ängsmark genom rothuggning [Fig. 23] (Ibid, fol. 223f.; Boëthius 1939, s. 141, 150f.); "dalekarlarna ähre mästare till att röija ängen både uthi huggande och gräffwande, äffter the mäd större arbete hugga rotan uthur iorden adt skogen icke så snart växer igen" (Rosenhane 1944, s. 87).

På inägorna utökades Storängen genom skogsröjning i den stora hagen. Denna del kom därför att kallas *Nyröjden* och det utökade den stora ängen med en fjärdedel vilken sedermera gav ytterligare 11 lass hö. Det kunde också göras ängsmark av de gamla förfallna och igenväxta ruddammarna som låg väster om det stora åkergärdet. Området rothöggs fullständigt av dalkarlarna och ombildades till en trädlös

Barksätters ängar

Gav sammantaget 90 lass hö årligen, samt ytterligare 10 lass på Ormön (1558)

Under det följande århundradet minskades avkastningen och på 1660-talet endast motsvarade produktionen blott 56 lass hö årligen.

Ängsmarkerna förbättrades därefter under 1670-80-talen och gav sedan 150-160 lass hårdvalls- och kärrängshö årligen (1685).

Enligt lantmätaren Erik Nilsson Agners bedömning motsvarade ängsmarkernas produktionsförmåga 128 lass årligen (1689)

Hade äng och höbol i åtskilliga lägenheter, varav Stor- och Lillängen gav 55 7/8 lass hård-, sid- och kärrvall årligen och Ruddammsängen, Risön och Ormön 50 5/8 lass kärrvall samt mossig hårdvall (1727)

Ängsmarkernas omfattning upprätthölls fram till 1800-talets andra halva, då det mesta plöjdes upp. Hö- och lövfoderets marker ersattes istället av åkermark med gräs- och klövervallar.

Endast 2 tunnland "naturlig äng" återstod, vilket gav en skörd motsvarande 5 1/2 lass hö (1920). Samtidigt användes en tredjedel av gårdens åkermarker till vallodling.

1 Ormön (nordvästra delen, 1558)

Gav årligen 10 lass hö (1558)

Bebyggdes och delar av ängen bröts upp till åker (senast 1609)

Fränskiftades (troligen före 1609, och senast innan 1634)

2 Ormön (sydöstra spetsen, 1670-talet)

Rothöggs av dalkarlar för 300 daler kopparmynt (1670-talet)

Bestod av 6 tunnland mossig hårdvall á 1/4 lass, samt 6 tunnland kärrvall á 3 lass, som tillsammans gav 19 1/2 lass hö (1689)

Avkastningen minskade under det följande århundradet med närapå två tredjedelar; betecknades som skarp hårdvall med ymnig lövskog á 1/8 lass, samt kärrvall á 1 lass (1818)

Hörde direkt till Claëstorp (troligen 1785-1820)

Lämnades till igenväxning, utom en mindre bit längst söder ut som plöjdes upp till åker (före 1899)

3 Risön (1663)

Dess kärrvall uppröjdes (1670-talet)

Bestod av 13 tunnland kärrvall á 3 lass, samt 1 5/14 tunnland kärrvall á 2 lass (1689)

Höproduktionen gick tillbaka till endast 1 lass kärrvallshö per tunnland (1818)

Hörde direkt till Claëstorp (troligen 1785-1820)

Plöjdes upp till åker (före 1899)

De högre partierna på öns mitt:

Omfattade stenig hårdvall med ymnig lövskog á 1/8 lass (1818)

Slättern övergavs (före 1899) och området lades om till hagmark (1930)

4 Ruddammsängen (1670-talet)

Igenvuxna ruddammar rothöggs av dalkarlar för 400 daler kopparmynt och omvandlades till ängsmark (1670-talet)

Bestod av 2 1/7 tunnland kärrvall á 2 lass som gav 5 5/14 lass hö (1689)

Användes som kalvhage, och bröts senare upp till åkertappa (före 1818)

Utvecklades till löväng; kärrvall med lövskog á 3/4 lass (1818)

Plöjdes upp till åker efter laga skifte (som gjordes 1842)

5 Lillängen (Sjöängen) (1689)

Omfattade 5 5/14 tunnland god kärrvall á 3 lass, vilket gav 16 1/14 lass (1689)

Kallades istället Sjöängen; av god starr och kärrmark á 2 lass (1818)

Hävdades ännu som ängsmark (1899)

Lämnades att växa igen (troligen omkring 1920-talet)

Var till hälften igenvuxen med tät alskog (1956)

Den högre belägna delen i väster:

Bestod av 1 4/7 tunnland god hård- och sidvall á 3 lass, vilket gav 4 5/7 lass (1689) Plöjdes upp till åker (före 1899)

6 Storängen (1663)

Utökades med en tredjedel genom nyröjning och rothuggning för 600 daler kopparmynt (1670-talet)

Bestod av 23 tunnland kärrvall á 2 lass, samt lite hårdvall vid stigen, vilket gav 46 lass hö (1689)

Dess avkastning minskade under det följande århundradet, men endast med en fjärdedel. Omfattade kärr-, starr- och mossvall á 1 1/2 lass, och hade blivit belupen med tuvor. Gav 41 1/2 lass hö (1818)

Dikades ur och plöjdes upp till åker någon gång efter laga skifte (från 1842).

Täppan (innanför gårdesgården):

Ett centralt parti med dålig avkastning läts växa igen med enbuskar, al och björk (omkring 1650-talet)

Detta rothöggs och togs upp som åkerlinda för att frigöra den bundna näringen (1670-talet)

Var ödelagd (1689) och läts växa igen med lövträd (1818).

Backarna:

Omfattade 5 tunnland mager hård och mossvall á 1/4 lass, som gav 1 1/4 lass hö (1689)

Hårdvallsstättern utökades med backarna närmast Bodasundet (före 1783)

En intaga för ett fiskareboställe gjordes

De djuprotades med träd vilket fördubblade den ringa avkastningen; hårdvallsbackar med lövskog á 1/2 lass (1818)

Slättern övergavs och vissa delar plöjdes upp till åker sedan laga skifte (efter 1842) medan andra förblev skogsbevuxna.

7 Äng vid Krogen och Näset (1783)

Hade tidigare varit beteshage av pors- och sidvall (1689)

Hävdades som äng (åtminstone mellan 1783-1842)

Bestod av kärr-, starr- och mossvall á 1 1/2 lass (1818)

Övergavs under 1800-talets andra halva (före 1899)

8 Äng till Barksätter gård

Inom hemmanet Skalltorps hägnader (1634)

Var djuprotad med träd (en löväng)

Fränskiftades till Skalltorp (sannolikt vid arvsiskt 1638)

9 Svinnäset (Svinängen) (1663)

Blev rothuggen (1670-talet)

Omfattade 23 tunnland sid- och kärrvall á 2 lass, vilket gav 46 lass hö

Säldes till Skalltorp (1681)

10 Holmängen (1663)

Låg inom byn Holmens hägnader

Var en kärräng med hamlade träd (1634)

Rymde 10 1/4 tunnland kärr- och hårdvall á 1 lass

Tillföll Beckershov vid arvsiskt efter Svante Rosenstråle (1663)

11 Moängen

11 Moängen (1689)

Var en utäng på allmänningen

Angavs som Barksätters äng (1707)

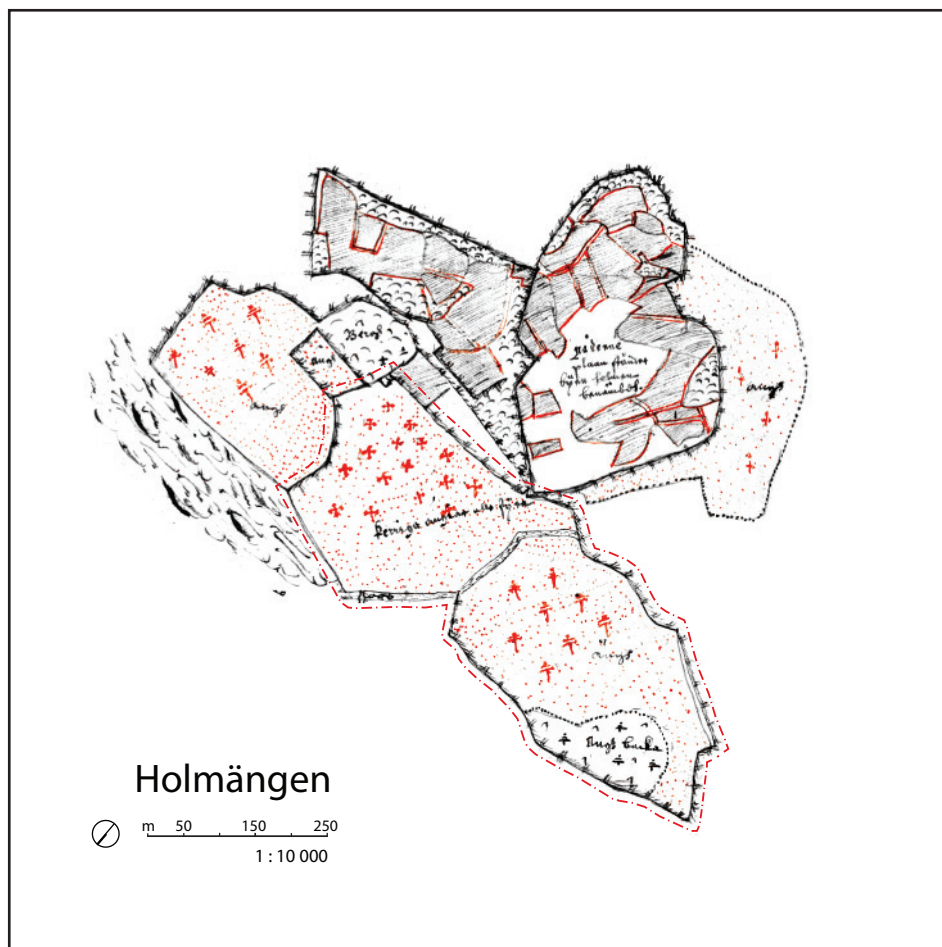
kärrvallsäng. Sammanlagt lades tusen daler kopparmynt på dessa arbeten.

Ytterligare ett sätt att utöka ängsmarkerna var att rothugga och röja igenvuxna öar och näs, och på detta lades flera års säsongsarbeten. Bara för Svinnäset tog arbetet att omvandla skogen till god kärr- och sidvall först fyra år för rothuggande och sedan stängdes näset av i ytterligare några år för att en god gräsväxt skulle utbildas. För detta betalades dalkarlarna 1200 daler kopparmynt.

På det hela taget utökades höskörden med alla nyröjda slättermarker från 56 lass hö årligen till 152, vilket naturligtvis var en avsevärd ökning. Det är mycket möjligt att detta innebar en större produktion än vad som faktiskt krävdes. Ruddammsängen användes till exempel till kalvhage på 1680-talet, och 1681 såldes hela Svinnäset till Skalltorp, vilket innebar att ängarna sedermera gav 105 lass per år. Detta var en avkastning som kunde upprätthållas även ett halvsekel senare. Alla de övriga av Barksätters ängsmarker bibehölls sedan och var under obruten hävd fram tills 1800-talets andra halva då ängarna började spela ut sin roll. Resultatet av det arbete som Gunilla Gyllenstierna lät initiera på 1670-talet skulle alltså förbli en viktig ekonomisk resurs vid gården och ha betydelse för landskapsbilden under närmare tvåhundra år därefter (Carlheim-Gyllensköld & Carlheim-Gyllensköld 1972, s. 6, KSLAB; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223f., 254, 676, RA; Jordebok C10, fol. 200, LMS; Nilsson Agner 1690, fol. 3-5, LM).

Fig. 21. Många av de äldsta kartorna över Barksätters landbogårdar är hastigt och slarvigt utförda. Några av dem visar ängar med träd i, men merparten saknar symboler för detta. På grund av dessa omständigheter är det svårt att säga om de faktiskt var trädlösa eller inte. Uppenbarligen fanns det dock lövängar på flera håll. Under 1600-talet fanns det lövträd i ängarna såsom björk och al, både på kärrvall och hårdvall, och under 1800-talet var åtminstone samtliga hårdvallsängar beväxna med lövträd, men även somliga kärrvallsängar. I vissa av dessa växte även pors under medeltiden, och ännu under 1600-talet. Busken användes då vid den viktiga ölframställningen.

På kartan över Holmängens landbohemman här invid är Holmängen utmarkerad. Den hörde direkt till Barksätter fram tills arvsskiftet 1663. Kartan visar vad som synes vara äldre knuthamlade träd på det mittersta ängspartiet närmast Holmens gård. Andra landbohemman som bevisligen också hade träd i ängarna under 1600-talets första del var Stora och Lilla Forsa, Getskar, Skalltorp och Munketorp [Pl. 2]. Ytterligare några fler hade träd på de backar som låg inom ängsgårderna.

Sluckstorps ängar

Gav sammanlagt 30 lass hö årligen (1558)
Omfattade äng till 20 morgonland (1634)
Motsvarade en höskörd av 20-25 lass (1685)
Gav 28 lass årligen, men så mycket som två tredjedelar kom från en utmarksäng (1689)
Bestod av sid-, kärr- och starrvall, och gav 21 ¼ hölass (1727)

12 Storsjöängen (1689)

Bestod av 9 tunnland slät vall å 2 lass (1689)
Omnämnd som äng till Sluckstorp (1783)
Omfattade blöt, kärr, dy, starr och fräkenvall å 2 lass, samt hårdvallsbackar med lövträäd (1818)
Hävdades fortfarande som ängsmark i sen tid (1899)

13 Sluckstorps äng (1783)

Togs upp vid Lomsjön under 1700-talet
Bestod av kärr- och dyvall med tuvor och alskog (1818)
Plöjdes upp i samband med etablerandet av torpet Karlslund (före 1899)

14 Äng till Sluckstorp (1634)

Sålades till Skalltorp (1681)

15 Sluckstorps äng (1783)

Var en liten kärraktig äng på gränsen mot Skalltorps mark (1818)
Omfattade 8 kappland äng i Sluckstorps hage (1842)
Lämnades att växa igen (före 1899)

16 Äng till Sluckstorp (1634)

Bestod av slät hårdvall (1634)
Omfattade 3 tunnland starrvall å 3 lass (1689)
Angavs som äng av kärr- och någon starrvall å 1 ¼ lass (1818)
Hävdades ännu som ängsmark i sen tid (1899)
Lämnades att växa igen (efter 1956)
Är bevuxen med alskog (idag)

En mindre utstickande bit åt sydväst:
Övergavs (före 1689)
Återupptogs till hårdvallsbacke med lövskog, alltså löväng (före 1818)
Utlades till hagmark vid laga skifte, och omfattade då 27 kappland (1842)

17 Ängstäppa

Av kärr- och starrvall (1818)

18 Ladängen (före 1560-talet)

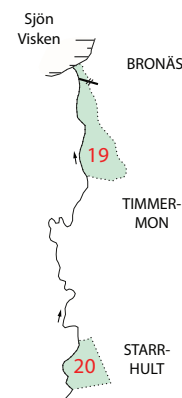
Var en utmarksäng med lador för höförvaring
Bebyggdes och delar av ängen bröts upp till åker (1560-talet)

19 Äng till Sluckstorp (1818)

Var ett ängskärr på allmänningen inom hemmanet Starrhults ägor som bestod av blöt kärr- och starrvall

20 Äng till Sluckstorp (1818)

Var ett ängskärr på allmänningen inom hemmanet Timmermons hägnader samt 12 kappland inom Bronäs äng; bestod av blöt kärr- och starrvall å 1 lass (1818)

Lindbruk

Att röja ny ängsmark för att kompensera avtagande höproduktion var förstås mycket effektivt, men också mycket kostsamt. Många ansåg att dalkarlarnas rothuggningsarbete var så pass dyrt "adt man nästan skall köpa sin ägen iord aff theras arbete" (Rosenhane 1944, s. 87), och det fanns andra sätt att upprätthålla höskörden. Enklare och billigare var förstås att sätta in åtgärder för att förbättra de befintliga ängsmarkerna.

Ett sätt att nydana utarmade ängar var att bryta upp dem till lindor eller så kallade havreländ. Dessa besåddes och odlades som tillfälliga åkertäppor. "Tha aldra best är ath ärya äller plöya vp alla ängena oc harffwes jämphth j gen oc saas eth aar" rekommenderade Peder Månsson vid 1500-talets början för att förbättra ängarna (återgivet från Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 57). Genom vallbrottet gavs en röjningsgödslingseffekt som hade positiv effekt på gräsväxten de följande

ären (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 57; Cserhalmi 1998, s. 104, 134f.; Rosenhane 1944, s. 88; Sjöbeck 1965, s. 218). I en gårdsfogdeförordning från tiden då Gustav Vasa ägde Barksätter påbjöd han att ängsmarkerna kontinuerligt skulle förbättras efter metoden (Sjöbeck 1933, s. 63). Lindbruket var också allmänt vid säteriet med landbohemman och torp, under 16-1800-talen [Pl. 2] (Graff 1816-18a, s. 43-55, LM; Jordebok C2, fol. 88f., 161, RA; idem C3, fol. 187, 190f.; idem C10, fol. 200f., RA; Larsson Tresk 1634, fol. 1, RA). Som exempel kan anföras att de förstörda delarna av Storängen (som beskrevs i *Ängarnas försämring*, s. 43) bröts upp just på detta vis under 1680-talet: "Stoor ängs Täppan är af ny åcker optagen, som förr bestodh af stoor Skough, Biörck och Een, af villdråg mehr är giödd" (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223, RA) [Fig. 23]. Några år senare heter det att "ängtäppan äro 2 åker lindor uti Wählborne frus tid mästadelen af ängbackarna opplögda till hafwreland men nu mehra för deras grunda jordmän ödelagda" (Nilsson Agner 1690, s. 4, LM). Denna process förvandlade området till mer produktiv hårdvall, och när gräsväxten så småningom minskade efter ett antal år lät de ängsbacken att åter växa igen. Det är möjligt att lindbrottet upprepades någon gång under 1700-talet när höskörden blev för dålig, men vid 1800-talets början hade istället en annan ängsförbättringsåtgärd vidtagits; hårdvallen djuprotades med lövträd och sköttes som löväng (Graff 1816-18a, s. 56, LM).

Trädvegetation och röjningsbruk

Wide, Giälster [Not. 41], Stiälk [Not. 42] och Aal är ej nyttigt att utrota, utan det är bättre aga dem, så till sägande, det är, at man tager löf af desse trä och buskar. Ty om desse träwäxter aldeles utrotas, så minskar Höwäxten, hwilken wäl trifwes och tiltager emellan desse buskar, allenast de ej äro förtäte, widt tiltagna, och öfwerskyla större delen af ängen, på hwilken händelse de måste förminskas, och något lämnas, deraf höwäxten har sin skugga, hälst emedan brede wid de afhugna buskars rötter blifwer gemenligen både tiockare och längre gräs, än på sielfwa släta och platta ängsmarken.

Magnus Mentzer 1727

Genom att hålla träd och buskar i ängarna var det möjligt att bedriva röjningsgödslingsbruk, och på så vis upprätthålla en långsiktigt god gräsproduktion. Lövvegetationen kunde med sina rötter ta upp näring ur djupare jordlager än gräsen, och varje gång denna gallrades bort, höggs tillbaka eller hamlades, så frigjordes kväve och andra växtnäringsämnen som tidigare varit otillgängligt för gräsen och örterna. Detta var särskilt viktigt just på hårdvallen och andra slättermarker med sämre vattentillgång. Där motverkade även en lätt, vandrande skugga från glest stående träd att gräsvålen torkade ut (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 41-45). I sina råd om den sörmländska ängsskötseln manade Schering Rosenhane på 1660-talet att "[a]chta, adt man uppå hålwall intet hugger all skogen bårt tillika, Ty thet gräs som ähr want adt wäxa i skugga, wäxer sådan intet när all skogen affröijes och ingen skugga mera finnes" (1944, s. 87).

Förutom den förbättrade höskörden innebar ängsträden att höfodret kunde

Not. 41. Jolster

Not. 42. Sälg

kompletteras med lövfoder. Även träd och buskar av betydelse för hushållningen men som annars var ovanliga på utmarken hade sin plats i ängen. Genom ängsskötseln och röjningsbruket påverkades alltså växternas sammansättning och antal. Onyttiga trädslag för gräsväxten såsom gran, tall och en plockades i regel bort (Cserhalmi 1998, s. 100f.; Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 51, 53; Sjöbeck 1935, s. 100; idem 1946, s. 22), men under 1600-talets början växte det faktiskt barrträd i ängsmarkerna vid flera av Barksätters landbogårdar [*Pl. 2*] (Jordebok C2, fol. 64f.; Larsson Tresk 1634, fol. 1-4). Sannolikt var de uppkvistade för att släppa ner ljus till gräsväxten. Vid några av gårdarna fanns då också lövträd (Jordebok C2, fol. 160f.; idem C3, fol. 187, 189; Larsson Tresk 1634, fol. 4), även om de flesta ängarna saknade träd enligt lantmäterikartorna. Under de efterföljande århundradena gynnades lövvegetationen och Barksätters landskap blev med tidens gång allt mer rikt på björkar, alar, aspar och andra lövträd. Eventuellt fanns det fler tidiga lövängar än vad 1634-års kartering visar. 1700-talets sockenbeskrivningar omtalar exempelvis att det då vanligtvis fanns gott om lövträd i bygdens ängar, framför allt björk, men i de fuktigare ängarna även al, jolster, vide och brakved. I vissa ängsmarker kvarstod gamla ekar, och lind fanns också i någon utsträckning eftersom trädslaget användes för bastframställning (Uggla 1935, s. 14; Åvall 1935, s. 15). Traktens äldsta belägg för förekomsten av lind i slättermarken är från 1500-talets början (Spergelberg 1523, fol. 49, LSB), och vissa granngårdar vid Virens stränder hade glest stående ekar i ängen under 1600-talet (Jordebok C2, fol. 88f.; 164f.; Idem C10, fol. 184f.). Även asp och ask fanns också i någon omfattning vid denna tid i området kring Bjälken (Blå nummer 40: Sudermanlands nybyggen ransakade 1674, fol. 113, RA; Hesselgren, 1704, LMS). Förutom dessa upplysningar finns det i synnerhet ett faktum som gör att det inte kan uteslutas att lövängarna mycket väl kan ha varit mer utbredda än vad den äldsta ägomätningen visar [*Pl. 2*]. Merparten av kartorna i jordebok C2 visar inga träd i ängarna, men de är också hastigt och slarvigt utförda. Det finns emellertid ytterligare kopior för vissa av gårdarna som är mer detaljerade (Larsson Tresk 1634, fol. 1-5). En del av dessa har uttritade träd i ängsmarken där de saknas i jordebok C2. Med andra ord kan alltså flera av ängarna ha varit trädbevuxna även om detta inte syns på kartorna (se Tollin 2007, s. 38 för en jämförelse mellan två olika kopior).

Vid 1600-talets mitt fanns det björk och al i Barksätters Storäng (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 254, RA), men i vilken omfattning, och om träden växte annat än på de torrare backarna är okänt. Förekomsten av al indikerar åtminstone att även kärrvallen kan ha varit djuprotad, och i så fall får det väl anses ganska troligt att också de övriga träden och buskarna som omtalas i det inledande citatet haft sin plats i ängen. Alla dessa trädslag återfinns i Barksätters landskap av idag, om än i liten utsträckning (Nilsson 2013b).

Vid 1800-talets början hade ett flertal av kärr- och sidvallsängarna vid Barksätter med landbohemman och torp lövträd, björk- eller alskog, även om den största parten av dem stod trädlösa. Storängen kan ses som representativ i denna bemärkelse; för även om dess kärrvall då var öppen, så hade samtliga av dess högre liggande hårdvallsavsnitt lövskog. Förutom något enstaka undantag var nämligen alla hårdvallsängar på Barksätters egendom djuprotade vid denna tid, ibland med ”ymnig”

lövskog eller till och med "överflödigt" (Graff 1816-18a, fol. 43-55, LM). Rönjningsbruket omtalas även i lantmäteriprotokollet både för uppväxande stubbskottsvegetation som hade röjts några år tidigare, likaväl som för sådan vegetation som lantmätaren ansåg borde röjas. På torpet Tranmons marker fanns "en liten kärräng, af Blöt Dyvall med små Byske [Not. 43] skog" (fol. 49). Dessa lövsånar hade skurits ner bara några år tidigare, varefter stubbarna hade skjutit nya kraftiga skott. På hemmanet Bagghults ängar hade lövvegetationen under samma period däremot vuxit sig väldigt tät. Hövkastningen hade blivit sämre, och för de gamla ängsmarkerna väster om gården står följande antecknat: "hårdvallsbackar med lövskog kan med rödning gifva å 1/8 lass" (Ibid, fol. 46).

Alla av säteriets hemängar av hårdvall var djuprotade med lövträd vid 1800-talets början, samtidigt som de fuktigare ängsmarkerna var öppna. Det fanns dock ett undantag, och det var kärrvallsängen som tidigare hetat Ruddammsängen, och som då kallades Tappan. Denna var beklädd med lövträd, och gav $\frac{3}{4}$ lass hö per tunnlandet (Ibid, fol. 55f.).

Ängsmarkens långsiktiga betydelse för Barksätter

Ängsmarkerna vid Barksätter var alltid mycket viktiga i gårdens ekonomi, för att kunna hålla en stor djurbesättning, och för att få gödsel till åkrarna. De utgjorde grunden för gårdens etablering, och de bestod i nästan ett årtusende. Under 1800-talets andra halva förändrades emellertid åkerbruket i sina grundvalar vilket gjorde att ängarna förlorade sin betydelse. Allt detta beskrivs i nästa kapitel.

Not. 43. Byske är det samma som dunge, snår, kratt eller risvegetation (Vendell 1904).

ÅKER

Medeltidens åkerbruk

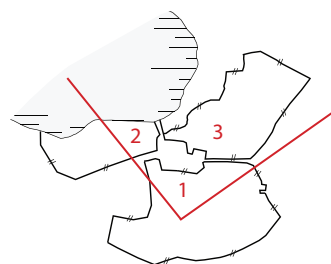
Bland det första som gjordes då Barksätters gård etablerades var att bryta upp lämpliga ängsmarker till små åkerjordar där födan kunde odlas. Till detta togs friska och torra partier som av praktiska anledningar låg så nära gårdstomten som möjligt. Måhända låg åkern och ängen till en början inom ett gemensamt hägn, men åtminstone sedan 1300-talet fanns separata åkergården. Då odlades jorden i så kallat tvåsäde eller tvåskiftesbruk vilket betydde att hälften av åkern odlades och hälften låg i träda (Eneroth 1869, s. 156). Vid denna tid fanns det ett omgärdat skifte nordväst om tomten som ena året bestod av korn och manshög blond råg med insprängda ogräs av allehanda sorter. Åt Bjälken till fanns ett trädsgärde, som stod grönt och övervuxet med ogräs. Detta användes som betesmark åt dragdjur, kalvar och andra kreatur som det var betydelsefullt att hålla hemma vid gården. Året därpå plöjdes trädsgärdet upp och odlingen och den vilande jorden växlade plats.

Barksätter hade på 1330-talet så mycket åkerjord att egendomen ansågs som en besutten helgård. Sammantaget bestod åkern allra minst av ungefär 20 tunnland, varav alltså hälften odlades årligen (Dovring 1947, s. 66; Myrdal 1999, s. 37; Hannerberg 1977, s. 48; SDHK 4442; Tollin 1999, s. 17). Från sin skörd betalade landbönderna omkring en tredjedel i avrad till godsägarna, och det övriga användes i hushållet och till nästa års utsäde. Hundra år senare betalades avraden i korn och i penningar, och detta förhållande kvarstod in till 1500-talets mitt (Jordebok K3, fol. 315, RA; SDHK 21868).

Då Barksätter var en by bestående av tre brukningsenheter var åkrarna förmodligen uppdelade enligt ett tegskifte, samtidigt som odlingssystemet i stora drag liknade det som användes på 1600-talet och senare.

Barksätters åkrar

- 1 Storgärdet (1689)
Hästhagsgärdet (1694)
Östra gärdet (1818)
- 2 Sjögärdet (1689, 1818)
Näsgärdet (1694)
- 3 Västra gärdet (1689, 1818)

1 : 30 000

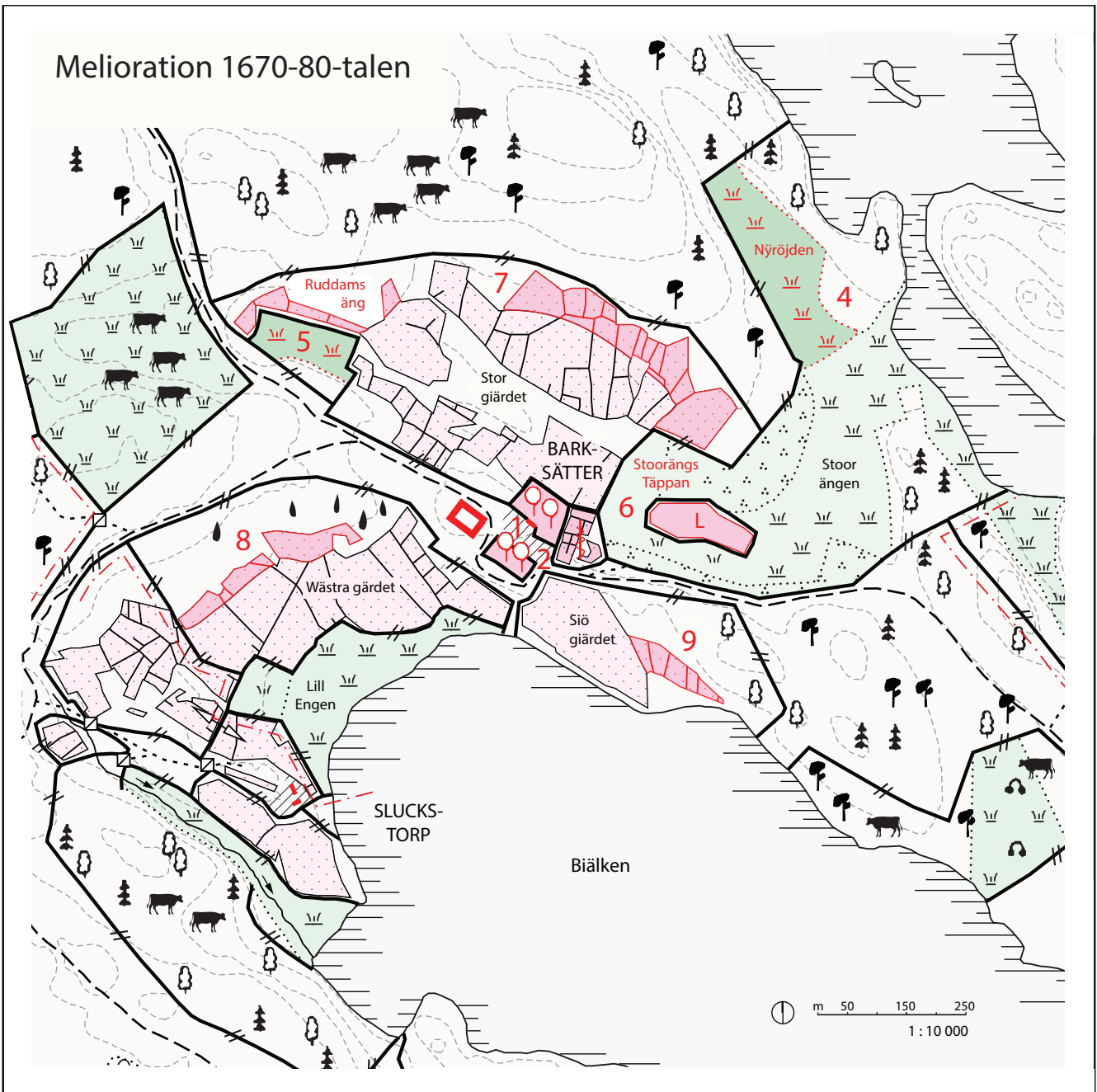
Fig. 22. Vy över Barksätters åkergården i förhållande till gårdstomten.

Fig. 23-1 (motsatt sida). Under Gunilla Gyllenstiernas tid gjordes en omfattande melioration av Barksätter där bland annat åkrarna vidgades avsevärt [Fig. 23-2 & 23-3 visas på nästa uppslag].

- a Den ursprungliga gårdsplanen
- b Frukträdgårdsterrassen
- c Herrgårdslunden; Norra frukträdgården (1600-tal)
- d Gamla ladugården
- e Nya ladugården

- f Alskogen (1940 - idag); Lillängen (Järnålderns slut -1920)
- g Bjälken
- h Sluckstorps gård och inägor (1400-tal - 1824)
- i Skalltorps gård

Melioration 1670-80-talen

Kort Specification på den Melioration som på Barcksätters gård är använd för i åkrar som ängiar Roothuggning och Bygnader.

1 För några år sedan brand heela gården Barcksätter upp [...] den nu af nyijo år helt oppbygdh af Trän stooch köipt på andras ägor, effter her under finnas icke en stooch.

2 Humble samt Trägårdar ähro af mestadelen alldeles af nyijo optagna.

3 Swijnnäs ängiar [Fig. 23-3] påkåstat mädh Roothuggning af dalekarlar Ett tusendh Två hundrade dal: kopparmynt för uthan många hundrade dagwärken som her på arbetades i 4 år [...]

4 Af Stoor Engiar är fiärde delen rooth huggit som kallas nyröjden på hwilken äng är kåstat Säx hundra dal: Kopparmynt.

5 Rudams Ängiar är ock af dalekarlar rooth huggit, som kåstat

Fyra hundra dahl: kopp: mynt och många dagswärken her på kåstat sedan i två år, och stodh i Säx år så att ingen kunde få gagn her utaf.

6 Stoor ängs Täppan är af ny åcker optagen, som förr bestodh af stoor Skough, Biörck och Een, af villdråg mehr är giödd och som en gång nembl:igen] i förr år.

7 Tredie dehlen af hästthag Iärdet är ny oppiordh åcker.

8 Det andra gårdet som wetter äth Slugtärp år och ny oppgiordh åcker mäst fiärdedehlen, hwilka båda iärden bestodh af Stoor Skough och användes her på mycken bekostrand.

9 Näs gårdet år wäll halfparten nyopiord åker och bestodh tillföme af stoor skough.

10 Ormön [Fig. 23-2] år rooth huggit och her på kåstat Tree hundrade dal: kopp:

Barksätters åkrar

Det fanns tre åkergårdar vid gården, det största låg norr om tomten och kallades naturligt nog Storgärdet. Åt Bjälken till fanns Västra gårdet som var ganska stort, samt det lilla Sjögärdet [Fig. 22]. Den främsta anledningen till att gårderna vid sjön var uppdelade var att det från tomten behövdes en stig ner mot vattnet, och det kunde dessutom säkerligen vara praktiskt under trädan då de användes som hagar (Nilsson Agner 1694a, LMS).

I slutet av 1550-talet omfattade hela Barksätter med de tre brukningsenheterna sammanlagt 34 tunnland åkerjord (Södermanlands handlingar 1558:9:3, fol. 119f., RA). Troligtvis var detta mer än vad som behövdes för eget bruk då landbönderna avhystes i samband med säteribildningen vid seklets slut. Kanske var vissa jordar också så dåliga och utmagrade att det var bättre att upphöra med kultivering. Ett sekel senare bestod 28 tunnland i odling. I och med arvsskiftet 1663 krympte godsets ägor avsevärt och då blev det aktuellt att utöka de egna åkerjordarna. Gunilla Gyllenstierna lade stora resurser på en melioration av Barksätter, och bland annat bröt de upp nästan 7 ½ tunnland ytterligare åker [Fig. 23] (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223f., 252-254, 398f., RA; Nilsson Agner 1690, fol. 3f., 21f., LM; idem 1694a, fol. 200, LMS).

1800-talets åkerutvidgning

Efter den utvidgning av åkern som hade gjorts under Gunilla Gyllenstiernas tid, så förblev åkermarkens omfattning i stora drag bestående under 1700-talet men det nästföljande seklet genomfördes många förändringar vid Barksätter. Ägarna började då att prioritera åkerbruket främst, vilket skedde på bekostnad av andra tidigare viktiga näringsgrenar av gårdsekonomin. Ett bränneri etablerades på egendomen så att den odlade säden och potatisen kunde förädlas till brännvin (von Eckermans familjarkiv III:4 "Förteckning på de inventarier som åtfölja köpet af Barksätter", fol. 3). Samtidigt inleddes förändringar av åkerbruket för att förbättra avkastningen.

Ett sätt att göra detta var att anlägga ett mer effektivt åkerdikningsystem. Vid 1800-talets början rätades många av de äldre dikena ut, eller ersattes helt av nya. Med den nya dikesorganisationen lades avvattningsstråken betydligt tätare och rakare än tidigare. Genom dikningen blev det också möjligt att ta upp nya åkerland. I Storgärdet bröts det till exempel upp ett större parti åker mitt i den nordvästsydöstra sänkan som tidigare inte lämpat sig för odling. Även andra nya partier togs upp, men framför allt innebar åkerexpansionen under denna tid att utvidgningen gjordes inom de befintliga gårderna - mellan, eller i utkanten av de äldre åkrarna [Fig. 24-2].

1818 omfattade egendomen knappt 50 tunnland åkerjord (Graff 1816-18b, fol. 55f., LM). Bara kort därefter utfördes ett flertal olika jordbruksreformer vid gården som kom att medföra stora landskapsförändringar.

Intagorna på trädesgårdet och övergången till tresädesbruk

Det odlingsystem som hade varit rådande vid Barksätter i ett halvt årtusende begynte under 1800-talets första decennier att brytas upp. Bidragande till detta var tillgång till nya grödor, och nya idéer kring åkerodlingen. Upprinnelsen var den

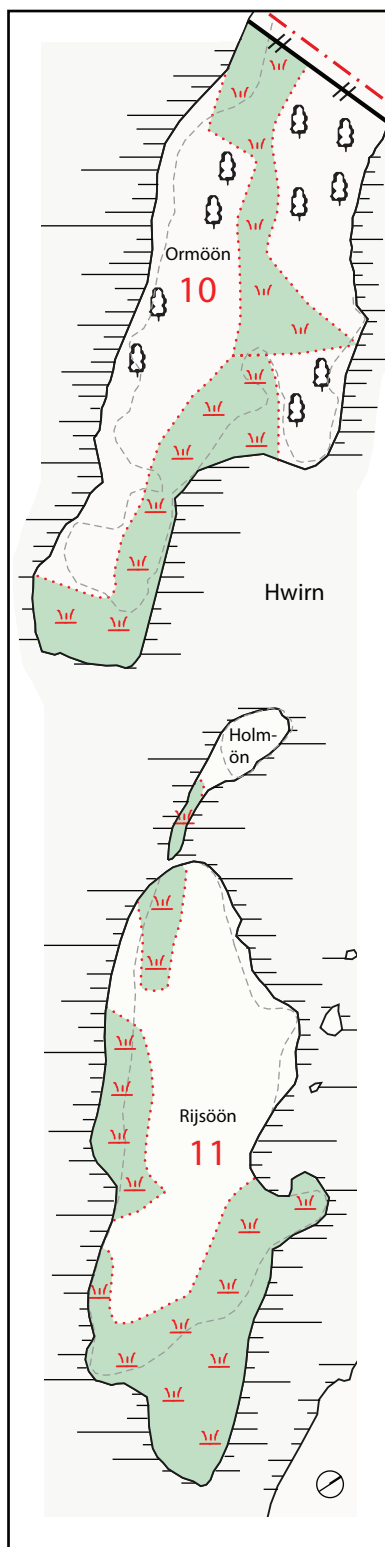

Fig. 23-2. Genom rothuggningen av Ormöön och Risöön på 1670-80-talen utvidgades ängsmarkerna väsentligt.

Förteckning öfver Spannemålsafkastningen vid Barksätter för nedskrifne år.

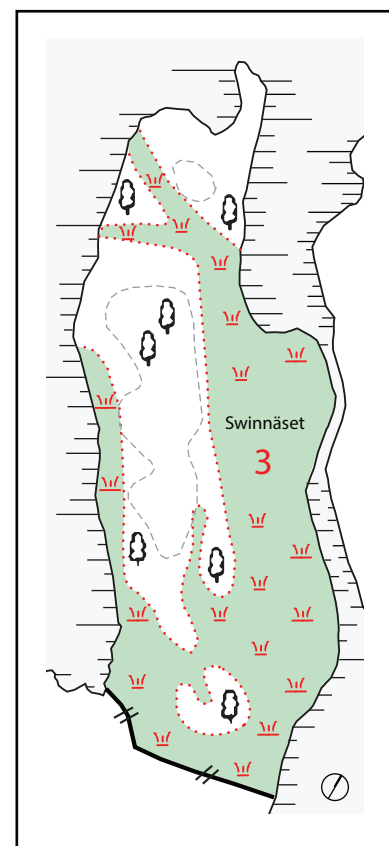
År	Vete		Råg		Korn		Åkerb.		Blåf.		Hv.		Sj.		Summa		Rätt	
	z	k	z	k	z	k	z	k	z	k	z	k	z	k	z	k	z	k
1834	29	2	126	5	.	.	7	20	9	4	8	10	8	.	188	9	105	6
1835	45	17	187	24	9	20	7	19	11	4	16	4	8	24	286	16	146	4
1836	32	13	142	13	3	5	15	28	6	8	18	24	12	18	231	13	199	4
1837	45	18	147	18	5	20	8	20	8	20	34	2	16	28	261	30	185	4
1838	22	2	147	9	6	2	2	26	24	8	8	16	6	.	216	31	244	4
1839	36	6	157	2	.	.	6	20	.	.	18	28	8	22	227	14	142	.
1840	37	7	169	1	25	28	12	12	13	.	22	12	4	16	284	12	312	.
1841	25	24	44	24	20	8	11	24	33	16	44	.	6	.	186	.	311	.
Summa	273	25	122	.	70	19	73	9	105	28	171	.	71	12	1887	29	1620	6

Tab. 1. Förteckning över Barksätters åkeravkastning 1834-41.

Under 1800-talets inledning började allt fler åkergrödor odlas på Barksätter. Vetefälten och havrefälten blev större, och framförallt syntes åkrarna frodigt gröna av oändliga rader med potatis. En annan ny gröda var ärtor. Därtill odlades vall av vicker och klöver, samt spånadsväxten lin.

Skörden anges för respektive gröda i den vänstra spalten med antalet tunnor, och i den högra av kappor. En tunna motsvarar knappt 150 liter, och en kappa 4,5 liter.

Fig. 23-3. Svinnäset såldes kort efter att det rothuggits på 1670-talet.

att intagor började göras på trädesgårdet. Detta kallades i bygden för andtäppor och särskilt väl lämpade sig de nya växtslagen ärtor och potatis (Cserhalmi 1998, s. 133; Lundgren 1873, s. 62; Rosenhane 1944, s. 64). Dessa "jordpärontäppor" (Graff 1816-18b, fol. 53, LM) plöjdes sedan upp och besåddes ofta med höstsäd. Med tiden gjordes allt fler intagor på trädan, och på detta vis skedde en övergång till tresädesbruk (Lundgren 1873, s. 62). Det vilande åkergårdet, som tidigare varit bevuxet med ogräs och fungerat som hage åt kreaturen, ersattes sålunda av gröna fält av potatis och rotfrukter och blev så småningom helt inordnat i ett odlingsystem där det så gott som alltid låg under kultivering. Vid treskiftesbruket användes i bygden oftast en tredjedel av jorden till höstsäd, en tredjedel till vårsäd och potatis, och resten till träde, "dock så att delar af trädan intogos till andtäppor" (Ibid.).

Införandet av vallodlingen

Vid 1830-talets slut infördes ytterligare en åkerbruksnyhet på Barksätter i vars spår ett mycket omdanad landskap kom att följa. Mindre delar av åkrarna började då plöjas upp till vicker- och klövervallar (von Eckermans familjarkiv III:3:1 "Spannemål och Wicktualieregister 1839"; idem III:3:2, fol. 2). De "artificiella" ängarna medförde att kreatursfodret kunde utökas, och denna nya typ av åkerodling hade flera fördelar. I förlängningen kunde det hållas en större djurbesättning vid gården, och detta gav naturligtvis mer gödsel till åkrarna som därigenom kunde utvidgas. Ärtväxterna klöver och vicker kunde dessutom odlas på trädan utan att suga ut jorden men tvärtom förbättra dess näringsinnehåll. Dessa växtslag tillgodogör sig nämligen luftbundet kväve som grön gödsel åkern då de plöjs ner. Under det följande decenniet blev åkervallarna en integrerad del i åkerbruket på gården, och därigenom förlorade ängarna i det längre perspektivet sin betydelse (Cserhalmi 1998, s. 131, 135f.; Gadd 2000, s. 305; Lundgren

1700

1820

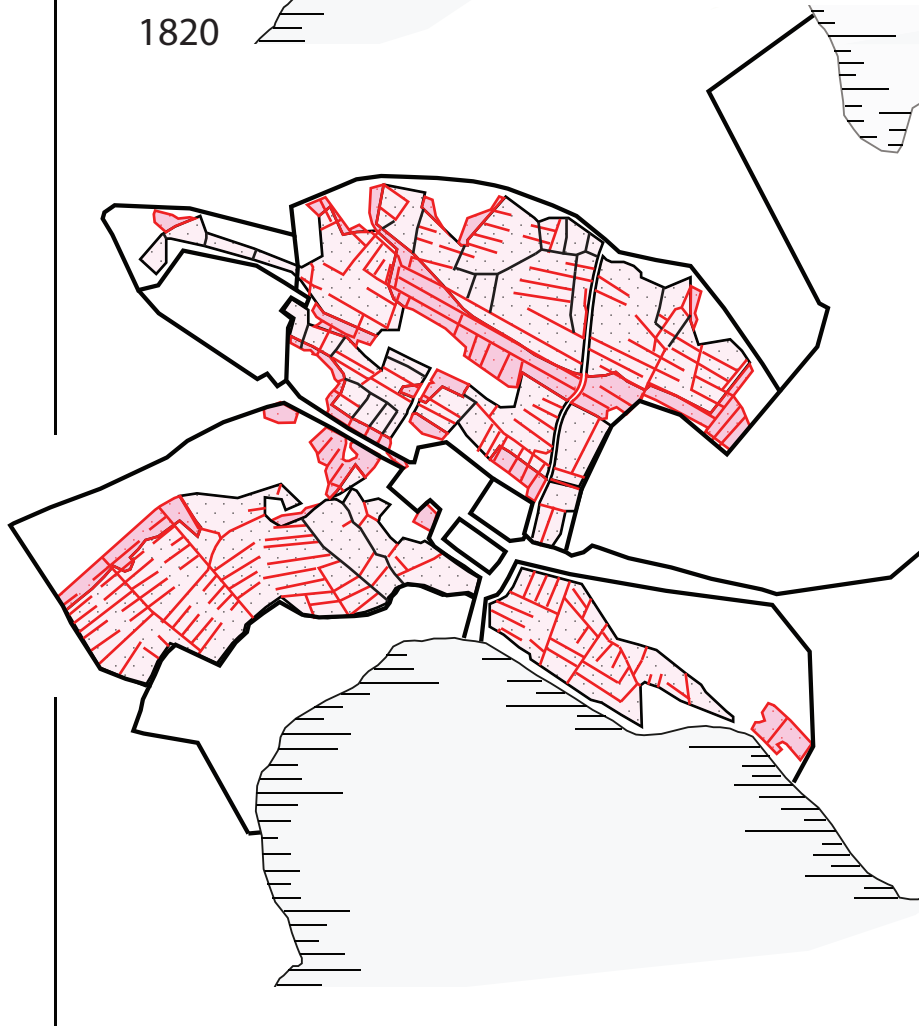

Fig. 24-1 - 24-4. Utvecklingen av Barksätters åkermarker 1700-2000.

Efter utvidgningen av åkrarna på 1670-80-talen bestod denna omfattning i stora delar under hela 1700-talet.

En större förändring vid 1800-talets början var ett allt mer intensivt dikande.

Från och med 1800-talets mitt skedde en drastisk omvälvning då nästan all ängsmark utdikades till åkerland. Också många andra områden plöjdes upp, och dessutom inkorporerades de tidigare landbogårdarnas marker. Notera de stora åkrarna Barksätter hade vid gamla Erikstorp och Baggehult som visas på nästa uppslag [Fig. 24-3b & 24-3c]. Vid 1800-talets slut försvann alla öppna åkerdiken i och med täckdikningens inträde.

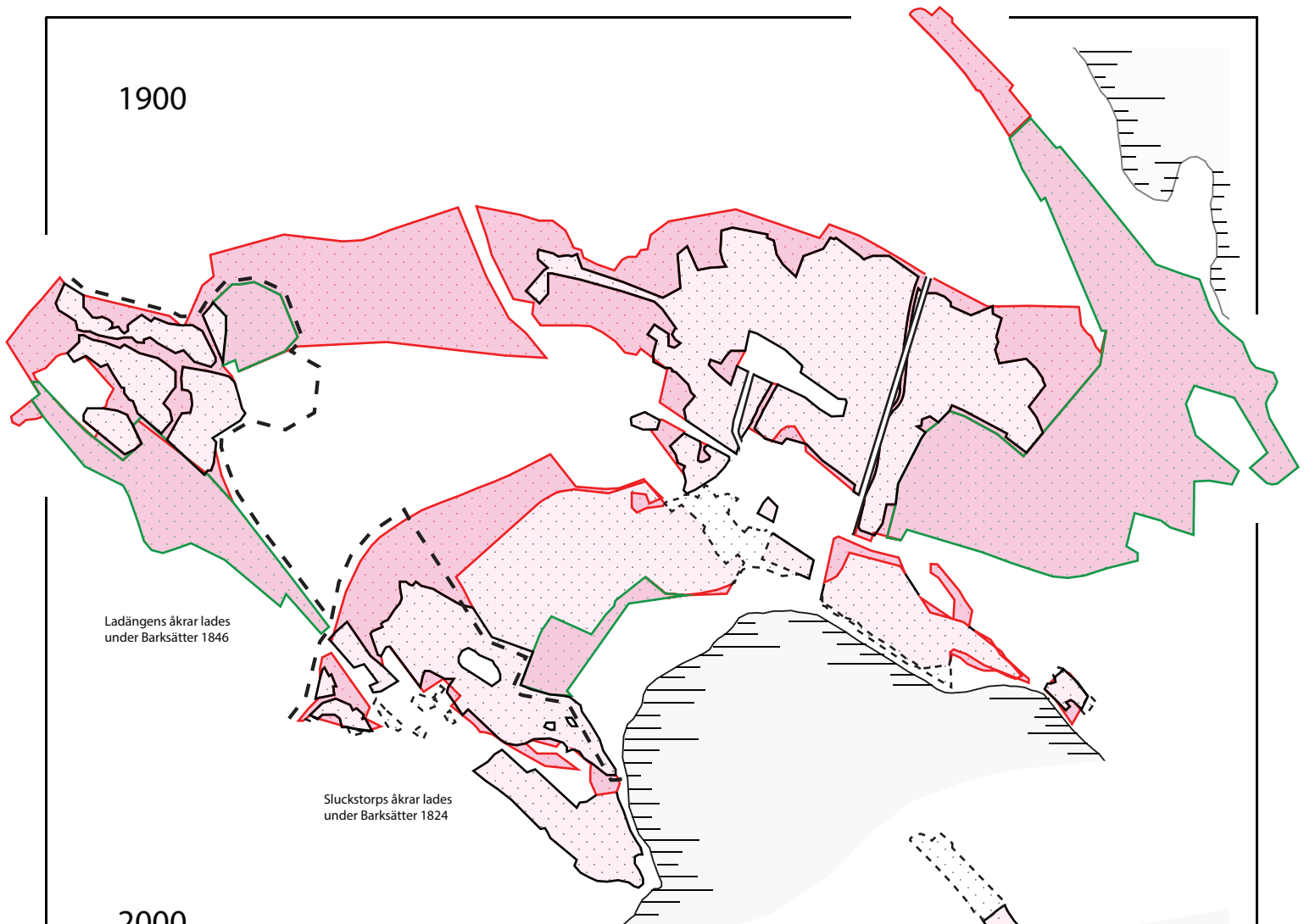
Under 1900-talet har de stora åkerlandvinningar som gjordes under det tidigare seklet i stora drag behållits. Vissa av de utdikade ängarnas torvjordar kunde inte bibehålla sin produktivitet och övergavs för odling, liksom några smärre svärbearbetade åkerland. Emellertid blev förändringen av landskapsbilden ringa, eftersom de till största delen har bibehållits öppna som grönvallar och betesmarker.

Barksätters åkrar

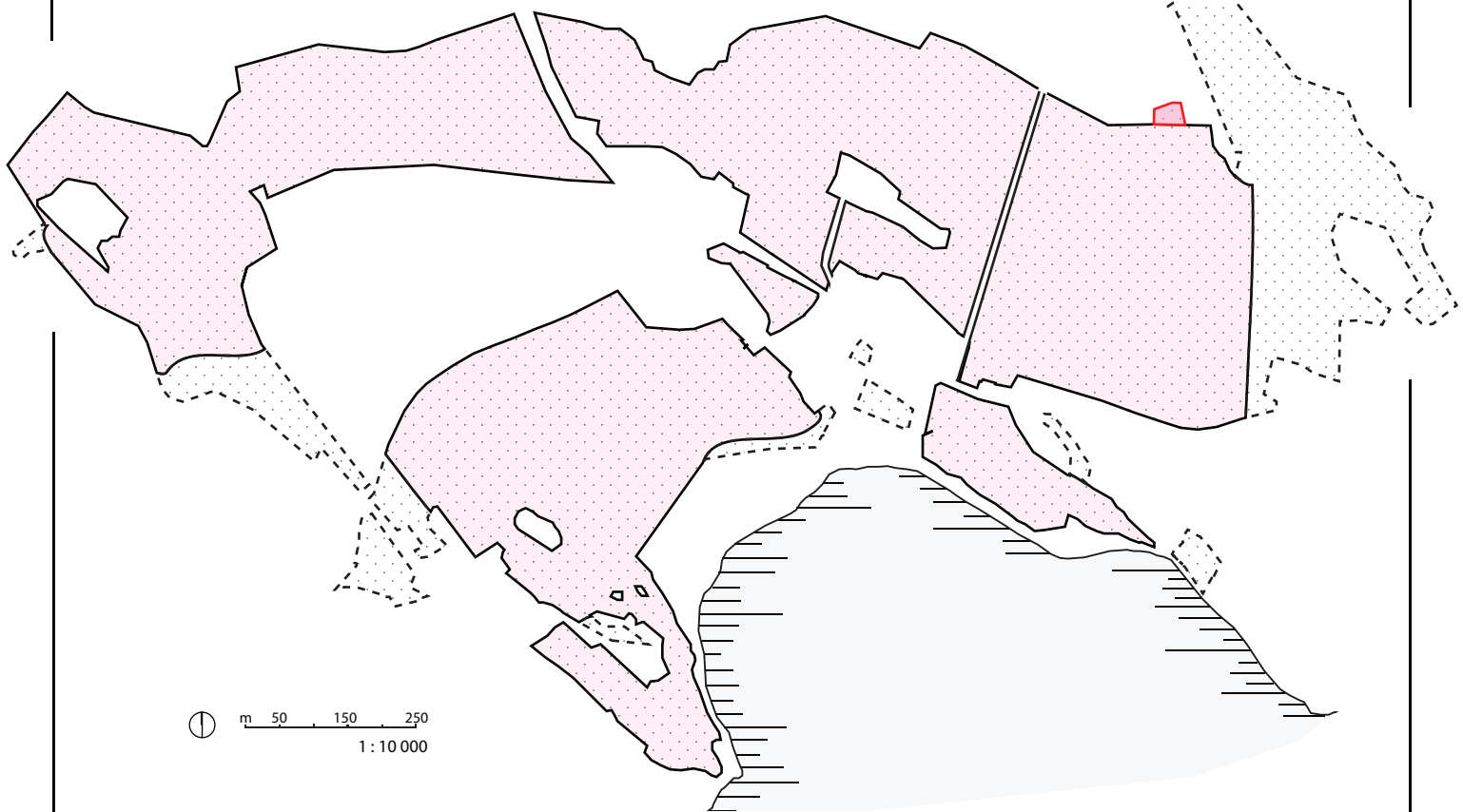
Teckenförklaring

	Gammal åkerjord
	Nyuppbruten åker
	Ny åker ur utdikad äng
	Övergiven åker
	Gammalt dike
	Nyupptaget dike
	Gärdesgård
	Äldre gräns mot landbogårdar

1900

2000

1873, s. 66). Såsom dessa tidigare utgjorde en av gårdens viktigaste resurser hade de alltid nogsam uppräknats vid egendomsvärderingar. I försäljningsannonsen av gården 1840 lyser däremot ängsmarken med sin frånvaro [Fig. 19] (Bodin 27 november 1840, s. 4).

Intagor på ängen - lindbrukets betydelse för åkerutvidgningen

I från att odlingar förut skedde å högländta och torra platser, företagas sådant numera för det mesta å sumpiga marker medelst utdikning, flåhackning och bränning, hvarpå den sålunda odlade jorden, efter en derå tagen sädesgröda, igenlägges för vinnande af förökad fodertillgång. Efter några år, då höskörden derå minskas, upplöjes jorden ånyo och gödslas samt igensås på förenämnde sätt.

Nils August Lundgren 1873

Fig. 24.3b & 24.3c. Barksätter utvidgade under 1800-talets andra halva sina åkrar på de tidigare landbogårdarnas inägor. I synnerhet Erikstorp som gjordes till en plattgård under huvudgården omfattade stora arealer. Gården sköttes av en inspektor och anställda lantarbetare. När den såldes 1934 minskades Barksätters åkermarker avsevärt.

Som det påpekats i kapitlet om ängarna bör lindbrotten i första hand betraktas som en ängsbruksmetod. Samtidigt kan de kringflyttande täpporna emellertid också ses från det perspektivet att det rörliga åkerbruket med sina flertusenåriga anor löpte vidare parallellt med de fasta åkrarna, sedan dessa införts under järnåldern, och i Vingåkersbygden ända fram till 1800-talets andra halva. Vid denna tid fick

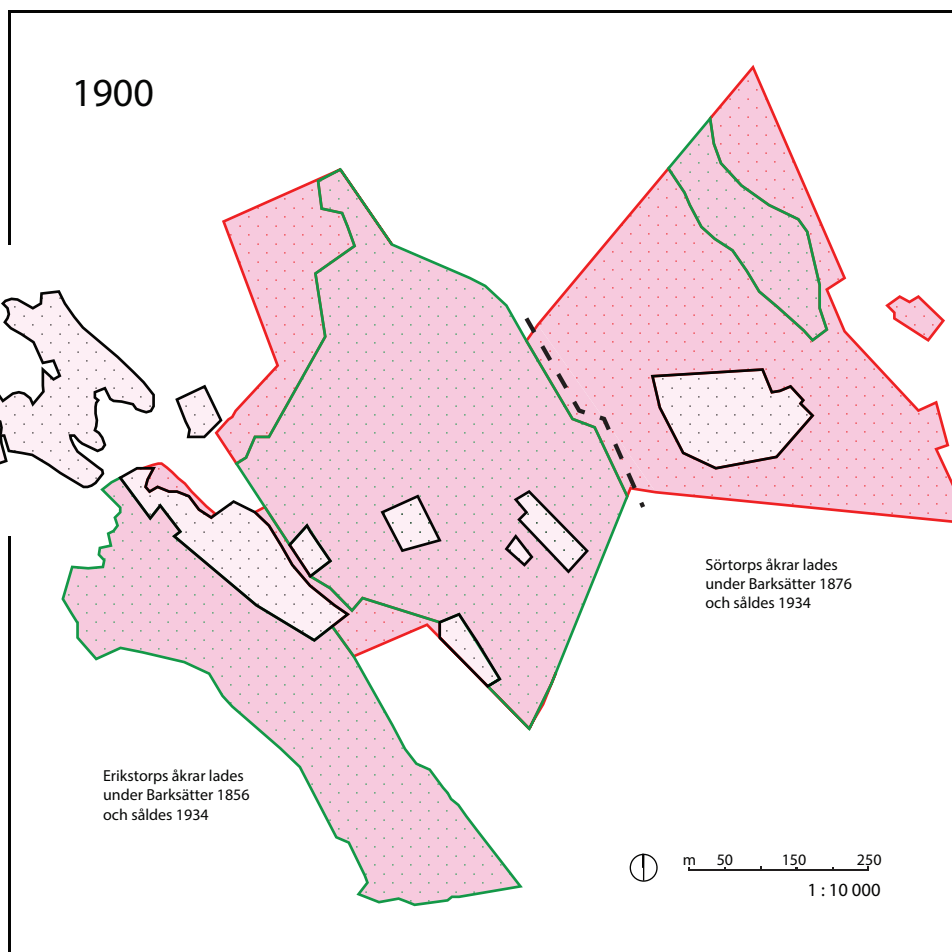
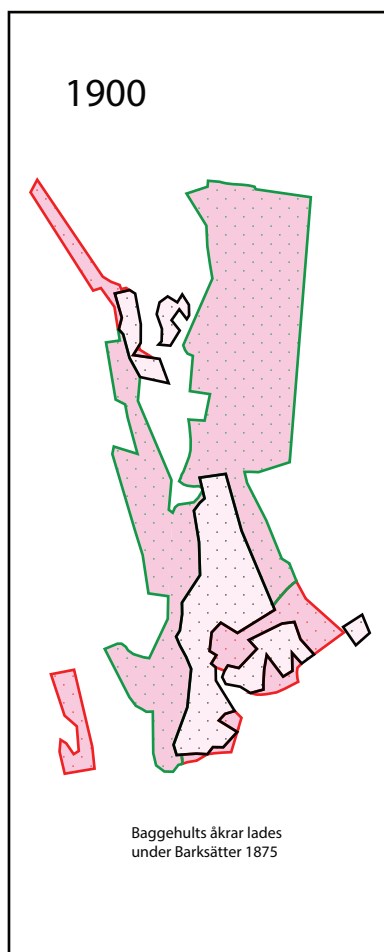

Fig. 25. Arbetet vid skörden var omfattande och alla torpare och landbönder deltog i detta. Från 1800-talets mitt bestod arbetsstyrkan i allt större grad av statare. Både hästarna och oxarna användes i arbetet. Bild från 1900-talets början av okänd fotograf. I bakgrunden syns den nya ladugården och alla lövträd runt Barksätters tomt.

åkerlindorna en stor betydelse i övergångsfasen för åkerbrukets expansion på ängsmarkernas bekostnad.

Samtidigt som vallodlingen och tresädesbruket slog igenom blev det också möjligt att åkerlindorna som förr bara odlats ett eller några få år kunde brytas med allt tätare intervall, och bli allt mer långvariga. Allt fler togs upp och slutligen blev de helt permanenta. Vissa nyodlingar på ängsmarken lades också omedelbart till fast åker (Lundgren 1873, s. 63). Under det halvsekel som passerade från tiden omkring laga skiftet och att Carl Ludvig Sundberg tagit över Barksätter fram till 1900, så expanderade åkerbruket kraftigt. I princip all ängsmark dikades ut (Generalstabskartan, 1838-62, RAK; Leatz 1842a, LM; Rikets allmänna kartverk, 1898-99, RAK).

På åkerlindorna odlades liksom på andtäpporna växtslag som var mer anspråkslösa på jordens näringstillgång än åkerbrukets traditionella spannmålsodling. Istället såddes sådant som havre, ärtor, potatis och lin (Cserhalmi 1998, s. 134f.; von Eckermans familjearkiv III:3:1 "Spannemål och Wicktualieregister 1839").

Utdikningen

Den successiva överföringen av äng till åkermark genom lindbrott kompletterades framför allt av ett landskapsingrepp som möjliggjorde en permanent förändring, nämligen utdikningen. Ängsmarkerna som var betydligt mer fuktiga och sidlänta än åkern – samt på många håll kärriga – var av denna anledning egentligen inte särskilt lämpade för åkerodling. Sädesskörden var känslig för vätan särskilt nederbördsrika år, ogräsen hade lättare att konkurrera ut grödan på fuktiga marker och dessutom innebar dessa områdens stigande markfukt att de var mer frostkänsliga. Genom att ta upp ett system av diken kunde det tidigare för ängsodlingen så viktiga, men för åkerbruket besvärliga vattnet att tappas av och jordarna kunde torrläggas (Gadd 2000, s. 312).

En av de ovan nämnda åkerlindorna kallades Linängen, och hösten 1842

grävdes där 130 meter gravdiken för att göra partiet varaktigt lämpligt för åkerbruk. En annan del av ängen kalkades för att öka markens produktionsförmåga och sedan grävdes på Kalkängen närapå 1700 meter "ny och kantdike" (von Eckermanns familjarkiv III:3:3 "Cassa kladde för år 1842 julij till Feb. den 16 1843", fol. 17). Så småningom skedde samma sak med alla ängsmarkerna. "Utfallsgravar och diken grävdes så att alla kärr och surhål blev dränerade" (Eriksson & Franzon 1990, s. 30). Troligtvis skedde den mesta delen av denna stora landskapsomvandling efter att Carl Ludvig Sundberg tog över Barksätter.

De gamla åkrarna var vid denna tid genomskurna av en oerhörd mängd diken, som inneslöt en hel massa små tegar [Fig. 24-2]. Under 1800-talets andra halva beordrade Sundberg istället grävandet av djupare täckdiken på vilka jorden sedan kunde återpåföras. Täckdikningen innebar att den dränerande effekten bibehölls samtidigt som de kringskärande öppna dikena kunde tas bort. På så vis kunde de små tegarna läggas ihop till större, och så småningom till ett helt sammanhängande åkerområde. Förändringen av landskapsbilden blev naturligtvis markant då åkerns plottriga uppdelning i smala tegar omvandlades till en vidsträckt odlingsyta (Gadd 2000, s. 313; Leatz 1842a, LM; Rikets allmänna kartverk, 1898-99, RAK).

TOMT

SÄTESGÅRDENS TOMT OCH BEBYGGELSE

Grundläggande bebyggelsemönster

Kärnpunkten för Barksätters gård är dess tomt, och den ligger på en liten uppstickande bergknalt vid Bjälkens nordvästra ände [Se omslagsillustration]. Runt om dessa backar breder gårdens lerjordar och åkermarker ut sig [Fig. 13 & Fig. 22]. Denna placering av bebyggelsen i landskapet är lika självklar ur det traditionella landskapsbrukets praktiska hänsyn, som den är typisk för Södermanlands utpräglade landskapsbild med sina uppodlade lermarker i dällderna och med gårdarna uppe på sluttningarna av de högre blocken (Kristoffersson 1937, s. 61; Sjöbeck 1940a, s. 76f.).

Den äldsta kartan över gården visar med all tydlighet att tomten låg som en kärna mitt i inägorna och *uppe på* sin bergknalle, varifrån en god överblick gavs [Pl. 3 & Fig. 22]. Det var lika *nära till* både åkern och ängsmarken. Samtidigt fanns det västerut från ladugården en *öppning mot* utmarkens betesresurser, vilket var ett mönster som hade varit ännu tydligare innan oxhagen intagits, och före torpet Ladäng byggdes upp på 1560-talet (Se Sjöbeck 1932, s. 140, för betydelsen av betesorganisationens struktur). I förhållande till samfärdselsstråken låg gårdstunet alldeles *i anslutning till* sjösystemets vattenvägar [Fig. 2 & Fig. 5] och *på* landsvägen. Denna mötte rakt på bebyggelsen, och fick sedan snirkla sig runt tomten [Fig. 26-1] (Andersson 1988, s. 3-18, ger en fördjupad undersökning av *bebyggelsemönster som ett samspel mellan samfärdsel, skydd och landskapets produktionsmöjligheter*. Där utvecklar han den typologi av landskapsrelationer som använts i denna analys över placeringen av Barksätters tomt i förhållande till landskapet. Se även Norberg-Schulz 1980, s. 16).

Medeltidens bebyggelse

Det finns inga konkreta belägg för hur bebyggelsen såg ut och var ordnad under medeltiden, men utifrån källor från tiden närmast därefter tillsammans med en generell historisk kunskap, och inte minst från utifrån landskapets mönster, går det ändå att göra vissa antaganden.

När gården grundlades på näset mellan sjöarna Bjälken och Viren som bestod av utängsintagor på allmanningen, så inhägnades först en plats för gårdens byggnader. Om den ursprungliga tomtplatsen låg belägen på samma ställe som den nu gjort sedan 1500-talet går inte att säga med säkerhet [Not. 44] men får anses högst troligt med tanke platsens centrala position i förhållande till landskapets resurser [Fig. 20]. På tomtplatsen uppfördes till en början ett enkelt mangårdshus av korsvirke, ett fähus och sedan flera andra behövliga ekonomibygnader.

Det tycks som att Barksätter var en landbogård som brukades av arrendatorer under hela perioden, och bebyggelsen torde därför varit av enklare slag. Det fanns emellertid vid alla gårdar under denna tid en stor mängd enkelt inrättade byggnader för olika nödvändiga specialiserade ändamål och dessa låg ihopkopplade på tomten (Lundberg 1940, s. 53).

På 1500-talet bestod Barksätter av en by med tre gårdar. Med stor sannolikhet torde denna utvecklats redan under 1400-talet, eller 1300-talets slut.

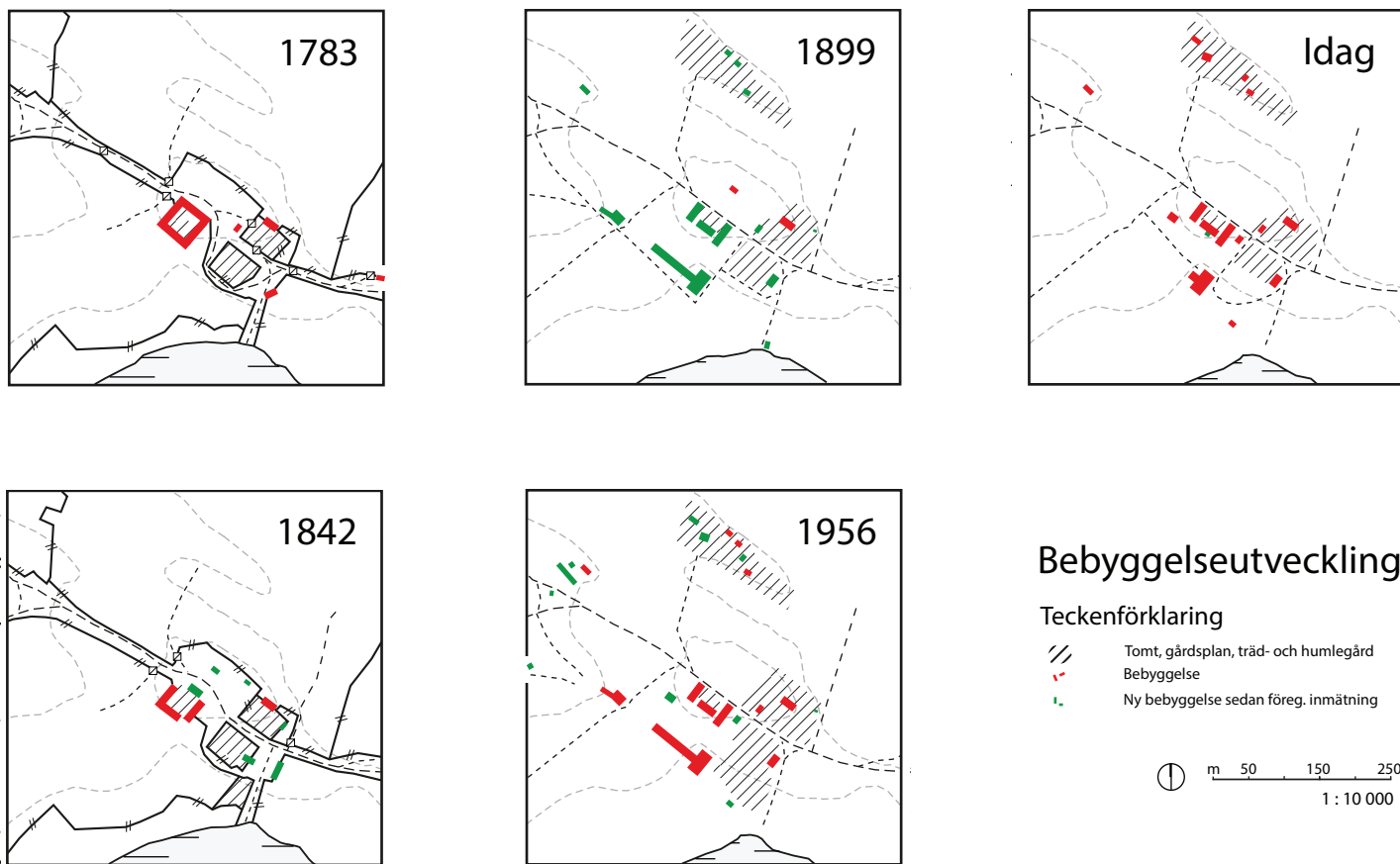
Bebyggelsen under 1500-talet

Barksätters by hade dels en större brukningsenhet (som måste antas vara den ursprungliga bebyggelsen), och dels två mindre som var jämbördiga i storlek. (Gärder och hjälper 1, 1535, fol. 679, RA; Södermanlands handlingar 1571:2, fol. 38, RA). Om dessa tomter låg samlade eller utspridda är obekant. Alla torde kunna ha kunnat få plats på området där dagens gård ligger, men det finns också andra backar inom inägoägnet som kan tänkas ha varit passande för sekundärbebyggelse.

På 1530-40-talen skedde en stor förändring vid Barksätter. Då omvandlades den äldre huvuddelen till en adlig sätesgård av ägaren Peder Larsson som var lagläsare vid Oppunda häradsrätt. Han lät bygga upp en herrgård på platsen där dagens mangårdsbyggnad står. Denna byggdes det upp av timmer från gårdens utmark och försågs med torvtak. Delar av stengrunden i den nuvarande gården kvarstår ännu från detta bygge. Vid denna tid fanns endast omkring 370 sätesgårdar i riket, och lågfrälsets gårdar skiljde sig inte särskilt mycket från de mer välbeställda bondgårdarna. Några stadgar om hur sätesgårdarna skulle byggas för att anses ståndsmissiga fanns heller ännu inte inskrivna i frälseprivilegierna (Almquist 1954, s. 100, not. 2; Carlsson & Rosén 1962, s. 532; Ericsson 2000, s. 8; Forssell 1884, s. 67; Gillingstam 1987, s. 16f.; von Konow 2005, s. 96f.; SDHK 39869).

De två mindre gårdarna i byn var fortfarande i bruk då Barksätter sålts till Gustav Vasa och beboddes av hans kronobönder (Södermanlands handlingar 1558:9, fol. 119f., RA; idem 1571:2, fol. 38, RA). Först efter att gården donerats som sätesgård till Gisle Nilsson 1580 avhystes landbönderna, och bebyggelsen revs troligtvis samtidigt (Almquist 1935, s. 422; Almquist 1960, s. 122; Forssell 1872,

Not. 44. Somliga källor påtalar att gården ursprungligen enligt muntlig hävd skulle legat i Bjälkens nordvästra ända, men troligen grundar sig detta i en sammanblandning med gården Sluckstorp som låg där fram tills omkring 1830-talet.

s. 269; Hertig Karls registratur 1579-1580, fol. 92f., RA). Det kan antas att han lät förbättra bebyggelsen då han flyttade dit, men detta är inte känt.

Stormaktstidens gårdsbebyggelse

När adeln kraftigt ökade sin makt och rikedom under 1600-talet blev också bebyggelsen ett sätt att socialt manifesteras denna ordning. Arkitekturen kom att få en mer framskjuten position och det blev viktigt att tomt och bebyggelse gavs en regelbunden form, och att allt samordnades i en helhetskomposition. Denna bebyggelseförändring främjades av myndigheterna genom adelsprivilegierna 1612 och 1617 som stadgade hur en sätesgård skulle vara bebyggd för att uppbära frälseförmånerna (von Konow 2005, s. 75, 97; Lagerstedt 1941, s. 51; Rosenhane 1944, s. 44; Tollin 2011, s. 48)

Efter att Gisle Nilssons änka Gunilla Rosenstråle flyttat tillbaka till Barksätter vid denna tid och sedan säkrat släktens arvsrätt i gården, påbörjade hon en ståndsmässig omdaning av egendomen och utvecklade storgårdsverksamheten (Almquist 1934, s. 422; Schylanders byten No. 101, fol. 1-4, RA). Bebyggelsen behövde anpassas med till exempel en större ladugård, fler lagringsbyggnader samt bostäder för det nyanställda tjänstefolket. Dessutom skulle förstas mangårdsbyggnaden ges en mer nobel framtoning (Lagerstedt 1941, s. 51; Tollin 2011, s. 48). Till att ansvara för allt detta arbete anställdes en byggmästare vid namn Hindrick (Boskapslängd 1635, fol. 16, RA). Hur bebyggelsen såg ut och

Fig. 26-1 - 26-5. Gårdsbebyggelsens utveckling från 1700-talet tills idag.

Den äldre tomten bildade en karaktärsstark plats genom att den definierades av staket och en samlad bebyggelse. Landsvägen underordnades tomten genom grindarna och av att den fick snirkla sig runt i dess ytterkanter. Ladugården hade en tydlig arkitektonisk form med sin kringlutna innergård. 1842 var bebyggelsen fortfarande samlad, men landsvägen skar nu tvärsigenom tomten. Under 1800-talets andra halva fodrades större ladugårdsbyggnader som delvis fick läggas utanför den ursprungliga tomten. Dessutom uppfördes statarbostäder på en backe i åkern norr om gården, liksom en mindre industri (träullsfabrik) i nordväst. Den agrara omvandlingen innebar alltså att i princip alla byggnader som funnits före laga skifte 1842 vid slutet av seklet hade ersatts av mer modern bebyggelse. Även den kvarstående mangårdsbyggnaden hade byggts om till oigenkänlighet 1856. Under 1900-talet tillkom fler byggnader, men många förlorade så småningom sin funktion i gårdens drift, och de har därför rivits.

Barcksätter Består af huus.

I Mangården

- 1 Stoor Bygging af 14 Rum all-
drigh warit färdigh giordh
- 1 Dito af 7 Rum färdigh.
- 1 drängstugu medh 4 Rum färdig
- 1 Brjggehuss, Bagarstufwa och
Cammar under 1 Tork.

Uthom Hus

- 1 Sädesbod ofwan på fatuburen
- 1 Kölna
- 1 Pörte
- 1 Smådjur[shus]

I Ladugården

- 3 Trösklador hwardera medh
2 Gålf och Laga färdiga
- 1 Stort fäähuus om 60 Båås
- 1 Giethuus
- 1 Swijnhuus
- 1 fåårhuus
- 2 st:a stall om 10 häst: hwardera

var ordnad är okänt, och den skulle inte heller komma att bli varaktig. 1669 kom nämligen elden lös på gården (Almquist 1934, s. 422) och konsekvensen av detta svåra missöde blev att inte en enda byggnad kvarstod på gårdstunet (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223, RA).

Att bygga upp Barksätter igen blev en kostsam historia, särskilt som det inte fanns något timmer på de egna ägorna, utan att detta fick köpas från granngården Sävstaholm (Ibid, fol. 252, 254). De nödvändiga ekonomibygnaderna och mindre husen byggdes upp först, men det tog lång tid att få klart mangårdsbyggnaden och ännu ett kvartssekel senare stod den "utan inrede" (Ibid, fol. 795).

Huvudsätet med 14 rum uppfördes i den enklare karolinska stilen som var vanlig under perioden vid sidan om barockarkitekturen, och det byggdes upp i liggande timmer, och med valmat tak och frontespis [Fig. 27-1 & Fig. 28-3]. Huset försågs med brådtak, som hade tillsågats i Lilla Forsa sågkvarn, och fasaden putsades för att imitera ett stenhus (Ibid, fol. 29; Ericson 2000, s. 8; Erixon 1953, s. 64).

Med tanke på olyckan vore det inte konstigt om risken för eldsvåda beaktades vid uppbyggnaden och grupperingen av de nya byggnaderna. Schering Rosenhane skrev på 1660-talet i *Æconomia* att "byggingarna [bör] för elldzwåda skull intet sättias för tätt in på hwar andra, utan så långt åtskillde adt man i sådant fall kan them Salvera" (1944, s. 42). Sammantaget byggdes tre nya bostadshus upp på gårdstunet, varav ett var för tjänstefolket. Dessutom uppfördes även ett hus för bryggning [Not. 45], bakning och torkning, men detta var också allt. Byggnaderna låg inte ihopkopplade, och andra byggnader såsom fatabur [Not. 46], kölna [Not. 47] och pörte [Not. 48] var placerade fritt på andra håll.

Ladugården bestod av tre lador där säd samt hö och löv förvarades, och de hade alla tillhörande tröskelogar. Det fanns också fem olika fähus, ett för vardera djurslaget, varav det stora fähuset för nötkreatur hade plats för 60 stycken djur. Dessutom fanns två stall, ett dagligt och ett för besökares hästar, med plats för tio stycken i vardera [Tab. 2] (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223f., 795, RA; Rosenhane 1944, s. 46).

1800-talets bebyggelse

Byggnaderna vid gården förblev efter nybyggnationen vid 1600-talets slut bestående fram till 1800-talets mitt. Under detta sekels inledning fanns det ett bränneri vid Barksätter, och därför hade det byggts upp flera mindre byggnader för denna verksamhet [Tab. 3]. Efter att Carl Ludvig Sundberg tog över Barksätter så skedde en drastisk omvälvning av landskapsbilden kring gårdstomten. Det mesta av den gamla tidens byggnadsbestånd revs och ersattes av nya större och modernare byggnader. Själva mangårdsbyggnaden renoverades till oigenkännlighet och fick ytterligare ett våningsplan, allt i 1800-talets bekväma borgerliga stil [Fig. 27-2]. En stor skillnad blev att de nya ekonomibygnaderna var så stora att de fick läggas utanför den gamla tomten. Detta gjorde att bebyggelsemönstret blev mycket mindre sammanhållet än tidigare. Genom den nyuppförda statarbebyggelsen som spreds ut på lämpliga impediment och hållar i gårdens närhet förstärktes denna bild ytterligare [Fig. 26-3].

Tab. 2 (ovan). Bebyggelsen vid Barksätter efter nybyggnationen under 1600-talets slut.

Not. 45. Brygghuset användes inte bara för att brygga svagdricka och öl, utan även för att koka upp vatten, för att tvätta byk, som badstuga och för att koka mat vid stora tillställningar såsom kalas, slätter och skörd (Granlund 1958, s. 560f.)

Not. 46. En fatabur är ett förnådshus som användes till förvaring av kläder och andra värdefulla föremål (Svenska akademins ordbok).

Från 1670

Från 1856

Idag

Fig. 27-1 - 27-3. Utvecklingen av mangårdsbyggnadens arkitektur.

Mangårdsbyggnadens arkitektur

Mangårdsbyggnaden har alltid tydligt visat upp sig som landskapets kärnpunkt. Den strängt symmetriska arkitektoniska kompositionen har betonat själva porten i byggnadens mitt [Fig. 27]. Denna kan sägas symbolisera gårdens ägare med makten över landskapet. På 1600-talsbyggnaden markerades mittpunkten av trappan som ledde upp mot porten – från alla håll – och riktningen underströks av de kraftiga räcken. Det valmade taket samlade fasaden mot mittpartiets frontespis, och detta förstärktes också av de omgärdande mindre vindskuporna [Fig. 27-1].

I 1800-talskompositionen betonades byggnadens mittpunkt i huvudsak endast av verandans placering, även om förhållandet hade stöd i den allmänna symmetrin och fönstersättningens rytm [Fig. 27-2]. De bägge varianternas accentuering av porten har alltså gjorts genom två motsatta arkitektoniska principer. I den senare ledde trappan *upp mot en veranda som skapade ett förtäta rum mellan ute och inne*. Portens sammanhang i den högre tvåvåningsfasaden blev på så vis tydligt markbundet. Denna anknytning till markplanet var å andra sidan mycket stark för byggnaden i sin helhet i 1600-talskompositionen, men trappan ledde då *upp mot porten i ett förhöjt parti av fasaden, vilket istället öppnade upp platsen mot himlens rymd* [Fig. 27-1].

Sätessgården har huvudsakligen varit horisontalt betonad i bägge sina tappningar, men 1600-talskompositionen balanserade bättre tomtens topografiska förutsättningar genom byggnadens låga tyngdpunkt [Fig. 27-1]. Emellertid doldes sockelfoten delvis av buskage under 1800- och 1900-talen [Fig. 27-2], vilket maskerade det oharmoniska förhållandet mellan de arkitektoniska principerna och byggnadens läge i den brutna terrängen [Fig. 27-3] (Jmf. Lundberg 1940, s. 50f.).

TRÄDGÅRD

Trädgårdzskötsel ähr dän ädlaste och lustigaste hantering som en adelsman uppå landet kan förlusta sig mä, och ähr en trädgård wid en Sätessgård så nödig och prydlig, adt dän förutan synes gården som en bondgård, och mister husbonden mången lustig stund och tidfördriff för sig och sina wäner, och mången god biskan [Not. 49] uthi köket och på sitt bord, som trädgården älliest mä, sig bringer.

Schering Rosenhane omkring 1662

Säteriets trädgårdar

Stora och regelbundet utformade trädgårdar var på 1600- och 1700-talen ett karaktärsdrag för ett herremanssäte. Även om bebyggelsen alla gånger inte skiljde sig särskilt mycket från den som fanns vid välbeställda bondgårdar, så var det endast adeln som hade resurser och

Arbetshus

Smedja
Bränneri
Trädgårdshus

Ladugård

Lador
Oxhus
Kohus
Svinhus
Stall

Bodar

Spannmålsbod
Brännvinsbod
Gröpbod
Redskapsbod

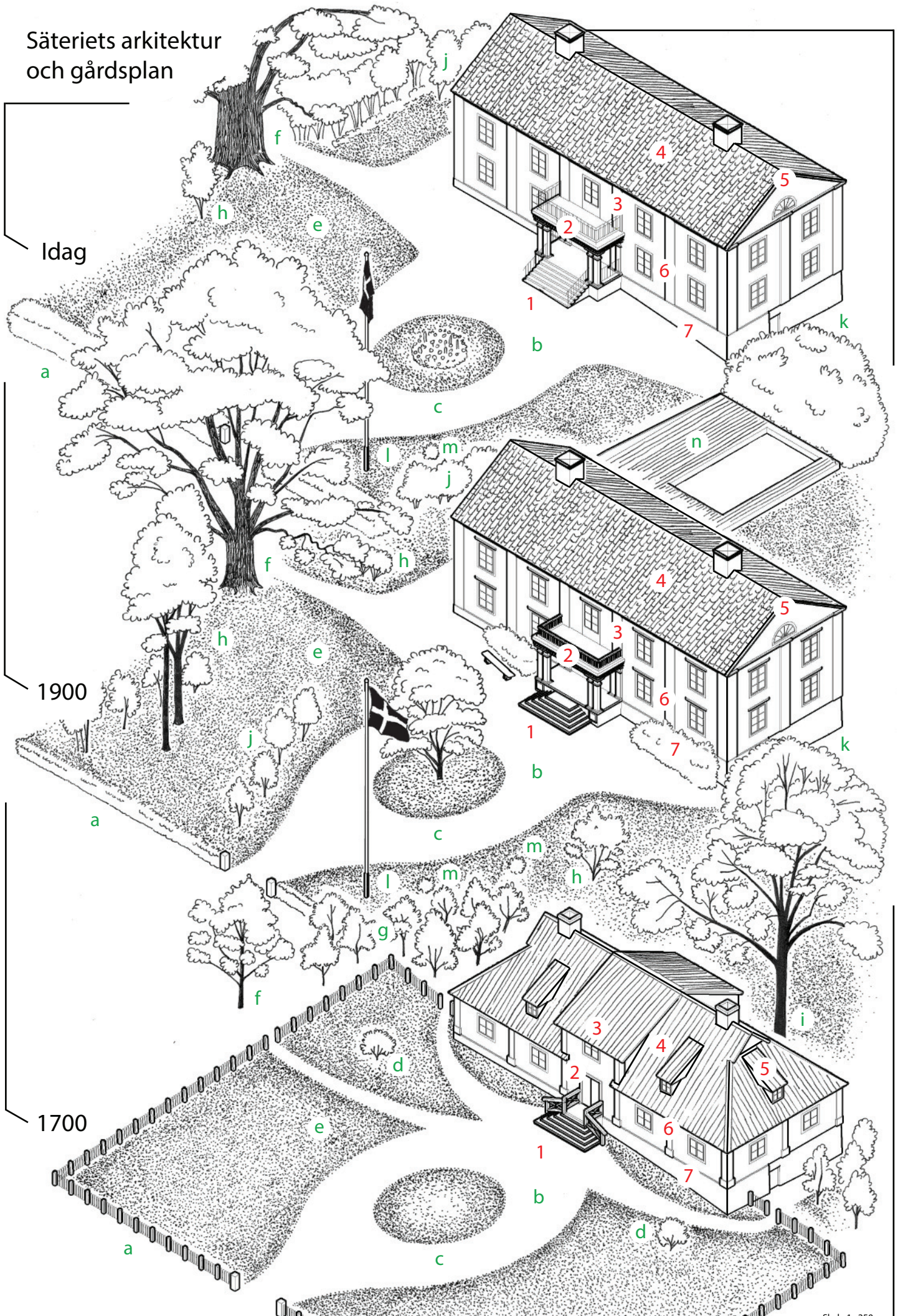
Tab. 3 (ovan). Ekonomibebyggelsen vid Barksätter på 1840-talet.

Not. 47. En kölna är ett litet torkhus som framför allt var viktigt för torkningen av malt och humle (Granlund 1965, s. 102f.)

Not. 48. Ett pörte eller eldstuga är en älderdomlig bebyggelse som användes som badstuga samt som vardagsrum eller säsongsbostad (Granlund 1968, s. 642f.; Lundberg 1940, s. 57).

Not. 49. Biskan betyder läckerhet, enligt Svenska Akademiens ordbok.

Säteriets arkitektur och gårdsplan

Säteriets arkitektur Idag

- 1 Ensidig stentrappa
- 2 Byggnadens centrala parti med veranda och balkong. Ett järnstaket har ersatt den ursprungliga balustraden, men utan hänsyn till de avsedda proportionerna och därför upplevs byggnaden idag som mindre än tidigare
- 3 Symmetrisk fasad i två våningar
- 4 Sadeltak av orange tegel (30°)
- 5 Lunettfönster
- 6 Sexdelat fönster, utan den ursprungliga markerande kornischen
- 7 Ökande sockelhöjd betonar byggnadens läge i en backe och får den klassicistiska symmetrin att framstå som obalanserad

1900

- 1 Flersidig trätrappa
- 2 Byggnadens centrala parti med veranda och balkong med balustrad
- 3 Symmetrisk fasad i två våningar
- 4 Sadeltak av svart tegel (30°)
- 5 Lunettfönster
- 6 Sexdelat fönster, markerat av kornisch
- 7 Buskage som får den massiva byggnadsvolymen att bättre passa in i den brutna terrängen

1700

- 1 Flersidig trätrappa
- 2 Centrerad port
- 3 Symmetrisk fasad i en våning med betonat mittparti i två våningar
- 4 Bräddäckt valmat tak (45°)
- 5 Vindskupa
- 6 Fyrdelat fönster
- 7 Ökande sockelhöjd betonar byggnadens läge i en backe

Gårdsplanen Idag

- a Hög syrenhäck
- b Gårdsplan
- c Rundel med blomsterplantering
- e Gräs
- f Den stora eken
- h Lövtrod och blommande buskar
- j Syrener
- k Buskage av doftschersmin och syren
- l Flaggstång
- m Pion
- n Trädäck och badbassäng

1900

- a Lågt klippt syrenhäck
- b Gårdsplan
- c Rundel med vördträd
- e Gräs
- f Den stora eken
- h Lövtrod och blommande buskar
- i Ask
- j Syrener
- k Buskage av schersmin och syren
- l Flaggstång
- m Pion

1700

- a Trästaket
- b Gårdsplan
- c Rundel
- d Symmetriskt inramande plantering
- e Gräs
- f Den sedermera stora eken
- g Norra fruktträdgården

Fig. 29-1 & 29-2. Vid sekelskiftet 1900 låg mangårdsbyggnaden inbäddad i grönska. Förhållandet blir särskilt tydligt på det andra fotot taget i månadsskiftet maj-juni. 29-1 av okänd fotograf, 29-2 troligen av Govert Indebetou.

Fig. 28-1 - 28-3 (föreg. sida). Barksätters arkitektur och gårdsplan från 1600-talets slut tills idag.

Huset byggdes om 1856 och fick då ett extra våningsplan och en helt ny karaktär. Vid samma tid lades kringliggande ytor ihop med gårdsplanen som då förlorade sin rektangulära form. Med tiden har en mängd planteringar gjorts och gångytorna har förlorat något av sin form. Själva grundfiguren med rundeln har emellertid bibehållits ända sedan 1600-talets slut och sannolikt är den äldre än så.

TOMT

Fig. 30. Barksätters tomt och trädgårdar på 1680-talet. Terassträdgården är märkt 19 och med trädssymboler, norra trädgården har samma siffra men saknar utritade träd. Humlegården är märkt 20. Gårdsplan ligger mellan dessa. Observera att bebyggelsen är stiliserad och icke helt korrekt placerad.

⊙ m 25 75 125
1 : 5 000

"regulariteten [ähr] dätt förmämsta som bör tagas i acht uthi en wacker dessein, nämbliq så lagandes adt ingångne på trädgården, samt portar, alléer och gångar swara wäl emot hwar andra, Sammaledes och quarteren äffter sin proportion emot hela trädgården. Och där så göra låter, måtte man passa, adt trädgården bliffwer längre än som han ähr bred"

Schering Rosenhane, omkring 1662

Not. 50. Tillsammans med sin make Libert Rosenstråle fram tills 1677 och därefter som änka.

kunskap att anlägga och upprätthålla trädgårdar (Rosenhane 1944, s. 89; Myrdal 1999, s. 338). Dessa var inhägnade platser där det huvudsakligen odlades frukt; en gård med träd. Med tidens gång har ordet trädgård kommit att användas i överförd betydelse om alla slags planteringar, men på 1600-talet var fruktodlingen det centrala (Flinck 1991, s. 77).

I samband med adelns livliga byggnadsverksamhet under stormaktstiden anlades många trädgårdar med importerade fruktträd och med inspiration från kontinenten (Flinck 1994, s. 29). Även om hertig Karl som tidigare ägt Barksätter varit en stor påverkare av odlingen, och som på andra håll lätit anlägga flera trädgårdar (Ibid, s. 23; Nilsson 1986, s. 15) så finns inga belegg för att han, eller hans trotjänare Gisle Nilsson som fått gården i donation, skulle ha påbörjat någon fruktodling vid Barksätter. Det allmänna mönstret för adelns etablering av trädgårdar gör troligt att också de vid Barksätter anlades någon gång vid 1600-talets mitt (Ibid, s. 29). Under Gunilla Gyllenstiernas tid på gården från 1663-1698 [Not. 50] lät hon utöka och förbättra trädgårdarna avsevärt till stora omkostnader (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223, 254, RA). Väster om, och direkt i anslutning till gårdsplanen byggdes det upp en omfattande stenterrassering för att skapa en plan yta där träden planterades i rätta rader lagda i förband (Nilsson 2013a, s. 30). Allt var mycket regelbundet ordnat enligt tidens arkitektoniska stil (Rosenhane 1944, s. 94) och trädgården inpassades så att den fick gemensam mittaxel med mangårdsbyggnaden. Landsvägen leddes runt nedanför terrassen, vilket gjorde att helhetskompositionen gav säteriet en dominerande landskapsposition i förhållande till alla förbipasserande [Fig. 26-1].

Den andra trädgården öster om gårdsplanen var inte helt kvadratisk, och den sträckte sig också upp en bit på kullen nordväst om huvudbyggnaden. Troligtvis anlades hela, eller merparten, av denna under Gunilla Gyllenstiernas tid. På lantmätaren Eric Nilsson Agners karta 1694 är det bara den terrasserade trädgården som har större träd utmarkerade, medan markeringarna för denna trädgård motsvaras av mindre punkter [Fig. 30] (Nilsson Agner 1694a, LMS).

För att skydda de bäge trädgårdarnas "äthskillige Fruktbärande Trän" (Ibid., fol. 200, LMS) av både äpple, päron och körsbär (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 796 v. sp., RA), så var de omgärdade av staket (Flinck 1994, s. 30; Rosenhane 1944, s. 91), och noga övervakade av den anställde trädgårdsmästaren. 1685 fanns det 40 stycken fruktträd i vardera trädgård (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 32, RA). Sorterna var med största sannolikhet utländska [Not. 51], och många var säkert frostömma. Att klimatet var synnerligt kallt från ungefär mitten av 1600-talet till omkring 1715 ökade knappast möjligheterna att planteringarna skulle falla väl ut. 1708-09 inföll den första av fyra extremt kalla vintrar då fruktträd frös i hela Europa. Största delen av de träd som den svenska adeln hade planterad i sina fruktträdgårdar under 1600-talet dog helt enkelt ut (Flinck 1994, s. 47; Nilsson 1986, s. 15). 1727 innehöll Barksätters två trädgårdar "gambla och mäst förwissnade trän" (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 676, RA), och eftersom bara ett litet antal träd av några få sorter överlevde tog det många år innan nya hann förökas upp (Flinck 1994, s. 47). Med tiden planterades det mer lämpade träd som av erfarenhet visat sig tåla det nordliga klimatet.

På 1840-talet såldes frukten framför allt i Örebro och Norrköping, men även hemma på gården. Naturligtvis odlades både sommar-, höst- och vinterfrukt så att den kunde säljas under så lång period som möjligt. Därtill var många träd av

hushållssorter som kunde kokas in, göras kompott av, användas i matlagning och torkas (von Eckermanns familjearkiv III:3:3 Räkenskaper September 1840, fol. 4; Oktober 1840, fol. 5; November 1840, fol. 10, 12; Februari 1841, fol. 12; Mars 1841, fol. 10; Augusti 1841, fol. 8; September 1841, fol. 10; November 1841, fol. 12; Januari 1842, fol. 8, 12). Precis vilka sorter som odlades är obekant, men en inte allt för vågad gissning är att många av de goda sömmlandsorterna hade planterats som ersättning för de tidigare bortfrusna mellaneuropeiska. I granngården Skalltorps trädgård fanns till exempel under 1800-talet särskilt många träd av sommaräpplet Sävstaholm, de tidiga höstsorterna Södermanlandsäpple, Ståringe Karin, och den senare Sömmlandspäron samt vinteräpplet Åkerö (Carlheim-Gyllensköld & Carlheim-Gyllensköld 1972, bil. 10, KSLAB; Medin 2015, s. 13f., 17; Nilsson 1986, s. 63-66, 72f., 83f.; Svensson 2011, s. 27f., 30, 32). Kanske fortsatte fruktodlingen att vara ekonomiskt betydelsefull fram in på 1900-talets första halva. Träden byttes kontinuerligt ut allt eftersom de gamla gick bort, och efter att nya bättre och populärare sorter blivit tillgängliga. De har de alltid satts i enlighet med 1600-talets planläggning, så själva grundstrukturen har bestått ända in i vår tid, även om trädgårdarna idag inte är särskilt anspråksfulla med endast ett fåtal kvarvarande träd.

Gårdsplanen

Under 1800-talets andra halva utvecklades Barksätters gårdsplan till en trädgård i mer nutida bemärkelse, det vill säga en plats med planteringar som inte bara var för fruktproduktion [Fig. 28-2]. Ägarna Carl Ludvig Sundberg och Axel Sundberg planterade i tidens anda allsköns trädgårdsväxter lite här och var där de fann det passande. Förutom olika lövträd var det framför allt syrener, schersminer och rosor, liksom doftolvon och pioner (Nilsson 2013b, s. 6). Gården blev mer inbäddad i grönska [Fig. 29-2], och en viss del av dessa planteringar finns ännu kvar idag.

Mitt på gårdsplanen, och rakt framför verandan planterades ett vädträd. Runt om tomten löpte en syrenhäck, men ut mot vägen klipptes denna lågt för att herrgården skulle synas från vägen.

Gårdsplanens ursprungliga cirkelform har genom århundradena behållits i sina grundläggande drag, även om grusytornas form ökats och förvanskats [Fig. 28-1 - 28-3]. Under 1800-talet sammanfogades kringliggande områden i den rektangulära gårdsplanen från 1600-talet, varför den övergripande formen förlorade sin tydlighet [Jmf. fig. 26-2 & 26-3].

Landböndernas och torparnas trädgårdar

Bönder och torpare hade förr inte möjlighet att ha trädgårdar som adeln. Detta betyder emellertid inte att de inte odlade frukt. En vanlig uppfattning är att deras fruktodling inleddes först under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (Flinck 1991, s. 77, 79). Detta stämmer huvudsakligen för bygder där bebyggelsen låg samlad i byar, och så till vida att individuella odlingsinitiativ där blev möjliga först efter 1800-talets jordskiften. För de bygder med ensamma hemman och friliggande torp kunde den personliga handlingslusten ge sig i kast med fruktodling långt tidigare (Sjöbeck 1942a, s. 14). I Vingåkerstrakten var odling av framförallt körsbär en allmän binäring. Dessa torkades och gav en extra inkomst vid avsalu (Eneroth 1869, s. 6).

*Not. 51. I Schering Rosenhanes *Œconomia*, finns ett mycket utförligt avsnitt om trädgårdsodlingen (1944, s. 89-158), vari en lång lista med olika fruktsorter är införd (s. 116-121). Det har påpekats att listan endast är en avskrift ur utländsk trädgårdslitteratur och att den därför inte skulle vara representativ för vad som odlades i Sverige. Det är förvisso sant att det inte går att veta vad som faktiskt odlades så länge konkret källmaterial som kan kasta ljus över frågan saknas, men man måste komma ihåg att det i Sverige inte fanns någon egen plantskoleverksamhet vid denna tid, och att det som planterades var importerade utländska sorter. Det är därför alls inte otänkbart att vissa av de äpplen, päron och körsbär som planterades i Barksätters trädgårdar var de samma som Rosenhane omnämner i sin bok. Hur som helst gör det nu inte mycket skillnad, eftersom det inte finns någon i landet som idag känner till dessa sorter. Möjligen kan jag här smyga in en viss reservation för att några av de gamla sorterna ännu idag kan vara bekanta av pomologerna, men då under andra namn. Det är min övertygelse att flera av de klassiska "svenska" fruktsorterna i själva verket är gamla utländska importers vars namn fallit i glömska och sedan pånyttfötts som inhemska sorter. Att det inte funnits något större intresse att utreda och kanske vederlägga detta nationella och regionala kulturarvs "ursprunglighet" är kanske inte så konstigt, men det är dessutom en fråga som kräver ingående kunskaper som är i det närmaste omöjliga att besitta. Även om det finns någon handfull mycket duktiga pomologer i landet, så omfattar deras kunskaper just den svenska odlingens många sorter, men torde knappast ha kunskapen att jämföra dem med dem som var i odling i Tyskland, Holland och Frankrike på 1600-talet.*

1818 fanns det "kjersbärsträdgårdar" och trädgårdar vid hälften av Barksätters 22 landbogårdar och torp (Graff 1816-18a, s. 43, 45f., 49, 53-55, RA), och odlingen torde sträcka sig längre tillbaka än så. Träden häri var inte så förädlade som de som växte i säteriets trädgårdar, men å andra sidan var de desto mer rikbärande, och när de väl slagit rot på platsen växte de ut med rotskott till formliga buskage, dungar och lundar av surkörsbär (Flinck 1991, s. 81). På samma vis odlades "krikonskog" (Eriksson & Franzon 1990, s. 28), och anledningen att just dessa fruktsorter var så vanliga var att de spred sig med rotskott (Flinck 1994, s. 124) och att det därmed var en enkel sak att gräva upp några telningar och ge bort till sin granne (Dernelid 1995, s. 35). Så spred sig fruktlundarna från gård till gård utan att trädgårdsmästarnas specialkunskaper i förökning och ympning behövde blandas in. Främst planterades de i steniga backar i närheten av gårdstunen (Lundgren 1873, s. 68). Denna mark som inte var nyttig till särskilt mycket annat gjordes alltså produktiv genom körsbärsskogarna. Nyplanteringen av dessa tycks ha upphört i mitten av 1800-talet, men de gamla dungarna skördades då fortfarande (Eneroth 1869, s. 6).

Även om böndernas och torparnas trädgårdar i sina allmänna drag var extensiva, så odlades det inte uteslutande surbär och krikon. En sockenbeskrivning från trakten 1749 anger att det "vid alla gårdar äro löfträn planterade och på en del ställen ses *små vilda trädgårdar* hvaruti plummon och apelträn stundom pläga växa." (Uggla 1935, s. 15, min kursivering). Torpet Barksättersnäset hade 1818 en trädgård "med flere små fruktträd" (Graff 1816-18a, s. 55, RA), och 1853 fanns i torpet Uddens lilla trädgård "4 fruktträn och 1 Fläderbuske" (Sundberg 1853, fol. 3, ÖVA). Eftersom torpet var Barksätters trädgårdsmästarebostad under 1600-talet kan det förstås möjligen tänkas att dessa var av gammal ålder (Blå nummer 40: Sudermanlands nybyggen ransakade 1674, fol. 113, RA). På många av de idag sedan länge övergivna tomterna kvarstår ännu rester av de gamla fruktträdgårdarna. Där det gamla landbohemmanet Erikstorp låg fram till 1800-talets slut växer krikonträd, krusbärsbuskar och ett päron. Vid torpet Tranmon som revs vid samma tid finns fortfarande kvar nio äppelträd, resterna efter ett par stora döda päronträd samt en krikonskog (Ericson 2000, s. 16, 30, 34, 50, 56).

UTMARK

Om utmarkens karaktär, och ekonomiska betydelse

Bortanför inäghägnen sträckte sig Barksätters utmark upp mot Viren och långt ner mot Forsa ån och Tislången. Ursprungligen hade området hört till den stora landsallmanningen Kolmården [Fig. 2], och ända fram tills att dessa samfällda marker började delas upp vid 1800-talets början, så angränsade bolbyn mot allmanningen. Trakterna präglades främst av ”klipper, bärg och dalar, item grane-, talle- och nog små björkeskog” (Bolinus 1670, citerad i Schnell 1971, s. 48). Vid järnålderns slut hade markerna kring Barksätters stränder öppnats upp av svedjande och kommit att domineras av björk, men gran och tall fortsatte att prägla de högre partierna inåt land.

Utmarken var en betydelsefull del i gårdens ekonomi som betesmark för kreaturen, som jaktmark och för andra allehanda tillgångar. Detta gällde inte minst för dess träresurser som gav timmer, gärdsel, stavar, vedbrand, näver, risknippen och ämnen till redskap och husgeråd (Kardell 2003, s. 71; Myrdal 1999, s. 300; Tollin 1999, s. 67; idem 2004, s. 27f.).

Med tiden blev utmarken allt mer luckig och öppen – i synnerhet där det var enklast att komma åt att hugga träd, nära inägorna och längs vägar och stigar – men de största delarna fortsatte att vara skogbevuxna. Eftersom utägorna var stora och det långt fram i tiden endast fanns ett fåtal avgårdahemman i området så torde tillgången på betesmarker och till träresurser varit mer än tillräckliga för att täcka alla behov, samtidigt som den tillgängliga arbetstiden satte gränser för hur mycket skogen kunde öppnas upp (Myrdal 1999, s. 300). Jaktmarken var troligtvis desto mer betydelsefull under medeltiden, och det bedrevs bland annat drevjakter. På utmarken vid Bjälkens sydvästra sida byggdes det upp en liten

skallstuga [Not. 52] där drevkarlarna tillfälligt kunde uppehålla sig (Hogner & Thomée 1865 s. 112; Svenska akademiens ordlista, uppslagsord "skalljakt" och "skallstuga").

Under 1500-talet hade Barksätter en vattensåg vid Lilla Forsa kvarn (Jordebok K3, fol. 315f., RA), och detta hade förstås betydelse för hanteringen av skogen. En riktigt stor förändring av utmarkens karaktär kom emellertid i och med Barksätters omvandling till ett storgods under 1600-talets första decennier (se *Ståndsmässighet och storgårdsdrift*, s. 29, och *Den stora torpetableringens bebyggelsemönster i landskapet*, s. 32). Den stora inflyttningen av människor och etableringen av nya avgärdade gårdar och torp på utmarkerna innebar inte bara att de stora sammanhängande skogsmarkerna bröts upp utan satte naturligtvis ett helt annat tryck på utmarksresurserna [Fig. 13]. Dessutom innebar den nya storgårdsdriften att utägotillgångarna började värderas på ett annat sätt. Allt detta medverkade till att fullständigt öppna upp landskapet.

Skogsmarken

Den uthuggna storskogen

Kolmårdens norra utlöpare som under medeltiden hade sträckt sig längre upp mot Vingåker kapades alltså vid 1600-talets första decennier över hela Barksätters område, och vid tillkomsten av den första sockenkartan i slutet av 1670-talet återstod dessa skogsmarker endast som utspridda öar. Dels som tätare storskog längre ner på allmanningen, och dels i öster precis vid gränsen av Barksätters marker – från vägen vid Källtorp och ner mot Tisnaren (Jordebok C13, fol. 41f.). Säteriets utägor hade däremot blivit ett i stora delar öppet landskap.

Den timmerskog som fanns vid början av 1600-talet höggs ner och användes till uppbyggnaden av de nya gårdarna och torpen, liksom vid nybyggnationen på Barksätter. Torpet *Timmergölet* bevarade minnet av den forna storskogen genom sitt namn (Boskapslängd 1635, fol. 17, RA) men efter storgodsbildningen fanns "icke en stoock" (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223) kvar på bolbyn. Uppväxande träd fanns det dock ganska gott om. I slutet av seklet antecknade en lantmätare att "[s] kougen består mäst öfwer alt medh berg och stenig marck medh godt fång och wedhskoug af tall, biörck och gran, men timber mästadelen uthuggith" (Jordebok C10, fol. 200). Enbuskar fanns också tillsammans med de övriga träden, och i kärdrågarna växte al, och kanske även en del ask. Det gjorde det uppenbarligen åtminstone vid den där torpet Äskedalen byggdes upp (Blå nummer 40: Sudermanlands nybyggen ransakade 1674, fol. 113v. RA; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 254, RA).

Bristen på större träd bestod under långa tider. Efter eldsvådan 1669 hade det till exempel blivit nödvändigt att köpa timmer på andras mark för att kunna bygga upp gården igen (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223). Ett drygt halvsekel senare fanns "[s]kog allenast till giärdsell och wedebrand, men timber är mehra alt intet" (Ibid, fol. 676). Det område där träden tycks ha haft bäst möjligheter att få växa sig större tycks var skogsområdet närmast säteriet precis norr om Ladäng [Pl. 3]. På en *General Carta uppå Sätegården Barcksätters innehafwande Skogs Egor* finns det noterat att det där vid 1600-talets slut fanns "Smått Timber ibland" (Nilsson Agner 1689, LMS). Åtminstone kring 1700-talets mitt växte sig *Ladängsmon* högre och kraftigare, och på 1780-talet så utgjorde detta parti en "tämmeligen fredad Tall och och Granskog [på] någorlunda Sidländ mark" (Wahlström & Åhrborg 1783, fol. 5, LMS).

Not. 52. Denna bebyggelse utvecklades sedermera till ett avgärdahemman som behållit sitt namn Skalltorp in i våra dagar.

Vedhuggande och kolande

Den bristande tillgången av sågtimmer betydde långt ifrån att Barksätters utmark var trädlös, men de träd som fanns var små (Liljewall 1996, s. 19) och många partier var helt öppna eller glest bevuxna [Pl. 3] (Nilsson Agner 1689, LMS). Torparna och landbönderna högg stora mängder ved, gärdsel och störor till sin nödtorft, och säteriet hade en egen vedhuggare anställd (Boskapslängd 1635, fol. 16, RA). Detta hindrade förstås skogen både från att både växa sig stor, och allt för tät. Naturligt nog flyttade därmed också de uppväxande och de öppna partierna runt på utmarken över tid.

Vid sidan hushållsbehoven höggs även en stor del av den unga skogen av en helt annan anledning. Under 1600-talets första decennier blev den svenska järnproduktionen en betydande samhällsekonomisk verksamhet och järnexporten fördubblades fram till 1640. Alla produktionssteg – med brytningen av järnmalm, smältningen till tackjärn, och smidet till stångjärn – var oerhört energikrävande och skapade en enorm efterfrågan på ved och framför allt träkol. 1612-års adelsprivilegier hade givit frälset en oinskränkt rätt till handel med avkastningen från sina hemman. Sammantaget gjorde detta att den gran- och tallskog som fanns på Barksätters utmarker därmed även fick ett handelsvärde (Gadd 2000, s. 38; Ingers 1949, s. 236; Liljewall 1996, s. 45; Lindkvist & Sjöberg 2009, s. 272; Myrdal 1999, s. 301; Östlund 1997, s. 54). För att ta till vara på denna resurs som tidigare endast hade haft betydelse i hushållsekonomin lät därför Gunilla Rosenstråle att anställa en kolare (Boskapslängd 1635, fol. 16, RA) som högg upp ungsbogen på utmarken – likaså vindfällan, torrskog och alla möjliga passande trätillgångar. Allt detta kolades i en mila som han reste på en lämplig plats på utmarken, och kolet som framställdes såldes till järnbruken (Liljewall 1996, s. 18; Sälle 1992, s. 28; Wikström 1881, s. 6-15). Kolningsverksamheten bidrog i hög grad till att hålla utmarken öppen, och den uppväxande skogen togs snart innan den blivit stor. På flera håll låg nedhuggen vegetation och torkade över sommaren innan den höggs upp och kördes till kolmilan på hösten (Liljewall 1996, s. 44). Samma plats för kolningen återanvändes år efter år, och det finns ett flertal kolbottnar på Barksätters marker [Pl. 2] (Fornminnesregistret Västra Vingåker: 640; Östra Vingåker: 104:1; 158; 174; 190; 199, RAÄ).

För att ännu bättre kunna dra nytta av den lukrativa marknaden och skogsresurserna på Barksätters utmark så lät Svante Rosenstråle i likhet med många andra ståndspersoner med kapital att på 1650-talet etablera ett eget stångjärnsbruk. Hammaren byggdes upp vid Lilla Forsa [Pl. 3], och vid hans död delades detta mellan barnen. Den ena halvan behölls under Barksätter fram tills 1720-talets början. Då Forsa bruk så småningom växte ut till en stor inrättning var det dock under andra ägare (Hogner & Thomée 1860, s. 355; Liljewall 1996, s. 45, 58). Kanske fortsatte kolningen på Barksätter även efter att Barksätters lott i stångjärnshammaren hade sålts, men det kan antas att detta utmarksbruk därefter minskade i betydelse. Däremot kom Forsa bruks ständiga behov av marker för kolproduktion att senare under 1700-talet ändå få en stor påverkan på Barksätters utmark (vilket det berättas om i *Delningen av utmarken*, s. 80).

Klövemarken

Kreaturens fick alltid gå att beta på utägorna, och detta var framför allt en viktig orsak till att det var nödvändigt med mycket gräsmarker. Skogen behövde alltså vara ganska gles och luckig. På 1630-talet var det till exempel sammantaget mer

än tvåhundra kor och kvigor som betade på Barksätters område, och därtill kom en mängd får, getter och hästar [Pl. 2] (Boskapslängd 1632, fol. 143, RA; idem 1635, fol. 16-18). För sommarbetets skull svedjades utmarken vilket förbättrade gräsväxten (Sjöbeck 1952, s. 170) och för vinterfodrets skull bedrevs en omfattande lövtäkt [Fig. 32]. Som exempel utfodrades varje får och get med 100-200 lövkärvar varje vinter, för vilket det krävs fällandet av 5-10 stora björkar, eller insamlandet av 2500-5000 telningar (Slotte & Göransson 1996, s. 15f.). Boskapskötseln påverkade alltså utmarken i mycket stor grad och bidrog till att den hölls relativt öppen. Djuren hölls visserligen under uppsikt, men åt där de kom åt av de uppväxande lövträden. Vid flera av hemmanen såsom Sluckstorp, Baggehult, Skalltorp samt Stora och Lilla Forsa hölls det dessutom särskilt mycket getter (Boskapslängd 1635, fol. 16f.; RA). Dessa kunde i synnerligen hög grad hålla tillbaka trädvegetationen genom toppbitning och skalning – och även bita av de nyutsprungna kvistarna på barrträden (Brummer 2010, s. 91).

Under hela 1600-talet var det samfällda mulbetet på Barksätter gott (Jordebok C10, fol. 200). Markerna svedjades regelbundet för att förbättra betet. Betydelsen av detta bruk beskrivs utförligt längre fram. Under det följande århundradet förändrades emellertid användningen av utmarken i mycket hög grad.

Förhagningen

Fig. 32. Lövtäkt av björk. Kärvar på torkning. Foto av Märten Sjöbeck.

Inhägnad på klöveträdet (utägorna) kallas hage. Hag = Hägnad.

Märten Sjöbeck 1931

[K]löfveträdet [...] brukades af bya-laget samfäldt till betesvall, efter den enkla grundsatsen, att "klöf skall gå emot klöf, som gammalt och fornt varit hafver". Slutligen fann man likväl fördel vid att [...] skifta, och uppsätta en enkel hägnad [vilket kallades] ett hag, och att uppsätta ett hag är att hägda [...] hvaraf svenska ordet hejda ∴ hindra, uppehålla. Hvarje med hag omgifven skift af klöve-trädet erhöi nu namn af en hage.

Gunnar Olof Hylltén-Cavallius 1868

Under hela medeltiden och fram på 1600-talet hade alla djur på Barksätter, med några få undantag, släppts på utmarken. Dragdjur och sådana kreatur som behövde uppsikt, som till exempel kalvar eller sjuka djur, hade visserligen hållits på gården, och dessa fick då beta i åkerns trädsgårde [Fig. 34]. Detta hade då fungerat som en slags hage, och varit tillräckligt nog.

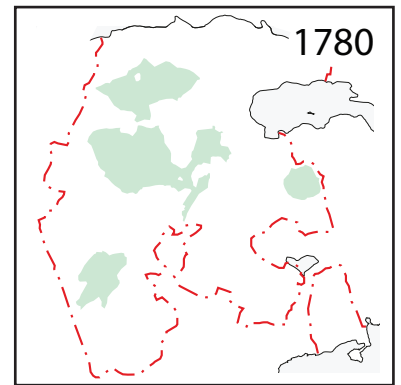
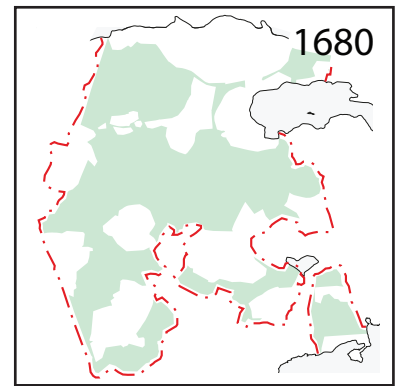
På 1630-talet hade landbönderna vid några av Barksätters underlydande gårdar inrättat någon enstaka beteshage och detta fanns vid Munketorp, Ramninge, Erikstorp, Sluckstorp, Lilla Forsa, Toltp och Getskav. Övriga landbogårdar och samtliga torp saknade dock inhägnad betesmark [Pl. 2] (Jordebok C2, fol. 64f., 68f., 148f., 161, RA; Idem C3, fol. 187; Larsson Tresk 1634, fol. 1f., 5, RA). De tidigaste hagarna var oftast ursprungligen gräsvallar som användes för slätter, men efter att höskörden var bärgad släppts djuren in på efterbete. Efter hand vidgade landbönderna hägnen till

att omfatta också skog, backar och bergig mark, alltså sådana områden som inte var värdefull för slätter, men som ändå var av betydelse för betet. Slutligen inrättade de renodlade beteshagar endast avsedda för bete, men ingen slätter. Drygt ett halvsekel senare hade närapå samtliga landbogaårdar och torp hagar i anslutning till sina inägor, eller hade åtminstone delat upp sina ängsmarker i gården, vilket gjorde att dessa kunde fungera som hagar [Pl. 3] (Jordebok C10, fol. 200-211, RA). Fortfarande fanns gott om samfällt brukad utmark, men under den nästföljande hundraårsperioden intogs så många ytterligare hagar att det i början av 1780-talet bara fanns några små spillror kvar av den ursprungliga gemensamma utmarken som inte gjorts enskild [Fig. 33-1 & 33-2]. Av "Stora skougen" (Blå nummer 40: Sudermanlands nybyggen ransakade 1674, fol. 112f., RA) återstod då endast fem mindre områden, *Ladängsmon*, *Römossehultet*, *Qvastorpsmon*, *Grantorpsmon* samt *Lilla skogen vid Näset*, och dessa reserverades då enbart för skogsväxt istället för flera samsande markanvändningsområden [Fig. 35] (Wahlström & Åhrborg 1783, fol. 59f., LM).

Det fanns flera anledningar till hagmarkernas kraftiga expansion under 1700-talet. Med de allt fler torpintagorna på utmarken [Fig. 18] uppstod naturligtvis en situation där många hade anspråk på samma betesmarker, och idéer om att enskilt brukad mark kunde skötas mer effektivt låg i tiden. En fördel med de inhägnade betena var att det blev lättare att främja en god gräsväxt genom att styra betet mellan olika hagar. På samma sätt blev det lättare att kontrollera återväxten av träd (se vidare i *Skapandet av björkhagarna*, s. 85), och dessutom behövdes inte heller samma uppsikt över djuren som tidigare.

Säteriets hagmarker

Barksätter inrättade sina hagar i samband med omvandlingen till storgods under 1600-talets första halva. I takt med att allt fler torp och gårdar byggdes upp på området otillgängliggjordes många av de goda betesmarkerna då dessa lades inom hank och stör för att istället användas till slätter- och åkerbruk. Detta innebar att det

1 : 100 000

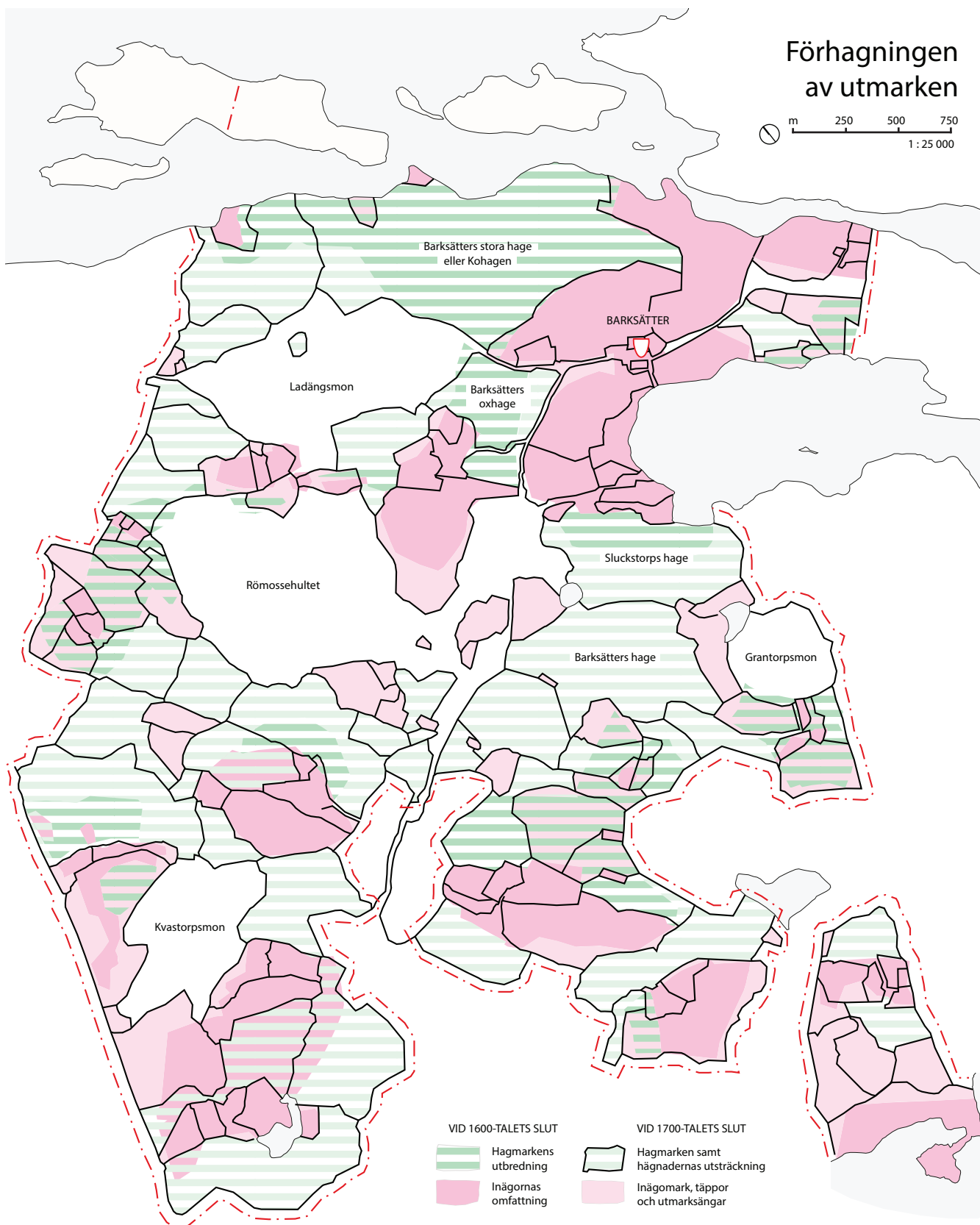

Fig. 33-1 & 33-2 (ovan). Av den tidigare stora utmarken (grönmarkerad) återstod endast mindre rester under 1700-talets andra hälft.

Fig. 34 Dragdjur som oxar och hästar var viktiga att ha nära gården och fick därför gå i hagar alldeles i anslutning till inägomarken. Oxfororna användes länge vid Barksätter, och på bilden från omkring 1910 transporteras gårdsel och stavar hugget av ungskog. Okänd fotograf.

Förhagningen av utmarken

m 250 500 750
1 : 25 000

blev ett hårdare betestryck på de kvarvarande markerna i och med landböndernas och torparnas alla kreatur. En viktig anledning för säteriet att inrätta hagar var alltså att förbehålla de bästa betesmarkerna åt den egna djurbesättningen. Till exempel stängslades hela strandområdet mot Viren av från den gemensamma utmarken för att bli en kohage (Jordebok C10, fol. 200f., RA), och fortfarande idag kallas skogsmarken norr om gårdens åkermarker just för *Kohagsberget* [Fig. 35 & Pl. 4] (Fastighetskartan 2009, LM). Området hade innan det inhägnades i långa tider utgjort goda betesmarker, och i hagens nordligaste ända hade det förut funnits en fäbodvall till Barksätter (Boskapslängd 1635, fol. 18, RA). Den mycket långa gårdesgården var möjlig att upprätta och sköta om med hjälp av de dagsverkskyldiga frälsebönderna och torparna och hagen kunde därför vara mycket stor. De övriga landbogårdarnas hagar var vid 1600-talets slut i jämförelse mer än fem gånger så små.

Ute på näset hade Barksätter ytterligare en liten hage, vilken uppenbart var inrättad för att stänga av dessa sidvallsmarker från allmänt bete, framför allt från torpet bredvid och granngården Kvarngölet. Denna hage kom sedermera att användas som slättermarker (Jordebok C10, fol. 200f., RA).

Vissa kreatur var viktiga att ha nära gården, och för dragdjuren hade Barksätter en oxhage mellan de bägge större åkergårderna och Ladängs inägor [Fig. 35 & Pl. 3]. Denna bestod av sidvall med gott bete. Under 1700-talet utökades den med ytterligare bergsmark åt västra gårdet till (Ibid; Wahlström & Åhrborg 1783, ÖVA). Den mindre Ruddamsängen bredvid användes under 1600-talets slut som kalvhage (Jordebok C10, fol. 200f., RA), och hästarna fick gå på "hästhag lärdet" [Fig. 22] (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 224, RA), det vill säga på åkerträddorna.

I samband med att allt större områden av utmarken gjordes enskild under 1700-talet inrättade Barksätter ytterligare en hage strax söder om Sluckstorps betesmarker [Fig. 34]. Denna var närapå lika stor som kohagen men bestod av jämn och slät vall. Uppe vid vägen mot Beckershov hade hagen sin ingång och där byggdes det upp ett fähus. På så vis behövdes inte djuren tas hem till ladugården i samma omfattning som annars (Graff 1820, LMS; Wahlström & Åhrborg 1783, ÖVA).

Överlag främjades lövträdsvegetationen i Barksätters hagar under 1700- och 1800-talen (se vidare i *Svedjebuket formade landskapets vegetation*, s. 83 och *Skapandet av björkhagarna*, s. 85). Denna omvandling från barrskog till lövskog var en process som tog sin tid. Kohagen var under 1600-talet bevuxen med "tall, biörk och gran skough" (Jordebok C10, fol. 200, RA), men under det följande seklet gallrades mycket av barrskogen bort så att lövträden istället blev dominerande. Oxhagen var till en början helt öppen, men de sidlänta partierna blev under 1700-talet bevuxna med lövskog (Ibid; Graff 1816-18a, fol. 56, LM; Wahlström & Åhrborg 1783, fol. 5, LMS). Den senare intagna hagen utanför Sluckstorp var på 1700-talet förhållandevis öppen, och där hade det inte hunnit utbildas särskilt mycket lövträdsvegetation. Vid 1800-talets början hade den istället blivit beväxt med ung barrskog (Graff 1816-18a, fol. 56, LM; Wahlström & Åhrborg 1783, fol. 5, LMS).

Fig. 35 (föregående sida). Under 1700-talet hägnades närapå all samfäll utmark in till enskilda beteshagar och nya torpintagor. Alla gårdesgårdar kring de ljusare partierna sattes upp under 1700-talets lopp. De vita kvarvarande bitarna reserverades sedan främst för skogsväxt.

Delningen av utmarken

Såsom Skougarne här uthi Landzändan äre mycket dyrbare, och begynna tryta, så yppas däraf också många flere trätor; Fördenskull will det och wara deste nödigare att det giörs deelning Sochnar, byar och böndher emillan, hwilket iagh och så mycket Landtmätaren hinner, jämwäl wederböranderne kunne sämjas om, allt effter E. K. Maij:ttz Skougzordningz anledning, låter ställa i wärcket.

Kongl. Maij:ttz Nådige Förordning och Stadga om Skougarne i Rijket, huru dee skole här effter blifwa af Äganderne och andre brukade och i acht tagne. Förbättrat på Rijkzdagen uthj Stockholm. Sub dato 29. Aug. A:o 1664.

Samma idéer som under 1700-talet drev på utvecklingen mot enskilda betesmarker verkade även för att individualisera andra samfällt utnyttjade marker (Sporrong 1984, s. 143). Statsmakten hade med skogsförordningen avsikten att främja delning av utmarker för att tvister skulle kunna undvikas, men nog torde det varit så att det ofta var just sådana som föranledde avvitrningen av de samfällda utägorna. Under hela detta sekel pågick det en konflikt kring äganderätten till Barksätters utmark, vilket slutligen fick sin utgång genom ett domstolsbeslut på 1780-talet (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 85-87, 95-124, 125-129, 280f., RA; Wahlström 1780, LM; Wahlberg & Åhrborg 1783, LMS). Granngården Beckershov hade sina utmarker samfällda med Barksätter, och ägarna till gården ville dela upp utmarken mellan gårdarna. Under 1600-talet hade som bekant Ramninge - på vars marker säteriet Beckershov uppbyggts - varit en landbogård till Barksätter. I ett arvsskifte delades dessa ägor upp (se *Arvsskiftet 1663*, s. 33), och ursprunget till tvisten låg i släktmotsättningar som uppstått i samband med reduktionen vid seklets slut. Konflikten blev sedan varaktigt djupgående då Beckershov begärde att utskifta "sin andel af Barksätters och Ramninge gemensamma skogsmark" (Hogner & Thomée 1859, s. 148). Detta är särskilt tydligt vid en jämförelse av två kartor från slutet av 1600-talet som de olika ägarna lät uppräta. Dessa ger uttryck för de vitt skilda uppfattningarna om var gränsen mellan egendomarna borde sträcka sig (Nilsson Agner 1689, LMS; Utter 1695, LMS). Det hela kunde emellertid aldrig fullständigt lösas. Arvtagarna till Beckershov hade sedan sinsemellan långdragna konflikter kring olika anspråk på egendomen. Först sedan både Beckershov och Barksätter hade gått ur dessa ägarfamiljers händer kom det till ett avgörande om oenigheten kring den oskiftade skogsmarken. Då var det inte längre olika familjeintressen som låg till grund viljan att avvitra utmarkerna, utan att Beckershovs nya ägare Carl Gustaf Indebetou (f. 1726 † 1791) tillika brukspatron vid Forsa bruk såg en chans att tillskansa sig mer skog. En ständig tillgång till träkol var naturligtvis en avgörande faktor för brukets verksamhet (se *Vedhuggande och kolande*, s. 75) och bruksägaren gjorde vad som stod i hans makt för att komma över

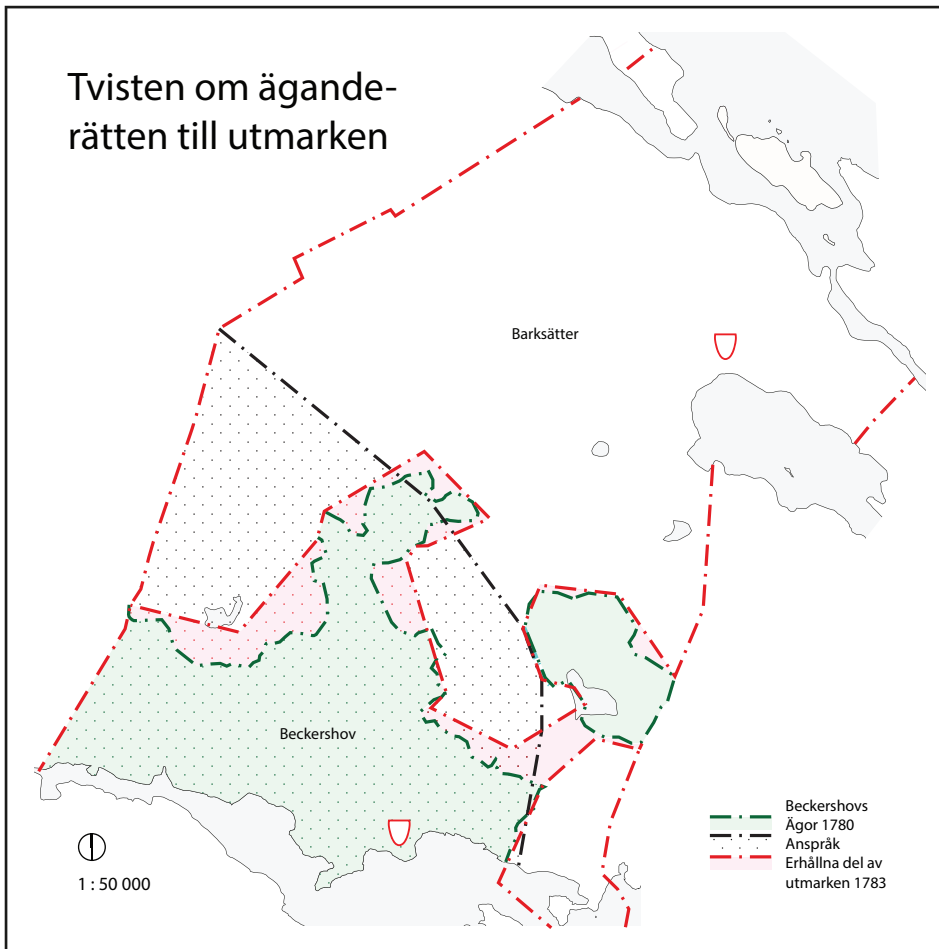

Fig. 36. Ägarna till Beckershov ville utskifta den samfälliga utmarken och gjorde anspråk på ett större sammanhängande område. Oenighet mellan de bägge gårdarnas ägare rådde i närapå ett helt sekel innan frågan slutligen avgjordes i Svea hovrätt 1783.

mer skogsmark. På Oppunda häradsallmänning hade bruket till exempel inskaffat en stor rekognitionsskog [Not. 53], och en delning av Beckershovs och Barksätters skogsmark skulle naturligtvis innebära ytterligare ett viktigt tillskott (Hogner & Thomée 1859, s. 142, 149; Svenskt biografiskt lexikon, bd. 19, s. 773; Tham 1852, s. 327). 1778 vände han sig till landshövdingen med begäran att lantmätaren Gothard Wahlström skulle upprätta en rågång för att göra den samfälliga skogsmarken till enskild egendom (Wahlström 1780, fol. 9f., LM). Hans anspråk omfattade det område som redovisades på den tidigare nämnda kartan över Beckershov av Peter Utter från 1695 (Ibid., s. 3). I rättegången i Svea hovrätt som följde gjorde naturligtvis det juridiska ombudet för Barksätters ägare greve Claës Lewenhaupt allt i sin makt för att vid den förestående skogsdelningen att hans klient skulle förlora så lite som möjligt av den mark som ansetts tillhöra Barksäter. För att göra Beckershovs möjliga andel av hela ägoområdet så liten som möjligt yrkade han att skogen skulle delas mellan de tre bolbyarna Barksätter, Sluckstorp (bägge till Lewenhaupt) och Beckershov. Därtill yrkade han på att "Ramningen Näset bör inbegripas under den samfälliga rågången och det så mycket mera, som förutan det, att Ramninge av ålder före Bäckershofs och Barksätters Skattläggningar varit uti en possession med Barksäter" (Wahlberg & Åhrborg 1783, fol. 2, LMS). Det senare tilltaget

Not. 53. En mot avgift uppläten skog (Liljewall 1996, s. 50)

lyckades emellertid inte eftersom Ramningenäset, eller Beckershovsnäset som det heter idag, redan ansågs som Beckershovs "enskifta skog" (Ibid). Sammantaget innebar domen att Barksätters förlorade delar av utmarken, om än inte till den omfattning som Indebetou gjort anspråk på [Fig. 36].

Under rättsprocessen uppmärksammades dessutom att prästbostället Kvarngölet låg under samma bolby. En mindre hage bröts då ut ur Barksätters betesintagor utanför Sluckstorp (Ibid), och knappt fyrtio år senare gjordes därefter en formell avvittring ur bolbyn [Fig. 16]. Då räknades marken endast från Barksätters kvarvarande ägor, och vid detta tillfälle bröts ett större område ut kring den tidigare erhållna hagmarken. Detta omfattade en större skogslott vid Römossehultet, samt även torpen Borgölet, Hällstugan och Sandstugan. Även ägorna vid torpet Krogen som låg på Näset betydligt närmre Kvarngölet fränföll Barksätters vid samma tillfälle (Graff 1820, LMS).

Svedjebruket

Svedjornas nyttigheter

Swediandet; thet är, afhugga, nederfälla, bränna och uti askona [Not. 54] utså råg, rofwor och hafra, och sedermera thäraf äga god och ömning betesmarck, samt på beqwäm ställen uppröja åkrar och slotland [Not. 55]; etc. har så gängse och brukeligit warit ifrån hedenhös tider.

Olof Broman, 1700-talets början

Bruket med att svedja utmarken utgjorde basen för djurhållning och odling, i synnerhet i områden med sura moränjordar, och metoden var där det grundläggande sättet för intagande av nya ängar och åkrar. Ofta missuppfattas och reduceras svedjebruket till vad man uppfattar som endast en primitiv form av sädesodling, men det är i det inledande citatet värt att fästa betydelse vid den *ymniga betesmarken* (Forssell 1884, s. 89f.). Märten Sjöbecks ord får framhäva innebörden av Bromans utsaga; "[s]vedjebruket genomlöper som en röd tråd hela vår bofasta kultur, och elden begagnades framför allt i *betesförbättrande* syfte, även om varaktigheten alltid blev kort" (Sjöbeck 1952, s. 170f.). Detta var alltså en form av *röjningsgödsling* som ökade markens produktivitet (Idem 1963, s. 210; Romell 1966c, s. 186; Granlund 1961, s. 20).

Då marken röjdes och svedjades frigjordes bunden marknäring. Konkurrensen om vatten och näring från träden minskade och mer ljus nådde marken. Askans innehåll av basiska ämnen höjde jordens pH-värde. Daggmaskar och bakterier övertog svamparnas roll som nedbrytare, och markstrukturen förändrades; humusskiktet omvandlades från mår mot mull, jordmänen från podsol mot brunjord (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 78; Sjöbeck 1953a, s. 264).

Förutom de förbättrade gräsmarkerna genererade svedjebruket samtidigt ett flertal andra ekonomiska nyttigheter. Ett vittnesmål från bygden 1761 rörande svedjandet kan vara intressant att återropa i sin helhet: "Swedja, som här kallas göla, brukas så på sjelfwa skogen, af dem som hafwa den samma någorlunda tilräckelig, som uti ängar och beteshagar: sker det med försiktighet, då jorden ej är

Fig. 37-1, 37-2 & 37-3. Svedjebruket gick till så att skogen höggs ner det första året. Nästföljande år brändes det torkade riset och i askan utsåddes rågen som kunde skördas det tredje. De följande åren gavs en god gräsväxt med uppväxande lövträdstelningar. Foto av Gustaf Boge & Ragnar Westfelt.

Not. 54. Askana.

Not. 55. Slätterland, ängar.

mycket torr, växer å swedjelandet någorlunda skog igen: men brennes jorden för mycket, så wankas ej annat än små marbuskar; brinner matjorden alldeles bort, blir stället för ewärdeliga tider aldeles kalt och bart, så framt ej någon björk (Gemene man säger och tror, at om swedjeland itändes med näfwer, så skall därefter wäxa björk) finnes i negden, hwars frö kommer at rota sig i askan med den utsädda säden. Swedjelanden säs allenast et år med winterråg, som gemenligen blir ganska drägtig, och brukas til utsäde på åckern: sedan lägges de til betesmarken, och om de äro lagom brända kunna de tjäna därtill 10 å 12 år, innan skogen åter hinna förqwäffa gräsväxten.” (Åvall 1935, s. 15).

Arbetet skedde så att ett område markerades ut för svedjan och första hösten lukades sedan marken. Under vintern plockades värdefullt såg- och byggnadstimmer ut om sådant fanns, och till våren höggs övriga barrträd ner för att torka ett år (Palmstierna 1825, s. 82). Björken höggs naturligtvis först senare i juli när dess lövfoder var moget och kunde tas tillvara åt fåren [Fig. 37-1] (Broman 1954, s. 88; Åvall 1935, s. 16). Följande höst höggs sådant som kunde duga till ved, och denna fraktades hem på vinterns slädföre. Vid andra årets midsommar brändes svedjan med det då väl torkade riset [Fig. 37-2]. Pinnar som aldrig förbrändes samlades sedan upp innan svedjerågen krattades ner på hösten. Efter en god rågskörd [Fig. 37-3], och en till betet ymnig gräsväxt kom så småningom ”små buskar börja uppskjuta; är marken tjenlig blir detta så tätt som en hampåker. Då wäxa de sedan fort nog” (Palmstierna 1825, s. 82f.) med klena, långsmala stammar som efter 10-15 år gallrades för att erhålla en ”ofantlig hop” stavar [Fig. 37-1]. Dessa användes till gärdesgårdar, taktäckning och dylika ändamål. Eftersom trädslagen hade olika egenskaper och förekom i olika mängd, värderas de därefter. En uppgift från mitten av 1860-talet gör till exempel gällande att ”ett tjog stör” av de vanliga trädslagen var värda 20 öre, medan samma mängd av asp 50 öre (Dernelid 1995, s. 34).

Eftersom flera svedjor i olika stadier var i gång samtidigt fanns det därför nästan alltid en god tillgång på råg, bra bete och stavar (Hyltén Cavallius 1868, s. 105; Palmstierna 1825, s. 82f.; Sjöbeck 1963, s. 201).

Svedjebruket formade landskapets vegetation

Svedjeröjningarnas huvudmål var betesförbättring, och verksamheten utmynnade i frambringandet av saftig ungskog lämplig för betesbruk.

Mårten Sjöbeck, 1953

Samtida bygdeskildringar som uppmärksammade "[l]undar, trädgrupper eller buskager [som] gävo tillika lugn och täckhet" (Linnerhjelm 1787, återtryckt i Schnell 1937, s. 40) eller "täta lunder av aspar och björkar" (Rudbeck 1831, återtryckt i ibid, s. 73) omtalade helt enkelt de synliga spåren i landskapet av svedjebruket (Sjöbeck 1931, s. 61). Eller som Peter Åvall lakoniskt uttryckte det: "[b]jörk växer på afgölade ställen i ängar och hagar; asp här och där" (1935, s. 15). Även om tall och gran också lätt gick till på den brända marken, så rycktes i synnerhet gärna granen bort med rötterna då den förstörde svedjans bete (Sjöbeck 1965, s. 224). Inslag av enbuskar, samt rönn och sälk kan också tänkas ha förekommit i svedjeuppslagen (Delin 2011,

"Man hugger om wåran, där som icke för mycket tiucker skog ähr, och om tårr såmmar ähr, bränner i Julij månad, och strax däreffter sår och krattar neder säden, achtandes däch, om löffskog ähr ibland, adt man dän intet nederhugger förr än han bliffwer fulllöfwat emädan han däch snarare tårkas och brinner än dän andra. Älliäst brukar man och adt hugga om såmmaren, och låter skogen liggia adt rötas tillsammans ähret omkring, och undertiden längre, thet man kallar Surfälla, hwilken sådan när thet bliffwer wäl tårt, brinner så mycket bättre i iorden. Man bör och achta uthi huggande, adt träna falla iämt äffter hwarandra, item adt man quistar aff grenar och stora trä, så adt allt kommer till adt liggia tätt wid iorden, så haffwer man där ingen nytta utaff. Uthi brännande bör och thet achtas, adt man tager därtill en tårr och warm dag, achtandes däch hwadan wädret bläs, så adt ellden icke föres in på husen, gärdzgårdar, och in uthi skogen adt göra skada. Sämbliga hålla och där wid dän observation, adt om man brukar biörkenäffwer adt uptända ellden mä, skall där äffter gärna upwäxa biörkeskog igän. Män brukar man furustickor, så skall och samma slags skog wäxa istället."

Schering Rosenhane, omkring 1662

s. 17), men på det stora hela förekom inga andra lövträd i större mängd än just björk (Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 78).

Om dagens landskap i bygden särskilt präglas av de öppna åkermarkerna, den täta skogen samt de skarpa gränserna däremellan, så var svedjebrukets landskap rymligare, ljusare, till mycket större grad bevuxet med lövträd och hade i det stora hela en ännu mer varierad karaktär (Hägerstrand 1988, s. 46). ”Det var inte långa stycken, som man kunde vandra genom mörk och tät skog; den bröts oupphörligt upp av gläntor och uthuggningar. Här och var ruttnade en surfälla, på andra ställen bolmade röken från en knastrande och vinande eld, påpassad av folk med våta granruskor i händerna, på andra åter spirade redan rågen mellan svarta stubbar och vitbrända och spruckna stenar. Men vanligast voro de öppna och gröna fallen, där korna vadade bland epilopier och hallonsnår och snubblade över kolblanka rötter; det var gamla svedjeländ, som ännu några år kunde användas som betesmarker.” (Stähle 1954, s. 21).

Svedjebruket på Barksätter

Svedjebruket hade stor betydelse i hushållningen vid Barksätter från de allra äldsta tider, fram in på 1800-talet. De första beläggen är som tidigare visats av medeltida ursprung eller från järnålderns slut (se avsnittet *Allmänning och utkantsbygd*, s. 16). Både det björkdominerade landskap som gården namngavs efter, och den på bolbyn tidigt upptagna gården Kvarngölet (belagd i skrift första gången 1432) vittnar om svedjandets allmänna förekomst. Vid tiden då hertig Karl ägde Barksätter angav en hushållsordning för hans gårdar ”Ithem skal war gårdzfougte låte huge årlige Suedieland” (citerad i Romell 1952, s. 58). Omkring ett kvartssekel senare, nämligen 1591, hade landbonden Olof i Sluckstorp ett svedjeländ på utmarken från vilket han skördade 3 ½ tunnor svedjeråg, motsvarande omkring 500 liter säd (Södermanlands handlingar 1591:11, fol. 193, RA).

I lantmäteriakterna för Barksätters marker omnämndes svedjebruket 1634 ”svidie skogh” och ”svidiemark” (Jordebok C2, fol. 149, 165, RA), i slutet av samma århundrade ”afrogd mark” (Nilsson Agner 1694c, LMS) och ett sekel senare ”afgöljad” mark (Wahlström & Åhrborg 1783, fol. 60, LM). Noteringarna gjordes inte systematiskt. Däremot finns det flera belysande exempel på svedjebrukets produktiva betydelse och inverkan på landskapsbilden i lantmäterihandlingarna från 1800-talets första hälft. Vid denna användes metoden inom hägnen, och ”svedjandets återkom, så snart hagarna blifvit för täta eller den gamla ängen allt för tufvig” (Forssell 1884, s. 90). Till hemmanet Baggehult finns då omfattande lövängar (Ibid., fol. 46f.), som hade utvecklats ur marker som vid 1600-talets slut knappast varit lika produktiva. Dessa hade i lantmäteriprotokollet tidigare kallats ”berg och steenmarck”, ”ljungwall med stenig marck och små Biörckskough”, avröjd mark, och en stenig hage med ”små Biörck och tallbuskar” (Nilsson Agner 1694c, LMS).

Ytterligare belägg ges i beskrivningen av de hårdvallsbackar som låg inom hägnaderna till Sluckstorps *Storsjöäng* vid Tislängens strand. Där hade dessa svedjats, men bara till en viss del, och vegetationen var därefter. De var ”dels stenige, med Ljung och Barrskog bewäxt [...] dels afgölade och med små löfskog bewäxt” (Graff 1816-18a, fol. 44, LM) och detta visar tydligt *svedjeröjningarnas* betydelse för uppkomsten av lövvegetationen.

Fig. 38. Förvuxen tidigare hamlad björk.
Foto av Märten Sjöbeck.

Fig. 39 (nästa sida). Då utmarken var ohägnad bestod vegetationen till stor del av tall och gran, och gräsväxten togs av kreaturen så fort den kom upp. Genom att omgärda vissa områden med hägnader kunde gräsväxten fredas och betet styras i högre grad. Även den uppväxande lövvegetationen som spirade efter att markerna svedjades kunde skyddas på samma vis. Genom att stänga av hagarna från kreaturen tills träden växt sig tillräckligt höga för att inte nås av de betande kreaturen så var det möjligt att utbilda de klassiska sömländska björkhagarna, och Barksätters utmarker omformades till ett i stora drag lövträdsdominerat landskap.

Samma sak ses också i beskrivningarna av den lilla hage norr om torpet Östmossen som 1818 beskrivs som "tuffig och sidländ mark samt aldeles afgölad" (Ibid., s. 47) knappt 25 år senare var bevuxen med lövskog (Leatz 1842a, s.6, LM).

Skapandet av björkhagarna

Det bör understrykas vilken avgörande betydelse hägnaderna hade för lövskogens framväxt, eftersom dessa fredade de uppväxande plantorna i etableringsfasen [Fig. 39] (Sjöbeck 1939, s. 149; idem 1947, s. 39; idem 1966a, s. 239f.; idem 1967, s. 21). Vid behov lät man sålunda stänga av vissa hagar eller backar (Graff 1816-18a fol. 48, 53, 55, LM), vilket syns i protokollen som exempelvis "afstängd kalvhage med ung löfskog" (Ibid., fol. 48). Sedan träden vuxit till sig gallrades de kraftigt så att ett passande förhållande mellan träd- och gräsväxt erhöles. Detta förbättrade gräsets frodighet och de träd som sparades blev sedan ofta hamlade [Fig. 38] (Romell 1966c, s. 187; Sjöbeck 1941, s. 27; idem 1963, s. 201).

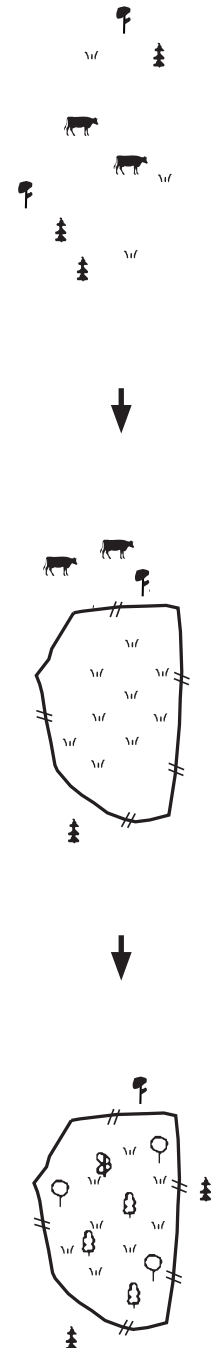
Att först svedja, och sedan skydda den uppväxande lövvegetationen, samt att slutligen gallra var alltså alla konkreta åtgärder som gjordes för att förbättra markens produktivitet och för att skapa de sörmländska björkhagarna (Sjöbeck 1931, s. 64).

De sista svedjorna

När Barksätters samfällda utmark gölades sista gången är obekant, men under 1700-talet hade allt större del av denna upptagits av hagmark, och de resterande bitarna, Römässehultet, Ladängsmon, Qvastorpsmon och Grantorpsmon, tycks redan under detta sekels slut värderats främst för sina träresurser snarare än betet (Wahlström & Åhrborg 1783, fol. 59f., LM). Svedjebruket kunde leva kvar endast så länge som skogen tillmättes ringa värde (Sjöbeck 1931, s. 66). De sista svedjefallen höggs och brändes därför uteslutande i hagar och på backar (Graff 1816-18a, fol. 43-57, LM).

Markägarna reglerade förstas vad arrendatorer och torpare hade lov till och kunde förbjuda bruket att bränna svedjeland. Då Anton Thure von Eckermann arrenderade Barksätter med underlydande gårdar 1840 förband han sig i kontraktet att "ej göla eller fälla skog utan [ägaren Claes Casimir Lewenhaupts] enskildta medgifvande" (von Eckermanns familjarkiv III:3:4: Arrende Contract, 14 mars 1840, fol. 1, punkt 3, RA). Han var tvungen att vårda skogen och anmäla "all ävärkan, alt olofligt Svedjande ock fällande af skog til Löftäckt, til gårdsel, stör, Byggnadsvirke, Sågstockar m.m." (Ibid, fol. 3, punkt 5). Inte sällan utfärdades förbud mot gölningen vid ägarskiften (Eneroth 1869, s. 76, 78), men trots att Barksätters nye ägare från 1846 Carl Ludvig Sundberg - som också blev ökad för sin snålhet med skogen (Eriksson & Franzon 1990, s. 28) - så fortsatte bruket ännu en tid. 1853 noterades under en husesyn "Ett Göhles huggning" bland torpet Uddens ekonomiska tillgångar (Sundberg 1853, fol. 3, ÖVA). Fortfarande knappt tjugo år senare växte svedjenävan (*Geranium bohemicum*) flerstädes vid Barksätter och Skalltorp rapporterade Knut Fredrik Thedenius i sin sörmlandsflora (1871, s. 190). Denna ettåriga ört framspirade alltid på gölena, men också bara där och endast året efter att marken bränts.

Det var landbönderna och torparna som i det längsta höll fast vid

den gamla brukningstraditionen. Det torde dock inte vara lång tid efter botanistens besök som svedjenävnornas frodiga tuvor sågs för sista gången. Tidens jordbruksrationalisering och skogsbrukets utveckling mot en näring i sin egen rätt med fokus mot timmerproduktion, betydde till sist slutet för svedjebruket. 1800-talets omfattande sjösänkningar innebar också ett nytt bruk för att förbättra markernas avkastning som kunde ta det gamlas plats. Olof Eneroth konstaterade mot periodens slut att ”det befanns i långliga tider lättare odla bygd genom eld, d.v.s. genom svedjande och rödjning än på den våta vägen. Det var lättare att hugga ned skogen och göra åker deraf än att tappa sjöarne och kärren. Det behöfdes också större, samlade krafter, för att bli herre öfver vattnet än öfver svedjeelden och skogen. Så förklara vi oss åtminstone [...] östra Wingåkersbygdens historia. Det är först i sednare tider som odlingen fått de krafter som behöfvas för att med större fart utbreda sig öfver sådana bygder. Och än i dag fortfar i dessa bygder denna sjöarnes odling. Det är grafvarnes verk – afloppsgrafvarnes nemligen” (Eneroth 1869, s. 122).

Vid början av 1900-talet hade svedjandet definitivt spelat ut sin roll som markförbättringsmetod. 1930 lade jordbrukskonsulenten Albin Norrgård vid Södermanlands läns hushållningssällskap fram en rapport för hur de då försämrade betesmarkerna på Barksätter som inte svedjats på länge skulle kunna öka sin avkastning genom gödsling, kalkning och insåning av foderväxter som vitklöver och ängsgröe. De försumpade delarna dikades ur, marken planades ut och tuvor höggs bort, samtidigt som en stor mängd träd och buskvegetation upprotades eller utrotades med upprepad skottslätter (Norrgård 1930, fol. 3f., ÖVA). Samtidigt försvann många hagmarksträd märkta av långa tiders lövtäkt [Fig. 38]. Dödsdomen för den för landskapsbilden så karaktäristiska björkhagen hade emellertid fallit redan i samma stund som svedjandet upphörde (Selander 1955, s. 123).

Ett sista övergripande exempel på markens utveckling genom svedjebruket in till 1900-talets första del får sammanfatta betydelsen denna hävdform hade för landskapet;

Hagarna öster om landbogården Erikstorp utgjordes under 1600-talet av stenbackar, och stenig betemark med al, björk och unga tallar (Nilsson Agner 1694d, LMS; Jordebok C2, fol. 69, RA). Tillgången på al betyder att betet torde varit av gott slag, eftersom mycket näring tillfördes markens gräsväxt varje gång då detta kvävesamlade träd höggs tillbaka (Sjöbeck 1964, s. 152). Kanske togs merparten av träden bort, eftersom det i slutet av 1700-talet uppgavs att hagarna förutom av stenbackarna bestod av moss- och sidländ mark. Detta tyder på att vattnet inte längre sögs upp av trädrötter i samma omfattning. I alla händelser försämrades marken och vid början av 1800-talet angavs betet som klent. Marken svedjades då och drygt 20 år senare var detta en återigen en ”bättre betemark”. Vid rationaliseringen och sammanslagningen med Barksätter 1856 togs en del av marken upp till åker medan den andra fick kvarstå som betemark (Ericsson 2000, s. 19f.; Graff 1816-18a, s. 50, LM; Leatz 1842a, s. 6, LM; Wahlström & Åhrborg 1783, s. 59, LM). Fortfarande 1930 stod denna som en god representant för den praktfulla, och genom gölning skapade sörmländska björkhagen med frodig gräsväxt och spridda hamlade träd (Sjöbeck 1941, s. 27). Hagmarken beskrevs då av Albin Norrgård i rapporten *Utlåtande angående ifrågasatt anordnande av*

Fig. 40. Barksätters skogsarbetslag någon gång i början av 1900-talet, av okänd fotograf. Notera att skogen är olikåldrig och att mannen längst till vänster i bild håller en klave för mätning av trädstammarnas diameter.

kulturbete vid Barksätters gård och jordbrukskonsulentens tjänstemannaformulering lyder: "Hagen är nu beväxt med medelålders eller äldre lövskog, mest björk och asp. Beståndet är dock ganska glest, så att gräsmattan under är tämligen godartad." (Norrgård 1930, s.5, ÖVA). Därefter togs all trädvegetation bort, och hagen förbättrades enligt den nya tidens metoder (Ibid.). Så försvann slutligen de sista spåren av denna flertusenåriga landskapshävd kallad svedjebruk.

Skogsbruket

Vid samma period som svedjandet förlorade sin betydelse för bruket av utmarken, så kom skogen att bli allt mer värdefull, och det moderna skogsbruket växte fram (Sjöbeck 1931, s. 66). Förhagningen av Barksätters utmarker bidrog i hög grad till att den kvarvarande skogen fredades för att kunna växa till stor – till skillnad från hur skogen hade hanterats under 1600-talet. Förmodligen innebar detta att landbönderna och torparna inte längre fick tillgång till dessa, utan nödgades att hålla till godo med den skog de kunde spara i sina hagmarker.

1783 fanns det välbevarad stor barrskog på Ladängsmon och en god skog på Römossehultet (Wahlström & Åhrborg 1783, fol. 59f., LM). I slutet av 1810-talet ansågs den fortfarande som en "växtlig mark med jemn barrskog till alla nödvändiga behof" (Graff 1820, LMS) och då hade även Qvastorpsmon vuxit till sig och hade behållen skog (Idem 1816-18a, fol. 56, LM). Långt in på 1800-talet fortsatte sådant som ved, gärdsel, störrar, byggnadsvirke och sågstockar, liksom en och annan slöjdbjörk att vara viktiga delar av hushållsekonomi (von Eckermans familjarkiv III:3:3 Räkenskaper April 1842, fol. 3, RA; idem III:3:4: Arrende Contract, 14 mars 1840, fol., fol. 3, punkt 5). Det förefaller dessutom som att en del träresurser gick på avsalu. 1840 hette det att "[s]kogsmarken är vidsträckt, och har alltid lemnat skogseffekter utöfver gårdens behof" (Bodin 27 november 1840, s. 4). Allt detta präglade förstås hur skogarna sköttes. De hade både större och mindre träd, bestod allra mest av gran och tall, och blev i högre grad tätare än vad de tidigare varit

(Graff 1816-18a, fol. 56, LM; Wahlström & Åhrborg 1783, fol. 59f., LM).

1837 var granngården Sävstaholm först ut i bygden med att införa så kallad ordnad skogshushållning med trakthyggesbruk och skogsplantering. Under 1800-talets andra halva ökade priserna på alla skogsvaror kraftigt (Lundgren 1873, s. 68), och då fick Barksätters ägare Carl Ludvig Sundberg upp ögonen för den nya tidens skogsbruk. Han var synnerligt snål för att kunna spara på skogen, och de anställda på gården fick knappt någon ved att elda med, utan bara ris (Eriksson & Franzon 1990, s. 28). Hans son Axel Sundberg som sedan tog över gården intresserade sig mycket för skogsbruket och var ledamot för Södermanlands län skogsvårdsstyrelse. På gården inrättade han en såg och en träullsfabrik för att kunna förädla sina skogsråvaror [Fig. 18-7, Fig. 34 & Fig. 40]. Då brukarna på flera av torpen fick friköpa dessa i slutet av 1920-talet behöll han mycket av deras gamla hagmarker för skogsodling (Rask 2004, s. 170; Skogsvårdsföreningens tidskrift 1903, s. 311; Åkerhielm 1930, s. 47).

Under 1900-talet fortsatte skogsbruket att spela en stor roll i gårdens ekonomi och i takt med att jordbruk och animalieproduktion gick tillbaka blev skogen till sist Barksätters huvudsakliga produktionsinriktning (Edling 2010, s. 593, 595f.). Framför allt planterades gran, men även tall. Idag är inte bara alla de vidsträckta gamla utmarkerna skogsplanterade, utan även många av de nedlagda bosättningarnas åkrar, ängar och hagar (Ericson 2000, s. 12, 30f., 34, 42, 50, 56; Staf 1996, s. 1-5, KSLAB). Från att Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien tog över Barksätter har det också bedrivits en del försöksodlingar på egendomen, vilket innebär att det även planterats något björk, fågelbär och ek, andra lövträd samt exotiska skogsbruksbarrträd (Edling 2010, s. 596; Nilsson 2013a, s. 42f.).

AVSLUTNING

Följande text sammanfattar de större utvecklingslinjerna av Barksätterslandskapets övergripande drag.

Genom historiens lopp har landskapskaraktären kring gården under långa perioder förblivit oförändrad, men så ibland har specifika händelser eller ändrade brukningsmönster gjort att landskapet utvecklats åt ett annat håll. Naturligtvis har de flesta förändringar i detta hänseende tagit en viss tidsrymd i anspråk, och kanske har de inte alltid uppfattats av människorna som bidragit till dem. I ett kondenserat retrospektiv av ett flerhundraårigt tidsspänn som denna undersökning utgör så framträder emellertid ett mönster, där förändringarna många gånger knyter an till en specifik tidsperiod, och där det tydligt går att urskilja ett visst landskap före, och ett annat efter. I vissa fall har förändringarna skapats genom långsammare processer som pågått kanske över ett sekel eller mer, men där det likväl i efterhand tydligt framträder hur den makliga utvecklingen, eller de många små stegen lagda på varandra bidrog till att omvandla landskapet i sin helhet. Självfallet ligger det också i landskapets ofta tröga natur att sådant som förändrade brukningsstrukturer ibland ger märkbar påverkan av landskapsbilden långt senare. Underlåtelse av att hävda landskapet har vid vissa tillfällen också givit upphov till större förändringar. Detta gäller i synnerhet då ett visst landskapsbruk av någon anledning upphört för ett specifikt område, samtidigt som inget annat tagit dess plats. De naturliga processerna har då sedan med tidens gång omvandlat platsens tidigare karaktär.

Många av de större nydaningarna av Barksätters landskap har varit avsiktliga med hänseende till gårdens ekonomiska förhållanden. Den annorlunda landskapsbild

de givit upphov till har endast följt som en konsekvens av detta. Kanske har den inte alltid ens till fullo varit förutsedd av dem som genomdrivit omställningarna. Några förändringar har naturligtvis också genomförts med direkt uppsåt beträffande landskapet. Ibland har de ekonomiska aspekterna då även komplimenterats av sådant som sociala och estetiska mål.

DE STORA LANDSKAPSFÖRÄNDRINGARNA

Ursprungligen hörde det område som behandlas i denna studie till Kolmårdens stora allmanningstrakt, och var främst tätt bevuxet av gran och tall. Sannolikt var det vid slutet av järnåldern som den första stora omvandlingen av landskapet företogs. Bakgrunden var den att klimatet hade försämrats, vilket fick till följd till att de tidigare utnyttjade jordresurserna inte längre var tillräckliga. Ängsmarker och beten behövdes tas upp på utmarken. Näset mellan Viren och Bjälken var lättillgängligt via vattenvägen och hade goda förutsättningar för ängsmarker. Skogen röjdes och svedjades, och istället utbildades gles björkskog uppe på backarna och genom årlig slätterhävd vida grässvålar i de låglänta partierna. De ekonomiska motiv som betingade denna säterutveckling, svarade alltså i grunden upp mot de genom naturprocesserna ändrade villkoren för djurhållningen.

De stora samhällsomvälvningar som skedde vid övergången till medeltiden hade stora effekter på landskapets vidare utveckling. Trakten började att koloniserars allt mer, om än fortfarande i blygsam skala. Den uppkomna adelsklassen främjade uppbyggandet av nya gårdar utspridda på allmanningarna och i synnerhet lämpade sig de stora utmarksängarna väl för sådan bebyggelse. Dessa sociala och ekonomiska processer föranledde att gården Barksätter etablerades och att landskapet blev befolkat året runt. Byggnader uppfördes i landskapet, hägn restes och åkerland bröts upp ur gräsvallen. Allt mer av skogen uppe på höjderna och inåt land öppnades upp genom gårdens behov av ved, störrar, timmer och andra träråvaror.

Nästa omfattande landskapsförändring som framträder i källmaterialet företogs kring 1600-talets första decennier – vid den tid då adeln utökade sin makt i samhället. Utbredningen för Barksätters ägor hade sedan slutet av 1500-talet vidgats mycket. Efter att Gunilla Rosenstråle, innehavaren av denna då kungliga donationsegendom hade säkrat sin släkts arvsrätt till gården så lät hon utföra omfattande arbeten vid säteriet. Det omvandlades till en storgård med ett utökat antal underlydande landbogårdar, och hon lät även sätta upp en stor mängd torp på utägorna. Den sociala och ekonomiska ordningen befästes med förnäm arkitektur, och så småningom även med andra landskapsomdaningar av estetisk karaktär. Till exempel uppbyggdes terrasserade fruktträdgårdar och stora humleodlingar. En relevant detalj i sammanhanget är att det vid sidan om de personliga motiven för denna omvandling, så var de ekonomiska skatteprivilegierna knutna bland annat just till säteriets byggnad.

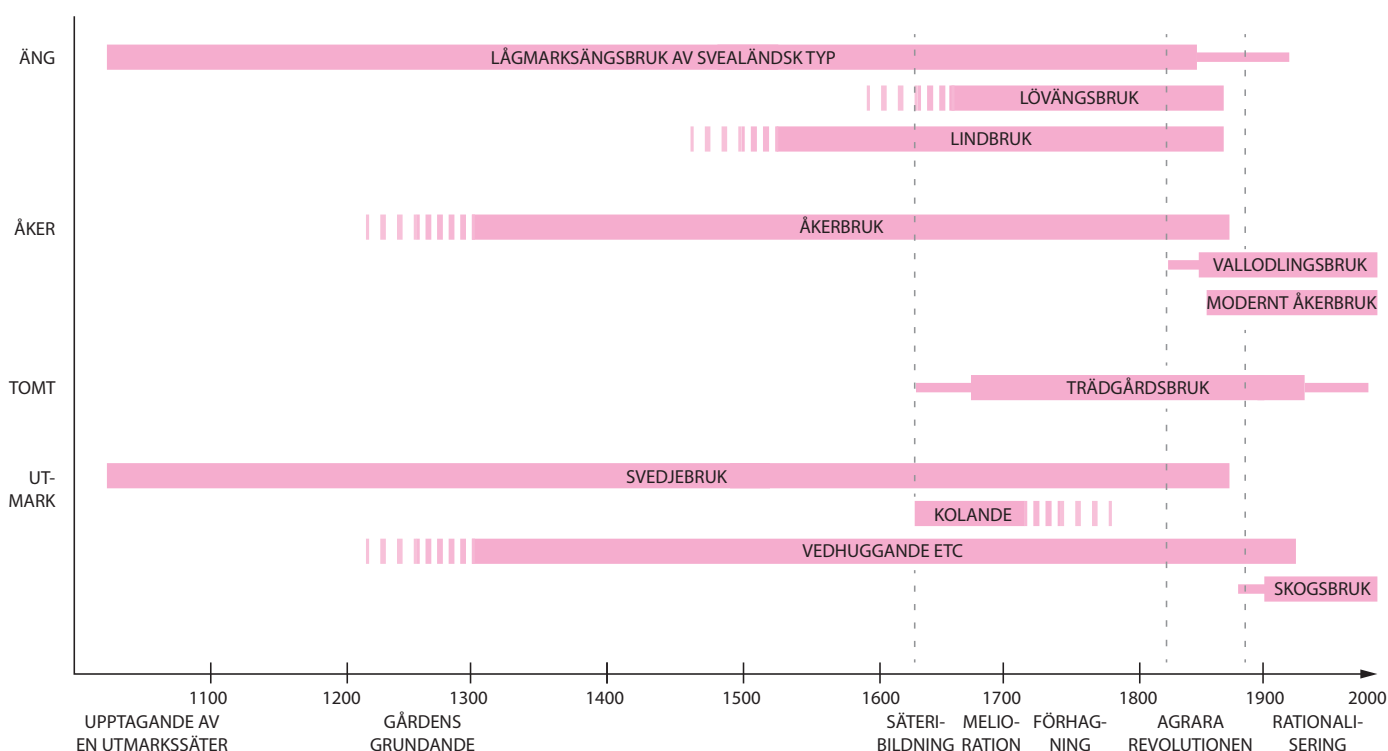
Det var inte bara på inägorna som landskapsbilden omdanades – även utmarken förändrades i grunden. Från att den tidigare varit en vidsträckt betesskog, där det fanns gott om både stora timmerträd och i kärdrågarna frodigt bete för kreaturen, så blev den istället uppdelad av en mängd små intagor. De bästa grässänkorna togs till slättermarker, och små åkerlappar bröts upp på de lite högre partierna intill. Timmerskogen behövdes för den omfattande byggnationen och högs ut

fullkomligt. Överhuvudtaget öppnades skogen upp av en helt annan omfattning än tidigare. Den stora nykolonisationens många torpare medförde att den sammanlagda kreatursstocken blev betydligt större än tidigare. Med största sannolikhet inrättades därför samtidigt Barksätters hagar för att reservera en stor del av betet för de egna djuren. För att skapa ett bättre gräsmarker på den kvarvarande utmarken så svedjades skogen runt omkring torpintagorna. En följd av detta var inte bara att den tidigare tätare gran- och tallskogen inåt land blev öppnare och gräsrikare, utan även att den i allt större utsträckning kom att präglas av det typiska svedjeträdet björk. Även en allt större grad av de yngre träden höggs, både till ved, störrar och andra nödvändiga behov, men även till kolning för säteriets räkning.

Sammantaget innebar storgårdsbildningsprocessen att landskapet blev allt mer tätbefolkat med en mängd små bosättningar, att Barksätter byggdes om av sociala och estetiska skäl och att stora delar av skogen blev uthuggen.

Vid decennierna kring 1600-talets mitt delades Barksätters ägor vid två arvsskiften. Även om detta initialt inte innebar några förändringar av landskapet, så fick det i det långa loppet desto större betydelse. Ägorna krympte avsevärt, och Barksätter förlorade den storgårdsdignitet som Gunilla Rosenstråle hade byggt upp. Det var inte bara mycket arbetskraft som försvann i och med uppdelningen av ägorna, utan även många ängsmarker gården tidigare haft på de fränskiftade landbogårdarnas inägor. Dessutom hade ängarna på Barksätters inägor med tiden försämrats i produktionsförmåga, på grund av de naturliga processer som grundvattennivåsenkningen och de kontinuerliga näringsförlusterna innebar. För att förbättra gårdens ekonomiska situation genomförde därför Gunilla Gyllenstierna, som hade gården under 1600-talets senare del, flera omfattande reformer vilka hade stor effekt på landskapet. Först och

Fig. 41. Landskapsbrukens användning vid Barksätter under historisk tid relaterat till de större landskapsförändringar som skett vid gården. Vissa perioder har i stor grad medfört förändrade brukningsätt som påverkat hur landskapet har utvecklats. Till exempel ses att trädgårdsskötseln och kolningen uppstod i samband med det tidiga 1600-talets säteribildning. Särskilt tydligt är också att de flesta av de traditionella brukningsformerna övergavs under 1800-talets andra halva då gården gjordes om till ett modernt storbruk. De nya brukningsformerna som därefter tog vid var mer storskaliga och extensiva utan samma fordran på stor tillgång till arbetskraft. De passade bra för 1900-talets avfolkade landskap.

främst fanns ett stort behov av att utvidga ängsmarkerna, och hon kontraktsanställde dalkarlar som under flera års tid arbetade med att rothugga skog för att skapa nya ängar. Genom att vidga de befintliga ängarna och att hugga upp de igenvuxna öarna och näsen, så öppnades landskapet upp i ännu större utsträckning. På samma sätt utökades åkermarkerna i stor omfattning och vidgade det öppna landskapsrummet på skogens bekostnad. Flera nya torpintagor gjordes också på utmarken, vilket innebar allt fler hägnader, små åkerlappar och slätterland, liksom allt fler kreatur, fler svedjeland och en mer uthuggen skog. En annan förändring uppkom egentligen genom en olycka. 1669 brann hela gården ner, och detta framtvängde en rejäl nybyggnation. Samtidigt vidgades även frukträds- och humlegårdarna.

Från 1700-talet finns förvisso inte lika omfattande källmaterial som från det föregående seklet, men av det mesta att döma så gjordes inga landskapsingrepp av mer omfattande slag såsom det hade gjorts för att förbättra egendomen under 1600-talet. Däremot var emellertid en annan stor förändring som skedde att det inrättades en stor mängd hagar på utmarken.

Förhagningsprocessen hade påbörjats redan under 1600-talet, men mellan 1680 och 1780 utökades dessa i en sådan mängd att utmarkens karaktär ändrades i grunden. I periodens inledning hade de flesta landbogårdarna någon enstaka hage, och torpen oftast ingen alls. Den samfällda utmarken dominerade fortfarande till utbredningen. Vid periodens slut fanns endast spillror kvar. Kors och tvärs över de forna sammanhängande skogsbetesmarkerna sträckte sig gärdesgårdar som inestängde kreaturen. Både gårdar och torp hade ett flertal hagar var. Eftersom landskapet hade blivit allt mer tätbefolkat ökade naturligtvis trycket på de kvarvarande samfällda betesmarkerna. Under 1700-talet spreds idéer om fördelar med att privatisera gemensamma marker, och många ansåg att de genom att inrätta hagar de i högre grad kunde garantera sig om goda gräsmarker för sina djur. Eftersom betet kunde styras i högre grad då kreaturen var instängda medförde haglandskapet även möjligheten till en annan storskalig förändring;

Under 1600-talet hade utmarken präglats av barrskog, men även en hel del björk (liksom det då, och i synnerhet under seklets första del, hade funnits mycket barrvegetation på inägornas backar och i en del slättermarker). Då utmarken under 1700-talet inhägnades till hagmark omvandlades istället hela området till ett dominerande lövträdslandskap. Lövvegetationen skapades genom mänsklig styrning av de naturliga processerna. Först och främst genom svedjandet av hagarna och genom medveten gallring, men framför allt genom skyddandet av de uppväxande lövträdsplantorna. Hagarna kunde helt enkelt stängas av vid den känsliga fasen då plantorna ännu inte hunnit växa sig så stora att topparna var ut utom räckhåll för kreaturens betande. En bidragande orsak till att den uppväxande vegetationen fick större betydelse och skyddades i högre utsträckning var det att landbönderna och torparna efter att de inrättat sina hagar förmodligen endast var hänvisade till den vegetation de kunde frambringa inom sina hägn. De mindre kvarvarande bitarna av utmarken reserverades i betydligt högre grad för säteriet. En annan konsekvens av detta var att skogen där kunde fredas och återigen började växa sig grövre. På moarna dominerade fortfarande barrvegetationen som lämpades sig väl som timmerträd. Förhagningen förebådade på detta sätt storskogens återkomst som en av det följande århundradets viktiga landskapsförändringar.

1800-talet blev en brytningstid då många av de äldre landskapsbruken gavs upp och ersattes av andra [Fig. 41]. Den genomgripande förändringen av jordbruket gav en markant omdanad landskapsbild. Många av de drag som varit rådande sedan 1600-talets slut ersattes vid decennierna kring 1800-talets mitt av helt andra. Under seklets första halva fanns ett bränneri på Barksätter som var centralt i gårdens ekonomiska inriktning, och åkerodlingen var viktig för brännvinsproduktionen. Vid sidan om de äldre spannmålen började nya grödor att odlas och särskilt potatisen blev viktig i detta hänseende. Genom dessa odlingar var det möjligt att övergå till treskiftesbruk vilket gjorde att en allt större del av åkerjorden låg i samtidig odling. I samband med detta odlingssystem passade det mycket bra att börja odla gräs- och klövervallar för gårdens höproduktion. Deras höga avkastning gjorde därmed att ängarnas förlorade sin tidigare avgörande betydelse i gårdsekonomin. Ytterligare en annan av jordbrukets många förändringar vid den här tiden var det utökade och mer effektiva dikandet. Åkrarna delades upp i en stor mängd små tegar omslutna av ett vidsträckt och tätlagt system av diken, och genom att fortsätta dikesgravandet ut i ängarna blev det möjligt att på konstgjord väg att sänka grundvattnet för att sedan kunna plöja upp dem och utöka åkerarealen.

Efter dessa inledande steg av jordbruksomvandlingen, så tog grosshandlaren Carl Ludvig Sundberg över gården 1846 och fortsatte detta arbete i stor skala. Han var besluten om att skapa ett modernt storjordbruk. Förutom att dika ut den mesta ängsmarken, bröts ytterligare ny åkermark ur vissa av de gamla hagarna, och de tidigare landbogårdarnas åkrar inkorporerades i den nya storgården. En stor förändring i landskapsbilden av allt det här var inte bara att den äldre bebyggelsen vid Ladäng, Sluckstorp, Erikstorp och Bagghult revs; de nya byggnaderna som ersatte de gamla spreds ut på ett helt annat sätt i jämförelse med det tidigare sammanhållna bebyggelsemönstret. För den nya arbetsorganisationen med lantarbetare byggdes en rad nya statarbostäder upp i landskapet, och flera av dem i närheten av säteriet där någon bebyggelse tidigare inte tillåtit. De äldre ladugårdarna, stallen och andra ekonomibyggnaderna ersattes av nya och flera av dem var så stora att de fick byggas upp utanför de äldre tomterna. Även mangårdsbyggnaden omdanades i tidens bekvämt borgerliga stil och fick ytterligare ett våningsplan påbyggt. Alla dessa förändringar vid egendomen, och dess effekter på landskapet, var naturligtvis i grunden produktionsmässigt motiverade, men förmodligen var de sociala skälen nog så viktiga för denne ekonomiskt sinnade uppkomling till godsägare.

Under 1800-talets andra halva förändrades priserna på skogsprodukter och det moderna skogsbruket etablerades. I synnerhet Axel Sundberg som tog över gården efter sin far valde då att vidga gårdens produktionsinriktning mot skogsodling. I första hand var det barrträd som var av betydelse, och med tiden ersattes därför det under de tidigare tvåhundra åren utbildade lövträdslandskapet av mörkare granar och tallar. Med 1800-talets omvandlade åkerbruk, och det nyetablerade skogsbruket skapades då ett karaktäristiskt landskapsdrag som sedan varit bestående in i våra dagar – nämligen den skarpa gränsen mellan det intensivt och extensivt brukade landskapet; mellan de ljusa, öppna landskapsrummen och de omslutande dunkelgröna skogsmarkerna.

På 1900-talet blev skogsbruket dominerande för gårdens produktionsinriktning. Nya industribyggnader för förädling av skogsråvaran etablerades och bidrog ytterligare till det mer utspridda bebyggelsemönstret. Kring 1930-talet ansågs inte längre torpen

betydelsefulla i arbetsorganisationen, och de flesta av dem friköptes av brukarna. Även Nya Erikstorp – där Barksätter hade omkring en tredjedel av sina åkermarker – såldes vid denna tid. I och med att samhällets ekonomiska och sociala relationer ändrades och att allt fler flyttade in till städerna gjorde det att landskapet, som under 1800-talet varit förhållandevis tätbefolkat, återigen blev glesare bebott. Barksätter hade inte alls samma mängd arbetskraft som tidigare, och de torp som inte sålts lades så småningom ner. Som konsekvens av den ändrade fastighetsstrukturen och den mindre arbetskraften koncentrerades jordbruket kring huvudgården, vilket gjorde att all övrig mark kunde reserveras för skogsodling. Förutom vissa delar av de åkrar Barksätter hade på Bagghults gamla marker, och ytterligare någon enstaka åker på skogen, så planterades alla de övriga kvarvarande gamla torpinägorna igen med skog. Ur ekonomiskt hänseende var detta naturligtvis lämpligt inte bara därför att det gav en god avkastning, utan även för att skogsbruket var mer extensivt till sin karaktär och krävde mindre arbetsinsatser än jordbruket och djurhållningen. Landskapet hade visserligen alltid centrerats kring säteriet, men i och med denna förändring blev uppdelningen mellan det intensivt och det extensivt brukade landskapet större än någonsin tidigare. Idag består Barksätters landskap av de jordbruksmarker som under tidigare århundraden brukades av säteriet, samt de närliggande landbogårdarnas inkorporerade åkerjordar, och därutöver de omfattande skogsmarkerna.

En annan stor förändring i landskapsbilden kring säteriet under 1900-talet rör de mindre partier med naturliga ängsmarker som aldrig hade utdikats under det föregående seklet. Dessa hölls fortfarande i bruk vid början av 1920-talet, men därefter förlorade de sin ekonomiska betydelse och hävden övergavs. Merparten av dessa marker utgjordes egentligen av blott smalare remsor, så något dikningsföretag ansågs de inte vara värda. Då ängarna lämnades åt sitt eget öde tog de naturliga processerna vid och de blev övervuxna med alskog. Påföljden var omvälvande. Barksätters landskap som alltid sedan forntidens slut utgjort en helhet av de öppna backarna ner mot stränderna och den glittrande sjön gick därigenom till stora delar miste om denna förbindelse och sjön skärmades av med en tjock och mörk bård av alskog.

LANDSKAPETS BESTÅENDE DRAG

Genom Barksätters historia har landskapet i många avseenden förändrats vid ett flertal tillfällen, men minst lika viktigt är att det under långa perioder bibehållit sina karaktäristiska drag intakta. Troligtvis hade det öppna landskapsrummet runt Barksätters tomt utvecklats flera av sina utmärkande förhållanden så som de framträder på kartorna fram till 1800-talets mitt redan tidigt under medeltiden. I många hänseenden bedrevs både åker- och ängsbruket på samma vis fram till den agrara revolutionen.

Utmarken behöll med stor sannolikhet sin övergripande karaktär av en vidsträckt betesskog bevuxen främst av tall och gran, samt björk där marken tidigare hade svedjats, ända fram till storgodsbildningen under 1600-talets första hälft. Naturligtvis högs det träresurser och svedjades, vilket gav landskapet en viss dynamik och olika platser kunde ändra karaktär i någon mån, men helheten bestod. Så länge landskapet förblev gles befolkad var naturligtvis den tillgängliga arbetstiden strikt begränsad, vilket gjorde att det inte fanns några större möjligheter att exploatera och därmed förändra utmarken.

Efter de många stora förbättringar som gjordes av egendomen under 1600-talet,

så förblev sedan inägornas landskap egentligen oförändrat fram tills 1800-talets mitt. Förklaringen till att inte någon vidare expansion gjordes under 1700-talet står förmodligen till den rad av olyckor som drabbade säteriets ägare strax dessförinnan. Uppbyggnaden av gården efter branden under 1670-talet blev en dyr affär, och likaså effekterna av reduktionen 1684. Då Gunilla Gyllenstiernas son Svante Rosenstråle dog bara några få år efter att han tagit över Barksätter arrenderades den istället ut under 1700-talets första fyra decennier. Då hans dotter i vuxen ålder tog över gården med make kvarstod fortfarande gårdens ekonomiska problem, och de sålde den bara några år senare. Först på 1840-talet fick Barksätter återigen en ägare som bosatte sig på gården, och som hade planer för att utöka egendomen.

Under 1900-talet skedde många förändringar i samhället vilket naturligtvis spelade in för hur Barksätter utvecklades. Till exempel övergavs vissa åkerjordar för odling eftersom de inte passade det rationella jordbruket, liksom även sådana som hade skapats ur utdikade ängsmarker på torvbotten och som i det längre loppet inte kunde behålla en hög produktivitet. Emellertid allt gav detta inte någon avsevärd förändring av landskapsbilden. Vissa partier växte visserligen igen, men de allra flesta delar lades istället ut till hagmark, och på så vis fortsatte landskapet att hållas öppet. Det hade alltså stor betydelse att gårdens ägare från 1960-talets slut bestämde sig för att komplettera skogs- och jordbruket med fåravel. Fårbetesmarkerna vid gamla Sluckstorp har bestått tills idag och har haft stor betydelse för att bevara området's ålderdomliga karaktär.

En intressant iakttagelse i det större perspektivet är att detta landskap behållit många av sina gamla drag, då flera andra landskap i vårt land under de två föregående seklerna förändrades i grunden. Det här landskapssprånget var en konsekvens av den agrara revolutionen och landskapsskiftena. Barksätter har liksom de flesta landskap påverkats av bägge. Utmarken delades i enlighet med skiftesstadgorna, både 1783 och 1820. 1842 genomfördes laga skifte med hänseende till hela området. Konsekvenserna av dessa beslut blev emellertid inte alls så omvälvande som på många andra håll, där själva landskapets struktur ändrades i grunden. Detta adelslandskap av medeltida ursprung bestod nämligen redan av friliggande gårdar, och skiftesätgårderna behövde därför inte att vara särskilt radikala. Även om förändringarna av 1800-talets jordbruksexpansion vid Barksätter var stora, så kunde ändå många av de äldre dragen behållas sida vid sida med de nya omvandlingarna.

Det finns många företeelser av gammal ålder som inverkar på hur landskapet upplevs idag. Den terrasserade trädgården från 1600-talet finns fortfarande kvar i sina grundläggande drag, och rundeln på gårdsplanen har bibehållits trots skiftande förändringar i övrigt. Den är minst lika gammal, och förmodligen mycket äldre. Även om egendomens omfattning har varierat över tiden, så har mycket av gränserna behållits sedan de drogs upp av lantmätare åren 1634, 1783 och 1820.

Stora delar av dagens åkerjordar har brukats oavbrutet sedan medeltiden. Vägarnas sträckning löper som de alltid gjort (endast smärre partier har rätats ut), och förhållandet mellan bebyggelsemtten, åkerjordarna och sjön är det samma. Den större landskapsstrukturen är alltså bestående, och trots många andra förändringar så vill jag påstå att alla de ägare och brukare som passerat genom Barksätter's omkring 800-åriga historia ändå skulle ha känt igen sig i huvuddragen i dagens landskap.

APPENDIX

OM KÄLLMATERIAL

Tidigare undersökningar kring Barksätters historia

Våra herregårdar kunna stoltsera med ståtliga förteckningar på egare namn [...] Men frågar man, huru mycket odlade den eller den egaren, hvad gjorde den eller den till naturens [...] förädling då tiga häfderna, och vår yttre odlingshistoria börjar, några få allmänna drag oberäknade, nästan först med vårt eget århundrade. [...] Hela vår gamla kulturhistoria, när det är fråga om våra herregårdar, är mera en historia om köp och byten och giften, än om odlingen sjelf. De flesta äldre och större herregårdar egdes af män som icke sjelfa befattade sig med sina gårdars skötsel. Sjelfva odlingen aktades alltför ringa, för att göras till föremål för någon historia eller ens anteckning. Herrar och fruar såväl som deras gårdsförvaltare voro icke heller alltid särdeles skrifkunnige. Åker, äng och skog få berätta sina häfder sjelfva så godt de kunna.

Olof Eneroth 1869

Adeln har alltid intresserat sig för historieskrivning över släkt och gods. Därför har de flesta herrgårdar en tämligen väldokumenterad historia. Inte sällan finns denna också publikt tillgänglig i diverse samlingsverk om gods och gårdar och i geografiska uppslagsböcker. Barksätter är inget undantag, och figurerar i ett flertal av dessa (Ahlenius & Kempe 1909, s. 214; Hogner & Thomée 1859, s. 140f; Indebetou 1877, s. 392; Sjögren 1929, s. 483; Tham 1852, s. 326f; Tuneld 1827, s. 519f; Åkerhielm 1930, s. 47f). Gårdens historia avhandlas även i några smärre

opublicerade manuskript jag har funnit i arkiven (Gustafson 1990, s. 2f, KSLAB; Lewenhaupt 1967, ÖVA; Lewenhaupt 2000, s. 29f, ÖVA). Gemensamt för alla dessa redogörelser är att de i regel staplar upp namnen på gårdens samlade ägare så långt detta är känt, men utöver detta lämnas sällan några vidare uppgifter. Det tycks som att författarnas intressen i denna typ av litteratur traditionellt knappast sträcker sig bortom ägarförhållanden och genealogi. I förekommande fall brukar visserligen framställningarna beskriva anmärkningsvärda anekdoter ur olika ägares liv, och större nydaningar eller olyckor som skett vid gårdarna. I Barksätters annaler verkar dock inga sådana berättelser ha bevarats. Så har gårdens historieskrivare heller inte förtagit sig i sina undersökningar, utan nöjt sig vid att upprepa föregångarnas framhållna uppgifter.

Ett undantag i herrgårdslitteraturens flora utgör visserligen Olof Eneroths *Herregårdar uti Södermanland* (1869) som har syftet att beskriva själva odlingens historia. Resultatet är en märkvärdigt skarp landskapshistorisk undersökning, men tyvärr finns inte Barksätter bland de omskrivna gårdarna. För denna uppsats har arbetet därför endast kunnat användas som en översikt genom några av granngårdarnas och traktens historiska landskapsbruk.

Standardverken för studierna av herrgårdarnas historia *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden* (Almquist 1934, s. 216f; idem 1935, s. 421f.) och *Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden* (Almquist 1960, s. 122f.) skiljer sig inte mycket från de ovan nämnda verken vad gäller ingångsvinkeln till undersökningarna, men de är naturligtvis mer betydelsefulla då redogörelserna bygger på omfattande arkivstudier av förstahandsmaterial.

Ett helt annat perspektiv på Barksätters gårds historia erbjuder hembygdsforskningen, och finns publicerat i de skrifter som tagits fram genom Östra Vingåkers hembygdsförening försorg (Ericsson 2007; Rask 2004; årsskriften *Vårt Östra Vingåker* 1990-2014). I *Försvunna gårdar och torp på Barksättersmon* (Ericsson 2000), och även i en ganska stor andel av de införda artiklarna i deras andra skrifter, behandlas just de gårdar och torp som legat under Barksätters ägor. De är inriktade mot folket som har bott, levat och brukat landskapet; landbor, arrendebönder, drängar, pigor, torpare och statare. Dessa källor är härigenom mer detaljerat platsbundna, och bygger på upplysningar från skatte-, och mantalslängder, kyrkoböcker, och i bygden muntligt traderade berättelser.

Inga av alla dessa ovan nämnda redogörelser berör annat än i sällsynta undantagsfall landskapets historia. Gårdens nuvarande ägare Kungl. skogs- och lantbruksakademien har emellertid låtit publicera två mindre skrifter där ämnet behandlas i viss grad (Nilsson 2013a, s. 4-7, 15, 18, 44-48; Staf 1996, s. 3-7). Uppgifter om gårdens drift och landskap under 1900-talets andra hälft finns också väl beskrivet i ett bokkapitel i *De areella näringarnas välgörare* (Edling 2010, s. 587-600).

Något om de källor som legat till grund för denna studie

Detta arbete om Barksätters historiska landskapsutveckling bygger på en syntes av direktobservationer och olika typer av första- och andrahandskällor. De viktigaste historiska förstahandskällorna som använts i arbetet är gamla kartor och flygfoton som direkt visar landskapets tidigare skepnad. Det finns också många skriftliga landskapsdokumentationer av vitt skilda typer som haft stor betydelse. Till dessa hör medeltida brev, gamla taxeringshandlingar, domstolsprotokoll, donationspapper

och testamenten, syneprotokoll, gårdsräkenskaper, kontrakt, samt topografiska landskaps- och sockenbeskrivningar från 1700- och 1800-talen.

Platsobservation som kunskapsgrund

Innan jag redogör mer utförligt för de historiska källor som använts i detta arbete skulle jag först vilja lyfta fram direkt observation som en god kunskapskälla. Topografi med markförhållanden, jordar och vattendrag berättar mycket om det historiska landskapet och hur det har brukats, i synnerhet när sådana uppgifter kan kopplas ihop med historiska källor. En sammanställd information om dessa förhållanden har hämtats från *Sveriges geologiska undersökning* (jordartskartering) och *Lantmäteriet* (topografi och vattendrag).

Vägar har ofta en lång kontinuitet, och kan avslöja historiska förhållanden, särskilt om de kan studeras i samband med gammalt kartmaterial. Många gånger har de exempelvis uppstått längs med äldre tiders hägnader; vägarna finns kvar när stängslen försvunnit sedan länge. Deras sträckning visar det tidigare landskapets ekonomiskt-rumsliga förhållanden även efter dessa verksamheter har upphört (Rackham 1990, s. 248).

Landskapets vegetation avslöjar tidigare hävd, både vad gäller vilka växter som växer var (Ibid, s. 1, 20; Sjöbeck 1943, s. 64f.; idem 1965, s. 206; idem 1967, s. 38), och beträffande trädens och buskarnas form och grenstruktur. Detta vittnar om äldre tiders aktiviteter såsom lövtäkt och bete, liksom om landskapets tidigare grad av öppenhet (Lennartsson 2013; Rackham 2004, s. 11, 123; Slotte & Göransson 1996, s. 263, 269, 273; Spirn 1998, s. 18f.)

Förstahandskällor

Kartor

Det centrala källmaterialet i denna historiska landskapsstudie består naturligt nog av gamla kartor, vilka utgör fantastiska band till landskapets tidigare skepnader. Eftersom de är av olika typer, och varje karta ger många viktiga upplysningar över landskapets utveckling har jag därför valt att redogöra för detta källmaterial mer i detalj. Dessa beskrivningar finns införda efter att de kompletterande källorna behandlats (se *Historiska kartor*, s. 12ff.).

Flygfoto

Fotografiska landskapsavbildningar från ovan är närbesläktade med kartorna som källmaterial, men visar allt en kameranlinse kan fånga, till skillnad från vad kartritaren avser att återge. Avvikande ton och textur på begränsade områden, och olika jordmärken, ger ledtrådar för att förstå tidigare markanvändning (Rackham 1990, s. 21). Det är ofta möjligt att skilja mellan nyare och gammal åkermark, och vägar och stigar kan spåras också efter att de övergivits. Landskapets och vegetationens grad av öppenhet framträder tydligare än det gör på många kartor. I arbetet har jag använt mig av ett samtida satellitfoto (Ortofoto, LM) och de flygfoton från 1954 som den ekonomiska kartan baseras på (Rikets allmänna kartverk, 1956a-d).

Arkeologisk dokumentation

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister innehåller även uppgifter om lämningar från historisk tid. Härifrån har jag hämtat platserna för alla kolmilor

på Barksätters utmark (Fornminnesregistret Västra Vingåker: 640; Östra Vingåker: 104:1; 158; 174; 190; 199, RAÄ).

Platsnamnen berättar

En annan typ av "arkeologisk källa" som avslöjar landskapsdrag från tiden före de äldsta skriftliga källorna är så vardaglig att vi knappast brukar tänka på innebörden som finns lagrad häri. Namn på naturföreteelser som sjöar, åar, skogar, berg och näs, liksom gårdar, torp, utmarksjordar, vägar och mycket annat lever ofta kvar i generation efter generation. Denna historiska landskapskälla är levande ännu efter hundratals och ibland uppemot tusen år av kontinuerligt bruk (Rask 2004, s. 133-139). Många gånger kommer sig namnen efter landskapets drag, det vill säga vad som gör dem till karaktäristiska platser (Norberg-Schulz 1996, s. 25). De avslöjar därför inte sällan hur landskapet sett ut eller brukats, också långt efter det förändrats och de gamla brukningssätten övergivits. Ortnamnsanalys kräver specialkunskaper, men i det här arbetet har jag kunnat utnyttja tolkningar från *De Svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning* (Hedblom 1945), *Ortnamn och bebyggelse i Västra Vingåker* (Stähle 1954) samt ett kapitel om namnen ur *Östra Vingåker – en sockens historia* (Rask 2004, s. 133-141).

Medeltida urkunder

De i Sverige äldsta skriftliga källorna som lämnar upplysningar om gamla gårdar och de människor som ägde och brukade dem är från 1200-talet. Ett mindre antal dokument finns bevarade från detta sekel, men från 1300-talet och framåt finns det desto fler. Detta medeltida källmaterial omfattar i huvudsak jordeböcker och jordebrev (ägorättshandlingar upprättade vid försäljningar och byten, samt testamenten och morgongävor vid giftermål). Dessutom finns också en del religiösa mirakelberättelser från denna tid (Dovring 1947, s. 8; Myrdal 1999, s. 21). Det mesta av detta material finns tillgängligt via Svenskt Diplomatariums huvudkartotek (SDHK) på Riksarkivet. De tidigaste skriftliga notiserna som finns bevarade från Barksätters hävd, är tre jordebrev från 1308, 1338 och 1432 (SDHK 2236; 4442; 21868), samt en mirakelberättelse som omtalar en händelse som ska ha skett 1403 (flera av Barksätters historieskrivare har daterat den senare källan som långt mycket äldre, men detta beror på ett misstag [Not. 1]).

Dessa källor ger inte särskilt mycket information om landskapet, men meddelar gårdens jordtaxering under medeltiden. De innebär också en grundkälla till gårdens ägarförhållanden, vilket kombinerat med genealogiska källor visar den ägarläkt som innehade gården från 1300-talets början och tvåhundra år framåt.

Genealogiska källor

Barksätters ägarlängd har tidigare varit ganska fullödigt utredd, åtminstone tillbaka till mitten av 1500-talet, då Gustav Vasa tog över gården. Från medeltiden har det dock endast funnits sporadiska och bristfälliga ägarnoteringar i litteraturen om Barksätters historia (Ahlenius & Kempe 1909, s. 214; Gustafson 1990, s. 3; Ericsson 2000, s. 9; Hogner & Thomée 1859, s. 140f; Indebetou 1877, s. 392; Lewenhaupt 1967 s. 12f; Lewenhaupt 2000, s. 29f; Rask 2004, s. 169; Sjögren 1929, s. 483; Tham

Not. 1. En mirakelberättelse som omnämner Barksätter finns med i Erik den heliges legend, och av denna legend finns det flera olika bevarade versioner (Bengtsson & Lovén 2012, s. 24). Att Erik Jedvardsson dog 1160 innebär inte att vittnesbörden i mirakelberättelserna rör samma tid, utan de härrör först från senare tider i processen att kanonisera honom som helgon (Thordeman 1954, s. 74). Flera författare dock har tagit detta till intäkt för att gården var uppbyggd redan vid denna tid (Ahlenius & Kempe 1909, s. 214; Drake 1909, s. 104; Ericsson 2000, s. 8; Gustafsson 1990, s. 2; Indebetou 1877, s. 392; Lewenhaupt 1967, s. 1; Rask 2004, s. 169; Sjögren 1929, s. 483). Det kan naturligtvis inte uteslutas att Barksätter existerade vid mitten av 1100-talet, men som Strandberg (2008, s. 6) påpekar finns det åtminstone inga belägg i Erik den heliges legend för saken. Uppgiften har vid något tillfälle av misstag felaktigt daterats, vilket sedan upprepats gång efter annan i litteraturen. I den tryckta version som återges i Handlingar rörande Skandinaviens historia dateras berättelsen till just 1403 (HSH, 6, s. 54). Barksättersepisoden har alltså varit ett tillägg till mirakelsamlingens äldre versioner (Thordeman 1954, s. 74).

1852, s. 326f; Åkerhielm 1930, s. 47f). Som ägarlängden presenteras i dessa verk är det svårt att begripa ägarnas inbördes relationer på grund av alla olika figurerande namn. Därför har jag kopplat samman uppgifterna i de äldre jordebrevens med de genealogiska sammanställningarna i *Äldre svenska frälsesläkter* (Wernstedt 1957) och *Den introducerade adelns ättartavlor* (Elgenstierna 1927, 1928, 1931). Genom denna utredning av de dokumenterade ägarnas släktförhållanden har det varit möjligt att klarlägga hur gården gått i arv och därigenom har namnen på gårdens ägare kunnat dokumenteras tillbaka till 1330-talet.

Taxeringshandlingar

Från 1530-talet och framåt finns delar av statsmaktens beskattningsdokumentation bevarade i Riksarkivet, och i synnerhet från och med mitten av århundradet finns förhållandevis mycket handlingar bibehållna. I serien *Södermanlands handlingar* uppräknas årligen vilka bebyggelseenheter som hört till säteriet, ibland vad landbönderna hetat, och alltid vad de betalat i skatt (vilket är relaterat till gårdens produktionsförmåga, åtminstone indirekt, vilket ger vissa indikationer på hur landskapet har brukats). För varje volym finns dels en jordebok med den årliga räntan till kronan, och dels räkenskapshandlingar över prästens tionderänta, vilket visar gårdarnas skörd (Brunius 2009, s. 32, 74f.). Frälsejord var befriad från skatt, men inte fullkomligt, och därför förekommer den trots allt i kronans räkenskaper. Uppgifterna anger dock endast vilka bebyggelseenheter som funnits (ibid, s. 73). Under åren 1558-71 hörde Barksätter till kungens så kallade arv- och egnagods, och från dessa år finns därför mer utförliga uppgifter om vad som producerats och vilka som brukat gårdarna. Efter 1630 finns samma uppgifter redovisade i serien *Jordeböcker Södermanlands län 1630-1878*. Utredningsdokument som beskriver skattläggningen vid tre tillfällen från 1600-talets slut och 1700-talets början finns även införda i reduktionsakten för Barksätter (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 432, 673-682, 733f., RA).

Somliga år togs extra skatter ut vid sidan om den årliga uppbörden. Dessa handlingar är för Barksätters egendom i många fall mer detaljerade än jordeböckerna. De visar nämligen även de oskattlagda bebyggelseenheterna, vilket gör det möjligt att kartlägga torpetableringens förlopp. Alla landbönder och torpare redovisas vid namn, och ibland även annan arbetskraft, såsom anställda vid säteriet, eller landböndernas drängar och pigor. Några förteckningar innehåller uppgifter om boskapsbeståndet, vilket naturligtvis hänger samman med gårdarnas behov av betesmarker, ängar och lövtäkt (Brunius 2009, s. 80-84). Serierna jag använt mig av är *Gärder och hjälper 1535*, *Älvsborgs lösen 1613* och *Boskaps- m fl längder 1620-40*. I handlingarna för de övriga extraskatterna under 1500- och 1600-talen har förteckningarna över Vingåkers socken tyvärr saknats.

Ytterligare en viktig källa över torpbebyggelsen är statens undersökning av möjligheterna till dessas skattläggning *Södermanlands nybyggen ransakade A:o 1674*. Dokumentet visar bebyggelsens, åkerns och ängens omfattning samt tillgängliga utmarksresurser. Vidare finns uppgifter om vilket år de togs upp, vad torparen heter och hur många dagsverken som görs vid säteriet. Det anges vilken skatt som betalas och hur möjligheterna för framtida beskattning ser ut.

Dokument om förlänningar, donationer, byten och reduktioner

Andra uppgifter i Riksarkivet om Barksätters gård rör dess status som frälsejord. Förlänings-, donations-, bytes- och reduktionshandlingar redovisar egendomens storlek, brukningsförhållanden och ägande. Sedan Barksätter blivit kunglig gård 1558 dröjde det inte länge innan den gavs bort till en adelsman som ersättning för utförda tjänster och lojalitet. Förfarandet var vanligt. De flesta breven som rör Barksätters tidigaste donationsförhållanden finns införda i *Hertig Karls registratur* samt *Riksregistraturet*, och ytterligare uppgifter finns även i Svenska donationskontorets samlingar. Där finns också information om egendomsbyten mellan Barksätters innehavare och staten, samt byten med andra adelsmän. Akterna som använts är *BYTE emellan Mats Bäck och Gisle Nielsson (7:de Puncts Byten, N. 172, RA)*, *Dahl: Her Gisle Nielssons Till Barksäter Bÿthes Acth (Byten före 1655, N. 67, RA)*, *Fruu Gunnila Rosenstråles giorda bÿten År 1620 d. 10 junij (Schylanders Byten före 1655, N. 101, RA)*, *Wälborne fru Gunnilla Gyllenstiernas Lyfstyds Wederlag project (Svenska adelssläkter, N. 417, RA)* samt några handlingar med påskriften *Föllliande hemman har fru Gunnilla Gyllenstierna i lifstidh donerade warit, som medelst dhess dödliga frånfalle in Octob. 698, nu blifwa Hans Kongl. Mayt och Kronan behåldna (ibid.)*.

Om statsmakten under vissa perioder var frikostiga med gårdsdonationer till adeln var förhållandena de omvända vid andra tider. Med andra ord fanns det då en politisk kraft som gjorde att staten återtog tidigare bortskänkta egendomsgåvor. Detta kallas reduktion (eller ibland räfst eller revocation). Uppgifter om Barksätters indragning finns sammanfattat i *Reduktionsjordeboken* för Södermanland 1684. Den dåvarande ägaren Gunilla Gyllenstierna bytte tillbaka gården mot andra egendomar, men hela förfarandet var en omständlig byråkratisk process som omfattade mycket pappersarbete. I Kammarkollegiets byteskontor finns därför en över 800 sidor lång akt över utredningen bevarad, N. 183 *Frambledne Fru Gunilla Gyllenstiernas Bytes Act Södermanland samt Carl Gyllenpistols N. 17 (Afsl. Byte N. 54, RA)*. Eftersom diverse olika dokument återopas i utredningen finns här ett flertal handlingar som ger direkt vittnesbörd om Barksätters 1600-talslandskap. Detta gör akten till den mest omfattande källan till gårdens historia i detta avseende. De viktigaste av dessa handlingar omnämns under egna temarubriker nedan.

Försäljnings- och arrendehandlingar

Eftersom köpe- och arrendekontrakt är viktiga handlingar har de ofta bevarats. Köpeavtal anger för det mesta gårdens värde, dess ägor och underlydande landbohemman, samt hur mycket gården ger i ränta. Detta visar alltså vad som producerats och ger sålunda en bild av landskapet även om den är indirekt. Från 1500-talet har jag funnit uppgifter av detta slag i Gustav Vasas och biskop Brasks jordeböcker (Arv och eget 38, fol. 10-14, 31-33, RA; Jordebok K3, fol. 312-316, RA; Spergelberg 1523, s. 2, LSB). Efter denna tid var Barksätter frälsejord som gick i arv och därför skedde inte någon försäljning på väldigt länge. I von Eckermanns familjearkiv finns ett köpekontrakt av gården från 1841 (XV Egendomshandlingar 2:4. Thure von Eckermann) och ett arrendekontrakt av densamma från året innan (III Anton Thure von Eckermann: 3. Barksätter handlingar 1838-1843;

4. Egendomshandlingar). Några torparrenden från 1800-talets andra halva, och 1900-talets första finns bevarade i Östra Vingåkers hembygdsföreningsarkiv (Sundberg 1886, 1908, 1924, 1929, ÖVA; Sundberg 1872, ÖVA; Sundberg 1857, ÖVA). Arrendekontrakten ger goda uppgifter om landskapet och dess bruk eftersom de noga reglerar arrendatorns skyldigheter.

En arvskiftesbeskrivning

Omfattningen av Barksätters ägor har ändrats avsevärt under årens lopp och att utreda vilka landbogårdar och torp som hört till säteriet har varit en besvärlig fråga. Ägoförhållandena har skiftat med både köp och försäljningar, men förstas genom arvsskiften. Testamenten ger klara besked i denna fråga, men jag har endast lyckats hitta ett sådant, nämligen det som upprättades vid arvsskiftet efter Svante Jönsson Rosenstråle 1663, *Itt wänligit och lagl:t sjskonabyte och jordeskitte emellan den Edle och Wälborne H:r Swante Rosenstråle till Barcksätter och Wallsiöö Barn och Arfwingar* (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 398-400, RA; Kammarkollegiet: Svenska adelssläkter N. 418). Detta dokument reglerade skiftet av gården Ramninges ägor från Barksätter, och möjliggjorde uppbyggandet av Beckershovs säteri. Testamentet beskriver de olika arvtagarnas lotter, med landbogårdar, kvarnar, fisken, torpbebyggelse och ränta. Även Bark-sätters ängsmarker som naturligtvis var mycket värdefulla resurser omnämns vid namn.

Gårdsräkenskaper

Till de mest detaljerade källorna över en gårds drift hör sådan löpande dokumentation som beskriver vilka arbeten som har utförts, vilka tillgångar gården har och vad som har producerats. I von Eckermanns familjearkiv finns en serie av månatliga gårdsräkenskaper från åren 1840-1843, ur vilka det har varit möjligt att utläsa en hel del information om landskapet och hur det har brukats (III Anton Thure von Eckermann: 3. Barksätter handlingar 1838-1843, RA; 4. Egendomshandlingar). I samma akt finns även en förteckning över åkerodlingen och spannmålsavkastningen 1834-1841.

Domstolsprotokoll

Twister om markegömdom som förts upp i rätten har alltid dokumenterats och domstolsprotokollen innehåller i så fall oftast upplysningar om landskapet. Noteringarna från de två äldsta domarna jag kunnat finna är visserligen ganska mager i detta hänseende, nämligen konflikten 1438 mellan Julita kloster och Mikael i Sluckstorp rörande fiskeverket på Konäset eller Beckershovsnäs (återgivet i Stensland 1945, s. 22f.) och den om Anna Hansdotter Totts anspråk på några av de gårdar i godskomplexet i Vingåker som hörde till hennes bortgångne man Jöns Larssons släkt och arvingar, 19 maj 1530 och 25 januari 1531 (Gustaf I:s registratur VII, s. 96, 169f., 245f.). Från senare tiders twister är protokollen däremot tämligen utförliga. En avskrift över *Dom om skillnaden och rågången emellan Miällnäs och Barksätter* daterad den 17 september 1634, finns bland lantmätaren Eric Nilsson Agners arbetsdokument från karteringen av Barksätter i slutet av århundradet (Nilsson Agner 1690, fol. 15-18, LM). Efter det tidigare omnämnda arvsskiftet 1663 som delade ägorna mellan Barksätter och Ramninge utvecklades i slutet av århundradet en konflikt om utmarken till gårdarna.

Det finns ett par bevarade dokument från 1693 då målet behandlades i häradsrätten; *Undersökning öfwer Skillnadhen af bägge fruuars sammanstötande ägor, Emellan Ramninge och Barksätter*, 12 maj, och *Rättens dom rörande rätta ägoskillnaden Emellan Barksätter och Ramninge*, 16 maj, samt *Extract af Lagmannarättens Protocoll rörande Barksätters rågång*, 25 november. Avskrifterna av dessa har jag funnit i Barksätters reduktionsakt (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 85-87, 95-124, 125-129, 280f., RA). Frågan om ägnornas omfattning fortsatte emellertid att vara infekterad under hela det följande århundradet, och 1777 remitterades en utredning över rågången mellan gårdarna av Carl Gustav Indebetou som då ägde Beckershov och Ramninge. Hans anspråk av utmarken finns redovisade i en lantmätariakt tre år senare, vilken även innehåller en omfattande utredning över ägorna (Wahlström 1780, LM). En slutgiltig dom i konflikten fastslogs sedan av Svea hovrätt 1783, med upprättandet av en ny rågång mellan gårdarna. Domstolsprotokollet finns redovisat i lantmäteriakten från samma år (Wahlberg & Åhrborg 1783, LMS).

Syneprotokoll och inventarielistor

Skriftliga dokumentationer om gårdens resurser som åker, äng och bebyggelse utgör ett mycket gott komplement till de historiska kartorna. I arbetet har jag använt mig av tre stycken trehundraåriga syneprotokoll som detaljerat räknar upp gårdens tillgångar i mark och uppförda byggnader; *Ransakning öfwer fölliande hemman och lägenheter som Wällb:ne frw Gunnill Gjellenstierna af Kongl: Maj: och Cronan I Underdånigheet begivas att Tillbyta*, 5 augusti 1685, *Ransakning öfver Barksäter*, 26 september 1693, samt *Ransak och skattläggning*, 16 och 18 sept 1727. Alla finns införda i Barksätters reduktionsakt (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 29-34, 673-682, 795-800, RA). Från 1800-talets mitt finns också några inventarielistor över gårdens byggnader och utrustning. Dessa har jag hämtat från von Eckermans familjarkiv (III Anton Thure von Eckermann: 3. Barksätter handlingar 1838-1843; 4. Egendomshandlingar).

Beskrivningar av gårdens förbättring

Vid större markförbättringsarbeten på lantgårdarna kunde det hända att detta dokumenterades eftersom detta arbete ökade egendomsvärdet. Detta kallas melioration [Not. 2] och några handlingar från ett sådant projekt på 1670-80-talen finns bevarade i den tidigare återopade reduktionsakten för Barksätter (Kammarkollegiets byteskontor, Afsl. Byte N. 54, fol. 223-224, 252-255, RA) och i avskrift bland lantmätaren Eric Nilsson Agners papper (1690, fol. 21-22, LM). Beskrivningen lämnar direkta upplysningar om hur landskapet har förändrats med nybrutna åkrar, och ängsmark som plöjs upp till lindor och som på stora områden rensas från träd av rothuggare. Denna länk till Barksätters 1600-tals landskap är sålunda av stort värde, och i synnerhet som att det över huvud taget finns få meliorationer dokumenterade från denna tid (Tollin 2011, s. 49). Aktstycket lämnar också upplysningar om den då nyuppförda gårdsbebyggelsen, och om avsaknaden av stora träd på utmarken. De berörda områdena har varit lätta att pricka ut på en karta med hjälp av lantmätarikerteringen från slutet av århundradet (Nilsson Agner 1694a, fol. 200f., LMS).

Från 1800-talets andra hälft och fram på 1900-talet förändrades både samhället och

Not. 2. Termen användes frekvent i svenskan under 1600-talet, men är kanske ovanligare idag. I engelskan, tyskan och franskan används den fortfarande. Svenska akademins ordbok förklarar den som "sammanfattande, om de arbeten som företagas för att höja jordens avkastning, grundförbättring, jordförbättring".

sättet att bedriva djurhållning, jord- och skogsbruk i grunden, vilket påverkade landskapet i högsta grad. I Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv finns ett bevarat dokument från denna tid som beskriver en omläggning och förbättring av den gamla tidens ängar, hagar och åkrar till modern betesmark. Rapporten *Utlåtande angående ifrågasatt anordnande av kulturbete vid Barksätters gård* är skriven av Södermanlands läns hushållningssällskaps jordbrukskonsulent Albin Norrgård. Håri finns uppgifter om hur de berörda markerna såg ut, fungerade och brukades, samt vilka åtgärder som skulle genomföras för att omvandla dem till högavkastande betesmarker (Norrgård 1930, ÖVA).

Statistiska uppgifter

1913-20 genomförde Statistiska Centralbyrån (SCB) en landsomfattande inventering av Sveriges jordbrukstillgångar. Fältprotokollen från denna finns sparade i Riksarkivet, och dessa beskriver bland annat Barksätter och dess underlydande torp och gårdars areal, markslag, och boskapsbesättningar vid denna tid (Lokalundersökningar 1913-1920, RA).

Sockenbeskrivningar

Under 1700- och 1800-talen var det vanligt att publicera ekonomiskt-geografiska bygdeskildringar som ofta ger goda redogörelser över landskapet och hur åker-, ängs- och utmarksbruket gick till. Värdefulla i detta avseende har varit *Beskrifning öfver Stora Malm*, 1749 (Uggla 1935), *Betna Sochns beskrifning*, 1761 (Åvall 1935) samt *Beskrifning öfver Vestra Vingåkers Socken*, 1873 (Lundgren 1873). Dessa vittnesmål om grannsocknarna ger goda besked om det lokala landskapsbrukets traditioner [Not. 3]. Bland annat finns detaljerade förstahandsuppgifter om svedjande, ängsskötsel och lindbruk, djurhållning, odling och förekommande vegetation.

En hushållsbok

Landskapets traditionella hävd finns också redovisade i ett manuskript till en så kallad hushållsbok från 1600-talets mitt av adelsmannen Schering Rosenhane. Detta trycktes på 1940-talet under namnet *Æconomia* (Rosenhane 1944). Verket kan sägas vara en lärobok i konsten att uppföra och förvalta ett gods, och den är också skriven med utgångspunkt i förhållandena rådande på den sörmländska sjöplatån [Not. 4]. Härigenom är det ett viktigt dokument om adelns uppfattning om hur jord-, ängs- och utmarksbruk skulle skötas, även om det i rättvisans namn får erkännas att det under 1600-talet fanns olika åsikter, likaväl som det gör idag i sådana frågor [Not. 5].

Eftersom boken är skriven ur ett adligt lantbruksperspektiv finns även uppgifter om hur ett säteri idealt skulle inrättas. Detta behandlar hur det borde förhålla sig till landskapets resurser, hur det skulle placeras och designas, vilka typer av byggnader det borde ha, samt hur landskapet skulle förskönas med trädgårdar och trädplanteringar. Skötseln av trädgårdarna är därtill utförligt redovisad i ett eget avsnitt. Slutligen finns ett kapitel om arbetskraften vid säteriet, och dennas uppgifter.

Andra handskällor

Som ett komplement till detta grundmaterial har jag i arbetet haft nytta av den översiktliga orientering jag kunnat få genom litteraturstudier. Dessa kunskaper har

Not. 3. Malms socken är närmsta grannsocken österut, och Västra Vingåker i motsatt väderstreck. Fram till 1754 omfattades det som idag är Östra Vingåker inom denna socken. Bettna socken ligger lite längre ner längs vattensystemet, men hör till samma naturgeografiska region. I en passus i förordet till sockenbeskrivningens tryckta utgåva från 1935 citeras ett uttalande från författaren som var färkonsulent, "provinsialschäfer", i Södermanland och kände landskapet och dess brukningsmetoder väl; de uppgifter som lämnades i Bettnas sockenbeskrivning gällde de facto för hela området kring Sjöplatån.

Not. 4. Schering Rosenhanes eget säteri Torp låg i Husby socken i Oppunda härad, strax nedanför Bettna socken, och 30 kilometer från Nyköping, samt 50 kilometer vattenvägen från Barksätter.

Not. 5. Två andra svenska hushållsböcker som skrevs och trycktes under 1600-talet - Johan Risings Een land-book och Åke Rålamb's Adelig öfning, vars band 13 behandlade jordbruket och 14 trädgårdsskötseln - utgick inte från sörmländska förhållanden, och jag har därför inte studerat dem (Svenskt biografiskt lexikon, bd. 30, s. 231; bd. 31, s. 173).

varit viktiga för min tolkning och analys av förstahandskällorna. Andras noteringar om gården och bygden har naturligtvis också hjälpt mig att finna fram till det historiska förstahandsmaterialet.

Källorna till Barksätters gårds historia har redan omnämnts tidigare. Bygdens historia har beskrivits i *Östra Vingåker – en sockens historia* (Rask 2004), *Ortnamn och bebyggelse i Västra Vingåker* (Ståhle 1954) och *Beskrifning öfver Vestra Vingåkers Socken* (Lundgren 1873). Sörmlands hembygdsförbund årskrift *Sörmlandsbygden* (utgiven sedan 1932) hjälpte mig initialt att bilda mig en uppfattning om regionen och var jag kunde hitta relevant litteratur för mitt arbete. Det samma gäller för den lokala bygden med hembygdsföreningens årskrift *Vårt Östra Vingåker* (från 1990 och framåt).

Till de viktigare grundtexterna om jordbrukslandskapets historiska utveckling hör bokverket *Det svenska jordbrukets historia* (Myrdal 1999; Gadd 2000), Folke Dovrings kondenserade och mycket skarpa skrift *Agrarhistorien* (1953) samt Hans Forssells undersökningar om 1500-talets jordbruk med statistiska sammanställningar från den tidens taxeringshandlingar, *Sverige 1571* (Forssell 1872) och *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet* (Idem 1884).

Landskapshistorikerna Oliver Rackham och Märten Sjöbeck har varit helt avgörande för mitt arbetes inriktning (se Analys och tolkningshorisont, s. XXII). Deras förmåga att synliggöra människans ekonomiska verksamheter som en utslagsgivande ekologisk faktor för hur landskapet formats i alla tider väckte mitt intresse för ämnet och gav konkreta verktyg för att kunna undersöka varför landskapet ser ut och fungerar som det gör. Oliver Rackhams *The History of the Countryside* (1990) är en framstående introduktion till landskapshistoria och dess metoder, och *Woodlands* (2012) för att förstå vegetationsutvecklingens starka koppling till människans aktiviteter.

Märten Sjöbecks landskapsbok *Södermanland* (1941) har varit betydelsefull för detta arbete, liksom artikeln *Sambandet mellan vegetation och bebyggelse i Södermanland* (1940) och övriga fristående uppsatser om provinsen (1947b; 1952a). Allmänna kunskaper om det historiska landskapsbruket har också hämtats ur ett flertal andra arbeten av honom. Detta gäller i synnerhet beträffande vegetationens historiska utveckling och olika ängs- och svedjetraditioner. Även om dessa skrifter fokuserar på det sydsvenska landskapets historia som haft en helt annan utvecklingslinje än Svealanden så finns många belysande jämförelser införda häri. (En introduktion till Märten Sjöbecks skrifter finns i Gustavsson 2000; idem 2009; Göransson & Slotte 1996, s. 364-369; Malmer 1973; Narvelo 1987; Nihlgård 1976; Romell 1966a; Svensson 2009).

En annan viktig källa till människans historiska hävd av träd och buskar finns i den omfattande antologin *Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet – boskapsskötsel och åkerbruk med hjälp av skog* (Slotte & Göransson 1996). För förståelsen av utmarksbruket har jag använt mig av *Svenskarna och skogen* (Kardell 2003), *Människan och skogen* (Östlund 1997), *Kolarskogen* (Sälle 1992) samt *Tjära, barkbröd och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser* (Liljewall 1996). Inblick i de gemensamma markernas historia och kolonisation har jag skaffat genom den lilla skriften *Studier över de svenska allmänningarnas historia* (Holmbäck 1920) samt Ulf Sporrongs *Mälardalen. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv* (1985) och *Sörmland – landskap och äldre bebyggelsemönster* (1983).

Historiska kartor

Efter denna genomgång av de komplementära källorna som använts i arbetet kommer nu en fördjupad beskrivning av de förstahandsdokument vilka utgör själva kärnan som uppsatsen är byggd kring, nämligen de historiska kartorna.

Det finns i Sverige ett rikt kartmaterial som bevarats i arkiven från 1630-talet fram till idag. Genom att analysera en serie av kartor över ett och samma landskap från olika tider blir det möjligt att förstå hur specifika platser har utvecklats och varför de ser ut som det gör idag. Fram tills alldeles nyligen har kartornas relativa otillgänglighet i olika arkiv gjort det till ett omfattande projekt att samla in information om det äldre landskapet. I och med samhällets digitalisering och de stora statliga arkivens arbete med att skanna in omfattande mängder av akter som lätt kan nås från en dator ges idag betydligt större möjligheter för olika typer av undersökningar som tar sin grund i det äldre landskapet (Tollin & Karsvall 2010, s. 99-102).

Kartor över Barksätters landskap från olika tider

Alla landskap har karterats i historisk tid, men det varierar naturligtvis i hög grad vad för typer av karteringar som gjorts och hur många gånger detta skett. Ju fler gånger ett landskap karterats desto bättre grund kan slutsatserna om dess historiska utveckling vila på.

Lantmäteriets landskapsinmätning kan delas in i så kallad geometrisk och geografisk kartering. Den första visar detaljerade landskapsavbildningar i stora skalor som exempelvis 1 : 5 000. De geografiska kartorna är övergripande och visar landskapets sammanhang i 1 : 50 000 eller 1 : 100 000 (Gussarsson Wijk, Höglund & Lundström 2013, s. 125).

Över Barksätters landskap finns det ett mycket gott källmaterial av kartor. Av den storskaliga geometriska karteringen redovisas det dels i tre ägomätningar utförda åren 1634, 1689 och 1816-18 och dels med två kartor som upprättats i samband med markskiften. Utmarken storskiftades 1783 och laga skifte genomfördes 1842. Av småskaliga geografiska kartor av allmän karaktär finns landskapet återgivet på två sockenkartor, från 1677 [Pl. 1] och 1819. Generalstabskartan över Vingåkerstrakten mättes upp 1849, och de ekonomiska kartorna karterades 1898-99 och 1954-56. De två sistnämnda karterades i skala 1 : 20 000 respektive 1 : 10 000 och kan därför jämföras med de storskaliga kartorna i informationsrikedom, även om de saknar de utförligare markbeskrivningarna som dessa har.

Vissa komplement har också gjorts med kartor över granngårdar, avvitringar och liknande. Sammantaget betyder detta att jag i studien har kunnat använda mig av en serie om sju historiska nedslagspunkter förhållandevis jämnt utspridda över närapå fyrahundra år.

Om ägomätningen och kartöverlägget för 1634

1633 lät den svenska statsmakten göra de första ägomätningarna som ritades upp som så kallade geometriska kartor. 1634 karterades Barksätters landbohemman och resultatet av denna mätning omfattar alltså några bland de tidigaste kartorna som finns i landet. De är unika också så till vida att det redan året därpå bestämdes att frälsejord inte längre skulle karteras (Ekstrand 1901, nr. 15; Tollin 2007, s. 27, 32). De flesta adelslandskap finns därför uppmätta först i den andra omgången av storskalig kartering som gjordes mot slutet av seklet.

Mätningen utfördes av lantmätaren Olof Larsson Tresk (f. 1605 † 1645) och omfattar landbogårdarnas inägor med åkrar och ängar, samt merparten av hagmarken. I vissa fall förekommer utritade träd och beskrivande förklaringar. Tyvärr har inga uppmätningar av själva säteriets inägor, eller för Bokvarn, kunnat hittas, men i övrigt finns alla hemmanskartor i behåll. Troligen har de oskattlagda torpen utelämnats i undersökningen. Något fåtal torp finns dock karterade, möjligen därför att det avsetts att de skulle skattläggas men att detta sedan inte kom till stånd. Noteringar om mantal finns nämligen angivet i kartmaterialet, utan att de är upptagna i skattelängderna (Jordebok 1634:5, fol. 27, RA; Larsson Tresk 1634, fol. 1, RA).

Kartorna är ursprungligen uppritade i skala 1 : 5 000. Nästan alla är slarvigt gjorda och flera är inte helt färdigställda. Merparten finns bara bevarade som koncept. Eftersom de är utspridda i olika samlingar har det tidigare varit omöjligt att överblicka helheten (Jordebok C2, fol. 64-65, 68-69, 160-161, RA; Idem C3, fol. 187-191, RA; Larsson Tresk 1634, fol. 1-5, RA). Med utgångspunkt i två förteckningar över Barksätters landbohemman och torp vid samma tid (Boskapslängd 1635, fol. 16-18, RA; Jordebok 1634:5, fol. 27, RA) har jag kunnat sammanställa alla berörda bebyggelseenheter. Genom att komplettera detta material med uppgifter från skriftliga källor och senare tiders kartor har jag kunnat framställa ett detaljerat kartöverlägg som visar hela landskapet och Barksätters alla ägor på 1630-talet [Pl. 2]. Beträffande de ägor som saknats har jag använt äldsta tillgängliga karta, och rekonstruerat ett tidigare landskapsskede genom att endast rita ut den äldsta åkermarken (som i regel är mer röskastade och kan kännas igen efter sin form) och den härtill närmsta hörande och bästa avkastande ängsmarken. Dessa uppgifter är angivna på kartan i något ljusare ton. Läsaren bör alltså vara medveten om att dessa torps inägor 1634 kan ha varit något mindre än de redovisas på kartan. Deras placering i landskapet är dock korrekt. Ett av torpen kallat Danielstorp har jag inte kunnat lokalisera efter senare tiders kartor. På en karta över Skalltorps ägor (Hesselgren 1704, LMS) finns emellertid en utmarkerat öde torpställe, som möjligen kan ha varit Danielstorp.

För att visa på hur öppen och uthuggen utmarken var på 1600-talet har jag bifogat information om alla torp och gårdars boskapsbesättning som betade där (Boskapslängd 1635, fol. 16-18, RA). Tillagt är också alla platser för kolmilor, till vilka stora mängder skog huggits runt omkring (Fornminnesregistret, Västra Vingåker: 640; Östra Vingåker: 104:1; 158; 174; 190; 199, RAÄ). Notera dock att endast en av dessa kolas 1634 av Barksätters anställde kolare, medan de övriga sannolikt är från andra år under 1600-talet.

Kartöverlägget har huvudsakligen rektifierats mot ekonomiska kartan från 1956, men uppgifter har även hämtats från mätningarna 1689, 1783, 1816-18, och 1898-99.

1689 års mätning

För den andra omgången av statsmaktens storskaliga kartering mätte lantmätaren Eric Nilsson Agner (f. ~1642 † 1727) upp Barksätters landskap 1689. Från denna finns allt material bevarat. Akterna över konceptkartorna som ritades upp i fält innehåller även ytterligare anteckningar och dessutom hans bakgrundsmaterial för arbetsuppgiften. Detta innehåller avskrifter ur jordeböcker, domstolsprotokoll och en lista över förbättringarna som utfördes

på gården på 1670-80-talen, en så kallad melioration (Nilsson Agner 1689, LM; idem 1690, LM). 1694 renritades kartorna. De försågs med textförklaringar och fördes in i jordebok C10 (Ibid 1689, LMS, idem 1694a-f, LMS). De av Barksätters ägor som låg på allmanningen karterades först knappt 20 år senare (Ibid 1707, LMS). Allt detta material har använts i framställandet av kartöverlägget.

Mätningen från 1689 är så gott som heltäckande. Utmarken redovisas i skala 1 : 20 000, och inägorna med tomt, trädgård, hägnader, åker, äng, backar och hagar i 1 : 5 000. På de två senare markslagen, och på utmarken, redovisas förekommande vegetation. Vägar och stigar visas endast indirekt av hägnaderna, och för kartöverlägget har jag använt mig av de som redovisas på 1677 års sockenkarta (Andersson 1677, LMS). De mindre vägarna är tillagda från senare tiders kartor. Torpet Udden saknas på de renritade kartorna, men antyds på konceptet, och finns utmärkt på den tidigare sockenkartan som Fäbodudden (Ibid). Det bofasta torpet uppfördes i mitten av 1640-talet (Blå nummer 40: Sudermanlands nybyggen ransakade 1674, RA), men har av namnet att döma redan dessförinnan varit en fäbodsbebyggelse. För kartöverlägget har därför använts äldsta tillgängliga uppmätning (Graff 1816-18, ÖVA). Mätningen av allmanningen 1707 i skala 1 : 8 000 redovisar Barksätters där liggande torp, men endast till deras inägors utbredning (Nilsson Agner 1707, LMS). Förhållandet mellan åker och äng, och bebyggelsens placering har inte varit möjligt att rekonstruera eftersom bra bakgrundsmaterial saknas.

Till kartorna från 1694 beskriver textförklaringarna åkrarnas jordslag och ytmått samt ängsmarkens art, utbredning och avkastningsförmåga uttryckt i antal lass hö ett genomsnittligt år. Hagarna beskrivs efter marktyp, eventuell vegetation (trädslag), betets kvalitet och hur många kreatur det kan föda. Beskrivningar anges också för träd- och humlegårdar, samt utmarkens ekonomiska resurser som bete och fiske (Nilsson Agner 1694a-f).

Kartöverlägget efter 1689 års mätning redovisas som plansch 3. Detsamma har också överlagrats ett nutida satellitfoto, vilket redovisas som plansch 4. Den sammanställning av säteriets landbohemman och torp som tillfogats kartöverlägget är tagen från dåtida taxeringshandlingar (Jordebok 1692 fol. 818, 823-825, RA; idem 1694:2 fol. 1340-1358, RA). Dessa har kompletterats med namn samlade i hembygdslitteraturen (Ericsson 2000, s. 18, 23, 31, 51, 57; Rask 2004, s. 220; Östdal Gustavsson 2004, s. 9).

Storskifteskartan 1783

Under 1700-talet genomfördes inga nya ägomätningar vid Barksätter. Under hela århundradet pågick dock en långvarig dispyt om rätten till utmarken mellan ägarna till Barksätter och det avgärdade säteriet Beckershov. Konflikten utmynnade till sist i en rättsprocess i vilken lantmätarna Gothard Wahlström (f. 1731 † 1790) och Eric Åhrborg (f. 1740 † 1826) kopplades in. I samband med målet gjordes då en mätning, markvärdering och plan för delning av den samfälliga skogsmarken till privat egendom. Delningen implementerades sedan med domens laga kraft. Den enda kartan från 1700-talet omfattar av denna anledning blott gårdens utmark, men naturligtvis redovisas då även utbredningen av inägorna. Dessa hade expanderat en hel del sedan mätningen 1689, både gällande de äldre hemmanen och med nya torparintagor, men innanför stängslan saknas information om hur landskapet såg

ut och var organiserat. Beträffande grunddragen för de äldre gårdarnas åker- och ängsmark torde de ha varit de samma som visas på tidigare och senare kartor.

Kartan är ritad i skala 1 : 8 000, och åtminstone tre, ganska likvärdiga exemplar finns bevarade. Ett har förvarats i lantmäteriets arkiv (Wahlberg & Åhrborg 1783, LM), medan de övriga två har varit privata. Till skillnad från på 1600-talets uppmätningar, finns de större vägarna noggrant utmärkta. Dessutom finns bebyggelsens placering inritad, även om övriga inägouppgifter saknas. Över de gamla hägnadsgränserna och brukningshävd är den nya rågången mellan Barksätter och Beckershov utmärkt. På de två privata kopiorna är vegetationens utbredning redovisad på utmarken och i hagarna. Kopian som innehades av Beckershovs ägare (Ibid, LMS) visar vegetationen något standardmässigt framställt, men Barksättersexemplaret (Ibid, ÖVA) som är mer uttrycksfullt visar konkret vegetationens art (barr- respektive lövträd), storlek och utbredning. Ytterligare information ges i lantmätarnas anteckningar och kortfattat i listan för de numrerade markavsnitten (Ibid, fol. 57-61, LM). Protokollet från domstolsbeslutet finns bifogat till Beckershovs karta (Ibid, fol. 1-5, LMS).

1816-18 års ägomätning

Mellan 1785-1820 låg Barksätter som underlydande landbohemman till Claëstorps fideikomiss (Almquist 1935, s. 563; Ericsson 2000, s. 9). Då denna sätesgård hade utökats till mycket vidsträckta ägor, lät innehavaren Claes Casimir Lewenhaupt beställa en markkartering av lantmätaren Carl Graff (f. 1769 † 1838) vilken pågick i två år och slutfördes 1818. Resultatet blev en tre gånger fem meter stor karta i skala 1 : 4 000. Denna förvaras i Claëstorps gårdsarkiv, och avfotograferade kopior finns i Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv (Graff 1816-18, ÖVA). Tillhörande protokoll finns redovisat i lantmäterihandlingarna för en av konceptkartorna (Idem 1816-18b, s. 43-57, LM).

På grund av dessa rådande omständigheter i början av 1800-talet finns därför en mycket god källa till Barksätters landskap precis före den stora agrara omvandlingen med laga skifte och nya brukningsmetoder. Kartan med tillhörande protokoll är den mest detaljerade landskapsdokumentation som utförts vid gården. Undantagslöst visas all mark med noggranna anteckningar om åkergårdernas jordmän, impediment och backar, täppor och lindor. Ängen redovisas efter typ (hård-, sid-, moss-, starr-, kärr-, dy- och fräkenvall), grässvälens kvalitet (slät eller tuvig), ifall den är djuprotad med träd samt efter dess avkastning uttryckt i antal lass per år. Uppgifter om vegetation lämnas efter mängd och slag; löv-, barr-, timmer- och fångskog, björk, al och ljung. Hagmarkens utbredning och betets kvalitet är angivet. Svedjebrukets påverkan av landskapet anges explicit "afgjölad mark" för nysvedjade områden, och implicit för äldre svedjor genom vegetationens sammansättning och betets ymnighet. Slutligen finns även vägarna, tomtmarken, bebyggelsen samt humle- och trädgårdarna utritade.

Denna ägomätning låg sedan de följande åren till grund för ytterligare ett par kartor. Dels finns en geografisk sockenkarta för Östra Vingåkers socken (Graff 1819, LM), men denna småskaliga variant innehåller egentligen ingen ytterligare information. Dels finns en avvittringskarta (idem 1820, LMS; idem 1821, LM) som

visar den del av Barksätter bolbys gemensamma mark vilken gjordes enskild under gården Kvarngölets ägor 1820. De nytillkomna ägo gränserna finns utritade på kartan.

Laga skifte 1842

Bara några år efter den ovannämnda ägomätningen bröts Barksätter ut ur fideikomiset och såldes. 1842 begärde ägaren Thure von Eckermann laga skifte av de underlydande landbogårdarna. Lantmätaren Gustaf Leatz (f. 1803 † 1858) använde sig av den tidigare gjorda karteringen, gjorde sina beräkningar av omfördelningen av mark, och ritade upp nya gränslinjer. 1842 års karta (Leatz 1842a, LM) har alltså stor betydelse för det nya arrangemanget av gränsernas sträckningar, men som historiskt dokument innebär det i övrigt emellertid inte några större förändringar mot 1818 års karta. Lantmätaren har ritat ut de nya gränserna över de gamla så att både det oskiftade och det skiftade landskapet kan studeras parallellt. Intressant är naturligtvis de tillhörande beskrivningarna som möjliggör en god jämförelse med landskapet 25 år tidigare. Emellertid är det bara de av skiftet berörda parcellerna som beskrivs, det vill säga hagmarken, och i vissa fall ängsmark.

Generalstabskartan

Generalstabskartan från 1800-talets mitt täcker hela Sverige och Barksätters landskap finns med på kartbladet *Säfstaholm III.Ö.33* som mättes in 1849 (Generalstabskartan 1838-62, RAK; Kartan finns också tryckt i Lundgren 1873, s. 213). Eftersom detta är en småskalig topografisk karta i skala 1 : 100 000 är det blott övergripande information som var relevant för kartans militära syften som anges. Därför är höjder och dalar nogsamt utritat, liksom vägnät och bebyggelse. Redovisning av markslag saknades på generalstabskartan före 1880-talet och det är endast förhållandet mellan öppen och bevuxen mark som kan uttydas. Dock är gränsen häremellan ofta diffus (Jansson 1993, s. 37f.). Allt detta innebär att denna karta är av mindre betydelse än de flesta andra jag använt mig av i arbetet. Till kartans företrädan hör att den visar förhållandet mellan barr- och lövvegetationens utbredning, att den redovisar stigar (varav några inte finns med på senare kartor) och alléträd (då detta är första kartan som visar sådana).

Häradsekonomiska kartan

En annan källa är den så kallade häradskartan, som producerades mellan 1859-1934. Oppunda härad i Södermanland karterades 1898-99. Dessa kartor bygger i huvudsak på skifteskartor, och stomkartan upprättades i skala 1 : 20 000. När de sedan trycktes var det ofta i 1 : 50 000 (Jansson 1993, s. 20f.). Jag har studerat bägge varianterna (Rikets allmänna kartverk 1898-99, RAK, idem 1904, RAK), men använt mig av stomkartan som underlag i excerperingsarbetet för kartöverlägget 1899 eftersom denna redovisar någon mer information. Markslagen som redovisas är byggnadstomt, trädgård, åker, äng, våtmarksäng, mosse, och skog. Beträffande vegetationen kan man utläsa om skogen domineras av barr- eller lövträd, eller är blandad. Förekomst av alléer redovisas också. Slutligen anges vägar (större, mindre och stigar), byggnader, samt gårdsnamn. Hägnader och hagmark

redovisas inte. Denna karta har använts i viss mån i rektifieringsarbetet med kartöverläggen, och särskilt beträffande våtmarkernas och mossarnas utbredning som inte finns redovisade på den senare ekonomiska kartan.

Den andra ekonomiska kartan

Under 1900-talet har nya ekonomiska kartor producerats, och från och med 1935 användes en heltäckande samling flygfotografier av landskapet som bas i kartorna (se även rubriken *Flygfoto* ovan). Kartorna är återgivna i skala 1 : 10 000, och förutom det som kan utläsas i fotografierna visar de även tomtmark, trädgård och åker, samt äldre åker som lagts igen till betesmark. Vidare utskiljs olika typer av vägar samt stigar, alléer och ägogränser. I den mån ängsmark finns kvar är denna emellertid inte utmärkt. De kartblad som täcker in Barksätters ägor mättes in 1954-56 och heter 9 G *Katrineholm 7 cd*, samt 8 *cd* (Rikets allmänna kartverk 1956a-d, RAK). Ekonomiska kartan är mycket pålitlig till sin uppmätning och har använts som huvudreferens vid rektifieringen av kartöverläggen.

FIGURFÖRTECKNING

Figurer, kartor, illustrationer, foton

Omslag. Vy över Barksätter sett från Bjälken. Illustration av Mats Daniel Nilsson.

- Fig. 1. *Agrarlandskapets grundelement 1100-1800*. Figur av Clas Tollin (2004). Använd med upphovsmannens benägna tillstånd.
- Fig. 2. *Barksätter i sitt regionalhistoriska sammanhang*. Figur av Mats Daniel Nilsson. Informationen i figuren bygger på uppgifter sammanställd från flera håll. Åsarnas och malmarnas utsträckning är från Sveriges geologiska undersöknings jordartssammanställning och förkastningsbranterna är från deras berggrundsatlas. Vattendragen är från lantmäteriets kartering. Det medeltida vägnätets utsträckning är i sina grundläggande drag fortfarande i bruk. Uppgifter om huvudvägarna är hämtad från två artiklar om det historiska vägnätet i Södermanland (Moberg 2013, s. 152; Schnell 1941, s. 71). De naturgeografiska regionernas utbredning bygger på en figur ur rapporten Vetenskapligt program Södermanlands län (Norberg 2004, s. 15). Allmänningarnas visas efter sin utbredning före uppstyckningen av dessa kring sekelskiftet 1800. Informationen är hämtad från en Rese Charta öfver Södermanlands Höfdingedöme (Wahlström 1765, RA). Eftersom inskränkningar på allmänningarna hade gjorts under flera tidigare perioder i historien hade de tidigare varit mer utbredda, men deras lokalisering har med största sannolikhet varit de samma ända sedan de inrättades vilket troligtvis var i slutet av yngre järnåldern (Tollin 1999, s. 213). Kompletterande uppgifter över Vingåkers allmänning är hämtat från en äldre sockenkarta (Andersson 1677, LMS), och från en östgötsk karta från samma sekel (De Rogier 1653, RA). Uppgifter om tingsplatserna är tagen ur Oppunda ting under tusen år (Sturkell 2009, s. 14), och vilka marknader Barksätter sålt sina varor på från gamla gårdsräkenskaper (von Eckermanns familjarkiv III:3 Räkenskaper September 1841, fol. 9, 11; November 1841, fol. 12; Januari 1842, fol 12f).
- Fig. 3. *Svea- och Götaland vid 1100-talets inledning*. Figur av Mats Daniel Nilsson.
- Fig. 4. *Södermanlands topografiska kontext*. Figur av Mats Daniel Nilsson, efter Kristoffersson (1937). Den topografiska profilen är tagen från en uppmätning av Kristoffersson (1937, s. 56), och informationen om de naturgeografiska områdena är hämtat ur Norberg (2004, s. 15).
- Fig. 5. *Vattensystemets alla sjöar, åar och strömmar*. Schematisk karta av Rasmus Ludvigsson (1560, fol. 15, RA), med tillagda förklaringar av Mats Daniel Nilsson.
- Fig. 6. *Södermanland som utpräglad adelsprovins*. Figur av Clas Tollin (2011, s. 42), baserad på Almquist (1934). Figuren är något modifierad i skala och färgsättning av Mats Daniel Nilsson. Använd med upphovsmannens benägna tillstånd.
- Fig. 7. *Nyköpingshus på 1600-talet*. Teckning av Erik Dahlberg och är hämtad ur *Teckningarna till Svecia Antiqua et Hodierna. III*. (1968, bild 1313).
- Fig. 8. *Barksätters historiska fastighetsstruktur i förhållande till de agava huvudperioderna*. Schematisk modell av Clas Tollin (2004), med tillagda uppgifter om Barksätter av Mats Daniel Nilsson. Använd med upphovsmannens benägna tillstånd.
- Fig. 9. *Vegetationsförändringarna till följd av svedjebruket kring Bjälken vid forntidens slut*. Figur av Mats Daniel Nilsson. Baserad på uppgifter ur Hedblom (1945, s. 189), Rask (2004, s. 27, 133f.) och Sjöbeck (1941, s 150).
- Fig. 10. *Sätessgårdarna vars godsinnhav Barksätter ingått i, från 1300-talets början tills idag*. Figur av Mats Daniel Nilsson. Baserad på de anförda källorna i denna uppsats, s. 20-40.
- Fig. 11. *Barksätters landbogårdar och torp på 1550-talet*. Figur av Mats Daniel Nilsson från uppgifter ur jordeböcker och ett försäljningsbrev (Jordebok K3, fol. 315f., RA; Södermanlands handlingar 1559:1, fol. 90, RA; idem 1560:7, fol. 37f.; 1570:12, fol. 57).
- Fig. 12. *Gisle Nilssons namnteckning* (hämtad från Militieräkningar 1590:23, fol. 22, RA).
- Fig. 13. *Hemman och torp 1635*. Figur av Mats Daniel Nilsson sammanställd efter några taxeringsdokument (Boskapslängd 1627, fol. 12-13, RA; idem 1635, fol 16-18, RA; Jordebok, 1634:5, fol. 27, RA; Södermanlands handlingar 1601:17:1, fol. 4; Älvsborgs lösen 1613-16, fol. 167, RA). Lerjordarnas utbredning är från Sveriges geologiska undersöknings kartering (Jordartskarta, SGU), och kärdrågarna har kunnat rekonstruerats från en karta innan dessa ritades ut och täckdikades (Rikets allmänna kartverk, 1898-99, RAK), samt från lantmäteriets höjdkartering (Fastighetskartan, LM).

- Fig. 14-1 & 14-2. *Torpintagorna vid kärrdrågarna 1600 och 1635*. Kartor av Mats Daniel Nilsson, baserade på information från en ägomätning 1634 (Jordebok C2, fol. 64, 69), från lantmäteriets höjddartering (Fastighetskartan, LM) och ekonomiska kartans inmätning av bäckar (Rikets allmänna kartverk, 1898-99, RAK), samt diverse taxeringshandlingar (Boskapslängd 1635, fol. 17, RA; Södermanlands handlingar 1601:17:1, fol. 4, RA; idem 1619:12:1, fol. 25, RA; Älvsborgs lösen 1613-16, fol. 167, RA).
- Fig. 15. *Svante Rosenstråle testamente 1663* (efter en avskrift i Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 398f., RA).
- Fig. 16. *Utbredningen av Barksätters ägor från 1600-talets början tills idag*. Figur av Mats Daniel Nilsson. Uppgifterna är insamlade från kartor, skattedokument, testamenten, försäljnings- och byteshandlingar och litteratur (Almquist 1935, s. 422, 609, 624; Carlheim-Gyllensköld & Carlheim-Gyllensköld 1972, s. 6, KSLAB; Fastighetskartan, 2009, LM; Graff 1820, LMS; Idem 1821, LM; Hesselgren, 1704, LMS; Hogner & Thomée 1859, s. 142 Jordebok 1643, fol. 348, RA; idem 1660, fol. 312-314; idem 1754, fol. 735f., 743-752, RA; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 398f., RA; Leatz, 1842a, LM; idem 1842b; SDHK 21868, RA; Svenska donationskontoret: 7:de Puncts Byten, No. 172, fol. 10, RA; Wahlström & Åhrborg 1783, LMS).
- Fig. 17. *Gunilla Gyllenstiernas namnteckning*. Hämtad från Barksätters reduktionsakt (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 224., RA), liksom även citatet i bildtexten (fol. 253).
- Fig. 18-1 - 18-8. *Bebyggelsens utveckling 1663-1950*. Figur av Mats Daniel Nilsson. Sammanställd efter uppgifter i skattehandlingar, kartor och litteratur (Blå nummer 40: Sudermanlands nybyggen ransakade 1674, fol. 112ff., RA; Ericsson 2000, s. 15, 19, 25, 29; Eriksson & Franzon 1990, s. 28f.; Generalstabskartan, 1838-62, RAK; Graff, 1816-18, ÖVA; Jordebok 1660, fol. 312-314, RA; idem 1676, fol. 334; idem 1692, fol. 812, 818, 823-825; idem 1694:2, fol. 1340-1358; idem 1715, fol. 657f.; idem 1754, fol. 735f., 743-752; Jordebok C10, fol. 199-211, RA; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 398f., RA; Leatz, 1842a, LM; idem 1842b; Hogner & Thomée 1859, s. 142; Rikets allmänna kartverk, 1898-99, RAK; idem 1956a-d; Wahlberg, G. & Åhrborg, E., 1783, ÖVA).
- Fig. 19. *Tidningsannons för konkursförsäljningen av Barksätter 1840*. Hämtad från Sveriges Stats-Tidning eller Post- och Inrikes Tidningar (Botin 27 nov 1840, s. 4).
- Fig. 20. *Barksätters och Sluckstorp's ängsmarker*. Karta av Mats Daniel Nilsson. Baseras på diverse lantmäteriprotokoll, kartor, testament, skattläggningsdokument och annat (Carlheim-Gyllensköld & Carlheim-Gyllensköld 1972, s. 6, KSLAB; Graff 1816-18b, s. 43f., 55-57., LM; Jordebok K3, fol. 314-16, RA; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 29, 223f., 253f., 414, 675, 678; Larsson Tresk, O., 1634, fol. 4f., RA; Leatz 1842a, s. 5, LM; Nilsson Agner 1690, s. 3-5, 21-22, LM; Idem 1694a, s. 200-201, LMS; Idem 1707, LMS; Norrgård 1930, s. 11f., ÖVA; Rikets allmänna kartverk, 1904; Idem 1956a; SCBs lokalundersökningar 1913-1920 4865, RA; Ståhle 1955, s. 71; Södermanlands handlingar 1559:1, fol. 90, RA; idem 1560:7, fol. 37f.; 1570:12, fol. 57; Wahlström, G. & Åhrborg, E., 1783, s. 61, LM).
- Fig. 21. *Holmängen 1634*. Karta av Olof Larsson Tresk. Hämtad ur Jordebok Claestorp (Larsson Tresk 1634, fol. 4, RA). Bildtexten är baserad på flera andra källor (ibid, fol. 1-5; Graff 1816-18a, fol. 43-57, LM; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 254, RA; Jordebok C2, fol. 64-65, 68-69, 160-161, RA; Idem C3, fol. 187-191, RA; Idem C10, fol. 200-211, 213; Tuneld 1827, s. 519). Källa: Lantmäteriet.
- Fig. 22. *Vy över Barksätters åkergården i förhållande till gårdstomten*. Illustration av Mats Daniel Nilsson. Uppgifterna om åkergårdernas historiska namn är hämtad från lantmäterihandlingar och Barksätters reduktionsakt (Graff 1816-18b, fol. 55, LM; Jordebok C10, fol. 200; Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223f., 252-254, 398f., RA).
- Fig. 23. *Meliorationen av Barksätter under 1670-80-talen*. Karta av Mats Daniel Nilsson. Uppgifterna är inhämtade från Barksätters reduktionsakt, och lantmätaren Eric Nilsson Agners arbetsmaterial för Barksätter (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 223f., 252-254, 398f., RA; Nilsson Agner 1690, fol. 3f., 21f., LM; idem 1694a, fol. 200, LMS).
- Fig. 24-1 - 24-4. *Utvecklingen av Barksätters åkermarker 1700-2000*. Figur av Mats Daniel Nilsson. Efter uppgifter ur olika lantmäterikartor. (Fastighetskartan 2009, LM; Graff 1816-18, ÖVA; Nilsson Agner 1694a, LMS; Rikets allmänna kartverk, 1904).
- Fig. 25. *Arbetet vid skörden omkring 1910*. Fotografi "Arbetsdag veteskörd Barksäter", av okänd fotograf, från Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv.
- Fig. 26-1 - 26-5. *Gårdsbebyggelsens utveckling från 1700-talet tills idag*. Figur av Mats Daniel Nilsson. Baserad på lantmäteriinmätningar från de angivna åren (Ekonomiska kartan, 1956a-b, RAK; Fastighetskartan, 2009, LM; Leatz, 1842a, LM; Rikets allmänna kartverk, 1898-99, RAK; Wahlström & Åhrborg, 1783, LM).
- Fig. 27-1 - 27-3. *Utvecklingen av mangårdsbyggnadens arkitektur*. Fasader av Mats Daniel Nilsson. Framställd efter uppgifter från en tavla från 1700-talet (reproducerad i Ericsson 2000, s. 8) och några fotografier från sekelskiftet 1900 (Eriksén, okänt år; Indebetou, okänt år, ÖVA; okänd fotograf; Pettersson, okänt år).

- Fig. 28-1 - 28-3 *Barksätters arkitektur och gårdsplan från 1600-talets slut tills idag.* Axonometri av Mats Daniel Nilsson. Baserad på uppgifter från en 1700-talstavla (reproducerad i Ericsson 2000, s. 8), några fotografier från sekelskiftet 1900 (Eriksén, okänt år "Barksäter, Södermanland"; Indebetou, okänt år "Postkarte Barksäter"; okänt fotograf "Brefkort Barksäter, Södermanland"; Pettersson, okänt år) samt från kartor över gårdstomten (Leatz 1842a, LM; Nilsson Agner 1694a, LMS; Rikets allmänna kartverk, 1898-99, RAK).
- Fig. 29-1 & 29-2 *Barksätters mangårdsbyggnad och trädgård omkring 1910.* 29-1 "Brefkort Barksäter, Södermanland", taget av okänt fotograf, och 29-2 "Postkarte Barksäter" troligen av Govert Indebetou. Från Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv.
- Fig. 30. *Barksätters tomt och trädgårdar på 1680-talet.* Detalj ur lantmäterikarta av Eric Nilsson Agner (Jordebok C10, fol. 201, RA). Källa: lantmäteriet.
- Fig. 32. *Lövtäkt av björk. Kärvar på torkning.* Foto av Märten Sjöbeck (1932), ur samlingarna på Universitetsbiblioteket i Lund. Bildnr. 2990. "Pågående lövtäkt på björk". Västergötland, Ödenäs socken, Olofsered. Reproduktion: Universitetsbiblioteket, Lunds universitet.
- Fig. 33 *Utmarkens utbredning 1680 och 1780.* Figur av Mats Daniel Nilsson. Grundad på lantmäteriförändringar från dessa tider (Jordebok C10, fol. 200f., RA, Wahlström & Åhrborg 1783, LM).
- Fig. 34 *Barksätters oxar omkring 1910.* Fotografi av okänt upphovsman. Tidigare publicerat i *Vårt Östra Vingåker* (Jonsson 2012, s. 25).
- Fig. 35 *Förhagningen av utmarken.* Figur av Mats Daniel Nilsson. Informationen är hämtad från lantmäterikartor (Jordebok C10, fol. 200f., RA, Wahlström & Åhrborg 1783, LM, samt Graff 1816-18, ÖVA).
- Fig. 36 *Twisten om äganderätten till utmarken.* Figur av Mats Daniel Nilsson. Uppgifterna är tagna ur tre lantmäteriakter (Wahlström 1780, LM; Wahlström, & Åhrborg, 1783, LM; Utter 1695, LMS).
- Fig. 37 *Svedjebrukets arbetsmoment under tre år.* Foto av Gustaf Boge & Ragnar Westfelt. Hämtat från Nordiska museets film *Svedjebruk* (Bannbers, 1930). Använda med benäget tillstånd från Nordiska museet.
- Fig. 38 *Förvuxen tidigare hamlad björk.* Foto av Märten Sjöbeck (1945), ur samlingarna på Universitetsbiblioteket i Lund. Bildnr. 2464. "Hamlad björk". Ullevi, Gamleby socken, Södra Tjusts härad. Reproduktion: Universitetsbiblioteket, Lunds universitet.
- Fig. 39 *Hagarnas betydelse för fredandet av lövvegetationen.* Figur av Mats Daniel Nilsson.
- Fig. 40. *Barksätters skogsarbetslag i början av 1900-talet.* Foto "Arbetslag i skogen" av okänt fotograf, från Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv.
- Fig. 41. *Landskapsbrukens användning vid Barksätter under historisk tid.* Figur av Mats Daniel Nilsson.

Tabeller

- Tab. 1. Förteckning över Barksätters åkeravkastning 1834-41. Uppgifterna om åkerodlingen vid 1800-talets början är hämtade ur von Eckermans familjarkiv (III:3:1: "Förteckning öfwer Spannemålsafkastningen vid Barksätter" samt "Spannemål och Wicktualieregister 1839"; Ibid III:3:2, fol. 2).
- Tab. 2 *Bebyggelsen vid Barksätter efter nybyggnationen under 1600-talets slut.* Lista sammanställd efter två syneprotokoll, nämligen *Ransakning öfwer fölljande hemman och lägenheter som Wällb:ne frw Gunnill Gyllenstierna af Kongl: Majj: och Cronan I Underdånigheet begivas att Tillbyta*, 5 augusti 1685 och *Ransakning öfwer Barksäter, 26 september 1693* (Kammarkollegiets byteskontor: Afsl. Byte N. 54, fol. 29-34, 795-800, RA).
- Tab. 3 *Ekonomibebyggelsen vid Barksätter på 1840-talet.* Information från en inventarielista i gårdsarkivet (von Eckermans familjarkiv III:3:1: "Inventarjer wid Barksäter", fol. 1-4; III:4: "Förteckning på de inventarier som åtfölja köpet af Barksätter").

PLANSCHFÖRTECKNING

- Pl. 1. *Vingåkersbygden med Barksätter 1677*. Sockenkartan av Anders Andersson (Jordebok C13, fol. 41f.). Kartan är beskuren, och Barksätters ägo­gränser har lagts till (Jordebok C10, fol. 200). Källa: Lantmäteriet.
- Pl. 2. *Barksätter 1634*. Kartöverlägg av Mats Daniel Nilsson, baserad på Olof Larsson Tresks in­mätning 1634 (Jordebok C2, fol. 64-65, 68-69, 160-161, RA; Idem C3, fol. 187-191, RA; Larsson Tresk 1634, fol. 1-5, RA). Kartöverlägget har rektifierats mot ekonomiska kartan (Rikets allmänna kartverk 1898-99, RAK; idem 1956a-d, RAK). Kompletterande uppgifter har hämtats från andra yngre kartor (Berggrundskarta, SGU; Graff 1816-18, ÖVA; idem 1820, LMS; Hesselgren 1704, LMS; Indebetou 1876, LM; Jordartskarta, SGU; Jordebok C10, fol. 200-217; idem C13, fol. 41f.; Leatz 1842a, LM; Nilsson Agner 1707, LMS; Utter 1695, LMS; Wahlberg & Åhrborg 1783, LM) samt andra källor (Boskapslängd 1635, fol. 16-18, RA; Fornminnesregistret, Västra Vingåker: 640; Östra Vingåker: 104:1; 158; 174; 190; 199, RAÄ; Jordebok 1634:5, fol. 27, RA).
- Pl. 3. *Barksätter 1689*. Kartöverlägg av Mats Daniel Nilsson, baserad på Eric Nilsson Agners in­mätning 1689 samt 1707 (Jordebok C10, fol. 200-217, RA; Nilsson Agner 1689, LM; idem 1690, LM; idem 1707, LMS). Kartöverlägget har rektifierats mot ekonomiska kartan (Rikets allmänna kartverk 1898-99, RAK; idem 1956a-d, RAK). Kompletterande uppgifter har hämtats från andra yngre kartor (Berggrundskarta, SGU; Graff 1816-18, ÖVA; idem 1820, LMS; Hesselgren 1704, LMS; Jordartskarta, SGU; Jordebok C13, fol. 41f.; Leatz 1842a, LM; Utter 1695, LMS; Wahlberg & Åhrborg 1783, LM) och andra källor (Ericsson 2000, s. 18, 23, 31, 51, 57; Jordebok 1692 fol. 818, 823-825, RA; idem 1694:2 fol. 1340-1358, RA; Rask 2004, s. 220; Östdal Gustavsson 2004, s. 9).
- Pl. 4. *Barksätter 1689, överlagrad Lantmäteriets ortofoto*. Kartöverlägg av Mats Daniel Nilsson, baserad på Eric Nilsson Agners kartering. Samma källor har använts som för pl. 3.

CITATFÖRTECKNING

De anförda citaten från följande sidor i uppsatsen är hämtade från:

- X: Tollin 2004, s. 20; Sjöbeck 1940b, s. 12.
10: Sjöbeck 1959, s. 66.
13: Åke Hyenstrand och Ulf Sporrang 1990, s. 39.
29: Torsten Lagerstedt 1941, s. 64
32: Axel Wennberg 1947, s. 164.
43: Åvall 1935, s. 15.
50: Magnus Mentzer Swenska åkermannen (1727), citerad i Ekstam, Aronsson & Forshed 1988, s. 42f.
61: Nils August Lundgren 1873, s. 63.
67: Rosenhane 1944, s. 89.
70: Rosenhane 1944, s. 94.
76: Hyltén Cavallius 1868, s. 91f.; Sjöbeck 1931, s. 64.
80: Kongl. Maj:ttz Stadga om Skogarne i Rijket 1664, återgivet från Handlingar rörande Skandinaviens historia 21, s. 233f.
82: Broman, 1954, s. 87f.
83: Sjöbeck 1953b, s. 179; Rosenhane 1944, s. 79.
A2: Eneroth 1869, s. 74.

A = Appendix

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Kungl. skogs- och lantbruksakademiens bibliotek (KSLAB)

Carlheim-Gyllensköld, C., & Carlheim-Gyllensköld, G., 1972. *Livet på en mindre herrgård under 1800-talet i Östra Vingåkers socken, Södermanland*. Uppsala universitet.

Gustafson, B., 1990. *Barksätters historia*.

Staf, O., 1996. *Skogligt kultur- och naturvårdsförslag gällande fastighet Barksäter*.

Lantmäteriets arkiv (LM)

Fastighetskartan, 2009. Tillgänglig: <https://maps.slu.se/get/> [2015-07-05]

Graff C.-C., 1816-18a. *Concept karta öfver Säteriet Strångholm Tillika med Hemmanen Horssnäs, Kjällmon, Rosten och Månstorp. Belägna på Stora Djulö Bohlbya mark Till Åker och Ång. Oppunda härad och Södermanland*. 1:4000? Lantmäteriets arkiv. 04-övi-51, s. 43-57. Tillgänglig: https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=46&sd_base=lm04&sd_ktun=0002muhi&mdat=1286121661 [2015-01-29]

- 1816-18b. *Concept karta öfver Sättegårdarne Claestorp, Fosstorp, Bodaholm och Gjöthbohl, med dess underliggande Hemman och Torp; Uti Östra Vingåkers Socken, Oppunda Härad och Södermanland*. 1 : 4 000? Lantmäteriets arkiv. 04-övi-49, s. 1, 43-57. Tillgänglig: https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=41&sd_base=lm04&sd_ktun=0002mugx&mdat=1286121660 [2015-01-30]

- 1819. *Transporterad Concept Charta för Östra Vingåker Socken*. 1 : 10 000? Lantmäteriets arkiv. 04-övi-70. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=9&sd_base=lm04&sd_ktun=0002wpl9&mdat=1286125555 [2014-05-15]

- 1821. *Concept Charta öfver Prästegården Quarmgjölet uti Östra Vingåker Socken, Oppunda Härad och Södermanland, Till Hag och Skogmark afvittras från Bohlbyen År 1820*. 1 : 8 000. Lantmäteriets arkiv 04-övi-53. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=12&sd_base=lm04&sd_ktun=0002mui2&mdat=1286121662 [2014-07-29]

Hesselgren, A., 1704. *Geometrisk Delineation öfver Sättegården Skalltorp i Vingåker Sochn Oppunda Härad och Södermanland och Nyköpings Län*. 1 : 4 000. Lantmäteriets arkiv. 04-övi-26. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=9&sd_base=lm04&sd_ktun=0002wpxx&mdat=1286125555 [2014-07-29]

Indebetou, E., 1879. *Karta öfver alla egorna till säteriet Skalltorp*. 1 : 4 000. Lantmäteriets arkiv. 04-vvi-558. Tillgänglig: https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=71&sd_base=lm04&sd_ktun=0002nl4x&mdat=1286124001 [2015-07-01]

Leatz, G., 1842a. *Charta öfver Säteriet Barksätter med underlydande hemmanen Sluckstorp, Erikstorp, Ladängen och Bagghult uti Södermanland Oppunda Hd och Östra Vingåker Sn*. 1 : 4 000. Lantmäteriets arkiv. 04-övi-79. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=19&sd_base=lm04&sd_ktun=0002mul4&mdat=1286121666 [2014-05-13]

- 1842b. *Handlingar rörande avs Barksätter 1:2, 1:3 i Östra Vingåkers socken*. Lantmäteriets arkiv. 04-övi-575. Tillgänglig: https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=9&sd_base=lm04&sd_ktun=0002muj7&mdat=1286121664 [2015-01-30]

Nilsson Agner, E., 1689. *Mucketorp. Okänd skala*. Lantmäteriets arkiv. 04-vvi-10. Tillgänglig: https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=4&sd_base=lm04&sd_ktun=0002wp5y&mdat=1286125538 [2014-05-14]

- 1690. *Ägomätning. Okänd skala*. Lantmäteriets arkiv. 04-övi-2. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=20&sd_base=lm04&sd_ktun=0002wpke&mdat=1286125554 [2014-05-14]

Wahlström, G., 1780. *Rågångsätgård*. Lantmäteriets arkiv. 04-övi-30. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=5&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f433130342d31343a32 [2014-08-20]

Wahlström, G. & Åhrborg, E., 1783. *Charta öfver Bohlbyarne Barksätter Sluckstorp och Ramninge eller Bäckershof samt dess afgärdade hemman och torp uti Södermanland, Oppunda härad och Östra Vingåkers Socken belägne*. 1 : 8 000. Lantmäteriets arkiv. 04-övi-34. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=REG&nbOfImages=39&sd_base=lm04&sd_ktun=0002mud6&mdat=1286121653 [2014-05-13]

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

Anderson, A., 1677. *Geographisch Affrättningh öfwer Winghäker Sochn samt Österåker Sochn*. 1 : 50 000 LMS C13:41-2. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=0005lhhb [2014-05-13]

- Graff C.-C., 1820. *Charta öfver Prästegården Quarnjölet uti Östra Vingåkers Socken, Oppunda Härad och Södermanland. Till Hag och Skogsmarken af vittnad från Bohlbyen*. 1 : 8 000. LMS Östra Vingåkers socken Kvarngölet nr 1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=2&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f433130342d34333a31 [2014-07-29]
- Hesselgren, A., 1704. *Delineatio Geometrica öfver Sättegården Skalltorp i Vingåker Sochn Oppunda Härad Södermanland och Nyköpings Lään*. 1 : 4 000. LMS Östra Vingåkers socken Skalltorp nr 1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f433130342d37333a31 [2014-07-29]
- Nilsson Agner, E., 1689. *General Carta uppå Sättegården Barcksätters innehafwande Skogs Egor*. 1 : 20 000. LMS C10:200-1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=0005lh2a [2014-05-13]
- 1694a. *Oppunda härad. Vingåker Sochn. Barcksätter. Sluukztorp. Swijnnäset*. 1 : 5 000. LMS C10:200-1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=2&sd_base=lms2&sd_ktun=0005lh2r [2014-05-13]
 - 1694b. *Östra Vingåkers sockn. Laduengen. Skougtorp. Jonstorp. Östemåsen*. 1 : 5 000. LMS C10:202-3. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=2&sd_base=lms2&sd_ktun=0005lh6f
 - 1694c. *Östra Vingåkers sockn. Baggehult. Tranmoon. Quastorp. Kiältorp*. 1 : 5 000. LMS C10:204-5. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=0005lh2b [2014-05-16]
 - 1694d. *Östra Vingåkers sockn. Erichstorp. Graantorp. Sörtorp*. 1 : 5 000. LMS C10:206-7. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=2&sd_base=lms2&sd_ktun=0005lgz4 [2014-05-16]
 - 1694e. *Östra Vingåkers sockn. Kärsäter. Dammen*. 1 : 5 000. LMS Östra Vingåkers socken Dammen nr 1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=0005lh56 [2014-08-20]
 - 1694f. *Östra Vingåkers sockn. Lille Fårfa*. 1 : 5 000. LMS Östra Vingåkers socken Forssa Lilla nr 1. Tillgänglig: https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=0005lh4h [2015-02-04]
 - 1707. *Geometrisk Afriktning öfver en Dehl af Cronoallmenningen Kählmänden Uthi Vingåker Socken Oppunda Härad och Södermanneland*. 1 : 8 000. LMS Östra Vingåkers socken Oppunda härad sallmänning nr 1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f433130342d36353a31 [2014-08-21]
- Utter, P., 1695. *Geometrisk delineation öfver rusthället Ramninge och Beckershof med därtill liggande torp och lägenheter som ähr belägit utij Sudermannland Oppunda Härad och Vingåker Sochn*. LMS Östra Vingåkers socken Bäckershov nr 1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=2&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f433130342d31343a31 [2014-08-20]
- Wahlström, G. & Åhrborg, E., 1783. *Charta öfver Bäckershofs eller Ramninges, Barksätters samt Sluukstors Bohlbyars Skog. Tillika med dess Afgjardade Hemman och Torp Belagne uti Södermanland, Oppunda Härad och Östra Vingåkers Socken*. LMS Östra Vingåkers socken Bäckershov nr 1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=5&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f433130342d31343a32 [2014-08-20]

Geometriska jordeböcker (LMS)

- C2, 1634-36. Oppunda h.d. 1 : 5 000. Riksarkivet. SE/RA/81003/1/C2. Tillgänglig: <http://jordebok.ra.se/browse/index.php?anr=C2:Framsida> [2014-07-22]
- C3, 1634-48. Väster-Rekarne, Åkers, Oppunda h.d. 1 : 5 000. Riksarkivet. SE/RA/81003/1/C3. Tillgänglig: <http://jordebok.ra.se/browse/index.php?anr=C3:Framsida> [2014-07-22]
- C10, 1688-95. Södermanlands län. 1 : 5 000. Riksarkivet. SE/RA/420571/01/F/F1a/35. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/90002997_00001 [2014-05-13]
- C13, 1677-1697. Södermanlands län. Geographische Affriktningar och Special Sockne: Charter öfver Sudermannlandh och Nyköpings Släts för:län. 1 : 50 000. Riksarkivet. SE/RA/420571/01/F/F1a/38. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/90003000_00001 [2014-05-13]

Linköpings stiftsbibliotek (LSB)

- Spergelberg, J., 1523. *Biskop Brasks copie-bok*. Kh 53. Tillgänglig: <http://www.linkoping.se/Global/Kultur%20och%20fritid/Biblioteket/Linkoping%20i%20digitala%20bilder/Handskrifter/Kh%2053.pdf> [2014-08-21]

Rikets allmänna kartverks arkiv (RAK)

- Generalstabskartan, 1838-62. *Topografiska Corpsens karta öfver Sverige*. 1 : 100 000. Rikets allmänna kartverks arkiv. J243-65-1. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3234332d36352d31&archive=RAK [2014-05-13]
- Rikets allmänna kartverk, 1898-99. *Häradsekonomska kartan (stomkarta)*. 1 : 20 000. Rikets allmänna kartverks arkiv. Tisenhult J112-65-20. Tillgänglig: https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3131322d36352d3230&archive=RAK [2014-05-13]
- 1904. *Häradsekonomska kartan. Södermanlands län. Oppunda härad. Sydvestra delen*. 1 : 50 000. Tillgänglig:

- http://kartavdelningen.sub.su.se/images/Ek/D/template_Oppunda_sv.htm [2014-05-13]
- 1956a. *Ekonomiskakartan. Södermansamt Östergötlands län. 9 G Katrineholm 7 c Beckershov. 1:10000. Rikets allmänna kartverksarkiv J133-9g7c57. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3133332d394737633537&archive=RAK [2014-05-13]*
 - 1956b. *Ekonomiskakartan. Södermans samt Östergötlands län. 9 G Katrineholm 7 d Claestorp. 1 : 10 000. Rikets allmänna kartverks arkiv J133-9g7d67. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3133332d394737633537&archive=RAK [2014-05-13]*
 - 1956c. *Ekonomiskakartan. Södermans samt Östergötlands län. 9 G Katrineholm 8 c Sköldnäs. 1 : 10 000. Rikets allmänna kartverks arkiv J133-9g8c57. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3133332d394738633537&archive=RAK [2014-05-13]*
 - 1956d. *Ekonomiskakartan. Södermans samt Östergötlands län. 9 G Katrineholm 8 d Sjöholm. 1 : 10 000. Rikets allmänna kartverks arkiv J133-9g8d57. Tillgänglig: http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3133332d394738643538&archive=RAK [2014-05-13]*

Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Fornminnesregistret (RAÄ)

Västra Vingåker: 51:1; 640. Östra Vingåker: 104:1; 158; 174; 190; 199.

Riksarkivet (RA)

Arv och eget, 1400-tal-1624 (RA)

38. *Afskrifter af Bytes, Köpe, Skänke och Fastebrief på 1400 och 1500 årtalen. Riksarkivet. SE/RA/5111/38, fol. 10-14, 31-33.*

Blå nummer (Oordnade handlingar efter 1630) (RA)

40. *Sudermanlands nybyggen ransakade, 1674. Riksarkivet. SE/RA/5201/4, fol. 111-113.*

Boskaps- m fl längder 1620-40 (RA)

Boskapslängd, 1627. Riksarkivet. SE/RA/5119/2/2, fol. 11-13. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0052552_00021 [2015-02-09]

- 1632. Riksarkivet. SE/RA/5119/2/7, fol. 143. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0052557_00159 [2015-02-09]
- 1635. Riksarkivet. SE/RA/5119/2/8, fol. 16-18. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0052558_00024 [2015-02-09]

von Eckermans familjearkiv: III Anton Thure (Fredrik) von Eckermann (RA)

3. *Barksäter handlingar, 1838-1843: 1. Avräkning vid godset. Riksarkivet. SE/RA/721085/III/3/1*
 - 2. *Besvärhandlingar, 1840-1841. Riksarkivet. SE/RA/721085/III/3/2*
 - 3. *Räkenskaper förslag, 1840-1843. Riksarkivet. SE/RA/721085/III/3/3*
 - 4. *Egendomshandlingar, 1:10: Diverse bouppteckningar, handlingar rörande Barksätter, förmyndarehandlingar, och testamentshandlingar etc. Riksarkivet. SE/RA/721085/III/3/4.*
 - 5. *Kontrakt på Barksätter, 1840. Riksarkivet. SE/RA/721085/III/3/5.*

von Eckermans familjearkiv: XV Egendomshandlingar vol 1:2 (1802-1929) (RA)

4. *Thure von Eckermann: 2. Utdrag av inteckningsprotokoll rör säteriet Barksäter 1841. Avskrift av köpebrev 1842 m fl handl. Riksarkivet. SE/RA/721085/XV/1/2.*

Kammararkivet (KA): Frälse- och rusttjänstlängder (RA)

Frälse- och rusttjänstlängd, 1644. Riksarkivet. SE/RA/522/05/36. Fol. 464f., 999. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0066494_00293 [2015-02-05]

Kammararkivet (KA): Landskapshandlingar (RA)

Södermanlands handlingar, 1558:9. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1558: 9. Fol. 119-120. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0045964_00015 [2015-02-05]

- 1559:1. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1559: 1. Fol. 89-90. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0045965_00100 [2015-02-05]
- 1570:12. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1570: 12. Fol. 57-58. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0046023_00111 [2015-02-05]
- 1571:2. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1571:2. Vol. 1 fol. 37-38, Vol. 2 fol. 1-3. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0046025_00043 [2015-02-05]
- 1578:5. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1578:5. Vol. 2 fol. 96-99. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0046071_00138 [2015-06-25]
- 1591:11. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1591:11. Vol. 1 fol. 24v, Vol. 2 fol. 182, 193f. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0046229_00224 [2015-06-25]
- 1599:11. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1599:11. Vol. 2 fol. 20, 25. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0046363_00027 [2015-06-25]
- 1601:17. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1601: 17. Vol. 1 fol. 4. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0046398_00010 [2015-02-21]

- 1619:12. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1619:12. Vol. 1 fol. 23, 48, 51f. Vol 2. fol. 25. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0046568_00193 [2015-03-01]
- 1620:3. Riksarkivet. SE/RA/5121/5121.02/1620:3. Vol. 1 fol. ii, 23. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0046572_00036 [2015-03-01]

Kammararkivet (KA): Strödda kamerala handlingar 1520-1828 (RA)

Ludvigsson, R., 1560. *Register och memoriell på all then deel, som Kon:ge Mtz min alder nåd:te herres egne landbo foughter huar udi sin befalning beställde och utrette schole till anno 1560*. Riksarkivet. SE/RA/5103/#/AAAA:00001. Fol. 15. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0045964_00015 [2015-06-15]

Kammarkollegiet: Byteskontoret: Avslutade byten 1681-1723 (RA)

Afsl. Byte No. 54: N. 183 *Frambledne Fru Gunilla Gyllenstiernas Bytes Act Södermanland samt Carl Gyllenpistols N 17*, Riksarkivet. SE/RA/521/521.16/F III/50.

Kammarkollegiet: Adeln och dess gods 1500-1800-tal (RA)

Svenska adelsläkter: N. 417. *Rosenstråle, Gunilla f. Gyllenstierna. Förteckning över donationsgods 1698*. Riksarkivet. SE/RA/522/01/I/R/417

- N. 418 3. *Rosenstråle, Svante. Handlingar rörande syskonskifte 1663*. Riksarkivet. SE/RA/522/01/I/R/418

Jordeböcker Södermanlandslän 1630-1878 (RA)

Jordebok, 1634:5. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/10. Fol. 27. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0052472_00032 [2015-02-10]

- 1636. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/14. Fol. 142v. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0055215_00146 [2015-02-10]
- 1643. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/21. Fol. 348. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0055230_00165 [2015-02-10]
- 1660. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/36. Fol. 312-314. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0055230_00165 [2015-02-10]
- 1676. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/53. Fol. 334. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0055237_00175 [2015-02-10]
- 1692. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/69. Fol. 812, 818, 823-825. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0055242_00412 [2015-02-10]
- 1694:2. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/72. Fol. 1340-1358. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0055244_00314 [2015-02-10]
- 1715. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/93. Fol. 657f.. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0055254_00338 [2015-02-10]
- 1754. Riksarkivet. SE/RA/55201/55201.04/137. Fol. 735f., 743-752. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0055271_00387 [2015-02-10]

Krigsarkivet (KrA) (RA)

Militieräkningar 1590:23. "Sven Lilies och Gisle Nilssons räkenskaper rörande avlöning för två fänikor östgötaknektar". Riksarkivet. SE/KrA/0455/G I 1590/23. Fol. 22. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0064077_00015 [2015-06-01]

Krigsarkivet (KrA): Sveriges topografiska kartor (RA)

de Rogier, J., 1653. *Landh Cort oppå Effterskheffne Häradet och Socknar utij Östergötlandh*. Riksarkivet. SE/KrA/0400/12B/023. Tillgänglig: <http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0002512> [2015-06-17]

Wahlström, G., 1765. *Rese Charta öfwer Södermanlands Höfdingedöme. 1 : 200 000*. Riksarkivet. SE/KrA/0400/04B/020. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/?postid=Arkis+1dbccdab-8888-44e6-87d7-0a207716a375&vol=n&s=TARKIS08_Balder [2014-08-21]

Kungliga arkiv: Svenska regenters levnadsförhållanden, hov och egendommar: Handlingar rörande vasakonungarnas egendom och det kungliga hovet i allmänhet (RA)

Jordebok K3, 1540:60. Jordeböcker, arvs-skiftes- och andra handlingar rörande vasagods. Riksarkivet. SE/RA/710003/01/I/K3, fol. 312-316. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0073405_00312 [2015-02-09]

Reduktionskommissionen 1680-1687 (RA)

Reduktionsjordebok, 3. Södermanland, 1684. Riksarkivet. SE/RA/5312/DIVb/3, fol. 767-776.

Reduktionskontor: Svenska donationskontoret (RA)

Byten före 1655, No. 67. *Dahl: Her Gisle Nielssons Till Barksäter Bythes Acth*. Riksarkivet. SE/RA/5314/5314.7/FI a/9/N. 67.

Schylanders Byten före 1655, No. 101. *Friuu Gunnila Rosenstråles giorda byten År 1620 d. 10 junij*. Riksarkivet. SE/RA/5314/5314.7/FI b/17/N. 101.

7:de Puncts Byten, No. 172. *Byte emellan Mats Bäck och Gisle Nielsson*. Riksarkivet. SE/RA/5314/5314.7/FI d/12/N. 172.

Riksregistraturet 1523-1718 (RA)

Hertig Karls registratur, 1579-1580. Riksarkivet. SE/RA/1112/1112.1/B1/7, fol. 92f. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0038474_00141 [2015-05-30]

Statistiska Centralbyrån (SCB) (RA)

Jordbruksinventeringar, *lokalundersökningar 1913-1920*. Riksarkivet. SE/RA/420401/19/H 2 AAA/133. 4504;

4506; 4602; 4662; 4664; 4672; 4674; 4676; 4678; 4698; 4722; 4730; 4732; 4750; 4864. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/B0002400_00001 [2015-04-30]

Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630 (RA)

Gärder och hjälper, 1. Södermanland, 1535. Riksarkivet. SE/RA/5101/5101.02, fol. 679.

Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev (SDHK) (RA)

2236; 3932; 4031; 5822; 5825; 6553; 6708; 7097; 7140; 7147; 7148; 7151; 7215; 7660; 21868; 39804

Äldre geometriska kartor 1630-1655 (RA)

Larsson Tresk, O., 1634. *Jordebok Claestorp*. 1 : 5 000. Riksarkivet. SE/RA/81003/12/Claestorp. Tillgänglig: <http://jordebok.ra.se/browse/index.php?anr=Claestorp:1> [2014-07-22]

Älvsborgs lösen 1613 (RA)

Älvsborgs lösen, 1613-16. Kommissariernas m.fl. räkenskaper för den lokala uppbördens av Älvsborgs lösen. Volym IV:69:IIb. Riksarkivet. SE/RA/5117/IV/69, fol. 165-167. Tillgänglig: http://sok.riksarkivet.se/bildvisning/A0066074_00165 [2015-02-21]

Sveriges geologiska undersökning (SGU)

Berggrundskarta. Tillgänglig: <https://maps.slu.se/get/> [2015-02-26]

Jordartskarta. Tillgänglig: <https://maps.slu.se/get/> [2015-02-26]

Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv (ÖVA)

Anderson, A., 1675. *Charta öfwer Juleta, Österåker och Wingåker Soknar uti Södermanland*. 1 : 50 000.

Graff C.-C., 1816-18. *Charta öfwer Sätessgårdarne Claestorp, Fostorp, Bodaholm, Göthbol och Stångholm samt Barksätter Med de Denunder Lydande Hemman och Torp Belägna uti Östra Vingåkers och Malms Socknar samt Öppunda Härad och Södermanland*. 1 : 4 000.

Lewenhaupt, C. H., 2000. *Claestorps historia* (Kopia av manuskript).

Lewenhaupt, S., 1967. *Barksätter historik* (Kopia av manuskript).

Norrgård, A., 1930. *Utlåtande angående ifrågasatt anordnande av kulturbete vid Barksätters gård. Östra Vingåkers socken, adress Katrineholm. Södermanlands läns hushållningssällskap*. T.55.

Sundberg, A., 1886, 1908, 1924, 1929. *Arrendekontrakt, torpet Udden*. T.2.

Sundberg, C., 1872. *Arrendekontrakt, torpet Udden*. T.4.

Sundberg, L., 1853. *Laga Af och Tillträdes Husesyn wid Torpet Udden lydande under Barksätters Säteri*. T.1.

- 1857. *Arrendekontrakt, torpet Udden*. T.8.

Wahlberg, G. & Åhrborg, E., 1783. *Charta öfwer Barksätters, Slukstorps samt Bäckershofs eller Ramninges Bohlbyars Skog Tillika med Dess Afgjårdade Hemman och Torp, Belagne Uti Södermanland, Öppunda härad och Östra Vingåkers Sochn*. 1 : 8 000.

Östdal Gustavsson, E. & Tolbäcken, B., 1995. Opublicerade anteckningar från intervju med Claes H. Lewenhaupt, 7 juni 1995.

Tryckta källor och litteratur

Ahlenius, K., & Kempe, A., 1909. *Sverige. Geografisk topografisk statistisk beskrifning. Bd 4. Södermanlands, Stockholms och Uppsala län samt Stockholm*. Stockholm: Wahlström & Widstrands förlag.

Andersson, H., 1968. *I Vingåker i Sörmland. Hågkomster och minnesbilder*. Arboga: Författarens förlag.

Andersson, S.-I., 1988. *Bygningar och landskab. Spredte tanker om at ligge smukt i landskabet*. Köpenhamn: Kunstakademiets Arkitektsskole.

Annerstedt, T., 1880. *Resningen 1568, en historisk studie*. Göteborg.

Anrep, G., 1862. *Svenska adelns ättar-taflor. Tredje afdelningen (von Nackreij -Skytte)*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

Anund, J., & Qviström, L., 2010. *Det medeltida Sörmland. En arkeologisk guidebok*. Lund: Historiska media.

Almquist, J. A., 1917. *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630. Med särskild hänsyn till den kamerala indelningen*. Första delen. Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd, II:6. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

- 1919-22. *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630. Med särskild hänsyn till den kamerala indelningen*. Andra delen. Meddelanden från Riksarkivet. Ny följd, II:6. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

- 1934. *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden, med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. Andra delen. Nyköpings län och livgedingets Södermanlandsdel*. Bd. 1. Skrifter utgivna av Svenska riksarkivet. 1. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söner.

- 1935. *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden, med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. Andra delen. Nyköpings län och livgedingets Södermanlandsdel*. Bd. 2. Skrifter utgivna av Svenska riksarkivet. 1. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söner.

Almquist, J. E., 1954. *Lagsagor och domsagor i Sverige med särskild hänsyn till den judiciella indelningen*. I. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söners förlag.

- 1955. *Lagsagor och domsagor i Sverige med särskild hänsyn till den judiciella indelningen*. II. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söners förlag.

- 1960. *Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1523-1611)*. Stockholm: Nordstedt & Söner.

- 1971. *Ätten Bölja från Uppland. Släkt och hävd*, 2, 319-337.

- 1972. *Om s.k. Bölja-ätter i Småland. Släkt och hävd*, 2-3, 73-88.

Annell, G., 1983. *Bidrag till Vårfruberga klostrets äldsta historia. Kyrkohistorisk årsskrift*. Uppsala, 78-90.

Annell, E., 1904. *Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning*. Lic.-avh. (Teologiska fakulteten). Uppsala universitet.

- Bahr, J. F., 1832. *Utkast till en historisk-antiquarisk Beskrifning öfver Westra Wingåkers Socken i Södermanland*. Upsala: Palmblad et C.
- Bengtsson, H. & Lovén, C., 2012. Spår av den längre Erikslegenden. *Fornvännen* 107, 24-40.
- Bodin, N., 1840. Auktioner. *Sveriges Stats-Tidning eller Post- och Inrikes Tidningar*, 27 november, 4.
- Botin, A., 1798. *Beskrifning om Svenska Hemman och Jorda-Gods. Första delen, om hemman i allmänhet*. Stockholm.
- Boëthius, B., 1939. Dalfolkets herrarbete. I: *Skogen och bygden*. Stockholm: Thule, 131-167.
- Brummer, M. H., 2010. *Försök til et Swenskt Skogs- och Jagtlexicon*. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden, 49). Stockholm: Kungl. Skogs och Lantbruksakademien.
- Brunius, J., 2000. Landskapshandlingarna i Kammararkivet. Från Kammararens register till databas. *Arkiv, Samhälle och Forskning*, 1, 7-27.
- 2009. *Vasatidens samhälle. En vägledning till arkiven 1520-1620 i Riksarkivet*. Skrifter utgivna av Riksarkivet. 32.
- Bucht, E., 2004. Reflexioner kring bevarande av människans landskap. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 48, 39-50.
- Carlsson, S. & Rosén, J., 1962. *Svensk historia. I. Tiden före 1718*. Stockholm: Svenska bokförlaget & Bonniers.
- Corner, J., 1999. *The Agency of Mapping; Speculation, Critique and Invention*. I: Cosgrove, D., *Mappings*. London: Reaktion Books, 213-252.
- Cserhalmi, N., 1997. Färad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap. *Bygd och natur*, 6, 11-176.
- Cserhalmi, N., & Israelsson, C., 2004. Sommarfret och vintersvulten? – Betet kan inte liknas vid ett problemfritt smörgäbsbord i 1800-talets allmogesamhälle. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 47, 73-82.
- Dahlberg, E., 1968. *Teckningarna till Svecia Antiqua et Hodierna. III. Svealands återstod, Norrland och Åland*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- von Dalin, O., 1760. *Svea rikets historia ifrån dess begynnelse til våra tider. K. Gustafs och K. Eriks Tider*. Stockholm: Salvius.
- Delin, A., 2011. Svedjenäva på före detta svedja? Växter i Hälsingland och Gästrikland, 1, 15-20.
- Dernelid, T., 1995. Björneberg. Laga skiftet 1865-1867. Ett tidsdokument. *Vårt Östra Vingåker*, 30-35.
- Det medeltida Sverige. 2:2. Södermanland, Hölebo och Rönö*, 2006. Stockholm.
- Dovring, F., 1945. Fogdö (Vårfruberga) klostrets jordebok. En obeaktad källa från tidig medeltid. *Vetenskapssocieteten i Lunds årsbok*, 83-104.
- 1947. *Attungen och marklandet: studier över agrara förhållanden i medeltidens Sverige*. Diss. Lunds universitet.
- 1953. *Agrarhistorien. En översikt av dess uppgifter, forskningsmetoder och resultat*. (Det levande förflutna. Svenska Historiska Föreningens Folkskrifter, 15). Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Drake, M., 1909. Några bilder från Vingåkersbygden. *Svenska turistföreningens årsskrift*, 93-110.
- Edenheim, R. & Lidén, H. A., 1978. *Julita kloster*. (Antikvariskt arkiv 62. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien). Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Edling, N., 2010. *De areella näringarnas välgörare. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien och dess donatorer*. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden, 52). Stockholm: Kungl. Skogs och Lantbruksakademien.
- Ekstam, U., Aronsson, M., & Forshed, N., 1988. *Ångar*. Stockholm: LTs förlag och Naturvårdsverket.
- Ekstrand, V., 1901. *Samlingar i Landtmäteri. Första samlingen. Instruktioner och Bref 1628-1699*. Stockholm.
- 1902. *Samlingar i Landtmäteri. Tredje samlingen. Bilder ur landtmätarnes liv*. Stockholm.
- Elgenstierna, G., 1927. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Bd. III*. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söners förlag.
- 1928. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Bd. IV*. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söners förlag.
- 1931. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Bd. VI*. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söners förlag.
- 1934. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Bd. VIII*. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söners förlag.
- Emanuelsson, U., 2009. *Europeiska kulturlandskap. Hur människan format Europas natur*. Stockholm: Formas.
- Eneroth, O., 1869. *Herregårdar uti Södermanland*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Ericson, C. (red), 2000. *Försvunna gårdar och torp på Barksättersmon. Östra Vingåkers hembygdsförening*.
- 2007. *Bonneråds bolby. Östra Vingåkers hembygdsförening*.
- Erik XIV, 1912. *Erik XIV: almanacks-anteckningar: hans dagböcker, ritningar och musiknoter i urval utgifna af Carl Magnus Stenbock*. Skrifter utgifna af Personhistoriska Samfundet, 6. Stockholm.
- Eriksson, C., & Franzon, F., 1990. Något ur gården Erstorps hävder. *Vårt Östra Vingåker*, 28-32.
- Erixon, S., 1953. Svensk byggnadsteknik i jämförande belysning. I Erixon, S. (red.), *Från trä till stål, Nordisk kultur XIV*, 15-83.
- Florin, S., & Schnell I., 1950. *Stora Malm och Katrineholm. Sörmländska fornminnen, 3*. Eskilstuna: Södermanlands hembygdsförbund.
- Flinck, M., 1991. I bondens trädgård. *Sörmlandsbygden*, 77-106.
- 1994. *Tusen år i trädgården. Från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Södertälje: Torekällbergets museum / Tidens förlag.
- Forssell, H., 1872. *Sverige 1571. Försök till en administrativ-statistisk beskrifning öfver det egentliga Sverige, utan Finland och Estland. I*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- 1884. *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Gadd, C.-J. (2000). *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3. Den agrara revolutionen 1700-1870*. Natur och Kultur/LTs förlag.
- Gillingstam, H., 1987. Vem var Peder Larsson i Lydinge? *Olandsbygden*, 2, 16-17.
- 2001. *Äldre svenska frälsesläkter. Ättartavlor, II, häfte 1*. Stockholm: Riddarhusdirektionen.
- Granlund, J. (red.), 1959. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, från vikingatid till reformationstid, bd 4*. Malmö: Allhems förlag.
- 1961. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, från vikingatid till reformationstid, bd 6*. Malmö: Allhems förlag.
- 1965. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, från vikingatid till reformationstid, bd 10*. Malmö: Allhems förlag.
- 1971. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, från vikingatid till reformationstid, bd 16*. Malmö: Allhems förlag.

- Grubb, P., 2015, 20 februari. Oliver Rackham obituary. *The Guardian*. Tillgänglig: <http://www.theguardian.com/environment/2015/feb/20/oliver-rackham> [2015-06-02]
- Gussarsson Wijk, M., Höglund, M., & Lundström, B., 2013. *Med kartan i fokus. En vägledning till de civila och militära kartorna i Riksarkivet*. (Skrifter utgivna av Riksarkivet, 36). Stockholm: Riksarkivet.
- Gustaf I:s registratur. VII. 1530 och 1531, 1877. Stockholm: P. A. Norstedt & söner. (Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien.)
- XXIX. 1559 och 1560, 1916. Stockholm: P. A. Norstedt & söner. (Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien.)
- Gustafson, B., 1990. Barksätters historia. I: *Barksätters egendom, Östra Vingåkers socken*, 2-5.
- Gustavsson, K., 2000. Märten Sjöbecks kulturhistoriska fältarbeten. *RIG - Kulturhistorisk tidskrift*, vol. 83, 3, 150-165.
- 2009. Naturen som kultur. Märten Sjöbeck och bondens landskap. I Tunón, H. (red.) *Kunskap. Föreställning. Natursyn. Hållbar utveckling: Om mötet mellan myndigheter, lokalsamhällen och traditionella väderingar*. CBM:s skriftserie 32. Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala, 20-27.
- Gustavsson, R., 1975. *Underlag till naturvårdsplan för Bräkneåns Dalgång*. (Konsulentavdelningens stencilserie, Landskap 12). Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Gustavsson, R., & Peterson, A., 2004. Autenticitet i förvaltning och bevarande. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 48, 52-58.
- Handlingar rörande Skandinaviens historia*, 1816. 2. Stockholm.
- 1818. 6. Stockholm.
 - 1850. 21. Stockholm.
- Hannerberg, D., 1977. *Kumlabygden : forntid, nutid, framtid. IV, By, gård och samhälle*. Kumla.
- Hedblom, F., 1945. *De Svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning*. Diss. (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien, 13). Uppsala universitet.
- Historiska handlingar, 1861. 1:3, *Handlingar angående de Gustavianska arfvegodsens*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- 1884. 13:1, *Konung Erik XIV:s nämnds dombok*. Stockholm.
- Hjelmberg, H., 1967. Om öden och människor knutna till Catrineholms gård. *Katrineholmsortens hembygdsförening. Årsbok*, 27-32.
- Hogner, G. & Thomée, G. (red.), 1859. *Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige. Bd 1, Inledning samt text A och B*. Stockholm, 140-50.
- 1860. *Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige. Bd 2, C-F*. Stockholm, 113-115, 354-356.
 - 1863a. *Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige. Bd 4, I. J. K. L*. Stockholm: Åke C. W. Hammars förlag, 344-345.
 - 1863b. *Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige. Bd 5, M-R*. Stockholm: Åke C. W. Hammars förlag, 255.
 - 1865. *Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige. Bd 6, S*. Stockholm: A. Holmberg & Comp., 112.
- Holmbäck, Å., 1920. Studier över de svenska allmänningarnas historia. 1, Rättsreglerna för intaga av jord vid den fasta bosättningen uppkomsten av särskilda slag av allmänningar. *Uppsala Universitets årsskrift. Juridik. 1*.
- Holmbäck, Å. & Wessén, E., 1962. *Magnus Erikssons landslag i nysvensk tolkning*. (Skrifter utgivna av Institutet för rätthistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin. Serien 1, Rätthistoriskt bibliotek). Stockholm: Nordiska bokhandel.
- Hyenstrand, Å. & Sporrang, U., 1990. Att studera kulturmiljöer. I Blomqvist, N. (red.) *Kulturmiljö. Historien i landskapet*. Stockholm: Sveriges utbildningsradio & Riksantikvarieämbetet, 38-58.
- Hyltén-Cavallius G. O., 1868. *Wärend och Wirdame. Ett försök i svensk Ethnologi*. Andra delen. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Hägerstrand, T. (1988). Krafter som format det svenska kulturlandskapet. I Heurling, B. (red.) *Mark & Vatten år 2010. Framtidsbedömningar om kulturlandskapets utveckling* (Ds 1988:35). Stockholm: Bostadsdepartementet, 16-55.
- Indebetou, H. O., 1877. *Södermanlands minnen. Från äldsta till närvarande tider. Första delen, omfattande tiden till reformationen*. Stockholm.
- Ingers, E., 1949. *Bonden i Svensk historia. Del 1*. Stockholm: Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag.
- Jansson, U., 1993. *Ekonomiska kartor 1800-1934. En studie av småskaliga kartor med information om markanvändning*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Jansson, U. (red.), 2007. *Kartlagt land. Kartan som källa till de areella näringarnas geografi och historia*. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden, 40). Stockholm: Kungl. Skogs och Lantbruksakademien.
- Jonsson, I., 2012. Tillståndet i Östra Vingåker år 1838 inom jordbruk, övrigt näringsliv, fattigvård m.m., *Vårt Östra Vingåker*, 22-25.
- Kardell, L., 2003. *Svenskarna och skogen. Del 1. Från ved till linjeskepp*. Jönköping: Skogsstyrelsens förlag.
- Kardell, Ö., 2004. Hägnadssystemens fysiska placering i landskapet och deras förändring över tiden. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 47, 85-92.
- Karl IX, 1903. *Calendaria Caroli IX*. Utgifven af föreningen för bokhandtverk genom Adam Lewenhaupt. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Karlsson Strese, E.-M., 2008. Humlegårdar på kartor, växter i naturen. I Höglund, M. (red.). *1600-talets jordbrukslandskap. En introduktion till de äldre geometriska kartorna*. (Skrifter utgivna av Riksarkivet, 29). Stockholm: Riksarkivet, 46-52.
- von Konow, J., 2005. *Sveriges adels historia*. Karlskrona: Axel Abrahamsons förlag.
- Kristoffersson, A., 1937. *Det Sörmländska landskapet. En regionalgeografisk studie*. *Svensk geografisk årsbok*, 51-90.
- Lagerstedt, T., 1941. Hur bondebygd blev herrgårdsbygd. *Sörmlandsbygden*, 49-64.
- 1945. Hög och låg i 1600-talets Södermanland. *Sörmlandsbygden*, 13-28.
- Larsson, J., 2005. Den norrländska jordbruksfrågan. Lindbruk i södra Norrland och Dalarna. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 49, 56-74.
- Larsson, L.-O., 2005. *Arvet efter Gustav Vasa*. Stockholm: Prisma.
- Lennartsson, T., 2013. Träd och buskar. Månghundraåriga historieberättare. *Värda väl. Biologiskt kulturarv*. Visby: Riksantikvarieämbetet.

- Liedgren, J., 1957. Fru Anna Hansdotter Totts jordebrevförteckning. *Historisk tidskrift för Finland*, 1, 132-149.
- Liljewall, B. (red.), 1996. *Tjära, barkbröd och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser*. (Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria, 9.) Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Lindkvist, T. & Sjöberg, M., 2009. *Det svenska samhället 800-1720. Klerkernas och adelns tid*. Lund: Studentlitteratur.
- Linnæus, C., 1749. *Flora oeconomica, eller hushållsnyttan af de i Sverige, wildt växande örter*. Stockholm.
- Lundberg, E., 1940. Byggnad och landskap. *Bygd och natur*, 47-67.
- Lundgren, A., 1873. Beskrifning öfver Vestra Vingåkers Socken. Örebro.
- Naturvårdsverket, 2015. *Miljömålen. Årlig uppföljning av Sveriges Miljökvalitetsmål och etappmål 2015*. Rapport 6661. Stockholm.
- Narvelo, W., 1987. Märten Sjöbeck – Skånes Linné. *Skånes natur*, 1, 19-31.
- Nihlgård, B., 1976. Märten Sjöbeck in memoriam. *Skånes natur*, 4, 108.
- Nilsson, A., 1986. *Våra äpplesorter*. Stockholm: Nordiska museet.
- Nilsson, D., 2013a. *Landskapsplan Barksätter. Inventering och gestaltungsförslag*. Stockholm: Kungl. skogs- och lantbruksakademien. Tillgänglig: <http://www.ksla.se/publikationer/ovriga-publikationer/barksatter-landskapsplan/> [2014-04-28]
- 2013b. *Landskapsplan Barksätter. Appendix*. Stockholm: Kungl. skogs- och lantbruksakademien. Tillgänglig: <http://www.ksla.se/publikationer/ovriga-publikationer/barksatter-landskapsplan/> [2015-07-01]
- Norberg, L. (red.), 2004. *Vetenskapligt program Södermanlands län*. (Arkeologiska meddelanden, 2). Nyköping: Södermanlands museum.
- Norberg-Schulz, C., 1980. *Genius Loci. Toward a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli International Publications, Inc.
- 1996. *Nightlands. Nordic Building*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Malmer, N., 1973. Märten Sjöbecks skrifter och deras betydelse. I Sjöbeck, M. *Det sydsvenska landskapets historia och vård*. (Skrifter utgivna av Föreningen Landskronatraktens natur, VI). Landskrona, VIII-IX.
- Medin, N., 2015. Ny sortbeskrivning av Södermanlandspäron. *Pomologen*, 1, 13-17.
- Moberg, J., 2013. Från hälväg till motorväg – Sörmländska vägar under 1000 år. *Sörmlandsbygden*, 151-166.
- Myrdal, J., 1999. *Det svenska jordbrukets historia. Bd 2. Jordbruket under feodalismen : 1000-1700*. Natur och Kultur/LTs förlag.
- Månsson, P., 1983. Peder Månssons Bondakonst jämte parallelltexter. *Samlingar utgivna av Svenska fornskiftsällskapet*, 254.
- Olwig, K., 2002. *Landscape, Nature, and the Body Politic*. London: The University of Wisconsin Press.
- Persson, F., 1999. *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721*. Diss. Historiska institutionen, Lunds universitet.
- Palmstierna, C. O., 1825. Beskrifning öfver Sandhems Församling. *Skaraborgs läns Kongl. Hushålls-sällskaps handlingar*. Mariestad, 50-99.
- Rackham, O., 1990 [1986]. *The History of the Countryside*. London: J. M. Dent & Sons Ltd.
- 2004 [1976]. *Trees and Woodland in the British Landscape. The Complete History of Britain's Trees, Woods & Hedgerows*. London: Phoenix Press.
- 2012 [2006]. *Woodlands*. London: Collins.
- Raneke, J., 2001. *Svenska medeltidsvapen*. Bd 2. Nora: Doxa.
- Rask, E. (red.), 2004. *Östra Vingåker – en sockens historia*. Vingåker: Östra Vingåkers Hembygdsförening.
- Rietz, E. J., 1962. *Svensk dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag
- Romell, L.-G., 1952. Sörmländskt landskap. I Bergman, S. & Curry-Lindahl, K. (red.) *Natur i Södermanland*. Stockholm: Bokförlaget Svensk Natur, 56-60.
- 1966a. Botanismens besegrare. Landskapsforskaren Märten Sjöbeck. *Sveriges natur årsbok*, 146-148.
- 1966b. "Löväng" och änge i lära och liv. *Bygd och natur årsbok*, 165-177.
- 1966c. Rönjningsbruket och dess hemlighet. *Ymer. Årsbok för Svenska sällskapet för antropologi och geografi*, 183-195.
- Rosenhane, S., 1944. *Æconomia*. (Lychonos-bibliotek. Studier och källskrifter utgivna av lärdomshistoriska samfundet, 8). Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Rydberg, H., & Wanntorp, H.-E., 2001. *Sörmlands flora*. Stockholm: Botaniska sällskapet i Stockholm.
- Sarlöv-Herlin, I., 2012. *Landskap för mångbruk: erfarenheter från England*. Stockholm: Forskningsrådet Formas.
- Schnell, I., 1937. *Genom Södermanland i kalesch eller gästgivartrilla. Sörmländska handlingar*, 4.
- 1941. En furste far genom sitt rike. *Sörmlandsbygden*, 65-76.
- 1955. Oppunda härad under hundra år. *Sörmlandsbygden*, 7-169.
- 1971. Alla skola bygga broar och röja vägar. *Sörmlandsbygden*, 41-64.
- Selander, S., 1955. *Det levande landskapet i Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Sjöbeck, M., 1931. Det äldre kulturlandskapet i Sydsverige. Några synpunkter vid studiet av vegetationen. *Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift*, 1, 45-73.
- 1932. Lövängen och dess betydelse för det Sydsvenska bylandskapets uppkomst och utveckling. *Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift*, 1-2, 132-160.
- 1933. Lövängskulturen i Sydsverige. Dess uppkomst, utveckling och tillbakagång. *Ymer. Tidskrift utgiven av Svenska sällskapet för antropologi och geografi*, 1, 33-66.
- 1935. Människans förhållande till den naturliga växtligheten. I Faxén, L. et. al. *Vi och vår natur*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 83-102.
- 1936. Sydsvensk ängsodling före skiftena. I Erixon, S., & Wallin, S. (red.) *Svenska kulturbilder. Ny följd*. Bd. 3 Del V. Stockholm: Skoglund's bokförlag, 119-140.
- 1939. Vegetation och bebyggelsehistoria. En historisk studie av den självsädda hed- och ängsfloran i Allerums,

- Fleninge och Kropps socknar. *Kring Kärnan. Hälsningborgs museums årsskrift*, 133-161.
- 1940a. Sambandet mellan vegetation och bebyggelse i Södermanland. *Sörmlandsbygden*, 69-78.
 - 1940b. Östergötlands natur. I von Sydow, W. & Björkman, S. (red.) *Svenska gods och gårdar. XIX. Sydvästra Östergötland*. Uddevalla: Förlaget Svenska gods och gårdar, 9-20.
 - 1941. *Södermanland*. Stockholm: A.-B. Seelig & C:o.
 - 1942a. Heden, lövängen och trädgården. Sydsvensk växtlighet i historisk belysning. *Lustgården*, 1-14.
 - 1942b. Vad en löväng är och hur den uppkommit. *Bygd och natur*, 1, 104-113.
 - 1943. Den självsädda floran och vår kultur. *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs akademis årsbok*, 64-70.
 - 1946. Utbredningen i sydsverige av toppbeskuren lind och ask samt dessa träd förhållande till den äldre odlingen. *Värendbygder. Norra Allbo hembygdsförenings årsbok*, 13-30.
 - 1947a. Allmanningen Kulla fålad. En studie av Hälsningborgslandskapets bebyggelsehistoria. *Kring Kärnan. Hälsningborgs museums årsskrift*, 7-107.
 - 1947b. Iakttagelser rörande den bebyggelsehistoriska utvecklingen omkring den forna Kafjärden i Södermanland. *Fornvännen*, 230-247.
 - 1952a. Mälar- och Hjälmbygd. Hur ett stycke sörmlandsnatur formats av kulturen. I Bergman, S. & Curry-Lindahl, K. (red.) *Natur i Södermanland*. Stockholm: Bokförlaget Svensk Natur, 168-83.
 - 1952b. Utarmning och livsutrymme i det förhistoriska och medeltida landskapet. *Småländska kulturbilder: meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund*, 25, 7-30.
 - 1953a. Dalsboslättan. Hur ett stycke dalslandsnatur formats av kulturen. I Karvik, N.-G., & Curry-Lindahl, K. (red.), *Natur i Dalsland*. Bokförlaget Svensk natur, 263-270.
 - 1953b. Studier i Smålands odling. I Schiller, H. (red.), *Småland*. Stockholm: AB Svensk litteratur, 174-182.
 - 1959. "Naturen" betraktad som odling. I Skottberg, C., & Curry-Lindahl, K. (red.), *Natur i Bohuslän*. Uppsala: Almqvist & Wiksells, 65-75.
 - 1962. Linné och hasselskuggan. *Skånes natur*, 3, X-XII.
 - 1963. Skånes ljunghedar åren 1550-1750. *Skånes natur*, 168-210.
 - 1964. Simre Marken, Krattmarken och Sommarängen. En markhistorisk undersökning i Sydkåne. *Skånes natur*, 140-167.
 - 1965. Några markhistoriska miljöundersökningar i Skåne. *Skånes natur*, 200-224.
 - 1966a. Hur såg landskapet ut och hur fungerade växtligheten under forntiden och medeltiden? I Nihlén (red.) *Landskapsvård. Vår tid formar landskapet*. LTs förlag, 223-245.
 - 1966b. Vallarehed och lerhedarna i S. Åsbo härad – en markhistorisk studie. *Skånes natur*, 130-150.
 - 1967. Det markhistoriska skeendet. *Skånes natur*, 7-45.
 - 1968. De äldre lantmäterikartorna äro oersättliga urkunder. *Skånes naturskyddsförenings årsskrift*, 55, 69-87.
 - 1973. *Det sydsvenska landskapets historia och vård*. (Skrifter utgivna av Föreningen Landskronatraktens natur, VI). Landskrona.
- Sjögren, O., 1929. *Sverige. Geografisk beskrivning. Första delen. Stockholms stad, Stockholms, Uppsala och Södermanlands län*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Sjökvisst, K., 1995. Om ortnamnet Barksätter. I *Barksätters egendom, Östra Vingåkers socken*, 1. *Skogsvårdsföreningens tidskrift*, 1903, 103.
- Slotte, H. & Göransson, H. (red.), 1996. *Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet – boskapsskötsel och åkerbruk med hjälp av skog*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
- Spirn, A. W., 1998. *The Language of Landscape*. New Haven: Yale University Press.
- Sporrong, U., 1983. Sörmland – landskap och äldre bebyggelsemönster. *Sörmlandsbygden*, 67-80.
- 1984. Samhällshistoria genom våra äldre lantmäteriakter. Några reflexioner med utgångspunkt från tidiga radikala jordskiften i Sörmland under 1700-talets första hälft. *Ymer. Årsbok för Svenska sällskapet för antropologi och geografi*, 104, 135-146.
 - 1985. *Mälarbygd. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv*. (Kulturgeografiska institutionen, Meddelanden serie B, 61). Stockholms universitet.
 - 2004. Recension. *Det svenska jordbrukets historia. Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 47, 109-112.
- Stahlschmidt, P., & Nulleman, V., 2009. *Metoder til landskabsanalyse. Kortlægning af stedets karakter og potentiale*. Forlaget Grønt miljø.
- Steenbergen, C., 2008. *Composing Landscapes. Analysis, Typology and Experiments for Design*. Basel: Birkhäuser Verlag.
- Steenbergen, C., & Reh, W., 2003. *Architecture and Landscape. The Design Experiment of the Great European Gardens and Landscapes*. Basel: Birkhäuser Verlag.
- Stensland, P. G., 1945. *Julita klostets godspolitik*. Nordiska Museets Handlingar, 22, och Sörmländska handlingar, 10. Stockholm.
- Strandberg, S., 2008. Barksäter och Erik den helige. Särtryck ur: *Östra Vingåker – en sockens historia. Supplement med rättelser*. Vingåker: Östra Vingåkers Hembygdsförening, 5-7.
- Strobaeus, P., 2008. *Hans Brask. En senmedeltida biskop och hans tankevärld*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Sturkell, C.-E., 2009. *Oppunda ting under tusen år*. Vingåker: Hernbloms bokförlag.
- Ståhle, C. I., 1948. Om vår äldsta jordebok (Vårfruberga klostets godsförteckning). *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*. Lund, 81-140.
- 1954. *Ortnamn och bebyggelse i Västra Vingåker*. Sörmländska handlingar, 18. Nyköping.
- Svenskt biografiskt lexikon*, 1953, bd. 14. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- 1969-71, bd. 18, Stockholm.
 - 1971-73, bd. 19, Stockholm.
 - 1982-84, bd. 24, Stockholm.
 - 1995-97, bd. 29, Stockholm.
 - 1998-2000, bd. 30, Stockholm.
 - 2000-2002, bd. 31, Stockholm.
 - 2003-2006, bd. 32, Stockholm.

- Svensson, B., 2009. Kultur som natur. Landskapshistoriska källor i Märten Sjöbecks miljöundersökningar. I Liljewall, B., Flygare, I. A., Lange, U., Ljunggren, L., & Söderberg, J. *Agrarhistoria på många sätt. 28 studier om människan och jorden*. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 47.
- Svensson, H., 2011. Sörmländska äpplesorter. *Sörmlandsbygden*, 27-38.
- Sälle, N., 1992. *Kolarskogen*. Carlssons bokförlag.
- Tham, W., 1852. *Beskrifning öfver Nyköpings län*. Stockholm: L. J. Hjertas förlag.
- Thedenius, K. Fr., 1871. *Flora öfver Uplands och Södermanlands fanerogamer och bräkenartade växter*. Stockholm.
- Thordeman, B. (red.), 1954. *Erik den helige. Historia. Kult. Reliker*. Stockholm: Nordisk Rotogravyr.
- Thunæus, H., 1968. *Ölets historia i Sverige. I. Från äldsta tider till 1600-talets slut*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Tuneld, E., 1827. *Geografi öfver Konungariket Sverige. Landskaperna Upland och Södermanland*. Åttonde upplagan. Bd. 1. Stockholm: Ecksteinska Tryckeriet.
- 1832. *Geografi öfver Konungariket Sverige. Götha Rike mot Öster eller Landskaperna Östergötland, Småland, Gottland och Öland. Andra Afdelningen Småland, Gottland och Öland*. Åttonde upplagan. Bd. 3. Stockholm: Ecksteinska Tryckeriet.
- Tollin, C., 1991. *Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterkartorna i kulturmiljövården*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- 1999. *Rågångar, gränshallar och ägområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid*. (Kulturgeografiska institutionen, Meddelande, 101). Stockholms universitet.
 - 2004. Historien i landskapet - om metoder att beskriva agrarlandskapet och dess komponenter. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 47, 19-29.
 - 2007. Sörmlandskartor från 1600-talets första hälft. *Sörmlandsbygden*, 27-42.
 - 2011. The Transition of Landownership in Sweden 1562-1654 and its Reflection in the Agrarian Landscape. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 61, 39-52.
- Tollin, C., & Karsvall, O., 2010. Sveriges äldre geometriska kartor. Ett världsarv görs tillgängligt. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 60, 94-102.
- Uggla, C. H., 1935. *Beskrifning öfver Stora Malm 1749. Sörmländska handlingar*, 2.
- Vendell, H., 1904. *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. Helsingfors.
- Wennberg, A., 1947. *Landtbebyggelsen i nordöstra Östergötland 1600-1875*. (Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, avhandlingar XIII).
- Westman, A. & Tunön, H., 2010. Kulturarv och hållbar utveckling. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 59, 99-106.
- Wernstedt, F. (red.), 1957. *Äldre svenska frälseläcker. Ättartavlor, I*. Stockholm: Riddarhusdirektionen.
- Wikström, C. G., 1881. *Handbok i kolning, närmast afsedd för den praktiske kolaren*. Karlstad: C. Forssell.
- Åkerhielm, E., 1930a. *Svenska gods och gårdar. Del 1*. Stockholm: A.B. Hasse W. Tullbergs förlag.
- Åvall, P., 1935. *Betna Sochns beskrifning 1761. Sörmländska handlingar*, 3.
- Ödberg, F., 1897. *Om stämplingarna mot konung Johan III åren 1572-1575*. Stockholm: Fritzes.
- 1907. Fru Anna Hansdotter Tott och hennes tid (1478-1549). *Westergötlands förmminnesförenings tidskrift*, 6-7, 1-48.
- Östdal Gustavsson, E., 2004. Grantorp - här har fötts begävat folk... *Vårt Östra Vingåker*, 9-12.
- Östlund, L. (red.), 1997. *Människan och skogen*. (Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria, 11.) Stockholm: Nordiska museets förlag.

Fotografiskt material

- Arbetsdag veteskörd Barksäter*, okänt år [Foto]. Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv. Bildnr. 2085.
- Arbetslag i skogen*, okänt år [Foto]. Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv. Bildnr. 022.
- Bannbers, O., 1930. *Svedjebruk* [Film]. Nordiska museet.
- Barksäter*, okänt år [Foto].
- Brefkort Barksäter, Södermanland*, okänt år [Foto]. Förlag Hjalmar Petterssons bokhandel. Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv. Bildnr. 2226.
- Eriksén, D., okänt år. *Barksäter, Södermanland* [Foto]. Norrköping: Förlag Dagmar Eriksén.
- Indebetou, G. okänt år. *Postkarte Barksäter* [Foto]. Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv. Bildnr. 2227.
- Sjöbeck, M., 1932. *Pågående lövtäkt på björk* [Foto]. Västergötland, Ödenäs socken, Olofsered. Universitetsbiblioteket, Lunds universitet. Bildnr. 2990.
- 1945. *Hamlad björk* [Foto]. Ullevi, Gamleby socken, Södra Tjusts härad. Universitetsbiblioteket, Lunds universitet. Bildnr. 2464.

PERSONREGISTER

- Hänvisar till
sidnummer, samt
A = Appendix
Not. = notering
Fig. = figur
Tab. = tabell
Pl. = plansch
- Agner, se Eric Nilsson Agner
Albin Norrgård, jordbrukskonsulent, 86, A10
Anders, landbonde på Bagghult 1634, pl. 2
- torpare på Åtorp 1634, pl. 2
- Andersson Tre Rutor, häradshövding, 21
- Mårtensson, 21, 23
- Ståle, fogde, 26
Anna Andersdotter, borgmästarefru, 22
- Andersdotter Tre Rutor, 21
- Hansdotter Tott, 22, A8
- Josefsdotter Geet, 21
- Larsdotter Bölja, 22
Anton Thure von Eckermann, se Thure von Eckermann
Arvid Michelsson Halvhjort av Ärnäs, 21
Axel Oxenstierna, rikskansler, 29
Axel Sundberg, 39, 71, 88, 93
- Bengt Klausson Ållongren, häradshövding, 21
Birger Ingevaldsson Ömsparre, riksråd, lagman, 20
Birgitta Andersdotter Tre Rutor, 22
Brask, se Hans Brask
Bölja, se Elin Larsdotter, Elsa Larsdotter, Jöns
Larsson d. y., Jöns Larsson d. ä., Lars Svensson
Börje Jönsson Rosenstråle, fogde, 28
Beckerfelt, se Carl Beckerfelt
Beck-Friis, se Corfitz Beck-Friis
- Carl Beckerfelt, ryttmästare, generalinspektör, 34
Carl Graff, lantmätare, A15
- Gustav Indebetou, brukspatron, 80, A9
- Ludvig Sundberg, grosshandlare, 39, 61, 62, 66,
71, 85, 88, 93
Catharina Petronella Gyllenstierna af Lundholm, 35
Christoffer von Schieding, 28
Claes Axel Lewenhaupt (död 1808), 81
- Casimir Lewenhaupt (död 1848), 39, 85, A15
- Adam Sten Lewenhaupt (död 1965), 40
- Stromberg, greve, 36, 38
Clas Tollin, agrarhistoriker, X, XIV, 13
Corfitz Beck-Friis, diplomat, kammarherre, 39
- Daniel, torpare på Danielstorp 1634, pl. 2
- Eckermann, von, se Thure, se Thure von Eckermann
Elin Larsdotter Bölja, 22
Elisif Jönsdotter Geet, 21
Elsa Bengtsdotter Ållongren, 21
Engelbrekt Larsson Bölja från Uppland, domare, riksråd,
24, 25
Eric Nilsson Agner, lantmätare, 70, A8, A9, A13
- Åhrborg, lantmätare, A14
Erik, landbonde på Barksätter 1571, 26
- landbonde på Erikstorp 1634, pl. 2
- landbonde på Frändetorp 1692, pl. 3, pl. 4
- landbonde på Getskav 1634, pl. 2
- landbonde på Holmen 1634, pl. 2
- landbonde på Ladäng 1692, pl. 3, pl. 4
- landbonde på Munketorp 1634, pl. 2
- landbonde på Munketorp 1692, 1692, pl. 3, pl. 4
- landbonde på Stora Forsa 1634, pl. 2
- den helige, kung, 21, A5
- Jönsson Rosenstråle, fogde, 24
- Magnusson, hertig, 20
- Olsson, landbonde på Erikstorp 1692, pl. 3, pl. 4
- Porse Geet, 21
- XIV, kung, 27
Esbjörn Kristiernsson Djåkn Två Hjorthorn, fogde,
häradshövding, 21
- Filip Ingevaldsson Ömsparre, riddare, riksråd, lagman, 20
Falkenberg af Trystorp, se Gustaf Christian
Folke Dovring, agrarhistoriker, A11
Fredrik II, kung av Danmark, 27
- Geet, se Anna Josefsdotter, Elisif Jönsdotter, Erik Porse,
Ingrid Jönsdotter, Jöns d. y. Eriksson, Jöns d. ä.
Porse, Peder Porse
Gisle Nilsson Strutz, kammartjänare, ryttmästare,
ståthållare, 26, 28, 64, 70
Gothard Wahlström, lantmätare, 81, A14
Graff, se Carl
Gunilla Gyllenstierna af Lundholm, 34, 35, 44, 46,
48, 56, 91, A7
- Jönsdotter Rosenstråle, överhovmästarinna, 28, 29,
30, 32, 33, 65, 75, 90, 91
Gunnar Olof Hyltén Cavallius, författare, etnolog, 76
Gustaf Christian Falkenberg af Trystorp, 35
- Leatz, lantmätare, A16
Gustafson, se Mary
Gustav, landbonde på Holmen 1634, pl. 2
- II Adolf, kung, 29
- Vasa, kung, 25, 50, 64, A5
Gyllenstierna af Lundholm, se Catharina Petronella,
Gunilla
- Hans Brask, biskop, 22
- Forssell, historiker, 11
Hertig Karl, se Karl IX
Hindrick, byggmästare, 65
Håkan, torpare på Kråktorps 1634, pl. 2
- Tunesson av Vinstorpaätten, marsk, 20
- Indebetou, se Carl Gustav
Ingeborg, torpareänka på Ramningsnäs 1634, pl. 2
Ingevald Estridsson, fogde, riddare, riksråd, 20
Ingrid Eriksdotter Rosenstråle, 24, 25, 27
- Jönsdotter Geet, 21
- Siggesdotter av Vinstorpaätten, 20, 21
- Johan, landbonde på Barksätter 1559, 25
- en annan landbonde på Barksätter 1559, 25
- III, kung, 27, 28
Jon, landbonde på Ramninge 1634, pl. 2
- landbonde på Ramninge 1634, pl. 2
- torpare på Bliggetorp 1634, pl. 2
- torpare på Skiringstorp 1634, pl. 2
- torpare på Tranmon 1692, pl. 3, pl. 4
- torpare på Östmossen 1634, pl. 2

- Jonas, landbonde på Bagghult 1692, pl. 3, pl. 4
 Josef Pedersson av Djulaätten, fogde, 21
 Jöns, landbonde på Getskav 1692, pl. 3, pl. 4
 - torpare på Udden 1634, pl. 2
 - torpare på Äskedalen 1634, pl. 2
 - d.y. Eriksson Geet, 21
 - Larsson d. y. Bölja, lagläsare, 22
 - Larsson d. ä. Bölja, väpnare och fogde, 22, A8
 - Larsson, torpare på Grantorp 1692, pl. 3, pl. 4
 - Rosenstråle, 33
 - d.ä. Porse Geet, 21
- Karin, torpareänka på Dammen 1634, pl. 2
 - Olofsdotter, 27
- Karl IX, kung, hertig Karl, 26, 27, 28, 42, 70, 84
 Katarina Esbjörnsdotter Två Hjorthorn, 21
 Kauer, se Lubert Diedrichsson
 Knut Knutsson Lillie, häradshövding, 24, 26
 - Fredrik Thedenius, botanist, apotekare, 85
 Kristian, landbonde på Barksätter 1571, 26
 Kristina av Holstein-Gottorp, drottning, 28
- Lars, landbonde på Barksätter 1559, 25
 - landbonde på Blåsnäs 1634, pl. 2
 - landbonde på Mörkhulta 1634, pl. 2
 - landbonde på Sluckstorp 1692, pl. 3, pl. 4
 - torpare på Bagghultstugan 1692, pl. 3, pl. 4
 - torpare på Gillershult 1634, pl. 2
 - torpare på Ramningstorp 1634, pl. 2
 - Larsson, borgmästare, 8, 22, 23
- Larsson, se Engelbrekt, Jöns d. y., Jöns d. ä., Lars, Olof, Peder, Lars Svensson Bölja, från Västbo, häradshövding,
- Leatz, se Gustaf
 Lewenhaupt, se Claes Adam Sten, Claes Axel, Claes Casimir
- Libert Rosenstråle, ryttmästare, major, 33, 34, 70, fig. 15
 Lillie, se Knut Knutsson
 Lubert Diedrichsson Kauer, riksråd, 28
 Lucia Henriksdotter av Örbolhmsätten, 21
 Ludvigsson, se Rasmus
- Magnus Eriksson, kung, 20
 - Ladulås, kung, 18, 20
 - Mentzer, författare, 50
 Margareta Bengtsdotter Ållongren, 21, 23
 - Rosenstråle, 33
 Mary Gustafson, 40
 Michel Nilsson, lagman, 21
 Mikael, landbonde på Lilla Forsa 1634, pl. 2
 - landbonde på Sluckstorp 1438, A8
 Måns Pávelsson Ulfsparre, väpnare, häradshövding, 22
 Mårten Sjöbeck, landskapshistoriker, X, XI, XXI, XXII, 10, 11, 76, A11
 Mårtensson, se Anders
- Nils, landbonde på Bokvarn 1634, pl. 2
 - landbonde på Ladäng 1634, pl. 2
 - landbonde på Stora Forsa 1634, pl. 2
 - torpare på Bjursjön 1634, pl. 2
 - torpare på Timmergölet 1634, pl. 2
 - August Lundgren, författare, sekreterare, 60
 - Nilsson, landbonde på Ladäng 1692, pl. 3, pl. 4
- Nilsson, se Gisle
 Norrgård, se Albin
- Oliver Rackham, landskapshistoriker, XI, XXII, A11
 Olof, landbonde på Skalltorp 1634, pl. 2
 - landbonde på Sluckstorp 1591, 84
- landbonde på Toltporp 1634, pl. 2
 - torpare på Gillershult 1634, pl. 2
 - torpare på Tranmon 1634, pl. 2
 - torpare på Östmossen 1692, pl. 3, pl. 4
 - Broman, präst, 82
 - Eneroth, författare, pomolog, 86, A2
 - Larsson Tresk, lantmätare, A13
 - Persson, torpare på Qvastorp 1692, pl. 3, pl. 4
 Peder Larsson, lagläsare, väpnare, 24, 25, 26, 64
 - Månsson, författare, biskop, 49
 - Porse Geet, riddare, häradshövding, riksråd, marsk, 20, 21
 Per, landbonde på Sluckstorp 1634, pl. 2
 - Ersson, landbonde på Erikstorp 1692, pl. 3, pl. 4
 Peter Utter, lantmätare, 81
 Pável Jönsson, fogde, 26
 Ramborg Andersdotter Tre Rutor, 21
 Rasmus Ludvigsson, sekreterare, 7, 25, 26, fig. 5
 Richelieu, de, se Ulla
 Roland Gustavsson, landskapsarkitekt, XXI
 Rosenholm, se Sigrid Märta
 Rosenstråle, se Börje Jönsson, Erik Jönsson, Gunilla Jönsdotter, Ingrid Eriksson, Libert, Margareta, Svante, Svante Jönsson
 Samuel, landbonde på Lilla Forsa 1692, pl. 3, pl. 4
 Schering Rosenhane, författare, diplomat, riksråd, 8, 50, 66, 67, 70, 83, A10
 Schieding, von, se Christoffer
 Sigge Magnusson av Vinstorpaätten, riddare, 20
 Sigrid Märta Rosenholm, 35
 Stromberg, se Claes
 Struss, se Gisle Nilsson Strutz
 Strutz, se Gisle Nilsson
 Sundberg, se Carl Ludvig, Axel
 Svante Jönsson Rosenstråle (död 1663), 33, 34, 47, 75
 - Rosenstråle (död 1702), 35, 95
 Sven, torpare på Gummilstorp 1634, pl. 2
- Thure von Eckermann, kammarherre, 39, 85, A16
 Torsten Hägerstrand, kulturgeograf, XXI
 - Lagerstedt, 29
 Tre Rutor, se Anders Andersson, Anna Andersdotter, Birgitta Andersdotter
 Tresk, se Olof Larsson
 Två Hjorthorn, se Esbjörn Kristiernsson, Katarina Esbjörnsdotter
 Tyrgils Knutsson, marsk, 20
 Ulfsparre, se Måns Pávelsson
 Ulf Spornongs, kulturgeograf, 13, A11
 Ulla de Richelieu, 40
- Valdemar Magnusson, hertig, 20
 Valentin, skrivare, 26
 Vinstorpaätten, se Håkan Tunesson, Ingrid Siggesdotter, Sigge Magnusson
- Wahlström, se Gothard
- Åhrborg, se Eric
 Ållongren, se Bengt Klausson, Elsa Bengtsdotter, Margareta Bengtsdotter

PLATSREGISTER

- Hänvisar till
sidnummer, samt
A = Appendix
Not. = notering
Fig. = figur
Tab. = tabell
Pl. = plansch
- Allmänningen, 13, 16, 19, 24, 34, 42, 44, 46, 64, 73,
74; A13, A14; not. 44; fig. 20; pl. 1, 2, 3, 4
Alskogen, fig. 22
- Backa, 21; not. 10; pl. 1
Backasjön, fig. 5
Baggebol, 34; not. 38
Baggehult, 29, 76, 84;
fig. 13, 14-2, 15, 18-1, 19, 24-3b; pl. 1, 2, 3, 4
Barksätters bolby, 13, 19, 38, 82; fig. 16
Barksätters bränneri, 56; tab. 3
Barksätters fjärding, 3
Barksätters fruktträdgård, 67, 70, 71; fig. 22, 23-1, 30;
pl. 3, 4
Barksätters gårdsplan, 71; fig. 28
Barksätters humlegård, 42; fig. 23-1, 30
Barksätters kohage, Stora hagen, 79; fig. 35; pl. 3, 4
Barksätters ladugård, fig. 22, 23-1, 26; tab. 2, 3
Barksätters mangård, fig. 22, 23-1, 26, 27, 28, 29; tab. 2
Barksätters oxhage, 79; fig. 35; pl. 3, 4
Barksätters ruddammar, pl. 2
Barksätters träullsfabrik, 88; fig. 26-3
Barksätters utmark, 15, 32, 35, 38, 44, 64, 73, 75, 77,
80, 85, 94, 95; A5, A12, A13, A14; fig. 14, 33,
35, 36, 39; pl. 1, 2, 3, 4
Barksätters ängar, se Holmängen, Kalkängen, Lillängen,
Linängen, Ruddammsängen, Storängen, Svinängen
Barksätterskrogen, Krogen, fig. 18-3
Beckershov, 34, 38, 46, 47, 79, 80, 81; A9, A14; fig.
16, 36; pl. 1
Beckershovs näs, Konäset, Ramningenäs, 35, 81; A8; pl. 1, 2
Bettna socken, not. 3
Biltbol, not. 33
Bjursjön, not. 38; pl. 1, 2
Bjälken, 10, 16, 17, 19, 27, 43, 51, 53, 56, 64, 90;
fig. 5-1, 19, 22, 23-1; pl. 1, 2, 3, 4
Björkekinds härad, 20
Blekinge, 12
Bliggetorp, 33; fig. 13; pl. 1, 2
Blåsnäs, 24, 25, 27, 34, 36; not. 5; fig. 11, 13; pl. 1, 2
Blåsnäs udde, pl. 3, 4
Boda, not. 22
Bodasjön, se Bokvarnsån
Bodasundet, se Bokvarnsån
Bokvarn, 27, 32, 33, 12; fig. 5-1, 13; pl. 1, 2
Bonneråds bolby, 19, 36
Borgölet, 82; fig. 18-3
Bronäs, fig. 20, pl. 1
Bråbo härad, 20, 26; not. 28
Bråviken, fig. 2, 4
Bränneriet, se Barksätters bränneri
Bröttjebol, not. 33
Byringe, not. 33
Claestorp, 36; fig. 10, 20; pl. 1
Dal, 21; not. 5; pl. 1
Dammen, 36; fig. 15; pl. 1, 2, 3, 4
Danielstorp, 13
Djulö, 20, 21; fig. 5-2, 10
Djulö kvarn, fig. 5-2
Djulö sjön, fig. 5-2
Duveholmssjön, fig. 5-2; pl. 1
Eriksbergssjön, fig. 5-2
Erikstorp, 29, 33, 34, 39, 40, 72, 76, 86, 93, 94;
fig. 13, 14-2, 18-7, 19, 24-3c; pl. 1, 2, 3, 4
Finland, 22
Finspång, not. 28
Finspångaläns härad, 20
Fisketorp, se Sjöstugan
Forsa bruk, 75, 80
Forsaån, 10, 19; fig. 16, pl. 1, 2, 3, 4
Forssjösjön, fig. 5-2
Forssjöån, fig. 5-2
Fostorp, not. 22; pl. 1
Fruktträdgården, se Barksätters fruktträdgård
Frändetorp, 34; pl. 1
Fäbodudden, se Udden
Getskav, 22, 24, 25, 27, 32, 33, 34, 36, 38, 76;
not. 5; fig. 11; 13; 21; pl. 1, 2
Gillershult, not. 38; fig. 13; pl. 1, 2
Glopphälla, 21; not. 5
Grantorp, not. 39; fig. 18-2; pl. 3, 4
Grantorpsmon, 77, 85; fig. 35
Gunillstorp, 32; not. 38; fig. 13; pl. 2
Gårdsplanen, se Barksätters gårdsplan
Götaland, 5, 11, 16; fig. 2, 3
Hallbosjön, fig. 5-2
Hammarbergskärret, pl. 3, 4
Hammarkinds härad, 20
Hanebo härad, not. 9
Hjälmarens, 8, 10, 11; fig. 2
Holmen, landbogård, 24, 25, 27, 34, 46, 48;
fig. 11, 13, 20, 21; pl. 1, 2
Holmen, Lilla Forsas betesholme, pl. 2, 3, 4
Holmängen, 46; fig. 20, 21; pl. 2
Holmön, Risö hatt, fig. 23-2; pl. 1, 2, 3, 4
Hovetorp, 21, fig. 10
Humlegården, se Barksätters humlegård
Husby socken, not. A4
Husmanstorp, pl. 2
Hälltorp, 22; pl. 1
Hårketorp, not. 28
Hällstugan, 82; fig. 18-3
Hästhagsgården, se Storgården
Högsjö fjärding, 3
Jonstorp, not. 39; fig. 18-2; pl. 3, 4
Julita kloster, 25, A8
Jönåkers härad, 20
Kalkängen, 62
Karlslund, fig. 18-7, 20
Katrineholm, tingsplats, 4; fig. 2
Katrineholm, kommun, 2
Katrineholm, stad, 2

Katrineholm, Catrineholm, säteri, 35; fig. 10
 Kinda härad, not. 34
 Kohagen, se Barksätters kohage
 Kohagsberget, 79
 Kolmården, 6, 8, 11, 16, 73, 74, 90; not. 2, 28; fig. 2, 4
 Kolsnaren, 10; fig. 5-1
 Konäset, se Beckershovs näs
 Krogen, se Barksätterskrogen
 Kråktorp, 32; pl. 1, 2
 Krämbol, fig. 5-1
 Kullerstad socken, not. 10
 Kvamgölet, 21, 38, 42, 79, 82, 84; not. 22; fig. 5-1;
 pl. 1, 2
 Kårbol, not. 33
 Kårtorpssjön, 34; fig. 5-2
 Källstugan, 34; fig. 18-3
 Källtorp, 74; fig. 15, 18-1; pl. 1, 2, 3, 4
 Kärsätter, 34; fig. 15, 18-1; pl. 2, 3, 4
 Kärsättersstugan, 36; fig. 18-5

 Ladugården, se Barksätters ladugård
 Ladäng, Stora Ladäng, 29, 32, 39, 63, 74, 93;
 fig. 13, 15, 18-1, 19, 24-3; pl. 1, 2, 3, 4
 Ladängen, fig. 20
 Ladängsmon, 74, 77, 85, 87; fig. 35
 Lagmansö, 20; fig. 10
 Landskrona, 34
 Lerbo socken, 4; not. 33
 Lerbo, tingsplats, 4; fig. 2
 Lilla Forsa, 24, 25, 27, 29, 34, 76;
 fig. 5-1, 11, 13, 15, 18-1, 21; pl. 1, 2, 3, 4
 Lilla Forsa kvarn, 34, 74; fig. 5-1, 11, 13, 15, 18-1;
 pl. 1, 2, 3, 4
 Lilla Forsa stångjärnshammare, 75; fig. 18-1
 Lilla Forsas hage, 42
 Lilla Ladäng, se Ladängsstugan
 Lilla skogen vid Näset, 77
 Lillsjön Fig. 5-2
 Lillängen, Sjöängen, 43; fig. 20, 23-1
 Lindebol, not. 33
 Linängen, 61
 Livland, 28; not. 32
 Ljusfors, 21; fig. 10
 Lydinge, 24; not. 19
 Långhalsen, fig. 5-2

 Mangården, se Barksätters mangård
 Memmings härad, not. 10
 Mjälånäs, 19, 22, 33; pl. 1
 Mjälånäs bolby, 19, 33, 35; fig. 16
 Mogetorp, not. 38; pl. 1
 Mogstugan, not. 39
 Mo härad, not. 13
 Moängen, 46; fig. 20
 Munketorp, 29, 33, 34, 76; fig. 13, 21; pl. 1, 2, 3
 Målarbygden, 34
 Mälaren, 6, 8, 11, 16; fig. 2, 4
 Mälarmården, 6, 11; fig. 2, 4
 Måskaren, fig. 5-2
 Mörkhulta, 24, 25, 27, 34; fig. 11, 13; pl. 1, 2

 Najstugan, 35; fig. 18-3
 Neustadt, 35
 Norrköping, 8, 70; fig. 2
 Notboön, 35
 Nydala kloster, 27
 Nyköping, 8, 9, 26, 27; fig. 2, 5-2
 Nyköpingshus, 8, 20; fig. 7
 Nyköpingsån, 7; fig. 5-2
 Njörjden, 46; fig. 23-1

 Närke, 5, 11, 33; fig. 2, 10
 Näset, landtunga, 16, 77, 82, 90
 Näset, torp, se Barksättersnäset
 Näsgårdet, se Sjögårdet
 Nästorp, not. 39; pl. 1

 Olands härad, not. 11, 19
 Opphundaret, 7
 Oppunda, 3, 5, 7, 20, 24, 25, 64, 81, A16;
 not. 28, A4; fig. 6
 Ormön, 24, 36, 40, 44; fig. 11, 15, 20, 23-2; pl. 1, 2, 3, 4
 Oxhagen, se Barksätters oxhage

 Polen, 35

 Qvastorp, 39; not. 39; fig. 15, 18-2; pl. 1, 3, 4
 Qvastorpsmon, 77, 85, 87, 35; fig. 35

 Ramminge, 19, 25, 28, 34, 46, 76, 80, 81, A8, A9;
 fig. 13; pl. 1, 2
 Rammingenäs, se Beckershovsnäs
 Ramminges bolby, 19, 38, 82; fig. 16
 Ramningsnäs, Snickartorp, 32, 35; not. 38; pl. 1, 2
 Ramsnäs, 22; not. 5; pl. 1
 Ramunds stuga, 36; fig. 18-5
 Regna marknadsplats, 8; fig. 2
 Rekamslätten, 6; fig. 2
 Risö hatt, se Holmön, 35; pl. 1, 2, 3, 4
 Risön, 36, 44; fig. 15, 20, 23-2; pl. 1, 2, 3, 4
 Rosenlund, 35; fig. 18-5
 Rostorp, 46; not. 39
 Ruddammsängen, 48, 52, 79; fig. 20, 23-1; pl. 3, 4
 Ryttersberg, 36; fig. 18-4
 Römossehultet, 77, 82, 87; fig. 35

 Sandstugan, 82; fig. 18-4
 Sjögårdet, Näsgårdet, 54, 56; fig. 22, 23-1
 Sjöholm, 24, 26
 Sjöplatån, 6, 7, 8; not. A3; fig. 2, 4
 Sjöstugan, Fisketorp, fig. 15, 18-1
 Sjösystemet, 6, 7, 8, 10, 11, 16, 20, 32, 41; fig. 2, 5, 13
 Sjöängen, se Lillängen
 Skalltorp, 27, 29, 33, 35, 48, 74, 85; not. 39, 52; fig.
 13, 16, 20, 21, 22; pl. 1, 2
 Skedevid, 28
 Skenäs fjärding, 3
 Skiringstorp, not. 38; fig. 13, 14-2; pl. 1, 2
 Skogstorp, not. 39; fig. 18-2; pl. 3, 4
 Skramsbol, not. 33
 Skräddartorpsån, fig. 5-2
 Slaka socken, not. 9
 Slestad, 21; fig. 10
 Sluckstorp, 19, 24, 25, 26, 27, 39, 76, 79, 81, 82, 84,
 93, 95, A8; not. 44; fig. 11, 13, 15, 18-1, 18-7, 19,
 20, 22, 23-1, 24-3; pl. 1, 2, 3, 4
 Sluckstorps bolby, 19; fig. 16
 Småland, 12; not. 13, 29
 Snickartorp, se Ramningsnäs
 Starnhult, 35; fig. 20; pl. 1
 Stensborg, 35; fig. 18-7
 Stensjö tingsplats, 4; fig. 2
 Stockholm, 8, 22, 23, 39; fig. 2
 Stora Forsa, 29, 33; not. 24; fig. 13; pl. 1, 2
 Stora hagen, se Barksätters kohage
 Stora Ladäng, se Ladäng
 Stora Malm socken, 2, 10
 Storgårdet, Hästhagsgårdet, Östra gårdet, 56; fig. 22, 23-1
 Storsjöängen, fig. 20; pl. 3, 4
 Storängen, 43, 44, 46, 50, 51; fig. 15, 20, 23-1; pl. 2, 3, 4
 Storängstäppan, 50; fig. 20, 23-1; pl. 3, 4

Strängnäs, 3, 8
Stubbetorp, 35; not. 22; pl. 1
Svealand, 5; fig. 3
Svinnäset, 44, 48; fig. 15, 20, 23-3; pl. 3, 4
Svinängen, se Svinnäset
Sättrasjön, 46; pl. 1, 2
Sävesta fjärding, 3
Sävstaholm, 66, 88; pl. 1
Södermanland, hertigdöme, 8, 26; fig. 7
Södermanland, landskap, 2, 5, 6, 8, 11, 12, 15, 20, 41;
not. 2; pl. 2, 4, 6, 10
Södermanland, län, 4, 88
Sörtorp, not. 39; fig. 18-2, 24-3c; pl. 3, 4

Timmerölet, 74; not. 38; fig. 13; pl. 1, 2
Timmermon, 35; fig. 20; pl. 1
Tiohäradslagsaga, not. 13
Tislången, 10, 34, 73; fig. 16; pl. 1, 2, 3, 4
Tisnaren, 10, 16, 19, 74; pl. 1
Tiveden, 11
Tjärstads socken, not. 34
Toltorp, 24, 25, 27, 33, 76; fig. 11, 13; pl. 1, 2
Torp, not. A4
Torpa socken, not. 7
Tranmogölen, 35; pl. 3, 4
Tranmon, 36, 72; not. 39; fig. 13, 15, 18-1; pl. 1, 2, 3, 4
Träullsfabriken, se Barksätters träullsfabrik
Tuna socken, not. 11, 19
Tylöskogen, 11

Udden, 32, 44, A13; fig. 13, 15, 18-1; pl. 1, 3, 4
Uppland, 5, 21; fig. 2, 4
Uppsala kloster, not. 19
Utmarken, se Barksätters utmark

Vadsbro socken, 4, 20
Vadsbro tingsplats, 4; fig. 2
Vadstorpssjön, Ösgemingen, 35; pl. 1, 3
Vallsjö, 33
Viala utfjällsäng, pl. 3
Villättinge härad, 20

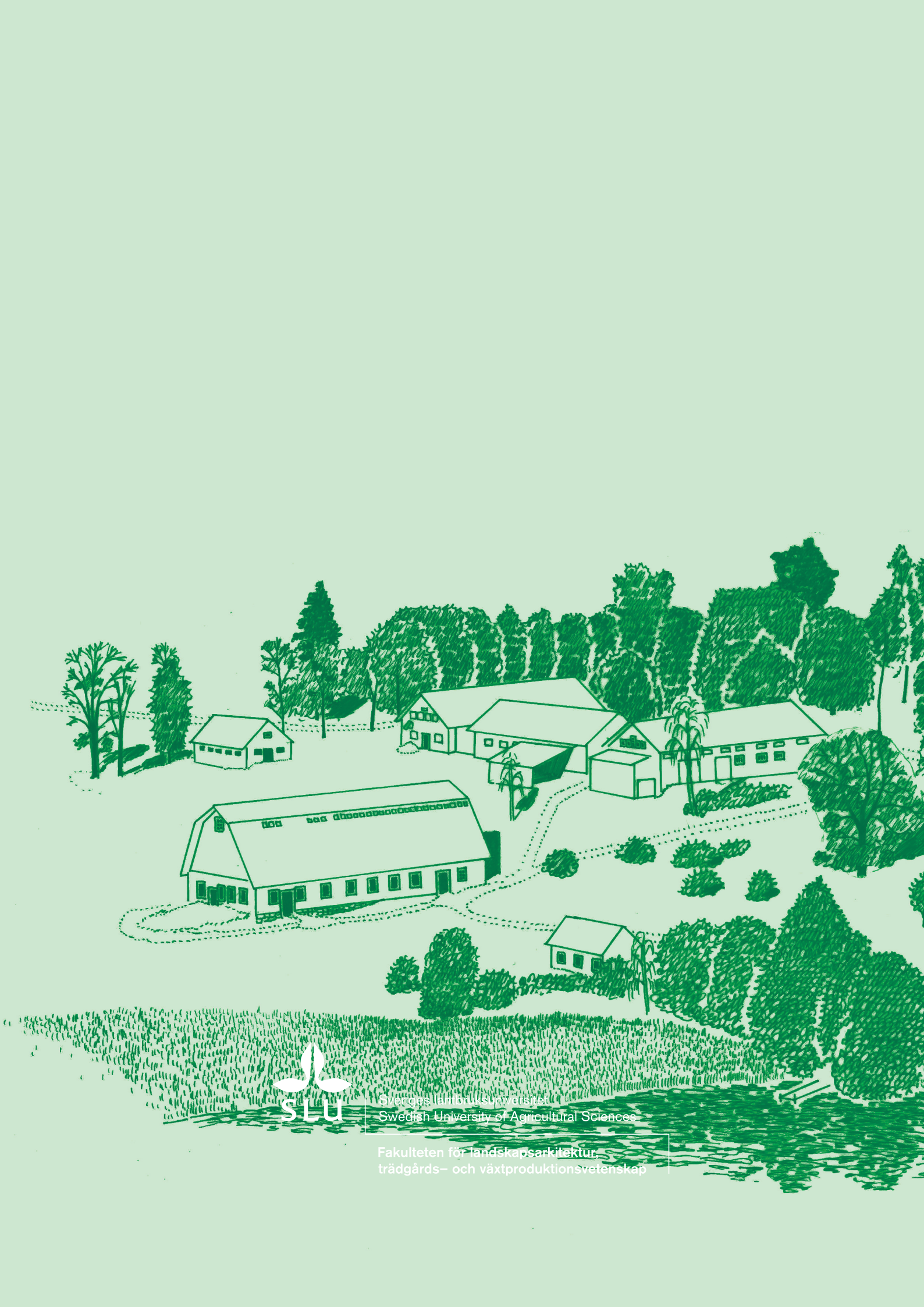
Vingåker socken, II, IV, 2, 3, 5, 8, 16, 19, 74, 75, 3, 5,
8, 10, 11, 13, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
35; not. 3; pl. 1
Vingåkers kyrka, 21; pl. 1
Vingåkersbygden, 7, 60; pl. 1
Vingåkersgodsen, 20, 21, 22, 23, 25
Vingåkersslätten, 3, 10, 17; fig. 2, 5-1; pl. 1
Viren, 10, 16, 19, 43, 64, 73, 79, 90
Viren, fig. 5-1, 16, 19; pl. 1, 2, 3, 4
Visken, 35; fig. 20
Vrenaån, fig. 5-2
Värmbol, fig. 5-1
Vässarn, 21; not. 20
Västbo härad, not. 13
Västerrekarne härad, 20
Västmanland, 5; fig. 2
Västra gårdet, 56; fig. 22, 23-1; pl. 3, 4
Västra Vingåker socken, 2; not. A3

Ydre härad, not. 7
Yngaren, fig. 5-2

Åkers härad, 20
Åkerö, 22
Åkforsån, fig. 5-2
Åsens by marknadsplats, 8; fig. 2; pl. 1
Åtorp, 32, 33; fig. 13; pl. 1, 2

Ändebol, not. 33
Äskedalen, 33, 74; fig. 13; pl. 1, 2

Ökna, 28
Örebro, 8, 70; fig. 2
Östergötland, 8, 10, 11, 12, 16, 20, 24, 28; not. 2; fig. 2, 10
Östersjökusten, 10, 11; fig. 2
Östersjön, Saltesjön, 6, 7, 8, 41; fig. 2, 3, 5-2, 10
Österåkers socken, 2
Östmossen, 36, 85; fig. 13, 15, 18-1; pl. 1, 2, 3, 4
Östra gårdet, se Storgärdet
Östra Vingåker socken, 2; not. A3

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur,
trädgårds- och växtproduktionsvetenskap